Günümüz Türkçesiyle

Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi:

Bursa-Bolu-Trabzon-Erzurum-Azerbaycan-Kafkasya-Kırım-Girit

Hazırlayanlar:
Yücel Dağlı-Seyit Ali Kahraman

2. CİLT - 2. KİTAP

2. baskı

YKY

2 Cilt - 2. Kitap

Bursa - Bolu - Trabzon
Erzurum - Azerbaycan
Kafkasya - Kırım - Girit (kutulu 2 cilt)

GÜNÜMÜZ TÜRKÇESİYLE
EVLİYÂ ÇELEBİ SEYAHATNÂMESİ:
BURSA - BOLU - TRABZON - ERZURUM - AZERBAYCAN - KAFKASYA - KIRIM - GİRİT

2. Cilt

2. Kitap

Evliyâ Çelebi'nin YKY'deki kitapları:

Çeviri yazı:
Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi: (1. Kitap),
haz.: R. Dankoff - S. A. Kahraman - Y. Dağlı (2006)

Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi: (2. Kitap),
haz.: Z. Kurşun – S. A. Kahraman – Y. Dağlı (1999)

Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi: (3. Kitap),
haz.: S. A. Kahraman – Y. Dağlı (1999)

Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi: (4. Kitap),
haz.: Y. Dağlı – S. A. Kahraman (2001)

Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi: (5. Kitap),
haz.: Y. Dağlı – S. A. Kahraman – İ. Sezgin (2001)

Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi: (6. Kitap),
haz.: S. A. Kahraman – Y. Dağlı (2002)

Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi: (7. Kitap),
haz.: Y. Dağlı – S. A. Kahraman – R. Dankoff (2003)

Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi: (8. Kitap),
haz.: S. A. Kahraman – Y. Dağlı –R. Dankoff (2003)

Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi: (9. Kitap),
haz.: Y. Dağlı – S. A. Kahraman – R. Dankoff (2005)

Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi: (10. Kitap),
haz.: S. A. Kahraman – Y. Dağlı – R. Dankoff (2007)

Günümüz Türkçesiyle
Günümüz Türkçesiyle Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi: İstanbul (1. Cilt, 1. Kitap),
haz.: S. A. Kahraman – Y. Dağlı (2003)

Günümüz Türkçesiyle Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi: İstanbul (1. Cilt, 2. Kitap),
haz.: S. A. Kahraman – Y. Dağlı (2003)

Günümüz Türkçesiyle Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi: Bursa-Bolu-Trabzon-Erzurum-Azerbaycan-Kafkasya-Kırım-Girit (2. Cilt, 1. Kitap),
haz.: Y. Dağlı – S. A. Kahraman (2005)

Günümüz Türkçesiyle Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi: Bursa-Bolu-Trabzon-Erzurum-Azerbaycan-Kafkasya-Kırım-Girit (2. Cilt, 2. Kitap),
haz.: Y. Dağlı – S. A. Kahraman (2005)

Günümüz Türkçesiyle Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi: Konya-Kayseri-Antakya-Şam-Urfa-Maraş-Sivas-Gazze-Sofya-Edirne (3. Cilt, 1. Kitap),
haz.: S. A. Kahraman – Y. Dağlı (2006)

Günümüz Türkçesiyle Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi: Konya-Kayseri-Antakya-Şam-Urfa-Maraş-Sivas-Gazze-Sofya-Edirne (3. Cilt, 2. Kitap),
haz.: S. A. Kahraman – Y. Dağlı (2006)

EVLİYÂ ÇELEBİ

Günümüz Türkçesiyle Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi:
Bursa - Bolu - Trabzon - Erzurum - Azerbaycan - Kafkasya - Kırım - Girit

2. Cilt

2. Kitap

HAZIRLAYANLAR:

YÜCEL DAĞLI - SEYİT ALİ KAHRAMAN

İSTANBUL

Yapı Kredi Yayınları - 2203
Edebiyat - 664

Günümüz Türkçesiyle Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi:
Bursa - Bolu - Trabzon - Erzurum - Azerbaycan - Kafkasya - Kırım - Girit
Evliyâ Çelebi
2. Cilt - 2. Kitap

"Topkapı Sarayı Kütüphanesi, Bağdat 304 Numaralı Yazmadan"

Hazırlayanlar: Yücel Dağlı - Seyit Ali Kahraman

Kitap editörü: M. Sabri Koz

Kapaktaki Erzurum gravürünün kaynağı:
He brettanikos aster [Yunanca dergi], C. I, Londra, 1860.

Kapak tasarımı: Nahide Dikel

Ofset hazırlık: Yücel Dağlı

Baskı: Üç-Er Ofset
Yüzyıl Mah. Massit 5. Cad. No: 15 Bağcılar / İstanbul

1. Baskı: İstanbul, Haziran 2005
2. baskı: İstanbul, Ocak 2008
ISBN 978-975-08-0954-8
Takım ISBN 978-975-08-0952-1

Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık Ticaret ve Sanayi A.Ş.
Yapı Kredi Kültür Merkezi
İstiklal Caddesi No. 161 Beyoğlu 34433 İstanbul
Telefon: (0 212) 252 47 00 (pbx) Faks: (0 212) 293 07 23
http://www.yapikrediyayinlari.com
e-posta: ykykultur@ykykultur.com.tr
İnternet satış adresi: http://alisveris.yapikredi.com.tr
http://www.yapikredi.com.tr

İçindekiler

Gürci Şavşadistan tahtı, yani Betlis yapısı dayanıklı Tiflis Kalesi'nin özellikleri 363

Revan Kalesi'nden Şirvan, Şamahı, Tiflis ve Termenis vilâyetlerini Eriş Kalesi ve Bakü Kalesi menzillerini bildirir

Evvelâ Revan'dan kuzey tarafına pirinçlik sahraları içinde Zengi Nehri kenarınca ma'mur ve bakımlı köyler geçerek 5 saatte,

Hocabağda kenti: Revan hanı hâssıdır, 500 haneli cami ve hamamlı büyük kenttir.

Buradan yine kuzeye 6 saat bağ, gülistan ve çeltikistan içinde yine Zengi kıyısıyla gidip (---) menzili

.... (2,5 satır boş) ....

Buradan 8 saatte,

Demirci Hasan kenti menzili: Eski zamanda Terekeme şehri imiş. Hâlâ kış günlerinde Türkmen kabilesi sakin olur büyük yurttur. Mamur olan yerlerini IV. Murad Han harap etmiştir.

Buradan yine kuzey tarafına 6 saat gidip,

Sırlar hazinesi, gönül okşayan büyük Gence şehrinin özellikleri

(---) yapısıdır. Acem elinden, İran şahı olan Tahmasb Şah'ın elinden zorla 990 [1582] tarihinde Koca Ferhad Paşa feth etti. 1014 [1605] tarihinde Sarı Ahmed Paşa kethüdası Mehmed Paşa Gence hâkimi iken kötü işli şah İran ülkesi askeriyle, yedi ay kuşatıp gece ve gündüz büyük savaşlar oldu. Sonunda bir taraftan yardım gelmeyince bütün Müslüman gaziler aman ile kaleyi şaha teslim ettiler. Müslüman askerlerini çıplak olarak şehit ettiklerini Eğri fâtihi Sultan III. Mehmed Han'a arz ettiler.

O devirden beri Acem elinde büyük şehir olmuştur. Ama kalesini şah yıkmıştır. Hâlâ altı bin haneli bağ ve bahçe, cami, han, imaret, hamam ve bedestenli ve çarşılı bakımlı süslü bir şehirdir. Şehri geniş bir sahrada İrem bağları gibi süslenmiş bir şehirdir ki şehrin bağ ve bostanları içinde Kürün Çayı akıp büyük Kür Nehri'ne katılır.

Bu şehrin kıblesi dağlardır ve üzeri baştan başa bağlardır ki sulu üzümü ve beğenilenlerinden Gence ipeği gayet meşhurdur. Ve dört tarafı ovalarında yedi nahiye kefere köyleriyle şenliklidir. Pamuk, pirinç ve ipek ile kâr ederler.

Zengin mûğları (ateşperest) vardır ve maralî ve gazalî Hoten ceylanı gözlü mûğ-zâdları da beğenilir. Güzel kadınları da meşhurdur. Gence'nin at nalı, demiri ve zekim ipeği meşhurdur.

Bu şehir hanlıktır. Üç bin düzenbaz nökere (hizmetçiye) sahiptir. Münşîsi, kelenteri, darogası ve Oniki Yâr aşkına kadı ve hakimleri vardır. Ama ilk defa Osmanoğlu eline girdiğinde ilk hâkimi Hadım Hasan Paşa'dır ki Berda Kalesi'ni feth etti.

Tahmasb Şah kardeşinin oğlu Haydar Mirza'yı rehin verip sulh yapıldığında Ferhad Paşa adı geçen mirzayı Âsitâne-i Sa'adet'e (İstanbul'a) getirdi. (---) (---)

.... (1 satır boş) ....

Ervam (Anadolu) şehitleri ziyaret yeri: Müslüman gaziler kaleyi şaha aman ile teslim ettiklerinde şehir dışına çıplak çıkınca on iki bin askeri tamamen kılıçtan geçirip verdiği söze ve ettiği yeminlere uymayıp böyle vefasızlık etmiştir. Hâlâ hepsini şehir dışında defn etmişlerdir ki "Ervam Şehitleri" derler. Nice kere üzerlerine Hudâ nuru indiğini vilâyet halkı görüp anlattılar.

Bu şehir hanında üç gün konuk olup 50 kadar yoldaşlar ile Gence'den yine kuzey tarafına giderken sağ tarafımızın doğusunda Lûristan Hanlığı vilâyetidir, onun hududuyla 4 saatte geçerek,

Kilk-i Hezâr Ahmedî menzili: Eski zamanda şehir imiş. Hâlâ yedi yüz haneli, bağ ve bostanlı mamur ve bakımlı büyük kenttir ki hâlâ Gence hanının hâssıdır. Camileri, han ve hamamları vardır. Nazik ibrişimi dünyaca beğenilir.

Buradan yine kuzey tarafına 9 saatte,

Meküçüvür kenti: Kür kenarında yedi yüz haneli, cami, han ve hamamlı İrem bahçeli Müslüman kentidir. Aslâ kefere yoktur. Bunun da ipeği beğenilir. Kür'ün karşı tarafında Kendere adlı büyük bir kent, tamamen keferelerdir. Kayıklarla beri Meküçüvür kentine geçip hafta pazarı ederler. Bu kentler Gence hudududur.

Buradan kalkıp Kuşlunca *[310b]* belini aşıp (---) saatte,

Büyük şehir Aras Kalesi menzili

Acem diyarında Şirvan eyaletindedir. Eski zamanda Keyümers Şah yapısıdır. 985 [1577] tarihinde Sultan III. Murad Han vezirlerinden Lala Kara Mustafa Paşa feth etti.

Bunun üzerine kırk bin kötü din düşmanı Kızılbaş ile Emir Han Aras yardımına gelince gördüler ki Osmanoğlu'nun tasarru-

funa girmiş, hemen o an şehri kuşatıp kuşluk vaktine dek savaşırlar.

Hemen Lala Paşa adındaki korkusuz yiğit bütün Müslüman gaziler ile Acem üzerine hücum edip 30.000 kadar Acem'i toprağa düşürdü. Kumandanları Emir Han esir edildi. Kılıç artığı olan Terekeme, Gökdolak ve Gürcü savaşçıları kaçarken bunlara Şirvan askeriyle Özdemiroğlu Kethüdası rast gelip Kür Nehri kenarında kırıp Kür zeminine salarlar. Nice bini Osmanlı kılıcı korkusundan Kür Nehri üzerindeki köprüye o kalabalıkla yüklenince Tanrı'nın hikmeti köprü kırılıp bütün kötü yaşayışlı tıraşsız Kızılbaşlar başlarıyla Kür Nehri'ne batarlar. Hâlâ kemikleri oymak oymak yığılıdır ve kırılan köprü hâlâ haraptır. Çam direkleri koyup üzerinden geçerler.

Daha sonra Müslüman gaziler bu kadar Acem elbiseleriyle ve bu kadar ganimet mallarıyla doyum olup şenlikler ederler. Bundan sonra muzaffer kumandan gördü ki bu Aras şehri, Gence ve Şirvan arasında çok gerekli büyük bir şehirdir.

Hemen bütün Müslüman gazileri, yapı ustaları ve işçileri çevre vilâyetlerden toplayıp Aras'ın dışında Şah Hıyabanı adlı bir İrem bağları gibi namlı mahalli ortaya alıp dört tarafına sur çekip çevresine geniş ve derin hendekler inşa ederek üç kapılı ve 17 tabyalı çim ve rıhtım sağlam yapı sed ve dayanıklı kale yaptı.

Fırdolayı büyüklüğü 9600 adımdır. Bu kaleyi 40 günde tamam edip Murad Han hareminde büyümüş ve yetişmiş Kaytas Bey'e beylerbeyilik ile vererek Lala Paşa İstanbul tarafına yola çıkar.

Hâlâ bu güzel süslü şehir, Şah Dağı eteğinde Bursa şehrine denk, suyu ve havası tatlı, bağ ve bahçeli, gül ü gülistanlı ve düzenli bostanlı şirin şehirdir ki tamamı on bin temiz toprak ile mamur evlerdir ve kırk camidir.

Kale içinde Sultan III. Murad Camii, Ferhad Paşa Camii ve Kara Sinan Paşa Camii. Nice camiler var ama bildiklerimiz bunlardır ve cemaatsiz kalmış camilerdir.

Bu şehrin ismi elifin, rânın fethasıyla ve sin harfinin cezmi ile Aras'tır, ama Acem Terekemeleri ve Dağıstan Kumuğu dilinde Araş derler.

Sonraki yıllarda (---) tarihinde Sultan Mustafa'nın ilk tahta çıktığı zamanda Acem bu diyarı işgal etmiştir. Hâlâ Acem elinde

Merend şehrine denk mamur olmuştur. Hâlâ kırk mahalle ve kırk mihrap sayılır.

Medrese, tekke, sıbyan mektepleri, on altı gönül açan hamam, sekiz yüz dükkân, yedi kahvehane ve tüccar hanları ile donanmış ve gülistan bağı ile bezenmiş süslü bir şehirdir.

Bütün güzelleri maralî ve gazalî Hoten ceylanı gözlü güneş parçası dilberleri vardır. Zira kadınları Gürcü, Dadyan, Açıkbaş ve Şavşad kabilerinin kızlarından doğmuş civanlardır. Zira suyu ve havası gayet tatlıdır. Şah Dağı'ndan nice bin kaynak suları, şehrin bostan ve gülistanlarına uğrayıp bu şehrin susamışlarını suya kandırır.

Çevresinde 7 adet büyük nahiyeleri vardır ki her birinde yüzer pâre bakımlı kentleri vardır. Bunlardan Aras yakınında Levend Han ülkesi imâristandır. Sultancık ülkesi ve Kür Nehri üzere Özdemiroğlu Osman Paşa köprüsünü geçince Büyük Pelevnây ülkesi bakımlı nahiyedir.

Bundan sonra Şâyi ülkesi, şenlikli ülkedir. Bir tepe üzerinde yüksek kale görülmekte idi. Lâkin ismi hatırımdan gittiği için yazılmadı. Ve nice şenlikli nahiyeleri vardır. Bu şehrin ensesindeki Şah Dağı'na Terekeme kavmi yaylağa çıkarlar, büyük yaylaktır. Ve bu Aras nahiyelerinde Şeki Kalesi ülkesi de şenliklidir. Lâkin kâhîce Dağıstan padişahı müdahale eder. Ancak hâlâ Aras hanı hükmündedir. Zira Aras hanı, Dağıstan ile Gürcistan arasında ulu hanlıktır ki 3.020 nökere maliktir. Kadısı, münşîsi ve on iki hâkimi vardır. Üç gün bu şehirde konakladık.

Handan hediyeler alıp 200 Mazenderanî tüfenk atıcı yoldaşlar ile kuzey tarafına iki menzil gidip,

Şeki Kalesi menzili: Eski zamanlarda Gürcistan'ın Şavşad meliklerinden Aleksandır Han yapmıştır. Ondan Dağıstan beyi feth etmiş, ondan Acem işgal etmiştir. Bundan sonra 986 [1578] tarihinde Sultan III. Murad Han'ın veziri Lala Kara Mustafa Paşa feth edip Levend Han oğlu Ereklad Bey'e ihsan olunmuştur. Daha sonra Mustafa Han'ın tahta çıkışında Kızılbaş istila etmiştir. Hâlâ sultanlıktır ve bin kadar askere sahiptir.

Şirvan eyaletinde bir tepe üzerinde taş *[311a]* yapı güzel bir kaledir. Fırdolayı büyüklüğü üç bin adımdır, ama sarp dağ üzerinde olduğundan hendeği yoktur. İki kapısı var, biri Gence Kapısı, biri Şirvan Kapısı'dır. Dağıstan hududunda biraz mamur kaledir ama Gürcistan sayılır. Zira yapıcısı da Gürcüdür.

Tamamı üç bin hane ve yedi mihraptır. Çarşı içinde **Mirza Ali Bey Camii**, kalede **Velağoşoğlu Ahmed Beğ Camii** ve kalede **III. Murad Camii** harap olmaya yüz tutmuştur. Han ve hamamları ve küçük bir çarşısı vardır. Bağ ve bahçesinde benzersiz ipeği hâsıl olur.

Bu kalenin doğu tarafında bir konak yerde Kunut Nehri geçip Zengi Nehri'ne katışır. Bu şehirden kalkıp kuzey tarafına giderken Kabur Nehri'ni Özdemiroğlu Osman Paşa köprüsünden geçip oradan Koyun Geçidi adlı mahalle vardık. Toprak üstünde insanoğlu kemikleri öbek öbek yığılmış, yoldaşımız serdârı olan Yaver Ali Aka'dan sordum. Dedi ki;

"Sultan III. Murad'ın kumandanı Lala Mustafa Paşa'yı, bu savaş meydanında Tebriz Hanı Emir Gûne Han, Mağân hâkimi, Lûr hâkimi, Nahşıvan hâkimi, Karabağ hâkimi, Kazak hâkimi, Kazan hâkimi ve Ensâr Halife Şeref Han, sözün kısası dokuz han, İran kumandanı ve Kızılbaşlar toplanıp yirmi binden fazla cünüp asker olup Lala Mustafa Paşa'yı bu mahalde ortaya alıp Ali kılıcı vurmaya başlarlar.

Hemen serdâr Koca Lala bütün Muhammedî gaziler ile bir ağızdan gülbâng-ı Muhammedî getirip bir koldan Özdemiroğlu, bir koldan Haleb Valisi Mehmed Paşa, bir koldan Maraş eyaletine mutasarrıf Mustafa Paşa bütün gaziler ile Kızılbaş içine saldırırlar. Bir anda kötü işlileri dağıtırlar. Cenab-ı Hak yardımcı olup on bin kötü işli kızılbaşın başını keskin kılıçla tıraş ettiler.

Kılıç artıkları Koyun Geçidi adlı yerde koyun sürüsü mezbahaya varır gibi varıp kalabalıktan geçitte tamamen boğulurlar. Bazıları firar edip Kınık Nehri'nde ve Kabur Nehri'nde boğulurlar.

Sözün özü bu büyük cenkte kırk bin şahseven, Lala Mustafa Paşa kılıcından geçmiştir. Gûr-be-gûr ola Osmanlı, diye yoldaşlarımız nakledip;

"Bu kemikler onların kalıntılarıdır" diye ölüleri için Fâtiha okuyup geçtiler.

Sonra **Koyun Geçidi**'ni bu hakir geçip kuzey tarafına 3 saat geniş ovalar içinde gidip ve Aksu Nehri'ni geçtik.

Bu nehre Acemler, Gilân Çayı derler. Aras dağlarından gelip Kür Nehri'ne karışır, bunu geçip 3 saatte,

Mahmud-âbâd nahiyesi menzili: Büyük bir ova içinde 200 pâre mamur, bakımlı ve ağaçlıklar içinde cennet bahçeleri gibi bir

kenttir ki "bin deve yükü ibrişim elde edilir" derler. Her kenti birer büyük şehre benzer kasabalardır. Camileri, hamamları ve şah çarşıları vardır. Re'aya ve berayaları tamamen Ermeni, Gökdolak, Terekeme, Moğol, Boğol ve Kumuk taifeleridir. Bir kavmine İt-til derler.

İt-til kabilesinin durumu: Moğol dilinde İt-til demek köpek lisanlı demekdir. Yani ceng mahallinde bir çeşit av'av ve va'va' eder azgın köpek gibi vahşi kavimdir. Meselâ Mardin Kalesi yakınında Melek Ahmed Paşa efendimizle kırdığımız Sincar Dağı'ndaki Saçlı Kürdü gibi yirmi bin kadar pis bir kavim, Hak'tan korkmaz, bed-mezheb, bed-meşreb, leş yer, eşeğe biner, dinsiz ve murdar kavimdirler. Ama sorarsan "Hazret-i Hamza neslindeniz" derler. Oruç ve namaz bilmezler, hacca gitmezler, zekât vermezler ve Allah'ın farz ettiği şeyler nedir bilmezler.

Bir avradı yedi sekiz kişi alıp nikâh kıyarlar. O kadından bir eşkıya veled-i zinâsı doğsa yedi sekiz babası bir yere toplanırlar. Haramzâdesinin eline zina etmiş olan annesi bir elma verir. Oğlan elmayı hangi zinacı adama verirse babası odur, diye hükmederler. Daha sonra kadın onun hükmünde olup kimse karışamaz. "Acem ülkesinde mum söndürürler" diye meşhur olan kavim, bu pis kavmin içindedir. Yoksa başka diyarlarda görmedik ve duymadık. Ama her diyarda uğuru olsun diye şah pabucundan su içmeleri mukarrerdir ki şahlarına ve hanlarına gayet itaatkâr kavimlerdir.

Kaytak kabilesinin özellikleri: Bu diyarda Kaytak kavmi derler, yirmi bin kadar nüfusu olan kavimdir ki Dağıstan hududundadır. Bazı zaman Aras şehrine ve bazı zaman Şeki şehrine gelip pazarlık ederler. Bir acaip görünüşlü, Dâbbetülarz (kıyamette çıkacak hayvan) gibi kazan başlı, torba taçlı, iki parmak enli kaşlı ve omuzlarında birer adam oturacak kadar geniş omuzlu, göğsü geniş, beli ince, uylukları şişman, tabanları yassı, gözleri *[311b]* yuvarlak ve kırmızı suratlı nurlu yüzlü kişilerdir. Ama Şâfiî mezhebinden geçinirler iri yapılı adamlardır.

Ne zaman Aras ve Şeki Kalesi pazarlarına gelseler hepsi yaya olarak ovaya inip Şeki arabalarına binerler. Zira çok şişman ve iri adamlar olduklarından onları at ve katır götürmeye tahammül edemez. Arabalara ve iri camuzlara eyer vurup camuzlara binerek başlarında hamam kubbesi kadar sarıklarıyla Kırım kadısı gibi bıyıkları tıraşlı uzun sakallı olup iki taraf-

larına muhteşemce selâm vererek geçtiklerinde sanki bir sürü Deccal kavmi geçer. Bir acaip ve tuhaf görünüşlü Oğuz taifelerdir. Bütün Gilân, Şirvan ve Şamakı halkının maskaralarıdır. Gayet Oğuz kavimdir.

Moğol kavminden olan Kaytakların lehçeleri

Evvela

mori		*açra'a*	*güvan*
at (bütün atların ismidir)		aygır at	kısrak
utğan	*kulun*	*nev*	*toka*
tay	at yavrusu	ay	köpek
tavlay	*susar*	*kafa*	*germun*
tavşan	gelincik	hınzır (domuz)	sincap kürkü
yelğan	*cumran*	*ceyran*	*vet'an*
samur	sıçan	geyik	fil
utem	*hesine*	*şivlasun*	*temgen*
kakum kürkü	kurt	karakulak	deve
lavşe	*hüker*	*miğun*	*ahhin*
katır	sığır	kedi	örümcek
buvasud	*komrika*	*beslekun*	*helye*
kehle	karınca	timsah	çaylak
dekak	*dekavun*	*sığırça*	*laçin*
tavuk	horos	sığırcık	şahin
tilkü	*itavun*	*betukçin*	*çığa*
çakır	keklik	kerkes kuşu	tüğsüz kuş yavrusu
cığa	*çak cay*	*surhen*	*cav*
turna teli	heyhat sahrası	padişah ismi	düşman
şenp	*şenbet bây*	*(---) (---) (---) (---)*	
mezaristan	mezarcılar	*(---) (---)*	

Bunun gibi nice çeşit ıstılahları var, ama iki günde içlerine karıştığımızda ancak bu kadar yazılabildi. Bu Kaytak kavminin aslı Mahan diyarından gelme Moğol Etrâki olduğundan Moğolca konuşurlar. Hiçbir topluluğun diline benzerliği olmayan eski bir dildir. Bu taifeleri Mahmud-âbâd ülkesinde gördükten sonra yine kuzey tarafına saat (---) gidip,

Gilân Çayı kenti menzili: Şirvan vilâyeti hududunda Gilân Çayı kenarında 600 haneli Oğan ve Terekeme re'ayalı, bağlı ve bahçeli ma'mur kenttir. Buradan yine kuzey tarafına sahralar içinde (---) saatte,

Bakımlı ve mamur Niyazâbâd şehri

Şirvan hududunda Yezdecürd Şah yapısıdır. Eski zamanlarda büyük şehir imiş. Hâlâ yapılarının kalıntıları ve kisrâ kemerleri gökkuşağından nişan verir alâmetleri var. (---) tarihinde Moğol kavmi Dağıstan, Kumuk ve Kaytak kavmiyle işbirliği yaparak harap etmişler.

Daha sonra imâr olup (---) tarihinde III. Murad Han'ın vezirlerinden Ferhad Paşa başkumandanlıkla bu şehirde kışlamış, daha sonra ilkbaharın gelmesiyle Şirvan tarafına gittiklerinde bu şehrin kalesini harap edip Niyazâbâd iken harab-âbâd edip Şirvan üzere yola çıkarlar. Hâlâ Acem serhaddiyle Dağıstan'a komşudur.

Kırk mihrap ve kırk mahalle sayılır. Camileri, han ve hamamları ve çarşıları vardır. Hâlâ sultanlıktır. Bin kadar nökere sahiptir. On iki hâkimi ve kadısı vardır. Kelenterinin şahitliğiyle altı binden fazla bağ ve bahçeli cennet gibi hanelerdir diye anlattı.

Geniş vilâyeti mamur, toprakları güzel ve beğenilir, halkı sevimli süslü bir şehirdir. Ekilecek yerleri geniş, hayrat ve bereketleri bol, nimetleri çok, kaynak suları çağlar ve akar bir şenlikli şehirdir. Ama bu şehrin ortasında harap olan sağlamlar sağlamı hisar ne yazık ki haraptır. Böyle verimli, suyu ve havası tatlı bir yerde en gerekli şeylerden iken kalesi harap olmuştur, ama Cenab-ı Bârî yardımcı olup yine Osmanlıların eline geçerse biraz gayret ile tamir edilirse *[312a]* Kahkaha surları gibi sağlam bir kale olur.

Bu şehrin dört tarafı geniş ovalardır. Şenlikli kent ile bu ovalar bukalemun renkli bağlar ile bezenmiştir.

Avşar Baba ziyareti: Büyük atamız Türk-i Türkân Hoca Ahmed Yesevî hazretlerinin halifelerindendir. Yesevî tarikatı, Acem'de makbul olduğundan yüz adet Yesevî fukarası türbesinde ta'at u ibadetle meşgullerdir. Bu tekkenin nimeti gelen geçen yolculara bolca dağıtılır ki herkesin ziyaret ettiği yerdir.

Bu şehrin çoğunluğu Hanefî mezhebinden Sünnîlerdir. Zira Şirvan eyaletidir. Yetmiş seksen sene Osmanlılar mutasarrıf idi. Bu şehirden yoldaşlar alıp yine kuzey tarafına (---) saat,

Ferruhzad kenti: Şamahı hududunda Aksu kenarında 500 haneli muazzam kenttir. Camii, hanı, hamamı ve küçük bir çarşısı vardır. Mihmandâr, hakire hayli saygı gösterdi. Buradan kalkıp yine kuzeye (---) saat ağaçlıklar içinde gidip Kör Hudabende adındaki sapık şahın avlağı olan köşkte yemek yedik. Oradan Nil-çay kenti, yani Göksu derler, bir hayat suyudur, Dağıstan'dan beri gelip bu mahalde Kür Nehri'ne katılır.

Elburz Dağı'nın anlatılması

Tanrı'nın hikmeti Dağıstan'ın kıble tarafında olan Elburz Dağı'ndan gelen bütün akarsular bu Kür Nehri'ne katışır. Yine Elburz Dağı'ndan kuzey tarafına akan nehirler Hazar Denizi'ne katılır. Yine Elburz Dağı'nın kıble tarafından akan büyük nehirler tamamen Karadeniz'e katılır. Ve yine Elburz Dağı'nın yıldız tarafından akan nehirler Kuban Nehri'ne katılır. Kuban da Taman Adası yakınında Karadeniz'e katılır. Zira bu Elburz Dağı kadar büyük bir dağ yeryüzünde yaratılmamıştır ki dört tarafında beş padişah ve kıble tarafında Abaza kabileleri yerleşmişlerdir ki uzunluğu 80 konak yerdir.

Ve Abaza'nın doğu tarafında Elburz Dağı eteklerinde Mikrilistan vilâyeti, Gürcistan vilâyeti, Açıkbaş ve Şavşad ve Kuril ve Dadyan kavmi yerleşiklerdir ki bu kabileler ile Gürcistan ülkesinin de uzunluğu kırk menzildir.

Ve yine bu Gürcistan'ın bitişiğinde Acem hududunda Tiflis vilâyeti ve Serirüllân şehri hudutları tamamen Elburz Dağı etekleridir ki uzunluğu on dokuz konaktır. Ondan içeri Elburz Dağı'nın eteğinde Dağıstan ülkesidir ki uzunluğu 20 konaktır ve Elburz Dağı'nın tarafında bulunmaktadır.

Ondan içeri yine Elburz Dağı'nın yıldız rüzgârı tarafında Çerkezistan memleketidir ki orada yerleşik olan yalnız ve nekes Çerkez kabilelerinden evvelâ Kabartay kabilesi, Besni kabilesi,

Bolatkay kabilesi, Hatukay kabilesi, Mamşuh ve Bozoduk kabilesi, Takaku kabilesi, Jana kabilesi, Şağake kabilesi ve nice Çerkez kabileleri yerleşmişlerdir ki oturdukları yerler tamamen Elburz Dağı'nın Elburz eteğindedir ki 81 konaktır. Bu hesap üzere Elburz Dağı'nın dört tarafı 240 konaktır. Tâ bu derece büyük dağdır ki dört tarafında onar konak yerden görülmektedir.

Cenâb-ı Bârî bu yeryüzünde bütün ulu dağlardan ulu 148 dağ yaratmıştır. Ama bunlardan ulu 12 dağdır.

Hepsinden ulu bu Elburz Dağı'dır.

Ondan sonra Bingöl Dağı'dır.

Ondan sonra Demavend Dağı'dır.

Ondan sonra Sübhan Dağı'dır.

Ondan sonra ise mübârek Nil'in çıktığı yerde Kamer Dağı'dır.

Sonra Alman ülkesinde Tuna Nehri başında Alman Dağı'dır.

Sonra Erdel memleketinde Tise Nehri ve Turla Nehri başı Sahansamur Dağı'dır.

Bunlardan başka dağlar küçüktür. Ama bu Elburz Dağı'nın yarısına çıkmış insanoğlu yoktur. Cenab-ı Bârî'nin türlü türlü yaratıkları bu dağın üzerinde mevcuttur. Hattâ bu seyahatimizde Şirvan hududundan geçerken sol tarafımızda Dağıstan padişahı ülkesi üzerinde en yüksek tepesi sisler içinde görülmekte idi.

Beri tarafta yine konumuza dönelim. Yukarıda yazılan Gökçay menzili büyük kenttir. Kelenteri ve mihmandârı vardır. Tamamı 700 hanedir. Bağı ve bahçesi vardır. İpeği beğenilir.

Bütün halkı sünnîlerdir ki Şah İsmail'e sakal haracı verirlermiş, ama hâlâ bu II. Abbas devrinde diğer yasavul vergilerinden bile muaf ve müsellem olmuş müslimlerdir. Şamahı toprağında bakımlı, meşhur kentlerden biri de budur.

Buradan yine kuzey tarafa ovalar içinde 7 saat gidip,

Aksu kenti menzili: Şamahı toprağında bin haneli cami, han, hamam ve çarşı pazarlı mükellef ve mükemmel cennet bahçeli bakımlı kasabadır. Akçay, şehir içinden akıp Kür Nehri'ne katılır. Ama kaynağı Şirvan dağlarından gelip Şamahı ovalarında pirinçlik mezraaları sulayıp Kür Nehri'ne katılır.

Buradan yine kuzey tarafına (---) saat gidip,

Şirvan vilâyeti, yani Şamahı Kalesi'nin özellikleri
Allah âfetlerden korusun

İlk kurucusu (---) tarihinde İran ülkesi şahlarından Yezdecürd Şah'ın yapısıdır. Bazıları Şâm-ahı derler, niceler Şâmâhı derler. Zira ibtida bu şehir Şam halkı ile imâr olduğundan Şamahı derler, bazıları Şamakı derler. Dağıstanlılar Şemehı derler. Gilânlı Şam-akı derler, ama meşhur galat evlâ olduğundan Şamakı ve Şamahı derler.

Nice yüz krallar sahip olmuş eski bir diyardır. Bütün eyaletinde yedi hanlık, *[312b]* kırk sultanlık, kırk sekiz kadılık, kırk nahiyesi, yetmiş kalesi ve bin üç yüz şehir gibi kentleri var büyük bir ülke, eski bir şehir geniş diyar, şenlikli vilâyettir.

Daha sonra (---) tarihinde Süleyman Han vezirlerinden Ulama Paşa ve Karaman Paşası Pirî Paşa Süleyman Han nâmesi ile Şamahı Kalesi'ne varınca Şirvan'ın bütün Sünnî ileri gelenleri bir yere toplanıp Şamahı Kalesi'nin anahtarlarını Pirî Paşa'ya teslim ettiler. Böylece Şirvan eyaleti tamamen itaat edip eskiden olduğu gibi ele geçtiği Süleyman Han'ın haberi olup hükûmeti Ulama Paşa'ya verildi.

Daha sonra Şah Tahmasb yedi ay Şamahı Kalesi'ni kuşatınca içinde olan Sünnîler aman ile kaleyi şaha teslim ettiler. Amandan sonra aman vermeyip bütün insanları öldürerek Şirvan hükûmetini küçük kardeşi olan Elkas Mirza'ya verdi. Üç sene Elkas Mirza Şamahı hâkimi oldu.

Daha sonra 954 [1547] tarihinde Elkas Mirza yoldan çıkmış Şah Tahmasb'ın hareket ve davranışlarından korkuya düşerek Şirvan hükûmetini terkedip nice cesur, korkusuz, bahadır, ünlü ve kafa dengi yiğitler ile değerli cevahir türü eşyalarını alıp bir gecede Şamahı'dan Osmanoğulları tarafına doğru yola çıktı. Heyhat Sahrası içinden 40 günde Kefe'ye gelip oradan bir gemiye binerek Edirne'de Süleyman Han'ın mübârek ayaklarını öptü. Nice gün padişahın iltifatına mazhar olduğuna, Elkas Mirza gelişine tarih;

Mutî oldu Süleymân-ı zamâna Mîrzâ Elkas,
Sene 954 [1547].

Sonra Elkas Mirza'nın Şirvan'da Acem diyarını harap ettiği tarihidir:

Be-re'y-i Lâlâ-yı Mustafa Paşa
Şâh-ı şâhân eyledi Tahmâs'a azm. *Sene 956 [1549].*

Buradan yüce saltanat merkezi olan büyük şehir Kostantıniyye'ye gönderip Pertev Paşa Sarayı'nda konaklar. Bundan sonra Süleyman Han Edirne'den büyük bir alay ile İstanbul'a, Edirnekapısı'ndan girdiğinde Elkas Mirza'nın alayı Şehzâde Camii yakınında Sultan Süleyman Han'ı seyr edip;

"Hey Âl-i Osman hey! Sen bu şan, şöhret, şevket, dârât ve azametle nice İran ve Turan şahı olmayıp kötü yaşayışlı Kızılbaş'ı ortalıktan kaldırmayasın." deyip denizler gibi Osmanoğlu askerini görüp hayran olur.

Daha sonra Süleyman Han Van Kalesi ve Azerbaycan diyarı seferine gittiğinde bu Elkas Mirza'yı birlikte götürür.

Tebriz şehrinden Lala Mustafa Paşa Şirvan vilâyeti üzere başkumandan olur. Elkas Mirza daha önce Şirvan hâkimi olduğundan Şirvan'a bile gelirken Nahçıvan diyarını, Revan'ı, Gence ve Şirvan'ı harap ederek gelirken Şah Tahmas'ın ölümü haberi duyulunca yedi günde Şamahı Kalesi muhasara olunup pazu kuvveti ile Tahmas Şah'ın oğlunun elinden aman ile Lala Mustafa Paşa, 955 [1548] tarihinde bu Şamahı Kalesi'ni feth eder. İçine eskisi gibi asker ve cebehane koyup kaleyi tamir eyler. Lala Paşa Şirvan hâkimi olduktan sonra Elkas Mirza'ya Şirvan hükûmetinde Mahmud-âbâd ülkesi hanlığını bağışlar. Elkas Mirza da gönül yarasından Acem diyarlarını tâ Isfahan'a varıncaya kadar yakıp yıktığı haberiyle Şamahı fethinin sevinç haberi kale anahtarlarıyla Süleyman Han'a ulaştırıldı.

Nice kereler daha bu Şirvan üzere savaşlar olur. Sonunda 991 [1583] tarihinde Sultan III. Murad zamanında Özdemiroğlu Osman Paşa başkumandan olup Bâbülebvab'ı yani Demirkapı'yı feth edip Şamakı Kalesi'ni de aman ile fethedip tamir etti.

Bundan sonra yine kızılbaş Şamahı'ya istilâ edip yine (---) tarihinde III. Murad Han zamanında Ferhad Paşa feth etti. Tâ Sultan IV. Murad zamanına gelinceye kadar Osmanlılar elinde idi.

Sonra yine kötü yaşayışlı kızılbaş Şamahı'yı ve Demirkapı'yı işgal edip Demirkapı'dan (---) Paşa ve Handan Ağazâdeler aman ile çıkıp İstanbul'a geldiler. O zamandan beri Şamahı Kalesi Acem elinde kalmıştır, hâlâ hanlıktır.

Ve kadısı ve on iki hâkimi var. Kalesi Kür Nehri kıyısında yüksek bir tepe üzerinde sağlam, dayanıklı surları olan taştan yapılmış bir kaledir. Hâlâ iç kalesi gayet dayanıklı ve ma'mur kaledir. Ama aşağı dış kalesi yer yer yıkılmıştır. Kale kumandanı, dizçöken ağası ve bin adet kale neferatları vardır.

Ve şehir içinde tahminen yedi bin bakımlı ve şenlikli evleri, tamamen taş duvarları, dam ve çatıları amber kokulu toprak ile örtülü hanelerdir. Ve her hanede birer akar suları mevcuttur. Ve bağ ve bahçesine hadd ve sınır yoktur.

Ve tamamı 26 mahalledir. Evvelâ Meydan Mahallesi, Şaburan Mahallesi, kale içindedir. Şehrin seçkin yerinde olduğundan gayet san'atlı haneleri vardır.

Ve hepsi 70 mihraptır. Evvelâ Div Ali Camii, eski yapıdır. Eski zamanda Şah Tahmasb'ın hanı imiş, ama Sünnî olduğundan bu camii inşâ etmiş.

Taşra varoşta kalabalık cemaate sahip Şah Safî'nin Cami-i Kebir'i, Kisra kemerlerinden nişan *[313a]* verir şirin bir yapıdır ve avlusunda bir Şâfiî havuzu, şadırvanı ve etrafında talebe odaları vardır.

Ferhad Paşa Camii'nin evkâfı olmadığından kapıları kapalıdır ama Rum (Anadolu) tarzı gönül açan bir cami imiş.

Özdemiroğlu Camii, hâlâ medresedir; şehrin müftüsü ders okutur. Bu camilerden başka zâviyelerdir.

Ve yedi ders evi medresesi, bir aşevi, Şah Hudabende'nindir ve kırk adet sıbyan mektebi var.

Yedi gönül alan hamamı var. Ama bunlardan suyu ve havası tatlı, aydınlık yapı ve gönül açan hamam Şaburî hamamıdır. Pek çok halvetleri ve ortasında havuz ve fıskiyeleri var. Ve Şirvan ülkesinin güzeli, Hoten ceylanı gözlü, gümüş tenini gök mavisi futaya sarmış pâk tellâkleri var. Meydan Hamamı, Kazak Han Hamamı, Ferec Han Hamamı ve kaleden dışarı kale yakınında Husrev Han Hamamı gayet tatlı hamamdır. Ve bu hamamlardan başka her bağda birer hamam ve birer Şâfiî havuzu bulunmaktadır.

Bu şehir içinde toplam 44 adet kârgir yapı kervansaraylardır ki her birinde nice bin tümen Kârun malına sahip tüccarlar konuk olup kalırlar. Ve mihmandârlarının hepsi yahşı canlardır. Ve herkes hanesini kilitsiz kapatıp çarşı pazarda mallarını satarak hanesine gelirler. Yine dükkânlarını da metalarıyla hâli üzere

bırakırlar, gözcüler ve bekçiler beklerler. Tâ bu derece güvenli ve emniyetli Şirvan diyarıdır.

Hepsi 1.200 dükkânçelerdir. Ama kârgir bedesteni yoktur. Lâkin yine bütün değerli mallar bol miktarda bulunur. Kahvehaneleriyle berber dükkânları gayet süslü, âriflerin toplandığı, ileri gelenlerin ve zariflerin mekânı yerlerdir.

Havası gayet yumuşak ve ılımandır, zira beşinci iklimin son noktasıdır. Verimli topraklarında pirinç, pamuk, yedi çeşit sulu üzümü, Abbasî ve meleçe armudu, karpuzu ve güzelleri dünyaca meşhur ve beğenilir.

Halkının çoğunluğu Sünnî, Hanefî mezhebinde âlimleri ve sâlihleri vardır. Gizlice cemaatle namaz kılarlar.

Bu Şamahı Hanı Taki Han'da yedi gün konuk olup zevk ve eğlenceler edip nice ahbap, dostlar ve yârânlar ile hoş sohbetler ettik. Ama Taki Han zevk sahibi bir can, Farsça bilir, bir genç, meydan merdi, anlayış sahibi, iyi ata biner, dilâver, cesur, hünerli genç yiğittir.

Ve neş'eli dostlardan Şahverdi Aka, Kulu Aka, Şehrâb Aka, Hoca Yezden-şîr, İmirza Ma'sum ve Rüstem Aka adlarındaki ayân akalar ile kaynaşıp görüştük.

Handan nice ipek parça hediyeler, on tümen Abbasî ve bir karaçubuk at ihsanlar alıp bütün tâbilerimize de bağışlarda bulundu. Kendisi de Revan Hanı düğününe Bakü Kalesi'nde düğüne çağrılı olduğundan Şamakı Kalesi'nden bin kadar asker ile gezinti yapar gibi avlanarak kuzey tarafına;

Hazret-i Pir Derkuh Sultan ziyareti: Horasan erenlerinden ulu sultandır ve büyük tekkesi kârgir sağlam bir yapıdır. Şehrin bütün maarif erbabı gezintiye çıkanlarının mesiresidir ki bütün Şamahı şehrinin evleri ve diğer yapıları baştan başa görünür. Bu tekkenin dört tarafında havadar İrem bağı gibi üç yüz kalınacak evler ile bezenmiş mamur kenttir.

Genellikle bu kentin halkı Pir Derkuh Sultan'ın bağlıları Bektaşî fukaralarıdır. Şeyhi tefsirci ve hadisçi Ali Koç Dede, süluk sahibi, kâmil mürşid, ermiş kimse, duası kabul olunur, hâl sahibi, Hudâ adamıdır.

Tanrı'ya hamd olsun hayır dualarıyla nasiplendik. Bu tekkeden yine kuzey tarafına 6 saat bayındır yerler içinde gidip,

Pir Merizât Sultan menzili: Kelenterhanesinde han konuk oldu, bu hakir ise pirin tekkesinde konuk olduk. Pir Merizâd der-

ler, ama halkın dilinde Pir Merzâ derler. Niceleri de Pir Mirzâ derler, ama doğrusu Pir Merîzât'tır. Yani "Diri baba" denmekle, İran ve Turan ülkesinde meşhur olmuştur. Ama "Merizât" sözü Farsçada "bükülmüş" demektir. Gerçekte de yüksek bir dağın eteğinde büyük bir kutlu türbenin içinde bir köşede seccadenin üzerine oturmuş, bizzat mübarek vücutları yün hırkalarıyla bağlanmış olup çömelip oturur. Mübarek yüzleri kıbleye dönüktür. Kutlu başları türbesinin bir kayasına dayanıp durur. Hâlâ mübarek vücutları beyaz pamuk gibi çürümeyip ter ü taze durur.

Bütün hizmetçileri azizi hayatta bilip gece gündüz hizmetinde olup süpürgecilik yaparak kutlu türbelerini temizlerler, her gece azizin yanına leğen ve ibrik *[313b]* temiz su ile doldururlar, seher olunca ibriği boş bulurlar. Ve bu kadar yüz yıldan beri mübârek hırkası üzerinde bir zerre toz düşmez. Kutlu türbesinde daima ûd ağacı ve hüdâyî amber kokusundan bütün ziyaretçilerin dimağları kokulanır.

Bu devlet kapısı türbeyi, Şeyh Safî hazretleri Erdebil'den gelip bu sultanı ziyaret ettiğinde aziz hazretlerinin üzerine on adet Azerbaycan hazinesi sarf edip bir Bektaşî tekyesi etmiştir ki misli meğer Meşhed şehrinde İmam Musa Rızâ Türbesi ola. Tarif ve anlatılması çok zor güzel bir türbedir.

Eşiğinden içeri bütün ziyaretçiler girdiğinde insana bir heybet, vücuduna bir titreme gelir. Sanki bir suçlu adam padişah huzuruna çıkar, öyle heybetli ve ruhaniyetli bir makamdır.

Tanrı'ya şükür ziyaret ederek bir Yasin-i şerîfi Hak rızası için okuyup sevabını azizin ruhuna bağışladık ve ruhaniyetinden yardım talep edip âşinâlık kazandık. Lâkin türbesinde tarih olmadığından vefat ettiği tarihi öğrenemedik. Ama tekkenin şeyhi Hoca Salâhaddin, hâl sahibi, her şeyden el etek çekmiş yaşlı bir kimsedir.

Onlar hikâye etti: Aziz hazretleri Şeyh İbrahim Şirvanî hazretlerinin mü'ezzinliği hizmetinde imişler. O kadar perhiz ederek ve nefsini yenmeye çalışarak erenlere ermişler ki Arş-ı azîm horozunun sesini işitip beş vakit ezânını okurmuş. Şeyh İbrahim hazretleri bu azizin arkasını sığayıp;

"Merîzât merîzât" buyururlarmış. Bundan dolayı mübârek cesetleri çürümeyip taptaze seccade üzerinde oturup durur. Sanki hayatta düşünceye dalmış bir vaiz ve nasihatçıdır. Her kim ziyaret edip mübârek ruhları için bir Fâtiha okursa elbette yedi günde

dünya ve âhirete ait hayır istekleri yerine gelir. Nice kerâmetleri görülmüştür. *Allah sırlarını aziz eylesin.*

Bu türbeden yine kuzey tarafa bir mil kadar bağ ve bağistan, gülistanlı şenlikli kentler içinde gidip Harac kentinde;

Şeyh Hazret-i Merzâ Sultan ziyareti: Diri Baba Sultan'ın şeyhidir. Bu da büyük küçük herkesin ziyaret ettiği yerdir. Acem şahlarından Şah Hudabende bu azizin üzerine bir kümbet ve büyük bir tekke yapmıştır. Bol hayratları ve büyük vakıfları vardır.

Bunu da ziyaret edip yine kuzey tarafına ağaçlıklı ve bostanlı yerden içinde 7 saat gidip,

Kozlu Kervansarayı: Kenti yoktur. Hemen bir gül bahçeleri içinde Şah İsmail hayratı büyük bir handır ki anlatılmaz.

Buradan yine kuzeye 7 saat,

Altıağaç menzili: Acemler, Şeş-dıraht derler. Bir yeşillik ovada büyük bir kervansaraydır. Kenti virandır. Bu mahal Demirkapı hududunda Müskür nahiyesidir.

Buradan yine kuzeye (---) saatte,

Hızır Zinde ziyareti: Bir ulu yüksek kubbe içinde bir taht üzere yatar mübârek bir cesettir. Bu da taptazedir. Özdemiroğlu Osman Paşa bu sultana inançlı olup ava çıkma bahanesiyle ziyaretine gelip imar etmiştir. Hâlâ Şirvan halkının ziyaret yeridir.

Buradan yine kuzeye Müskür nahiyesinde Şaburan şehri hududunda (---) saat,

Rükal-i Azim (Büyük Rükal) kasabası: Bir Rükal da Şamahı yakınındadır, ama o küçük kenttir. Ama cami, han, hamamlı, çarşılı, bağ ve bahçeli, üç bin kadar toprak ile örtülü güzel evleri vardır. Daha önceden Bâbülebvab, yani Demirkapı hükmünde imiş. Hâlâ Bakü eyaleti kalesi hükmünde şirin bir şehirciktir. Genellikle halkı Terekeme göçer-evli Sünnîlerdir. Kaytak halkından ve Dağıstan'ın Enderî, Tarhu, Kovin ve Tâbeseran şehirlerinden vergilerden muaf Sünnî re'ayaları vardır. Ama Senevîler değillerdir. Senevî, başka sapık mezheplerden itham edilen bir mezheptir.

Buradan yine kuzeye (---) saat Rükal Nehri kenarında konaklayıp dinlenip kahvaltı ederken Şamahı hanı yol arkadaşımız Bakü Kalesi'nde düğün sahibi Revan hanına adam gönderip yemekten sonra Rükal Nehri kıyısından kalkıp (---) saat ovalar içinde ile giderken Hazar Denizi kenarından büyük bir asker belli oldu. Onlar gelip biz onlara vararak onu gördük.

Yedi adet İran ülkesi hanlarından evvelâ Revan hanı, Gence hanı, Lûr hanı, Bakü hanı, Gilân hanı, Moğan hanı ve (---) (---) (---) (---) (---).

Ve nice sultanlar da tamamen düğün elbiselerini giyinip muhteşemce *[314a]* gösteriş yaparak on binden fazla camapur (çapulcu) askeri gibi derme çatma ve Terekeme, Moğol, Boğol, Kımık, Kumuk, Kılmak, Gökdolak, Moğan ve Kazak taifelerinden cins cins yaratıklar rastgele emanet giyecekler ile silâhlanıp kerrenay ve Efrasiyab nefirlerini çalarak, Hâkânî köslerini ve davullarını döverek balaban ve cura zurna fasılları ederek bir İran ülkesi alayı gösterdiler ki diller ile anlatmak ve kalemlerle yazmak mümkün olmaz. Hemen bu asker içinden Revan hanı at bırakıp gelirken yoldaşımız Şamahı hanı;

"Hey Evliyâ Aka! Mine heze Revan hanı geledir" deyince han gelip önce hakir ile at üzerinde görüşüp musafaha etti (el sıkıştı). Daha sonra Bakü hanıyla bilişip ve Gilân hanıyla öpüşüp tâ Bakü Kalesi'ne üç saatte varıncaya kadar dost olduk.

Buradan Bakü yakınına varınca kalenin burçlarından, bedenlerinden ve deniz kıyısında hazır olan kulelerden o kadar top atılıp şenlikler oldu ki Bakü Kalesi semender gibi Nemrud ateşi içinde kalıp hakire hayli cebe sattılar. Meğer bu Hazar Denizi'nin karşı batı tarafında Moskova kralının Ejderhan, Balhan, Saray, Heşdek ve Türk kalelerinden elçiler gelip düğün için hediyeler getirmişler.

Bu top şenliklerinin bir aslı da onlara kalenin cebehanesi ve istihkamını göstermek imiş.

Bu hâl üzere Bakü Kalesi'ne 1057 senesi Muharrem ayının evvel cuma [9 Şubat 1647] gününde girip,

Şirvan eyaletinde Acem serhaddinde Bakü Kalesi'nin özellikleri

Büyük Muhammedî sofralar kurulup yemekten sonra Erzurum valisi efendimiz Defterdarzâde Mehmed Paşa hazretlerinin mektubunu, inci tesbih ve dalgalı menevişli Frenk kumaşlarıyla hoşkademi kılıcını hediye verip sevincinden;

"Hayr-mukaddem, hoş kadem getirdiniz" diye gönül alıcı sözler edip Tebriz hanının ve Nahşıvan hanının mektuplarını da verdim. Okuyarak "Düğününüz mübârek ola" diye çok övücü sözler söyledim. Hakiri hayli anlatmışlar.

Bundan sonra Revan hanı, hakiri kendi kızkardeşinin sarayına konukluğa verdi. On gün on gece Kadir gecesi ve Kurban bayramı gibi eğlendik.

Efendimizin dostluk dolu mektubundan ve hediyelerinden bütün hanlar huzurunda hoşlandığını söyledi ve inci tesbihi göstermedik han ve sultan komadı.

O gün hakire bir kat Acem tarzı esvap ve on tümen bisitî bağışlayıp Anadolu'dan gelen yoldaşlarımız ile şehri seyredip dolaşmaya çıktık.

Evvelâ bu Bakü Kalesi, (---) tarihinde Moskov kralı Dârâ Şah'a tağallüben Hazar Denizi kıyısında bir tepe üzerinde dörtgen şeklinde taş bir yapı güzel bir kale yapmış. İç kalesinin batı tarafına bakar bir kapısı var, Nahçıvan demirindendir.

Fırdolayı çevresi 700 adımdır ve yetmiş kule ve 600 bedendir. Duvarının boyu 40 melikî zira yüksekliktedir. Kaya üzerinde olduğundan hendeği yoktur.

Kale içinde ancak temiz toprak ile örtülmüş 70 adet eski haneler vardır.

Ancak bir Haydar Şah Camii var, minaresi yoktur. Bu kalede han, hamam ve çarşı pazardan belirti yoktur. Ancak deniz kenarında büyük yerleşim yeri.

Bir miktarı bağlı, bahçeli, camili, han ve hamamlı ve çarşılı mamur şehirdir ki üç tarafında sağlam surlar vardır. Üç kapısı vardır, kuzey tarafına Gilân Kapısı, kıble tarafına Bâbülebvab Kalesi kapısı, batı tarafına deniz kıyısında Liman Kapısı.

Ve bu yerleşim yeri içinde yedi kısa boylu alçak minareler görülmektedir ki isimlerini bilmiyorum.

Ve üç hamamı var, ama Mirza Han Hamamı gayet aydınlık hoş havalı hamamdır. Çarşı pazarı o kadar güzel değildir. Ancak deniz kıyısında Moskov sınırboyu olduğundan seçkin şahseven ve dizçöken askerleri vardır.

Şirvan eyaletinde başka hanlıktır ki üç bin askere ve on iki hâkime maliktir. Başka kazası ve yedi nahiyesi vardır.

Birkaç kere Moskov Kazağı karşı İdil Nehri'nden şaykalar ile gelip Gilân'ı ve bu Bakü nahiyelerini yağmalamışlardır. Zira karşı tarafı 300 mil Moskov diyarıdır. Hattâ o sene bu kaleyi Özdemiroğlu Osman Paşa feth edip Osmanoğlu devletinde Kubad Paşa hâkim iken Acem'in kışkırtmasıyla Moskov Kazağı gelip bu

Bakü Kalesi'ni kuşatmışlardır. Bütün kâfirler kılıçtan geçirilmişlerdir ki hâlâ bütün kemikleri deniz kıyısında yüksek bir tepedir.

Bu şehrin havası tatlı ve yumuşaktır. Zira köylerinde *[314b]* pirinç, keten ve bağ ve bostan hâsıl olup çok güzel pamuğu olur. Ama suyu tamamen neft yağı (petrol) kokar. Zira bu şehir yakınında yedi yerde neft madenleri vardır ki her biri bir renktedir. Sarı, kırmızı ve kara neft olur.

Bu diyarın nahiyelerinden Müskür, Sendan ve Reyneb? nahiyeleri halkı asla balmumu ve yağ mumu yakmayıp tamamen kara neft yağı yakarlar. Ama halkı gayet sağlıklı ve zindedirler. Yer yer güzelleri vardır. Zira yerel iklimin on sekizinci hududundadır. Enlemi (---) (---) (---) ve boylamı (---) (---) (---) (---) (---). Halkı genellikle Sünnîlerdir.

Bu kale ile Demirkapı Kalesi arası deniz kıyısı ile dört konaktır. Ara yerde Müskür nahiyesi kentleri vardır ki her bir kenti birer mamur beldelerdir. Ve göçer-evli Terekeme kavmi kış vaktinde obaları ile konup göçerler.

Ve yine bu Bakü'nün doğu tarafında Şaburan şehri üç menzildir. Şamahı Kalesi yine doğusu tarafında beş konaktır. Yine Bakü'nün kuzeyi tarafında Gilân şehri (---) konaktır ve Şamakı'nın bender iskelesidir.

Çin-i Hıta ve Hoten'den, Fağfur ve Zenan şehrinden, Kılmah ve Moskov'dan daima elçiler ve ağır bezirgânlar gelip metâ getirirler. Ve daima Moskov elçileri gelip rehin dururlar. Acem diyarına genellikle samur, balık dişi, sincap, Bulgarî telâtin ve nice renkte çeşit çeşit metalar Moskov diyarından Gilân'a ve bu Bakü'ye çıkar.

Bu Bakü'den tuz, neft (petrol), za'feran (safran) ve ipek alıp Moskov'a götürürler. Zira safranı ve ipeği Lahican'dan şeffaf ibrişimi olur ve Anadolu'da Safranborlu'sundan güzel safranı olur.

Ve bu Bakü nahiyelerinde bazı tuzlu yerler vardır. At ve adam basup biraz dursa atın tırnağı ve adamın ayağı yanar. Bazı yerleri kervan halkı kazarlar, o çukurların içine tencere ile et ve başka yemek korlar. O saatte yerin sıcaklığından yemek pişer ve yerler. Huda'nın acaip hikmetidir.

Bu şehrin kuzey tarafı yakınında Kür Nehri denizler gibi olup Hazar Denizi'ne katılır.

Bazı zaman Moskov'un Kazak-ı Akı küffârı sazlı gemileriyle bu Kür Nehri'ne girip ansızın Acem şehirlerini yağmaladı. Nice

bin Acem esiriyle ganimet malları alıp esirleri Gilân pazarına götürüp aman ile satar. Büyük bir nehirdir ki Tuna'ya denk genişliktedir, ancak derin değildir.

Bu Bakü şehrinin nice gün seyr ü temâşâsını ederken bir taraftan Acem diyarının düğünlerini, ileri gelenlerinin zevk ve eğlencelerini görüp seyr ü temâşâ ederdik.

Eğer bu Revan Hanı Takî Ali Han'ın kızkardeşinin Bakü hanına verildiği düğünü yazıp anlatsak bir ciltli kitap olur.

Ancak bu şehirde on beş gün zevk ve eğlenceler edip handan ve diğer hanlardan nice parça, değerli kumaşlar, 7 at ve 3 baş Gürcü kölesi, bir samur Acem tarzı kürk, Revan hanı damadı olan Bakü Hanı Eşref Han'dan bir çapar yorga at, bir şemame amber, iki tavusî deve ve nice bağışlar ve hediyeler aldık.

Revan hanı bin baş kervanı Erzurum'a göndermeye söz verdi. Ayrıca Paşa efendimize bir samur kürk, on çift Gilân yayı, altı Gürcü kölesi, on çift balık dişi ve üç adet şemame amber hediyeler verip dostluk mektubunu da yazdı.

Hakire harcırah on tümen bisitî ve kırk beş adamlarımıza da on tümen Abbasî bağışlayıp bütün Bakü ileri gelenleri ve hanlar ile vedalaşıp han da muhabbeten bizimle Bakü Kalesi'nden kıble tarafına,

Serhad Bakü Kalesi'nden Gürcistan vilâyetine gittiğimiz menzilleri, köyleri, kasabaları, kaleleri, hükûmet eyaletlerini ve ibret verici yerleri bildirir

Evvelâ Bakü hanından ve Revan Hanı Ali Takî Han'dan 100 adet silâhlı nöker alıp Bakü Kalesi'nden kıble tarafına deniz kıyısı ile tuzlu yerleri, yedi yerde renk renk neft (petrol) madenlerini seyrettik. Acaip Hudâ yapısıdır.

Neft yağının (petrolün) hikâyesi: Kimi deniz kıyısında ve kimi Müskür nahiyesinde Allah'ın emriyle yerden kaynayıp çıkar. Ancak kaplıca suları gibi ılıca sular gölcük gölcük olup suların yüzünde kaymak gibi yığılıp durur.

Şah tarafından başka eminliktir ki şah tarafına senelik yedi bin tümen akçe verir. Neft emininin adamları anılan gölceğiz içine girip kepçelerle nefti toplayıp keçi tulumlarına doldurup diyar diyar tüccar alıp götürürler.

Yedi sekiz çeşit neft olur, ama sarı nefti gayet makbuldür. Siyah nefti şah içindir ki bütün Acem diyarının Özbekistan, Hin-

distan, Irak, Osmanlı, Gürcistan, Moğol ve Dağıstan [315a] sınır boylarında olan kalelere bu kara nefti götürüp kuşatma sırasında karanlık gecede meşaleler ile kalelerin çevresini aydınlatırlar.

Osmanlı askerleri kalelerine saldırdıklarında üzerlerine ve ayaklarına neftli yorgan ve eskimiş eşyalar atıp ateşbâzlık ederler.

Nicelerine de kaleleri ve şehirlerinin mühimmatları için lâzımdır. Hatta Şah huzurunda ve bütün devlet dairelerinde yanan meşaleler bu Bakü neftinden hâsıl olur. Tanrının çok büyük bir nimetidir.

Ancak gece gündüz bekçileri var ki ateş değerse dünyanın sonuna kadar sönmeyip her taraf yanar.

Bundan dolayı her neft madeninin kenarında dağlar gibi elenmiş toprak hazırlanmış olarak yığılmış durur.

Bir neft madenine bir kıvılcım isabet etse, hemen bütün insanlar koşuşturup neftin üzerine toprak saçarlar, hemen söner. Bundan başka çare yoktur. Pek çok yerde kaya ve mağaralarda da neft madenleri var imiş, ama bizim gördüğümüz bu Bakü neftidir.

Buradan yine kıble tarafına deniz kenarından gidip Müskür nahiyesinde Terekeme obalarında konakladık. Bu sahralarda Moğol, Kumuk, Terekeme ve Yaka Türkmenleri kış aylarında obaları ile konaklayıp dinlenirler. Gayet verimli ve konaklanacak bir yerdir.

Hazar Denizi'ndeki canavarın anlatılması

Yine deniz kanarından giderken Hazar Denizi'nin dalgasından deniz kıyısına bir balık düşmüş, boyu tam 100 adım (1 adım 75 cm.) idi.

İki başı var, biri kuyruğu yerinde yılan başlı, biri büyük başı ki hamam kubbesi kadar var idi. Sanki resimlerde çizilen ejderha resminin başına benzerdi.

Üst çenesinde 150 dişi var ve alt çenesinde 140 dişi var. Her bir dişi birer arşın uzunluğunda ve insan baldırı gibi kalın dişleri, fil kulağı gibi kulakları ve yuvarlak sofra büyüklüğünde gözleri var. Bütün vücudu kunduz tüyü gibi tüylü bir yaratık, acaip ve iri bir balık idi.

Bütün Bakü, Demirkapı ve Şamahı halkı toplanıp seyrederlerdi. Hoca Sarı Han adında Hazar Denizi gezgini:

"Bu Hazar Denizi'ne mahsus bir ejderhadır ki denizciler bu balığa pîl-gûş nehengi (timsah) derler. Büyük balıklar bu balıkdan korkarlar." dedi.

Ancak gerçekte bu Hazar Denizi kıyısında olan ibret verici şey başka bir denizde yoktur. Hatta deniz kıyısında o kadar deniz mahlûku kabukları ve leşleri vardır ki diller ile anlatılamaz, bir deniz yaratığına benzerliği yoktur.

Dört köşe, beşgen ve topuz gibi başı yuvarlak ve kuyruğu ince mahlûklar olur. Ama kepi ve minâ balığı sanki yaldızlı bir balıktır. Lipâta, sürhendâm balığı, yeşil ve simli balık ve binlerce renkli balıklar var, ancak bildiğimiz balıklar yenilebilen bu saydığımız balıklardır.

Bu Hazar Denizi o memleketin denizcilerinin ifadesine göre Karadeniz'den bir buçuk kat daha geniştir. Fırdolayı etrafı 4.000 mildir ve bir yere bağlantısı yoktur. Başka büyük bir denizdir. Karadeniz gibi içinde asla adası yoktur.

Mamur adalar Akdeniz'e mahsustur ki Akdeniz'de küçük ve büyük toplam 2.040 ada vardır.

Kırkı büyük adalardır. Meselâ Kıbrıs, Girit, Mora, Rodos, Midilli, Limni, İstendil, İstanköy, Sakız, Nakşa, Zaklisa, Kefalonya, Sicilya, Korsika, Sardilya ve Malta gibi nice adalar vardır. Her birinde beşer onar ve yetmişer seksener kadar sağlam kaleler ve büyük nehirler vardır. Ama bu Hazar Denizi'nde bir adalı yer yoktur. Fakat limanları çoktur ve deniz dalgası Karadeniz'den şiddetli olur.

Boyunun uzunluğu tâ Fağfur hududu vilâyetine kadar uzanır ki yedinci iklimin sonudur.

Batı tarafı Moskof diyarıdır. Doğu tarafı Acem, Özbek, Bulgar, Kalmuk, Çin, Fağfur ve Kazak'tır ki bu Kazak tarafıyla Moskof arası şiddetli kışlarda bu deniz donar ve 7 ay boyunca buzdan sed olup üzerinden Kılmah Tatarları geçerek Moskof memleketini yağmalarlar, esirlerini Çin ve Hoten'de satarak zengin olurlar. Ancak bu Gilân, Bakü, Demirkapı ve Türk kaleleri önünde bu Hazar Denizi asla donmaz, zira ılıman taraflardır. Bu tarafta bu denizin sonu Bâbülebvab dedikleri Demirkapı'dan kıble tarafına doğru içeri bir körfezdir. Dağıstan padişahı sınırında Hazar kıyısında Avar ülkesine yakın Türk Nehri kenarında Moskof'un Türk Kalesi'nde bu deniz son bulur. Kıbleden *[315b]* kuzeye

uzunlamasına olup uzunluğu dört bin mildir. Derinliği, nihâyeti üç ıskandil boyudur, yani üç yüz zira derin yeri vardır.

Deniz yüzünde bin pâre gemileri vardır ki ülkeden ülkeye ticaret yapanları alıp götürüp kâr ederler. Ama bütün gemicileri Moskof kâfiri Kazağı şaykalarından korkup deniz üzerinde büyük cenk ederler. Lakin Karadeniz, Akdeniz ve Okyanus kalyonları gibi büyük karaka gemileri yoktur. Ancak küpeşteleri kamış sazlı küçük gemileri ve küçük küçük topları vardır. Akdeniz gibi usta gemicileri yoktur. Deniz üzerinde çok büyük gemiler Frenklere ve Osmanlılara mahsustur ki gemilerinde ikişer üçer bin asker olup ikişer üçer yüz top çeker karavana kalyonları bulunup Akdeniz'de Freng ile cenk ederler. Ancak bu Hazar Denizi gemicileri Moskof Kazağı kayıklarıyla ceng ederler.

Beri taraftan bu Hazar Denizi kenarından doğu tarafına düz sahralar içinde yine Müskür nahiyesinde (---) saat gidip,

Şirvan hükmünde büyük Şaburan ülkesinin anlatılması

Hâlâ Şirvan beldelerinden güzel bir şehirdir. Lâkin Demirkapı hududunda yazılmıştır. Eski zamanlarda İsfendiyar yapısıdır. Üzerine Hülâgu Moğol'u gelip harap, halkını kebap ve hanelerini türâb (toprak) edip berbat etmişler. Daha sonra yine imâr olup (---) tarihinde Sultan III. Murad Han veziri Özdemiroğlu Osman Paşa (---) tarihinde Demirkapı'yı feth ettiğinde bu Şaburan şehrinin bütün Sünnî halkı itaat edip sancakbeyi tahtı olmuştu.

Bundan sonra Sultan IV. Murad Han'ın saltanat yıllarının başlarında Kızılbaş Şirvan ülkesini işgal edip bu Şaburan şehrini kendileri zabt ettiler. Hâlâ Demirkapı sınırları içinde sultanlıktır. Yani sancakbeyi tahtıdır ki gönül alan Tebriz'den sonra suyu ve havası yönünden bu şehir İran ülkesinde çok beğenilir. Beşinci iklimin sonundadır. Hâlâ bakımlı ve şenlikli orta bir şehirdir.

Tamamı yetmiş mihraptır ve yetmiş mahalledir. Bunlardan Cami-i kebîr Uzun Hasan Şah Camii, Tokmak Han Camii ve Avşar Han Camii. Uzun Hasan Camii'nin misli bu mamur topraklarda yoktur, meğer Mısır'da Uzun Hasan-ı Ekrad Camii ola.

Ama bu Şaburan Camii'nde olan kâşî çin ve fıskiyeli havuzlar bir diyarda yoktur. Özdemiroğlu Osman Paşa Demirkapı'dan her cuma büyük alay ile gelip bu camide ibadet edermiş.

Görülmeye değer eski bir ibadethanedir ki bunda olan ince işçilik, beğenilen süsleme san'atları, renk renk bukalemun nakşı güzel tasarruflar var ki mimarlık ilminden haberdar olan yapı ustaları bu camide olan mermer işçiliğini ve ustalığını görseler parmaklarını ısırıp hayretler içinde kalırlar.

Ve bu şehir de bir verimli Müskür vadisi içinde kurulmuş güllü, gülistanlı, meyve ağaçlıklı hıyaban içinde Şirvan sınırında Şaburan şehridir.

Toplam yedi nahiyesi var. Her biri birer yedi yıldız ismiyle bilinmektedir. Meselâ Utarid nahiyesi, Zühre nahiyesi, Merih nahiyesi, Müşteri nahiyesi, Zühal nahiyesi.

Buradan lodos tarafına eğimli göçer evli Müskür nahiyesi içinde 6 saat gidip deniz kıyısından uzakta geniş bir kırlıkta;

Çarhi kenti menzili: Demirkapı hududunda Dağıstan padişahı Şamhal Şah'ın hâssıdır. Özdemiroğlu Osman Paşa bağışladığından hâlâ yine Acem elinde iken Şamhal hükmünde kalmıştır. Beş yüz haneli, cami ve hamamlı, kârbânsaraylı ve çarşı pazarı azıcık bir beldedir. Halkı genellikle Dağıstan'ın Kumuk kavmidirler. Yahşi zırh düzerler (yaparlar).

Buradan yine güney tarafına (---) saat gidip Rükal kasabası sol tarafımızda kalıp yine Müskür nahiyesi içinde;

İskender-i Zülkarneyn seddi, Bâbülebvab şehri yani Demirkapı Kalesi'nin özellikleri

Bütün dünyanın tarihçilerinin yazdıkları üzere Hak tarafından İskender-i Zülkarneyn'e *"Onlar dediler ki, ya Zülkarneyn hakikatte Ye'cuc ve Me'cuc bu yerde fesat çıkaran kabilelerdir"* [Kehf, 94] âyeti ile ferman olunup İskender Yecüc seddini yaptıktan sonra bu Demirkapı'nın bulunduğu yere gelip görse ki Dağıstan hududunda deniz kıyısında gönül açan bir yerdir.

Veziri Ristalis, Fisagores-i Tevhidî ve hazinedarı Bitilis, Calinus, Bukrat ve Sokrat ileriyi görebilen, düşünceleri cihanı süsleyen feylesoflar ile konuşup danışıp bu Demirkapı zeminini yükseltir. Bu Hazar Denizi'nin arzını Karadeniz'den *[316a]* fazla yüksek bulup Hazar Denizi'ni Karadeniz'e katmayı isteyip Hazar Denizi ile Karadeniz arasına hendese ilmi sahipleri bilgili ve akıllı mühendisler gönderip üçüncü günde Dağıstan ve Elburz Dağı eteğinden Karadeniz sahilinde Mikrilistan hududunda Karadeniz'in en sonu olan büyük nehir Faşa Çayı'na varır. Orada da

yükseklik alıp hendese ilmi ile Karadeniz'i Hazar Denizi'nden yirmi arz aşağıda bulup üçüncü günde yine İskender'e olduğu gibi anlatırlar.

Hemen İskender, Bismillah ile bu Demirkapı yakınında Hazar Denizi kenarında dağ kazıcılara ve delicilere mühimmat ve gereçlerini verip yetmiş gün, yer altında yedi bin adım yer giderler. Bütün eski feylesoflar;

"Ey İskender! Sen Yecüc seddini yapmaya memur idin. Bununla görevli değilsin ve buna başlaman tamahkârlıktır. Gerçi bu Hazar Denizi ile Karadeniz'in arası, dağlar aşarak yaya adam üç günde yolculuk ederek ancak varır. Lâkin Elburz Dağı eteğinde yalçın çakmak taşlı kayalar vardır. Onlara kazma vurup delince nice bin hazine telef olup ömre zaman ister. Yıldızlar ilmine göre sizin padişahlığınızın bitmesine otuz iki sene vardır. Şimdiden sonra Hakk tarafına yönelin ve daha yararlı işler vardır, onu eylen." diye bütün feylesoflar, İskender'in Hazar Denizi'ni Karadeniz'e karıştırmaması gerektiğine inanıp Karadeniz'i İstanbul boğazından keserek Üsküdar ile Sarayburnu'ndan aşağı Makedonya şehrini batırıp Kaydefâ şehirlerini suya gömdürmeye sevk ederler.

Tanrı'nın hikmeti İskender de o gece korkunç bir rüya görüp Hazar Denizi'ni Karadeniz'e karıştırmaktan vaz geçip yine bütün feylesofların görüşleriyle Büyük İskender bu Demirkapı'dan yedi konak Dağıstan dağları içinde Karadeniz'e varıncaya kadar üç kat sağlam İskender seddi ve üç kat büyük hendekler çekerek Hazar Denizi ile Karadeniz'in arasını kapatmıştır ki doğu tarafında İran ve Turan kavmi, batı tarafında Deşt-i Kıpçak kavmi, Sarı Irk, Sol'at, Kırım ve uğursuz Rus taifesi aralarında hudut etmiştir ki hâlâ Elburz Dağı içinde ve Irak-ı Dadyan dağlarında üç kat duvar ve üç kat hendek, büyük çukurları bu hakir Evliyâ tarafından görülmüştür. Genellikle Kırım'dan Kumuk diyarına giden canlar dikkatlice baksalar bunları görürler. Bir rivayette İskender yaptığı bu sağlam seddir, derler. Ama İskender'in krallığından Peygamber Efendimizin doğumuna kadar Muhammed ibn İshak görüşüne göre 882 sene geçmiş idi.

O zamandan bu seyahat zamanımıza kadar Hicret-i Nebevî'den 1057 sene olup İskender'den bu ana dek 1939 sene olduğundan anılan İskender seddinin bazı yerleri yıkılmış olup nice yerde burc ve bedenleri kalmıştır. Her biri birer Kahkaha seddi

gibi bellidir. Derin hendekleri toz toprak ile dolmuştur. Görmüş olanlara gizli değildir. Ama *Tarih-i Tuhfe* görüşüne göre;

"Bu Hazar Denizi'den İskender'in 70 günde yer altında kazdırdığı yerden Hazar Denizi yol bulup yer altından akarak Faşa Çayı'yla Karadeniz'e katılır" demiş ama hakir buna itiraz ettim.

1050 [1640] tarihinde Azak gazasına giderken Trabzon Kalesi'nden Mikrilistan'a ve oradan Abaza diyarına giderken anılan büyük Faşa Çayı'nın kıyısında konakladık. Bir hayat suyu lezzetli nehirdir ki nice kereler içtik. Bu hâlâ seyahat edip görmüş olduğumuz Hazar Denizi yılan zehiri gibi çok acı bir Hazar Denizi'dir. İnsan tahâret etse avret yerini ateş gibi yakar. Nasıl yer altından Faşa Çayı'nın hayat suyuyla Karadeniz'e karışır, yanlış düşünce ve görüştür. Zira;

"Şenîden ki bûd mânend dîde" (İşitmek, görmek gibidir.)

demişler.

Ama İskender-i Zülkarneyn bu Dağıstan seddinin Karadeniz kenarında Faşa Nehri üzere bir dayanıklı sed kale yaptığı Trabzon seyahatinde yazılmıştır. Ve sağlam bir sed daha anılan sağlam seddin Hazar Denizi ucunda bu Demirkapı'yı yapmıştır ki hâlâ Demirkapı dağının eteğinde deniz içine girmiş bir sağlam Bâbülebvab Kalesi seddidir.

Bâbülebvab, yani Demirkapı Kalesi'nin durumu ve şekli

İlk kurucusu Hazret-i İskender-i Zülkarneyn'dir ki peygamberliğinde bazı kimseler ayrılığa düşmüşlerdir. Daha sonra Emevîoğullarından Abdülmelik oğlu Yezid, Muaviye kızı Âtike Hatun'dandır. 100 [720] tarihinde Haricîler elinden feth edip bütün Dağıstan ülkelerinin halkları İslâm ile şereflendiler.

Daha sonra nice yüz kere bu *[316b]* Demirkapı Kalesi kuşatmalara uğrayıp kâh harap ve kâh imâr oldu. Sonunda 986 [1578] tarihinde Sultan III. Murad Han vezirlerinden Özdemiroğlu Osman Paşa başkumandanlık ile denizler gibi Müslüman askerler toplayarak bu kale altına vardı. Kale içinde olan Sünnîler, sapık şah tarafından hâkim olan Çerağ Halife'yi bağladılar, bütün sapıkları kılıçtan geçirip bütün Kızılbaşların başlarını süngülerin ucuna taktılar. Demirkapı hanını kellelerle İslâm ordusunda kale anahtarlarını Osman Paşa'ya teslim ettiler. Çerağ Han'ın kellesini yuvarlayıp çerağı sönüp günü akşam olur. Bundan sonra bütün

Müslüman gaziler *Allah Allah* ile kaleye girip ezânlar okundu. Müjde haberleri Devlet kapısına gidip Osman Paşa müstakilen Şirvan eyaletine hâkim ve kumandan olur, bu Demirkapı Kalesi'ni tamir eder. Sanki sağlam yeni bir demir kapı olur. Bu kaleden bütün Müslüman gaziler Şirvan ülkesine gece baskınları salıp yetmiş pâre sağlam kaleleri fethederler, böylece büyük eyalet olur.

Bin adet yeniçeri, dört bölük sipahileri ağalarıyla, on oda cebeci, on oda dergâh-ı âlî topçuları, altmış adet kale döver top, beş yüz sandık cebehane ve diğer mühimmat ve gereçlerini tamamlayıp yeniden üç bin kul konur. Eyaleti valisi on beş bin asker ile muhafız kalıp adaletle davranarak o kadar bakımlı ve şenlikli olur ki sanki cennet benzeri Şam olur.

Deşt-i Kıpçak tarafından, Çerkez ve Dağıstan taraflarından yollar açılıp Kırım diyarından Tatar askeriyle mühimmat ve levazımatları gelmede ve daha önce feth olan Ahıska, Revan, Gence, Tiflis, Tomanis ve Şamahı taraflarından serhad askerleri gelip gitmekten o kadar imâristan olur ki sanki Hazret-i Ömer adaleti ile ma'mur olmuş bir ülke olur. Tâ Sultan IV. Murad Han'ın tahta çıktığı tarihlerde sipahi ve yeniçeri zorbalarının isyanları ve başkaldırmaları sırasında Acem şahı fırsat bulup (---) tarihinde yardım gel

mediğinden dolayı aman ile kaleyi Şah (---) teslim ederler. Bütün Müslüman gaziler Dağıstan'a, oradan Çerkezistan'a, oradan Kırım ülkesine giderler. Günümüzde hâlen bu sağlam ve dayanıklı kale Acem elinde o kadar bakımlıdır ki sanki Şirvan vilâyetinde Nuşirevan imaristanıdır.

Hâlâ Acem elinde hanlıktır ve kadılıktır. Ve 12 hükûmettir ki münşîsi, kelenteri, darogası, yasavulu, korucu, dizçöken ağası, çiğyiyen akası ve iki bin dizçöken tülüngisi var. Hepsi hepsi dokuz bin şahseven ve şah elinden dolu içmiş nökeri vardır.

Bu kale hanıyla buluşup görüştük. Deniz kıyısında Kaytak Han burcu üzerinde denize nâzır büyük bir sarayı döşediler. Biz daima seyr ü temâşâ ederdik. Revan, Gilân ve Bakü hanlarının dostluk dolu mektuplarından hoşlanıp gece ve gündüz gönlümüzü hoş tutmaya çalışırdı. 80 yaşına ulaşmış bir kırçıl (kır düşmemiş) yetişmemiş, Şahseven Şefî Han adında olgunlaşmamış bir han idi ki gece ve gündüz sarhoş idi. Lâkin nükteci, şiir sever, hattat ve hoş-sohbet han idi. Hakire beş tümen ihtiyaç harcı verip günlük

yiyecek ihtiyaçlarımızı Keykâvus mutfağından mihmandârlar kaldığımız saraya getirirlerdi.

Demirkapı Kalesi'nin büyüklüğü: Böyle adlandırılmasının sebebi, birinci kurucusu olan İskender-i Zülkarneyn bu sedde bir demir kapı yapıp gözcüler komuş idi. Tâ Nuşirevan asrına gelinceye kadar o kapı demir olduğundan Demirkapı adıyla anılmış sağlam bir kaledir.

Daha sonra ikinci kurucusu Nuşirevan'dır. Bundan sonra üçüncü yapıcısı Yezdecürd Şah'tır. Dördüncü yapıcısı Şah İsmail'dir. Beşinci yapıcısı Özdemiroğlu Osman Paşa'dır ki hâlen günümüzde Kahkahâ seddi gibi sağlam bir kaledir. Argın Dağı ve Düneb Dağı eteklerine kurulmuştur. Batı tarafına Hazar Denizi kenarına kurulmuş olup bütün duvarının temellerini denizin dalgaları döver. Bu duvarları Yezdecürd Şah'dan sonra Haraz Şah yaptığına deniz kıyısında İskele Kapısı üzerinde Farsça beyitler ile tarihi yazılmıştır.

Ve yine bu deniz tarafında İskender'in yaptığı duvarların denizin içine gömüldüğü bellidir. Ama derin ve büyük eski duvar imiş. Melikler isteseler o duvardan kaleye gelinceye kadar liman olmak mümkün idi. Hâlâ burçları ve bedenleri denizin içinde bellidir. Bu deniz tarafı duvarı yüksek dağa varıncaya kadar uzunluğu bir ok atımı mesafesi deniz kıyısıdır ve denizden yine kale ensesindeki dağa *[317a]* varıncaya kadar kalenin eni bir puta oku atımı mesafesidir.

Bu kale hendese ilmi üzere yükse bir tepede beşgen şeklinde yapılmıştır ki bu hakirin, gerçi daha çok seyahati yoktur ama bu biçim ve tarz üzere sağlam bir yapı, dayanıklı sed ve havâleden emin kale görmedim. Üstad mühendis ve ileriyi gören yapı ustası bu kaleyi üç bölük yapmıştır. Tamamı üç adet dayanıklı ve sağlam üç kat gerçekten de demir kapılardır. Kalenin bir bölüğü doğu tarafına, dağlar yönüne çekilmiştir. İkinci kapı şehir içine açılmaktadır.

Argın Dağı tarafına çekilmiş olan duvarda iki kapı vardır ve aşağı şehre açılır iki sağlam kapı vardır. Biri Müskür Kapısı'dır ki doğu tarafında Müskür nahiyesine açıldığı için Müskür Kapısı derler. Buradan çıkanlar at arabalarıyla üç günde Şamahı Kalesi'ne ererler.

Ve bir kapı da güney tarafına, Deşt-i Kıpçak'a, Kırım ve Çerkezistan'a, Dağıstan'a gider. Dağıstan'a at arabası işlemez

ama Moskov'un Türk Kalesi'ne, Kazan vilâyetine ve Deşt-i Kıpçak'a tamamen at arabaları işler.

Ve bu kalenin üçüncü bölüğü deniz tarafına düşmüştür. İçinde o kadar yapılar yoktur. Henüz Karçığa Han kale müstahfızları ve dizçökenler için haneler yapardı. Gilân ve Bakü tarafından gelen tüccarların at arabaları bu hisariçe bölüğünde doluşup durur. Zira bu diyarda taş, sarp yol ve güzergâh olmadığından tamamen at arabaları işler. Ve denizden nice bin gemiler işler. Bundan dolayı bolluk içinde sağlam bir kaledir. Bu hesap üzere bu kalenin fırdolayı çevresinde, içinde ve dışında toplam olarak (---) adet kapı vardır.

Ve kalenin dörtgen şekli fırdolayı 11.060 adımdır. Ve 70 büyük kulelerdir ki her birinde garipler ve bekârlar için birer medrese ve birer mescid bulunmaktadır. Talebelerine Bakü Kalesi'nden çerağ için siyah neft verilir. Her gün Keykâvus mutfağından buğday çorbalarını talebe ve atlara devamlı dağıtırlar. Bir incelikle âlimlere kaleyi bekletip koruturlar.

Ve bu anılan 70 kuleden başka kalenin çevresinde tamamı yedi bin altmış beden dişleridir. Her karanlık gecede ve mehtaplı gecelerde neft yağıyla kaleyi aydınlatırlar. Zira gerek karadan ve gerek denizden 13 adet can düşmanları kavimler vardır.

Evvelâ denizde Moskov Kazağı kâfiri gemilerle her zaman gelip taşra nahiyelerini yağmalar. Ama hisarın eteklerine gelemez. Deniz kıyısında yetmiş pâre balyemez topları vardır. Tamamı Osmanoğulları toplarıdır ki, cilâsından ve parlaklığından insanın yüzünün rengi belli olur.

Ve bir güçlü düşmanı batı tarafında Osmanoğlu, Kırım Tatarı ve Kılmah'tır. Ve güney tarafında Çerkez kavmidir. Ve kıble tarafında büyük düşmanı Dağıstan'ın Kumuk kavmidir. Yine doğu tarafına doğru düşmanı Tomris Han ülkesi Gürcistanıdır. O yüzden her gece suhteler (talebeler), dizçöken nökerler, neferler ve çıplaklar burçlar ve bedenler üzerinde "Hudâ hûb" diye bağırışıp keşik (nöbet) beklerler.

Ve bütün düşmanlarının korkularından ve endişelerinden kaleye havaleli bir hayli uzak mesafeden Düneb Dağı adıyla yüksek bir dağ vardır, ormanlık ve sık ağaçlıktır, orada gece ve gündüz elli nefer tülüngi gözcüleri hazır durup bu kale üzerine bir taraftan bir düşman, baskıncı, yağmacı ve vurguncu asker görülürse

hemen o dağda yığılmış odun yığınlarına ateş vurup kale halkını uyarırlar.

Kale içinde olan imaretleri bildirir: Evvelâ kalenin duvarlarında olan bütün taşları fil cüssesi kadar dört köşe taşlardır ki hâlâ zamanımız insanları o taşın bir tanesini elli adamın caraskal (birbirine çatılmış üç sırıkla yapılan vinç) ilmi ile kaldırmaya güçleri yetmez. Kale içinde tamamı temiz toprak ile örtülü bağ ve bahçesiz 1.200 eski tarz evler vardır. Ancak kalenin güney tarafındaki duvara bitişik büyük bir saray vardır ki bunda olan hendese ilmi üzere yapı mimarının sanatkârlığı İran'daki sarayların hiç birinde yoktur.

Ve bu saraya bitişik büyük bir cami vardır, minaresi yıkılmıştır. Bu da ibret verici güzel bir camidir.

Ve bu cami yakınında suyu ve havası tatlı bir hamamı vardır. Osmanlı tarzı yapılmış, ama yapanı belli değildir.

Ve hayat suyu olan bir çeşmesi var. Ve doğu tarafına açılan Kayık kapısı yakınında Özdemiroğlu Camii, hanları ve dükkânları vardır. *[317b]*

Ve kaleden dışarı bir süslü varoşu vardır. Tamamı bin kadar güzel evleri var. Üç tarafında bağı ve bahçesi çoktur ama aşevi, imareti yoktur. Cami, han, hamam ve çarşı pazarı çoktur. Çeşit çeşit san'at sahipleri vardır. Ama genellikle halkı renk renk ibrişim bükerek geçinirler. Yer yer Kumuk halkının çoğu kübe kerevge zırh düzerler.

Genellikle bütün halkı Sünnî ve Şâfiî mezheplilerdir. Muhteşem ve debdebe sahibi zengin kimseleri yoktur. Ama suyu ve havasının tatlılığından güzelleri çoktur. Zirâ İbn Havkal görüşüne göre on sekizinci örfî (yerel) iklimdendir. Ama yedinci gerçek iklimin beşinci ikliminin ortasında ve Hazar Denizi kenarında bulunduğundan havası ılımana yakındır. Bundan dolayı erkek ve kadın güzelleri beğenilir. Enlemi (---) ve boylamı 17 saat, 7 derece ve 2 dakikadır.

Karşı tarafı deniz aşırı batı tarafına Moskov hükmünde 300 mil uzak Heşdek, Kazan ve Alatar vilâyetleridir. Daha onların ötesi Deşt-i Kıpçak ve Heyhat Sahralarıdır ki hâlâ o geniş ovalara 20 yıldır ki Kılmah Tatarlarından Taysı Şah, Muyuncak Han ve Kobe Kalmah Han beşer altışar kere yüz bin kişilik kavim ile Heyhat Sahrası'nda konup göçerler.

Bazı sene tâ Kırım diyarına ılgar edip gece baskını salanlar Azak Kalesi yakınında Göğemli Suyu kenarında Mısır'dan azledilmiş Gürcü Mustafa Paşa'yı şehit ettiler.

Bu anılan Kalmak küffârlarıdır. Gerçi küfür ve sapıklık, din ve diyanet nedir bilmezler, ama böyle bir aşağılık sürüsü isyancı, azgın ve ovalarda gezer fil gibi yaratıklardır. Çoğu vakitte pazarlığa Hazar Denizi kenarında Moskov'un Kazan ve Heşdek şehirlerine gelip aman ile yağlarını satarlar. Niceleri Moskov tüccarlarıyla gemilere binip bu Demirkapı'ya gelmeye başladılar.

Ve bu Demirkapı işlek iskele olduğundan ta Çin ve Maçin'den, Hıtâ ve Hoten'den, Fağfur ve Moskov diyarlarından her sene nice bin gemi gelip büyük gümrük elde edilir. Osmanlıların hükmünde iken iskelesinden ve Şirvan eyaletinden senelik 247 yük akçe elde edilip bütün nökerlerine, Şirvan eyaletinde olan yedi sancak sultanlarına, sulh u salâh için Dağıstan padişahına haslar ve ulufeler verilir. Hâlâ bu nizam ve intizamı Özdemiroğlu Osman Paşa fethinde Dal Mehmed Efendi tahriri (yazımı) üzerine zabt edip adalet ederler.

Hâlâ o yazıma göre Şirvan eyaleti yetmiş kazadır, yedi hanlık ve on iki sultanlıktır. Ama Osman Paşa yazımına göre timar ve zeamet yoktur, ama sultanların ve diğer hâkimlerin haslarına el konulmayıp gayetle bakımlı ve şenlikli Şirvan ülkesidir. "Allahu Taâlâ yine Osmanoğlu'na nasip ede" diye bütün halkı dua ederler. Hattâ biz bu Demirkapı'da iken Âsitâne-i Saadet tarafından bir Gökdolak çaşıt (casus) hana gelip der:

"Hanım! Geçen sene Osmanlı Akdeniz içinde Girit Adası'nda Yusuf Paşa adındaki kumandan eliyle Hanya derler adındaki namlı bir kaleyi alıp asker koyup fetih sevinci haberi Kayser Şah'a gelip büyük şenlikler oldu. Ve İbrahim Hanlarının Şehzâde Mehmed adındaki evlâdı dünyaya gelip yine büyük şenlikler olup yedi gün yedi gece Kayser ülkesinin büyük çerağânı oldu" deyince kızılbaşlar hoşlanmayıp Şirvan, Şamakı ve Gilânlı Sünnîler zevk ü safâ edip raks ettiler. Zira Osmanlıların bir yeşil Resûlullah sancağıyla bir başkumandan gelmesini beklerler. Allah nasip eyleye.

Demirkapı ziyaret yerlerinin anlatılması: Ümeyyeoğullarından 100 [720] tarihinde Abdülmelik oğlu Yezid ki Muâviye kızı Âtike adlı kadından doğmuş olan **Halife Yezid**'dir, Şam'dan de-

nizler gibi asker ile bu Demirkapı'da haricîler üzerine gelerek büyük ceng eder.

700 adet **sahâbe-i güzin ziyareti** *Allah onların hepsinden razı olsun.* Bunların tamamı Demirkapı'nın batı tarafındaki duvarın taşrasında bir mil uzaklıkta mezarlık vardır, orada medfunlardır.

Ve yine Acem ülkesinde hakanı yenilgiye uğratan yine Emevîoğullarından Abdülmelik oğlu Hişam zamanında Şam'dan denizler gibi asker Dağıstan, Kumuk, Tâbeseran, Kaytak ve bu Bâbülebvab kalelerini feth edip bütün halkları İslâm ile şereflendikleri senede yine bu Demirkapı'da şehit olan sahâbe-i kiramın kabirleri yine bu mezarlıktadır. Kimi kubbeli ve kimi mezar taşında sülüs ma'kal yazısı ve kûfî yazısı ile nice yüz sahabelerin isim ve resmleriyle yazılmıştır. Yetmiş beşi hadis rivayet etmiş ashâb-ı güzin medfundur, diye Demirkapı ileri gelenleri kendilerine övünç kaynağı sayarlar. Eğer bunların mezar taşlarının tarihlerini yazsak müsvedde mecmuamız büyük bir tomar olur. Bazı mezarların taşlarında celî hattıyla Osmanlı kabirleri vardır. Ve eski zaman kabirlerinin mezar taşları, ölüm sebepleri, unvan ve saltanatları, isim ve resmleriyle yazılmış ham mermer taşlarıdır. *[318a]*

Çihil ziyaret yeri, yani Kırklar makamı: 40 adet büyük kabirlerdir ki halkın ziyaret yeridir.

Bundan sonra **Dede Horhut ziyaret yeri:** Ulu sultandır. Bütün Şirvan halkı bu sultana inanırlar.

.... (2,5 satır boş) ....

Ve bu geniş mezarlıkta nice bin büyük evliyâullahlar yatmaktadırlar, ama ziyaret edip âşinalık kazandığımız bunlardır. *Allah hepsine rahmet eylesin.*

Bu seyr ü temâşâları ve bütün ziyaretleri tamam ettikten sonra Demirkapı hanından on tümen kazbikî (para), bir çapar (çevik) at ve on parça Gücerat kutnîsi (pamuklusu) ve 200 yoldaş neferat alıp bütün ahbaplar, dostlar, sultan ve hanlar ile vedalaşıp,

Gürcistan ülkesine gittiğimiz konakları bildirir

Evvelâ kaleden kıbe tarafına 12 saat ağaçlıklar içinde gidip Dağıstan vilâyeti sınırında,

Küre kasabası menzili: Büyük ülkedir ki Dağıstan Padişahı Şamhal Han'ın tahtı olan Tâbeseran hududunda bağlı ve bahçeli bakımlı ve süslü bin kadar haneli ve küçük bir camili kasabadır. Lâkin çarşı pazarı olduğundan cuma gününde çevredeki köylerden insanlar toplanıp alış veriş ederler. Fakat altın ve kuruş nedir bilmezler. Tamamen işleri ve kazançları değiş tokuş iledir. Eski zamandan beri öyle edegelmişler.

On bin kadar yerli halkı vardır. Tamamı Şâfiî mezhebinden, pâk inançlı, ehl-i sünnet ve'l-cemaat dindar kimselerdir. Bu şehir içinde aslâ kadın taifesinden bir kimseyi görmedik. Meğer bu Dağıstan'da kadınlar kısmını öldükten sonra kapısından dışarı çıkarıp mezaristan şehri seyrine götürürlermiş. Yoksa hacc-ı şerîfe gitmekten başka kadın taifesinin kapısından dışarı çıkması ihtimali yoktur. Hepsi güler yüzlü, gariplere dost, sağlıklı, sağlam yapılı ve güçlü kuvvetli adamları vardır. Birazcık bağ ve bahçeleri vardır.

Buradan kalkıp yine dağlık ve ağaçlıklar içinde bir harap kale geçerek (---) saatte büyük **Avar ülkesi**ne girdik. Bu da Dağıstan padişahının has ülkesidir. Üç gün bu büyük ülkede yetmiş pâre şenlikli han ve camili kentleri seyr ederek,

Serirüllân şehri kalesinin özellikleri

Eski zamanda kalesi Nuşirevan oğlu Hürmüz-i Tâcdâr yapısıdır. Bu şehre nice krallar sahip olabilmek için savaşlar ve cenkler etmişlerdir. Sonunda Dağıstan şahı elinden Acem Şahı Kör Hudabende istilâ etmiştir. Bir daha Dağıstan, Gürcistan ve Osmanlılar tamah edip işgal ettiklerinde sığınmasınlar diye kalesini yıkmışlardır. Hâlâ şehri Acem elinde Ereş Kalesi hâkimi hükmünde Elburz Dağı eteğindedir. Eski zamanda Dağıstan padişahının eski taht merkezi bu büyük şehir idi.

Tevârih-i Dağıstan'da bu şehri ilk defa Hazret-i Süleyman, Belkıs Hatun ile ve yer götürmez ins ü cin ve bütün emrine boyun eğmiş olan yaratıklar ile Elburz Dağı'nı seyretmeye geldiğinde havada uçan tahtını bu şehirde kor. Ondan sonra Elburz Dağı'nı seyr edip bu şehri imâr eder. Tahtı (seriri) burada kalmadığından Serirüllân şehri diye isimlendirilmiştir. Yani *serir; Hz. Süleyman tahtı*dır. Lân, Farsça'da yuva demektir, bir lügatte serir; seyran edici (gezici), demektir. Yani "Gezici yuva" şehri demek ola. Bundan dolayı Serirüllân şehri derler.

Hâlâ havadar bir tepe üzerinde Acem hıyabanı bir mesire yeridir, Hz. Süleyman'ın tahtı yeridir, derler, doğrudur. Bâbülebvâb, Şamahı ve Niyazâbâd şehirlerinin ortasında kurulmuş eski bir şehirdir. Lâkin üç serhad arasında kaldığından o kadar bakımlı ve şenlikli değildir.

Ve havası soğukça olduğundan bağı ve bahçesi azdır. Tamamı üç bin temiz toprak ile örtülü haneleri vardır. Camileri vardır, ancak Acem elinde olduğundan cemaatten yoksun camilerdir. Yedi hamamı, on bir kervansarayı ve yetmiş adet çarşı pazar dükkânları vardır. Bir gece konuk olduğumuzdan o kadar gezip dolaşamadık. Ama yine hanlıktır ve kadılıktır.

Kelenteri, münşîsisi, darogası, bin kadar nökeri, dizçökeni ve şah çöreği yiyip şahın kullarıdırlar, ancak Sünnî adamları çoktur. Hepsinin işleri güçleri ve kazançları pembe (pamuk) bezi dokumaktır. Ama suyu ve havasının tatlılığından Serirüllân güzeli gayet beğenilir.

Bütün pamuk tarlalarını ve tarhlı düzenli bostanlarını sulayacak hayat suları batı tarafında Elburz Dağı'ndan doğup akarak Kür Nehri'ne katılır, âbıhayattan nişan verir, nice yüz su değirmenleri vardır. *[318b]*

Buradan yine kıble tarafına (---) saat gidip;

Hanu ülkesi: Bu da hâlâ Dağıstan padişahı ülkelerinden 300 pâreli kentli ağaçlıklar ve dağlık içinde bakımlı ve şenlikli kasaba gibi camili, hanlı, bağ ve bostanlı kentlerdir. Bir tarafı Elburz Dağı'na varır.

Burada da üç gün yol alıp nice kent ve köyleri görüp dolaşarak;

Zahor kenti ülkesi: Bu da 150 pâre, kasaba gibi bağlı ve bahçeli, camili, han ve hamamlı büyük kentlerdir ki Dağıstan padişahının boybeylerinden Emir Yusuf Bey hükmündedir. Lâkin bir kaç kere Acem'e tâbi olmuşlardı. Hâlâ Sünnî Şâfii mezhebinde yedi bin cengâver, korkusuz ve hünerli yiğit adamları vardır. Beyiyle bir gece sohbetler ettik. Bize elli adet zerdeva postu ve yaban kedisi postları verdi. Hakir de ona üç adet nakışlı Kaya Sultan makramesi verdik. Bu kent içinde;

Şeyh Emir Sultan ziyareti: Hâcegân tarikatında ulu sultandır. Bu ülkede olan Dağıstan âlimleri, tefsircileri, hadisçileri ve sâlih kimseleri bir diyarda yoktur. Bu diyarda yalan, dedikodu, günah işleme, kötü zan, kibir, çekemezlik, kin, nefret ve

düşmanlık yoktur. Ancak düşmanlıkları dinden sapmışlarla olup onları vilâyetlerine komayıp alış veriş etmezler. Bu mahalde yılda bir kere büyük pazar olur. Ve bu mahalde Dağıstan ülkesi tamam olup,

Gürcistan ve Şavşadistan vilâyetlerini bildirir

Evvelâ hududunda olan;

Urdubar Kalesi: Acem hükmündedir. Sol tarafımızda kaldı. Hakir Gürcistan toprağına sağ tarafta daha önce Şamahı'ya giderken seyrettiğim Şeki Kalesi hududunda (---) saat gidip,

Zohorya kenti: Hâlâ Gürcistan ülkesinde Tomris Han hududunda Tiflis hanına tâbi büyük kenttir. Re'ayası bütün Gürcü savaşçılarıdır. Ve Ermeni ve Gökdolak kavmi var. Buradan (---) saat gidip,

Eski kale ve büyük taht merkezi Kaht şehrinin özellileri

Gürcistan hududunda, hâlâ Acem hükmündedir. İlk kurucusu Nuşirevan'dır. Hazret-i Risâlet-penâh ana rahminden saadetle yeryüzüne ayak bastığında Nuşirevan;

"İşte bir sâhib-huruc zuhur etti. Onun ümmetleri şerrinden benim re'aya ve berâyam korunma altında olalar." diye bu kaleyi Elburz Dağı eteğinde havalesiz verimli topraklarda beşgen şekilli taş yapı güzel bir kale etmiştir. Ama zamanın geçmesiyle bazı yerleri yıkılmıştır. Fırdolayı büyüklüğü Husrev kölenin adımlarıyla 14.000 adımdır. 170 burcu ve üç kapısı vardır.

Kale içinde iki bin adet şenlikli haneler, harap camiler, bakımlı han ve hamamlar, çarşı pazarlar ve dükanlar vardır. Her hanesi gül-i gülistan ile bezenmiş, suyu ve havası, mahbub ve mahbubesi dünyaca beğenilir.

Şeker gibi tatlı suları Elburz Dağı'nın yedinci tabaka aşağı eteklerinden gelip Kaht şehrinin bağlarını, cennet bahçelerini ve ağaçlıklarını sulayıp doğu tarafından iner, Kür Nehri'ne katılır bir saf sudur. Lâkin havası biraz soğukça olduğundan ipeği pek makbul değildir. Genellikle halkı Ermeni, Gökdolak ve Gürcü taifesidir. Hâkimleri başka sultandır. Bin kadar Kaderî mezhebinde Şii nökere sahiptir.

Ve on iki hâkimi ve kadısı vardır. Ama suyu ve havasının tatlılığından Şah İsmail, Selim Han ile Çıldır Savaşı'nı etmez-

den evvel bu şehirde üç sene oturarak kaleden taşra sadranç nakşı sokaklar ile büyük bir varoş yapıp bakımlı hale getirmiş ki sanki Orta Macar diyarında Kaşa şehrini imâr etmiş.

Daha sonra kendisi Selim Şah ile Çıldır'da savaşınca yenilip yüz bin askeri kılıçtan geçmiş, kendisi Azerbaycan'a can atmış, Osmanlıların vurguncu askeri Gürcistan askeriyle bu Kaht şehrine gelip yağmalayıp harap ettiklerinden beri o kadar imâr olmamış, ama yine diğer şehir varoşlarından süslü ve bakımlıdır. Ferhad Paşa Aras Kalesi'ni imâr ederken bu şehirden nice bin araba yükü renk renk taşları Aras Kalesi'ne kaldırtmış. Bu şehir sultanı, hakire sevgisinden bir konak yoldaş olup kıble tarafında Hodray Han kentinde konaklanıldı. Kür Nehri kenarında bin haneli, cami, han ve hamamlı ve küçük çarşılı kenttir. Tiflis hududunda bağlı ve kelenterli kenttir. Buradan (---) saatte,

GürcüŞavşadistan tahtı, yani Betlis yapısı dayanıklı Tiflis Kalesi'nin özellikleri

İran ülkesi tarihçilerinden olan *Şerefnâme* sahibinin anlattığına göre ilk defa İskender-i Zülkarneyn'in hazinedarı Betlis *[319a]* yapısıdır. Hatta Van eyaletinde Bitlis Kalesi de onun yapısıdır.

Sözün kısası bu kale üzre nice yüz kere nice yüz bin isyancılar ve baskıncılar gelip kuşatmışlar, hükümdardan hükümdara geçmiş bir Tiflis kârhânesidir. Sonunda bu kale Gürcistan hâkimlerinden Davud Han hükmünde iken adı geçen han Osmanlıların korkusundan kötü işli şahdan değersiz tâcı giyip hanlık pâyesiyle mülküne melik olmuştu.

Nice yıllar mülkiyet üzere Nuşirevan gibi adalet edip bakımlı ve şenlikli etmişti. Sonunda 986 [1578] tarihinde Sultan III. Murad zamanında Lala Kara Ferhad Paşa Gürcistan ülkesi üzerine yer götürmez asker ile gidip Çıldır Kalesi'ni ve 70 adet çevresindeki bağlı kaleleri feth edip Tiflis Kalesi'ne doğru yola çıktığını, müflis kavim üzerine serdârın hareket ettiğini adı geçen Davud Han duyunca kırk bin askeri Tiflis Kalesi'ne koruyucu koyarak cenge hazır oldu. Tiflis Kalesi gereği gibi sağlamlık üzere hazır idi.

Beri taraftan denizler gibi asker menzilleri katlayıp merhaleleri uçarak Şuran Kalesi sahrasına gelip çadırlarıyla kondu. Öncelikle Tiflis hakimine bir mektup ile elçi gönderip önce dine

davet etti, sonra kaleyi padişaha teslim ve daha sonra kale dışında haraç verir re'aya olasın. Ve olmazsa din-i mübin uğruna kılıçtan geçip bütün çoluğunun çocuğunuzun ayakları bağlı esir ve gönülleri yaralı olması mukarrerdir. Hazret-i Risalet kanunu üzere mektup varınca okunup içindekiler belli olunca bütün kefere ve fecere ve bütün uğursuz ve tıraşsız Kızılbaş bir yere toplanıp danışıp görüşür. Son sözleri o olur ki;

"Osmanlı bildiğinden kalmasın." diye elçiyi kovup kalede kalıp savunmayı seçerler. Ama yine sonunu düşünenler görüşüp konuşup İslâm ordusunun kuşatmasına dayanamayacaklarını bilip bir gece hepsi kaçarlar, ülkelerini terk ederek kaleyi hâli üzere bırakırlar.

Bu sevindirici durum başkumandan tarafından duyulunca İslâm ordusu ile kaleden çıkan küffârın ardlarına düşüp Tiflis Kalesi yakınında Kür Nehri'nden geçip bir gün bir gece ılgar ile Zekim Kalesi altında Tiflis Kalesi hanına ererler. Bir sarp, dayanıklı, taşlık ve ağaçlık içinde büyük bir mağara içine kaleden götürdükleri çok değerli metâları ve bütün çoluk çocuklarıyla sığınmışlar.

Allahu Taalâ'nın yardımı ile Müslüman gaziler sayısız karıncaların yılana üşüştüğü gibi Gürcü ve Kızılbaş'ın dört tarafından hücum edip bir hayli büyük cenk olur. İçeriden küffar aman derler, ancak aslâ aman vermeyip kırk bin kadar kötü görüşlü Gürcü ve Kızılbaş'ın başlarını tıraş edip başsız vücutlarını toprağa salarlar. İslâm ordusu o kadar ganimet mallarıyla doyum olurlar ki en düşüğü bir kalkan dolusu altına sahip olur.

Hemen o mahalde şiarı zafer olan kumandan yeniçeri ağasını yedi oda yeniçeriyle Tiflis Kalesi zabtına gönderip kendileri İslâm ordusu ile o gün Zekim Kalesi'ni kuşatır. Aman ile Zekim Kalesi'nin fethi; sene 986 [1578], içine asker koyup oradan kuzey tarafına bir günde **Kerim Kalesi**, kuşatıldı. Asla Osmanoğullarının saldırısına takat getiremeyip aman ile kaleyi başkumandana teslim ettiler. İçinde olanlar cehennem yurtlarına gittiler. Ama hakir Zekim Kalesi'ni görmedim, ama Kaht Kalesi ovasından geçerken Kerim Kalesi'ni görmüşüm, lâkin ona da girmemişim.

Buradan adı geçen kumandan avını almış kağan arslan gibi bu eyalette nice avlar aldı. 26 pâre küçük ve büyük kaleleri de feth edip kimini harap ve kimisini de imar ederek gereği gibi mühimmâtlarını ve ihtiyaçlarını gördü, her birine dizdar, cebe-

haneler ve koruyucu askerler koydu. Buradan menzilleri katlayarak ve merhaleleri uçarak Tiflis Kalesi'ne girdiği an öyle bir Osmanlı şenlikleri olur ki İran vilâyeti ve Şirvan eyaleti kale döven topların gürültüsünden sarsılıp Muhammedî ezânlar okunur.

Sultan III. Murad Han zamanında Kara Lala Mustafa Paşa eliyle, Tiflis Kalesi fethi sene 986 [1578]

Daha sonra bu kaleyi vakar sahibi kumandan o kadar sağlam ve dayanıklı hâle getirir ki Gürcistan ve Azerbaycan kaleleri içinde hâlâ öyle sağlam duvarlı bir kale ve dayanıklı sedli bir yapı yoktur. Meğer Bakü Kalesi ve Mekü Kalesi ola. Daha sonra zafer şiarlı kumandan vilâyetini yazar, büyük bir eyalet olur.

Hükûmetini beylerbeyilik ile Kastamonu eyaleti sancağına mutasarrıf Solak Ferhad Paşazâde Mehmed Paşa'ya verir.

Diğer mühimmât ve ihtiyaçlarını tamamlayıp 20 oda yeniçeri, 5 oda cebeci, 5 oda topçu ve 170 pâre top da diğer yıktırılan kalelerden koydu.

Tire, Menteşe, Teke ve Hamid sancaklarını ve Sivas eyaletini tamamen muhafazacı koydu. Gürcistan'dan 40 adet küçük ve büyük kaleleri feth etti, kimini harap, kimini tamir edip toplam 70 pâre kale anahtarlarıyla Tiflis, Çıldır, Şuran, Hartin, Azgur ve Tümek kalelerinin anahtarlarını İstanbul'a devlet kapısına gönderdi.

Kendileri İstanbul tarafına yönelince beri tarafta bütün kötü yaşayışlı Kızılbaş ile tıraşsız Gürcistan küffârı yedi ay Tiflis Kalesi'ni *[319b]* kuşattılar.

Kuşatma altında olan Müslüman gaziler kıtlık ve yokluktan atlarını yediler. Daha sonra bütün köpekleri yedikten sonra şehitlerini yemeye başladılar. Yedi ayda yedi kere küffâr taraf taraf hücumlar edip Kızılbaş kumandanı olan İmam Kulu Han aman sözü ile ve nice boş sapma sözler ile kaleyi istediler.

Müslüman gaziler açlıktan yok olacaklarını bilip kaleyi vermediler. Hattâ Ali Subaşı'nın köpeğini 7.000 akçeye satın alıp yediler.

Tanrı'nın hikmeti Erzurum Valisi Mustafa Paşa denizler gibi asker ile ılgar edip gelirken kaleyi muhasara eden İmam Kulu Han kaçınca bu kadar ganimet malları ve zahireleri savaş meydanında olan kalede mahsur kalan gaziler bol nimetler ile nimet-

lendiler. Ertesi gün Muştafa Paşa kale altına gelip hisar içinde kuşatma altında olan Müslüman askerler taze can buldular.

İkinci defada Veziriazamzâde Hasan Paşa üç bin deve yükü buğday ve başka hububattan zahireler getirdi. Hâlâ küçük kalede anbarlar vardır, orada saklarlar.

Sözün kısası Sultan III. Murad'dan Sultan Mustafa'nın tahta çıkmasına kadarki zamanda (---) sene Osmanlılar elinde olup Gürcü küffârıyla Kızılbaş birlik olup ansızın Tiflis Kalesi üzerine saldırarak kale içinde olan Müslüman gazileri aman ile kaleden çıkararak kaleyi sapık inançlı şaha teslim ettiler. O zamandan beri Acem elinde olup daha fazla bakımlı ve şenlikli olmuştur.

Gerçi Acem hanlığıdır ama Gürcistan toprağında Şavşad tahtıdır. Eyaleti on yedi sultanlıktır ve 70 kadılık, 40 nahiye, 11 ülke ve 7 oymak tabir olunur vilâyettir. Gürcistan hükmünde iken yedi teng (bölge) Gürcistan'ın üç tengi bu Tiflis eyaletidir. Hâlâ Tiflis hanı iki bin nökere mâliktir. Kadısı, kelenteri ve münşîsi ve Oniki yâr aşkına hâkimleri vardır.

Tiflis Kalesi'nin şekli: Evvelâ Kür Nehri kenarında yalçın kayalar üzere birbirine karşı iki Betlis-i Tiflis Kalesi'dir ki ikisinin arasından Kür Nehri akar.

Bir kayadan bir kayaya büyük köprü ile kaleden kaleye geçilir. Büyük kale güney tarafındadır. Ve küçük kale Kür Nehri'nin kuzeyindedir.

Ve Kür Nehri, büyük kalenin ovaya bakan tarafında, küçük kaleye açılan kapısı önünden kale duvarına dokunarak akıp yedinci konakta Bakü Kalesi'yle Gilân şehri arasında Hazar Denizi'ne katılır.

İlk kaynadığı yer Çıldır vilâyetinde (---) dağlarından çıkıp tâ Kara Ardahan'dan Ahıska Kalesi'ne ve Azgur Kalesi'ne uğrayıp Tiflis içinden geçerek Hazar Denizi'ne katılır. Bir büyük nehirdir ki İran ülkesi tarihçileri,

"Bu Kür Nehri'ne bin altmış akar sular katılır." diye yazmışlar. Gerçekten de Fırat Nehri'nden sonra Kür Nehri büyük sudur.

Bu nehir kenarında yalçın kaya üzerine Betlis'in yaptığı büyük kalenin fırdolayı çevresinin büyüklüğü 6.000 adımdır ama eski yapıdır. Duvarının boyu 60 arşın, 70 burç ve 3.000 bedendir.

Bir köprü kapısı var, hendeği yoktur. Kür üzerinde Suluk kulesi var. Kuşatma sırasında ondan susuzluklarını giderirler. Hisar

içinde altı yüz bağsız ve bahçesiz toprak örtülü evleri var ve Han sarayı bu kaledededir.

Camii, han ve hamamı, küçük çarşısı vardır. Küçük kale, sonradan Yezdecürd Şah yapmıştır, bir yalçın tepe üzerinde doğan göğsü gibi bir taş yapı, dörtgen şekilli küçük kaledir. Köprü başına ancak bir kapısı var. Kale içinde 300 hane ve cami var, lâkin bedesteni ve imareti yoktur.

Bu kalenin, büyük kale güney tarafındadır. Ama bu küçük kale büyük kaleden daha sağlamdır.

Bu kalelerin toplam üç bin bekçileri vardır. Her karanlık gecede kaleyi meşaleler ile aydınlatıp gözcüler "Hudâ hûb" diye bağırarak bekçilik ederler. Gerçi Acem diyarıdır, ama genellikle halkı Osmanlı zamanından beri Sünnî, Hanefî ve Şâfiî mezhebinde hesapsız kimseleri vardır. Bilginleri, güzel kadın ve erkekleri boldur.

Beğenilenlerinden, taneli buğdayı, has ve beyaz Tiflis ekmeği, beyaz ve al tebekanî yanaklı şeftalisi, sulu ve lezzetli et şeftalisi gayet tatlı ve yemesi hoştur. Zira Gürcü kadınları bağında yetişir et şeftalileridir. Hububat ve sebze cinsi ürünleri de gayet beğenilir. Pamuğu ve ipeği olmaz, ama sulu üzümü beğenilir.

Kür Nehri'nden bu ürünlere asla bir fayda yoktur. Bütün yetişenler ve bereketli ürünler rahmet suyu (yağmur) ile beslenir. Kür Nehri doğuşundan batışına kadar 150 pâre şehre uğrar. Aslâ bu köylerin ve kasabaların ekili topraklarına faydası olmadığından Kür Nehri derler. Moğol kavmi *Kür-i ur* derler, yani *faydasız [320a]* demektir. Ama lezzetli saf sudur. Daima alçaktan aktığından yüksekteki yerleri sulayamaz. Hamamları beğenilmez, zira bu şehirde ılıcalar vardır.

Tiflis ılıcasının özelliği: Bu ılıca, saf sıcak su, büyük kalenin doğu tarafında odunsuz ve ateşsiz Kudret eli ile kaynar bir sıcak sudur ki koyun kellesi ve paçası pişirilir üstü örtülü (kubbeli) faydalı bir ılıcadır.

Tiflis'in ziyaret yerleri: İmam Hüsam Efendi, Ferhad Paşa Kethüdası Rıdvan Ağa ve Cem Ali Efendi, mânâlar denizi imiş. Nice ziyaretler var, ama öğrenebildiğimiz ancak bunlardır.

.... (1,5 satır boş) ....

Ve bu Tiflis'e Kaht Kalesi, beş menzildir, Aras Kalesi dört konaktır ve Gence Kalesi dört konaktır.

Buradan kalkıp handan 200 yoldaş ve 300 Abbasî harcırah (yolluk) alıp güney tarafına kâh dağistan ve ağaçlıklar, kâh çetin dar yollar içinde 4 saat gidip,

Gavsaht Kalesi'nin özelliği: Bir yalçın kaya üzerinde dörtgen şekilli bir kaleciktir. Acem hükmünde Tiflis nahiyesidir. Sağ tarafımızda dağlar içinde yüksek bir tepe üzerinde belli idi. Ama yanına varmayıp alarkadan (uzaktan) seyr edip geçtik.

Luri Kalesi, Tiflis Kalesi yakınındadır, Ferhad Paşa yapısıdır, sene 990 [1582].

Suran Kalesi'nin özelliği: Tiflis hanı hükmünde bir tepe üzerinde, gerçi küçük kaledir, ama gayetle sağlam ve dayanıklı kaledir ki burçları ve bedenleri göklere yükselmiştir. İlk yapıcısı Nuşirevan'dır ki Gürcistan'ın eski kalelerindendir. Hâlâ re'ayasının çoğunluğu Gürcü, Gökdolak, Ermeni ve Yarmenilerdir ki tamamen kefere ve fecerelerdir.

Buradan kalkıp yine batı tarafına 4 saatte,

Eski kale, büyük sedd, Azgur -ı Aleksandır-ı Gur Kalesi'nin özellikleri

Dünya tarihçisi *Şerefnâme* görüşüne göre ilk defa Gürcistan'da yapılan bu Azgur-ı gur Kalesi'dir. Gürcü dilinde *Azgur-ı gur* yani *padişahlar padişahı* Aleksandır yapısıdır, demek olur. Aleksandır, İskender-i Zülkarneyn'dir ki onun yapısıdır. Gerçekten de bu sağlam kalenin büyük dört köşe sert taşları İskender yapısı olduğunu gösterir. Yoksa zamanımız insanlarının beş yüzü bir yere gelse bir taşını bir yerden bu yere koymaya güçleri yetmez.

Hâlâ yüksek bir tepe üzerinde dörtgen şekilli bir küçük eski kaledir. Bu kale Gürcistan toprağında Ahıçka hududunda naipliktir. Kıbleye bakan bir kapısı var. Ağası hâkimdir. İki yüz adet neferatları var. Kalesinin aslâ havalesi yok. Dayanıklı şekilde yapılmış, sağlamca inşa edilmiş bir kaledir.

Bu şehir önünden akan nehir Ahıska dağlarında Oda Dağı'ndan gelip Ahıska içinden geçerek bu şehrin bahçe ve bostanlarını sulayıp iner, Aras Nehri'ne katılır.

Camii, hanı ve hamamı vardır. Ve 40-50 küçük dükkânları vardır. Ve suyu ve havasının tatlılığından bağ ve bahçesi ve Gürcistan güzelleri vardır.

Bu bakımlı şehir Gürcistan'ın Şavşad kavmi hududunda olduğundan re'aya ve berayası Gürcü dili konuşurlar.

Gürcü Şavşad fasih dili

ert	*ori*	*sami*	*othi*	*huti*
1	2	3	4	5
eksi	*şudi*	*ruvay*	*çıhray*	*ati*
6	7	8	9	10
puri	*çıkal*	*horc*	*gina*	*bal*
ekmek	su	et	şarâb	kiraz
pıshal	*kuvah*	*leğüy*	*kurzeni*	*ithili*
armud	kabak	incir	üzüm	fındık
nesu	*puroçöğuli*	*harbucakı*	*pızuli*	*koko*
kavun	nar	karpuz	dut	kız

kal — karı
akı mod bico pur camos — gel oğlan ekmek yiyelim
daced bico — otur oğlan

cağma deda moktanıs — valideni köpekler ..ksin
ar savides hitnam — gitme yabana

akı patoni puri çamos — gel ağa ekmek yiyelim
ibzi — iyidir
akı mod ar sevides — gel gitme

daced paton — otur ağa
Paton erti ori bicem har dacid agdos — Ağa bir iki oğlanım var durur alır mısın

Akim petreye — Bakayım küçük mü
Didi aris — Yok büyüktür
Ar gidos — Almam

Tis madma kay bceya — Vallahi iyi oğlandır
Kay araris kılaha — İyi değildir fenadır
çihin — at

çori — katır
viri — eşek
cağli kudyan — köpek yaramaz

Bu lügatlardan başka nice kere yüz bin hesapsız deyimler ve terimleri vardır, ama yazı çoğalmasın diye bu kadar yazıldı.

Gürcistan krallarının nesepsiz soylarının bildirilmesi

Müşrik kavimlerin birincisi Yahudi taifesidir. Bunlardan sonra fecere kavmi bu Gürcü'nün Dadyan ve Şavşad kavimleridir. Bunlardan sonra *[320b]* Kuril kavmi, Açıkbaş kavmi, Mikril kavmi ve (---) (---) (---) (---) (---) (---) (---) (---) kavmidir. Çeşitli ve dağınık olup tamamı Davud Nebî ümmeti iken Mesihî milletinden olup *İncil* kitabı ile ibadet ve amel ederler. Ama tamamı on iki dille konuşurlar. Çeşit çeşit özel lehçeleri vardır ki birbirlerinin dillerini tercümanlar ile anlar insan cinsleridir. Ama bozuk inançlı Şavşad ve Dadyanlar fasih ve beliğ bir şekilde konuşur kavimlerdir.

Gerçekte hâlâ Moskov diyarının krallarının soyu kesilse Hıristiyan milletinin seçkini, Nuşirevan'ı ve soylu soplusudur diye Şavşad'dan yahut Dadyan'dan bir bey alıp Moskov'a kral ederler. Kitabî kavimdirler. Ama Abaza ve Çerkezler Arap'tan azgın yeni kavim olduklarından aslâ kitapları ve kötü-mezhepleri yoktur.

Bu Gürcistan papazlarının söylediklerine göre, eski tarih kitaplarında öyle yazar ki silsileleri Keykâvus'a ve nice bin pehlivanlara ulaşıp oradan Davud Nebî hazretinde son bulur, derler. Meğer Gürcistan'da bir padişah var idi. Öldüğünde yerine Temerred adında bir kızı melike olup bir kimseye varmayıp babasından miras yoluyla kendisine kalan diyarlarını yönetmeye başlar. Bir gece bir güneş parçası köle ile içip eğlenirken melike kız sarhoş iken o genç kıza sahip olunca melike hâmile kalır. Ondan bir ay parçası temiz güzel bir kız doğar, o kızı gizleyip Vat nahiyesine gönderir.

Beri tarafta melike kötü şöhretli olmamak için kendine tecavüz edip bekâretini gideren seyis genci bir haliç buzu üzerinde bir kırmızı ördek avlamaya gönderir. O genç de buza gömülüp suya batıp boğulur. Melike kız da halkının dedikodusundan kurtulur. Bu melikeden dünyaya gelen kız da büyüyüp serpilir. Kızı Beğ Divan adında bir melik oğluna verirler. O kızdan üç oğul olur. Onlar da genç yiğitler olduklarında Gürcistan'ı üç bölük edip büyük beyzâdeye Kütatis ülkesini verirler ki ona Başaçık vilâyeti derler. Hâlâ Başaçık taifesinin nesli o büyük beyzâde Marula Melik'e ulaşır.

İkinci oğula Tiflis ülkesini verirler ki ismi Simon'dur. Küçük oğlana Baht vilâyetini verirler ki Dadyan kavminin nesli ona

ulaşmaktadır. Bu Dadyan Bey cihan süsü bir adaletli padişah olup bütün kefereler buna tâbi olmuşlardı. Hâlâ Gürcistan'da bu Dadyan ve Açıkbaş beylerine bütün Gürcistan itaat ederler, sanki baş papazlarıdır. Bütün kefere kralları tahta çıkışları sırasında kılıç kuşansa Açıkbaş ve Dadyan'ın izniyle bir adam kılıç kuşatıp bütün kefere o sapık krala tâbi olurlar.

Hattâ I. Selim Şah, Trabzon hâkimiyken bu Açıkbaş beyiyle güzel dostluk kurup Kütatis Kalesi'nde nice zaman içip eğlenmiştir. Babası Bayezid-i Velî'den sonra Selim Han müstakil sultan olduktan sonra Açıkbaş ülkesinin tac haracı ve örfî (yerel) vergilerini sağlam ferman ve huccet ile kaldırmıştır ki hâlen günümüzde de muaftırlar. Ancak hediye yoluyla İspirî doğanlar, sunkurlar, toygun-bâzlar, seçkin nazlı köleler ve işveli bâkireleri Der-i devlete (İstanbul'a) göndermeleri her sene Sultan I. Selim Han kanunudur, *vesselâm.*

Daha sonra bu anılan Azgur Kalesi'nden kalkıp batı tarafına bakımlı ve şenlikli köyler içinde yer yer ağaçlıklı ve gülistanlı verimli topraklar ve çemenzâr yerler üzere 4 saatte Tanrı'ya hamd olsun sıhhat ve selâmetle kurtulmuş ve doyum olmuş olarak;

Sedd-i İslâm, Selim Han fethi, Çıldıran vilâyeti, sağlam kale, dayanıklı sed, güçlü sur Osmanoğlu benderi Ahıçka Kalesi'nin özellikleri

Meşhur galatı üzere halk dilinde Ahıska, Ahkıska, Ahçıska, Akıska, Akhısha ve Akısha derler. Zira dört tarafında çeşitli diller konuşan insanlar olduğundan her biri bir lehçe ile isim komuşlardır ama Padişah Defterhanesinde "Eyalet-i Çıldır'a (Çıldır eyaletine) mutasarrıf vezirim fülân paşa" diye yazılır.

Bu sağlam kalenin ilk yapıcısı eyvan sahibi, kisra takının yapıcısı Nuşirevan-ı Gürcistan'dır ki Hazret-i Resûl-i Kibriyâ Muhammedü'l-Mustafa saadetle ana rahminden doğup bu dünyaya ayak bastığında bu Nuşirevan usta bir falcı idi.

"Hay! Âhir zaman Muhammed-i sâhib-hurûc bu gece ortaya çıktı." diye bu kalenin temellerine başladığı İskender tarihinden Resûlullah'ın doğumuna gelinceye kadar 882 sene olmuştu ki bu kale yapılıp o kadar imâristan oldu ki Nuşirevan her sene cennet benzeri Bağdad'dan gelip bu Ahıçka'da altı ay yaylağ faslı ederdi. Zira hâlâ suyu ve havası tatlıdır. Bundan sonra bu kale

üzere nice bin melikler açgözlülüğe düşüp Ahıçka mâliki *[321a]* olduklarını biz olduğu gibi yazsak bir ciltli kitap olur.

Ancak *Şerefnâme* tarihinin yazdığına göre; hicretin (---) tarihinde Emevîoğullarından Abdülmelik oğlu Hişam Şam'dan denizler gibi asker ile Haleb, Ayntab, Maraş, Malatya, Diyarbakır ve Erzurum kalelerini feth ederek gelip bu Ahıçka Kalesi'ni de feth etmiştir. Gürcistan'da ilk defa İslâm baş şehri olan bu Ahıçka Kalesi'dir. Buradan yer götürmez asker gönderip Tiflis, Tomanis, Gence, Şirvan ve Bâbülebvâb'ı ve Dağıstan vilâyetini tamamen feth edip İslâm ile şereflendiren mü'minlerin emiri Halife Hişâm'dır. Buradan yine saltanat merkezi olan cennet benzeri Şam'a doğru yola çıktılar.

Daha sonra yine Gürcistan halkı istilâ etti. Sonra Azerbaycan şahlarından Karakoyunlu Kara Yusuf Şah sahip oldu. Timur Han harekete geçip Kara Yûsuf üzerine geldiğinde Kara Yûsuf, Timur'un baskı ve gücüne takat getiremedi. Kara Yûsuf Osmanlılardan Yıldırım Bayezid Han'a kaçıp sığındı.

Daha sonra bu Ahıçka Kalesi'ne Sultan Uzun Hasan mâlik oldu. Bundan sonra Timur, Uzun Hasan Şah üzerine gelince Hasan Şah akıllıca hareket edip nursuz Timur'un ayağı toprağına yüz sürdü. Atının önünde yaya yürüyen on bir padişah ile beraber Hasan Şah da yürüyüp Hasan Şah'a yine Azerbaycan vilâyetini bağışlayıp yakıp yıkmadı.

Ondan sonra Azerbaycan devleti Şeyh Safî evlatlarından İran ülkesi şahı olan Şah İsmail'in eline girdi. Bu Ahıska'yı yaylak edip bütün Gürcistan tümenini kendine bağladı.

Bayezid Han zamanında Osmanoğulları vilâyetlerinde dâr u diyarlarını yakıp yıkarak tâ Arpa Çukuru adıyla bilinen Sivas'a gelince yedi eyalet yeri tasarrufu altına aldı. O zamanda Şehzâde I. Selim Han, Trabzon hâkimi idi. Kağan arslan gibi kötü işli şah askerinin kâhîce ardın alıp Selim kılıcından geçirirdi. Cenâb-ı Bârî yardım edip Osmanoğlu tahtı Selim Han'a kısmet olunca ilk önce "niyyetü'l-gaza" deyip Şah İsmail üzerine denizler gibi asker ile gelip bu Çıldır Sahrası'nda bir ceng ü savaş edip yüz bin kalleş Kızılbaş, Sürhserânların başları Muhammedî kılıç ile tıraş oldu. Ancak Şah, kuş canıyla can atıp Azerbaycan tarafına can düşürüp kurtulduğu bütün Osmanlı tarih kitaplarında yazılıdır ki yeniden yazılması gerekli değildir.

Sonra Selim Han bu Ahıska Kalesi'ni feth eyleyip bütün Gürcistan'ı itaat altına aldı.

Ahıska Kalesi'nin fethi: Sene (---)

Tarih:

Hâtif-i gaybî dedi târîhini
Aldı Acem mülkini Sultân-ı Rûm

Fetihten sonra Selim Han yazıp büyük bir eyalet edip vezirlik ile (---) Paşa'ya ihsan eyledi. Zira Gürci, Kürd, Türkistan, Dağıstan ve Acem diyarının hudutlarında serhad bitiminde olduğundan eyalet yazdı.

Selim Han kanunnâmesi üzerine **Çıldır eyaleti** toplam 13 sancaktır.

Evvelâ mal defterdarı, timar defterdarı, defter emini, çavuşlar kethüdası, çavuşlar emini ve çavuşlar katibi vardır.

Sancakları bunlardır ki yazılır: Evvelâ

Oltu sancağı, Hırtiz sancağı, Ardanıç sancağı, Hacrek sancağı, Ardahan sancağı, Posthu sancağı, Mahçıl sancağı, Açarpenk sancağı, Ahıçka sancağı, paşa tahtıdır. Dört sancağı da yurtluk, ocaklık ve mülkiyet üzre tasarruf ederler.

Pürtekrek sancağı, Livane sancağı, Nısf-ı Livane sancağı ve Şavşad sancağı (---) (---) (---) (---) (---)

Her sancakbeyinin haslarını bildirir:

Oltu sancağının hâssı 200.017,
Pertek sancağının hâssı 462.190,
Ardanıç sancağının hâssı 280.000,
Büyük Ardahan sancağının hâssı 300.000,
Şavşad sancağının hâssı arpalık şeklinde 656.000,
Livane sancağının hâssı ocaklık şeklinde,
iki sancak bir yerdedir 365.000,
Hırtiz sancağının hâssı 200.500,
Hacrek sancağının hâssı 365.000,
Posthu sancağının hâssı 206.500,
Mahçıl sancağının hâssı 20.322,
Acare sancağının hâssı 200.005,
Penk sancağının hâssı ....400.000.

Sultan I. Selim Han kanunu üzere Çıldır eyaletinde bütün sancakbeylerinin hâss-ı hümâyûnları böyle ihsan olunmuştur.

Çıldır eyaletinin her sancağında ne miktar timar ve zeamet vardır, onu bildirir

Bütün timar ve zeamet 656 timar ve zeamettir. Kanun üzere cebelüleri ile 800 asker eder. Paşa askeri ile 1.500 asker eder. Evvelâ,

Oltu sancağında	zeamet	3	timar	123
Büyük Ardahan'da	zeamet	8	timar	87
Ardanıç	zeamet	4	timar	42
Hacrek	zeamet	2	timar	72
Hırtiz	zeamet	13	timar	35
Posthu	zeamet	12	timar	68
Penk	zeamet	8	timar	54
Sasin(?)	zeamet	7	timar	4
Luri	zeamet	9	timar	10
Usiha(?)	zeamet	10	timar	17
Çanlık	zeamet	11	timar	32
Hıtla	zeamet	19	timar	7
İspir	zeamet	4	timar	14.

Bu anılan sancaklarda tamamı bu kadar timar ve zeamet vardır. Her birinin alaybeyleri, çeribaşıları ve yüzbaşıları vardır. Savaş zamanında *[321b]* paşasının, sancakbeyinin ve alaybeylerinin sancağı altında sefer eşmek (sefere gitmek) şartıyla 1.060 pâre köylerden mahsul yerler.

Bütün timar sahiplerinin bin altmış pâre köylerden senelik üç yüz yirmi Osmanlı kesesi elde edilip zeamet sahipleri ve timar sahipleri yerler.

Selim Han fethinde tuğra ile bu eyaleti sancak paşasına ihsan edip Erzurum, Sivas, Maraş, Adana ve Rakka eyaletlerini bu Çıldır valilerinin emrine verip her sene Çıldır'ın korunmasına gelmeleri Selim Han kanunu idi. Ve ilk defa 500 akçe mevleviyet ile kadılığı İskilibî Ramazan Efendi'ye ihsan olundu. Daha sonra, hâlâ 300 pâyesiyle şerîf kazadır. tamamı (---) nahiyedir.

.... (1 satır boş) ....

Bu nahiyelerden kadısına her sene adalet üzere 7 kese olur. Paşasına 80 kese hâsıl olur. (---) subaşılığı vardır.

Çıldır beylerbeyinin hâss-ı hümâyûnu 400.000 ve eyaletinde toplam (---) kazadır. Dizdarı, 2.000 kul neferatı, (---) kale

ağalıkları, 7 oda dergâh-ı âlî yeniçeri ağası, cebeci ağası ve topçu ağası vardır.

Her taraflı bakımlı ve şenlikli Çıldıran eyaleti iken kötü yaşayışlı Kızılbaş (---) tarihinde fırsat bulup istilâ eyledi. Daha sonra 1044 [1634] tarihinde Sultan IV. Murad Han, Revan'ı Acem elinden pazu zoruyla feth etti. Revan'ın fethinden sonra denizler gibi asker ile Koca Ken'an Paşa'yı serdâr edip Ahıska Kalesi'ni pazu zoruyla 1045 [1635] tarihinde feth edip gereği gibi ta'mir u termim edip hâlen günümüzde ma'mur ve bakımlı olmadadır.

Ahıska Kalesi'nin şeklinin bildirilmesi: Bir yalçın kale üzere (---) şeklinde bir taş yapı sanki Ferhad işi bir ferah verici bir kaledir. Fırdolayı çevresinin büyüklüğü (---) adımdır. Ve iki kapısı vardır.

Kale içinde tamamı bin yüz kadar bağsız ve bahçesiz temiz toprak ile örtülü hanelerdir. Surunun bir kapısı doğu tarafına açılır ve bir kapısı batı tarafına açılır.

Hepsi hepsi 28 mihraptır. (---) hutbe okunur.

Evvelâ yukarı kalede I. **Selim Han Camii:** Eski yapı bir mabet olup toprak ve cibis (kireç taşı) ile örtülüdür. Bu şehir içinde kurşunlu imaret yoktur. Ve bu hoş camiin minaresi yıkılmıştır.

Künbetoğlu Camii de temiz toprak ile örtülü minaresiz camidir. Ve aşağı kalede

Halil Ağa Camii: Eski yapı, kalabalık cemaate sahip, ferahlık verici ve iç açıcı bir camidir.

Vilâyet halkı Ehl-i Sünnet ve'l-cemaat mü'min ve muvahhid kişiler olduğundan beş vakitten başka her camide Kur'an dersi ve çeşit dinî ilimler okutulur. (---) (---)

Bunlardan başka mahalle mescitleridir. Özel medresesi, dârülhadisi ve dârülkurrâsı yoktur. Ancak her camide müderrisler nice çeşit ilimlere ait ders okuturlar. Zira ilim öğrenmek isteyenleri çoktur.

Ve kaleden taşra varoş da gayet ma'murdur. Tamamı (---) adet bakımlı evlerdir.

Tamamı (---) adet hamamdır. Kale hamamı ufak tefektir. Doğu tarafına bakar kale kapısından dışardaki hamamın suyu, havası ve yapısı güzeldir. Gürcü genç tellâkları güzel ve beğenilir. (---) (---) (---) (---) (---)

Hepsi (---) adet tüccar hanlarıdır. Evvelâ Deli Mehmed Ağa Hanı ve Ekmekçi İsa Ağaoğlu Hanı (---) (---) (---) (---)

Ve muazzam sarayları vardır. Evvela (---) (---) (---) (---) (---) (---) (---) (---) (---) (---)

Gerçi bağları yoktur, ama yer yer bahçeleri çoktur. Meyvesi (---) (---) gelir, ama toprakları geniş, verimli, düzenli bostanları çok, hayrat ve bereketleri bol, nimetleri pek çok, pınarları ve ırmakları akar. Saf ve temiz suları Oda dağlarından beri gelip bu şehrin ekili topraklarını sulayıp Argun Kalesi'ne doğru gidip oradan Küsaht Kalesi yakınında Aras Nehri'ne katılır.

Bu kaleden taşra varoşa hendek üzerinden köprü ile geçilir ve taşra varoşun dört tarafında suru yoktur. Bütün çarşı pazar bu varoştadır ki üç yüz kadar dükkânçelerdir. Ancak kârgir yapı bedesteni yoktur.

Suyu ve havası sert olduğundan halkı düzgün vücutlu, cesur ve namlı kulu vardır. Özellikle vilâyetin valisi Vezir Sefer Paşa Gürcü asıllı bir yiğit, hünerli kumandan, meydan merdi ve Osmanoğlu veziridir. Kethüdası Derviş Ağa yine Gürcü asıllı, kerem sahibi er kişi idi. Seyfi Ağa ve (---) (---) (---) (---) (---) (---) (---) (---) hanedân sahipleri hünerli mert kişilerdir.

Kudret ılıcalarının anlatılması:

.... (1 satır boş) .... *[322a]*

Bu Ahıska'dan Revan doğu tarafına altı konaktır. İkisinin arasında Kars Kalesi vardır. Ve Ahıska'dan Tiflis Kalesi'ne beş menzil doğu yönü ve kuzey tarafı arasına gider. Ve Gence Kalesi beş menzil doğu tarafına gider. Ve Gürcistan'ın (---) kalesi kuzey tarafına (---) günde gider. Bu Ahıska Kalesi ortada kalıp Çıldır ovasına kurulmuş bir bakımlı ve şenlikli Gürcistan kalesidir.

Bu Çıldır eyaletinin dört tarafında itaat altına alınan Gürcistan kalelerini bildirir

Evvelâ **Hırtiz Kalesi,** Çıldır yakınında, sene 986 [1578] Lala Paşa fethidir.

Âhılkelek Kalesi, Hırtiz yakınında, Lala Paşa fethi, sene 986 [1578].

Perkan Kalesi, Çıldır yakınında, Lala Paşa fethi.

Büyük Vâle Kalesi, Çıldır'a bir konaktır. İki büyük dağın ortasında, büyük bir tepenin üzerinde bir küçük kaledir. Sene 985 [1577] Kara Lala Mustafa Paşa fethidir.

Sonra Gürcistan'ın asıl vilâyeti **Kütatis Kalesi,** Çıldır'a iki menzil yakındır. Açıkbaş vilâyeti tahtıdır. Perizat Dağı yakınında kurulmuş bakımlı bir vilâyettir ki Gürcistan'ın taht şehridir. Hattâ I. Selim şehzâdeliği sırasında Trabzon hâkimiyken bu Şavşad'a gelip eğlenmiştir. Selim Han padişahlığında ocaklık hükûmet olmuştur. Hâssı 606.000, Gürcistan itaat ettiğinden timar ve zeameti yoktur.

Hacrek Kalesi, Ahıçka ve Ardahan arasında, Çıldır eyaletinde sancakbeyi tahtıdır. Lala Paşa fethi, sağlam kaledir. Beyinin hâssı 365.000 akçedir. Zeamet ve timar 22, alaybeyisi ve kadısı vardır. Tamamı beş yüz asker olur. (---) (---) (---) (---) (---) (---) (---) (---)

Şatan Kalesi, meşhur galatı **Şeytan Kalesi** derler. Ferhad Paşa fethi, sene 995 [1587]. Çıldır yakınında, bir dere kenarında sarp kaya üzeredir, ama sağlam kaledir.

Kızlar Kalesi, Çıldır yakınında, Lala Paşa fethi, Cağ nehr kenarında sarp kaya üzerinde benzersiz sihirli bir kaledir.

Altın Kalesi, Lala Paşa fethi, taş yapı güzel bir kaledir. Kızlar Kalesi'ne üç saat yakındır.

Odurya Kalesi, Lala Paşa fethi, Ahıçka yakınındadır, küçüktür ama sarptır.

Âl Kalesi, Ahıçka yakınındadır.

Posthu Kalesi, Ahıçka eyaletinde sancakbeyi tahtıdır. Hâssı ve zeamet ve timarı yukarıda yazılıdır. Lala Paşa fethi, sene 985 [1577], 150 akçe kazadır. Alaybeyi ve çeribaşı vardır. Eski zamanda Şavşadistan anılırdı. İki tuğlu beylerbeyilik olmuştur ve Çıldır Kalesi'ne yedi saat yakındır.

Şavşad Kalesi, Çıldır eyaletinde sancakbeyi tahtıdır. Sarp kaledir. Lala Paşa fethi, yukarıda hâssı, timarı, zeameti ve alaybeyisi yazılmıştır. Ocaklık yoluyla hükûmettir. Kadısı yoktur. Şavşadistan içinde sarp âsî yerlerdir.

Harbe Kalesi, Bir dere kenarında sarp kaledir, Ardanıç yakınındadır.

Ardanıç Kalesi, Çıldır eyaletinde sancakbeyi tahtıdır. Beyinin hâssı ve zeameti yukarıda yazılıdır. Lala Mustafa Paşa fethidir.

Ohçu Kalesi, sancakbeyi tahtıdır. Defter-i Hâkânî'de **Mahçıl** yazar, sarp kaledir. Beyinin hâssı yazılmıştır. Kadısı ve şer'a razısı yoktur. Çıldır'a 6 saat yakın sarp kaledir.

Cağısman Kalesi, Çıldır yakınında, Lala Paşa fethidir, sarp kaledir.

Ardahan yakınında olan kaleleri bildirir

Evvelâ **Vâle Kalesi**; Lala Paşa fethi, sene 982 [1574].

Gömek Kalesi; Lala Paşa fethi, sene 982 [1574]. Ardahan'a 2 saat yakın.

Aharsin Kalesi; Lala Paşa fethi, sene 982 [1574].

Pertak Kalesi; Oltu yakınında, Lala Paşa fethidir.

Samağar Kalesi; (---) 4 saat yakınında.

Mamrevan Kalesi ve **Nazarbat Kalesi**; Ardahan'a 3 saat yakındır. Kalesi Gazi Sefer Paşa yapısıdır, sene 1053 [1643].

Kinze Kalesi (---) Ardahan bölgesinde bir tepe üzerinde sarp kaledir, Lala Paşa fethidir.

Kazan Kalesi, Ardahan'ın 12 saat yakınında, Lala Paşa fethi. Bunun suyu Ardahan'a gider.

Bu kalelerden başka nice sağlam kaleler ana yol üzerinde bulunup yazılmıştır. Gerçekten Gürcistan büyük bir ülkedir.

Bu temâşâlardan sonra Sefer Paşa hazretlerinden iki Gürcü kölesi, bir at, bir külçe tiftik Gürcistan çorabı ve yüz kuruş hediye ile yoldaşlar alıp batı tarafına;

Erzurum'a doğru yola çıktığımız menzilleri bildirir

Evvelâ Ahıska'dan Olgar Yaylası'nı aşıp 4 saatte,

Kinnav Kalesi'nin özellikleri: Ardahan hududundadır.

.... (3,5 satır boş) ....

Buradan yine batı tarafına sarp ve sık ormanlık yollar ile (---) saatte,

Gürcistan-ı Kara Ardahan Kalesi'nin özellikleri: Çıldır eyaletinde Sultan I. Selim Han (---) tarihinde feth etmiştir ve sancakbeyi tahtıdır. Beyinin hâssı 300.000 akçedir. Sancağında zeamet 8 ve timar 87. Alaybeyisi, çeribaşısı, dizdarı ve 200 kale neferatı var. Beyinin cebelüleriyle toplam bin kadar askeri olur.

Ve yüz elli akçe pâyesiyle şerîf nâgehanî kazadır. Ve toplam (---) adet nahiye sayılır. Nakibüleşrafı yoktur. Müftüsü Ahıska'dadır.

Kalesi bir yalçın kaya üzerinde dörtgen şekilli taş yapı bir güzel kaledir. Fırdolayı çevresinin büyüklüğü (---) adımdır. Ve aslâ bir taraftan havalesi yoktur. Hepsi iki kat, 70 kuleli fe-

rahlık verici bir kaledir. Üç kapısı vardır, biri (---) (---) tarafına açılır. Âsitâne (İstanbul) tarafından bir oda cebecileri var.

Bu şehir içinde Kaya Paşa hanedânı meşhurdur. (---) *[322b]* Bu şehrin eteğinden (---) çayı akıp doğu tarafında büyük Aras Nehri'ne karışır. Bu şehrin toplam (---) adet toprak ile örtülü eski evleri vardır ve tamamı mihraptır. (---) camidir. Evvelâ

.... (1,5 satır boş) ....

Geri kalanları mescitlerdir. Aşevi, medrese ve dârülkelâm yoktur. Ancak sıbyan mektepleri vardır. Ve (---) kadar küçük dükkânları vardır. Yer yer hancağızları vardır.

Ama suyu ve havası soğuk olduğundan bağ ve bahçeleri yoktur. Ama meyvesi Tortum'dan ve Açaris Kalesi'nden gelip bu şehri türlü türlü meyveler ile doyururlar.

Ardahan halkı tamamen mü'min, muvahhid ve ehl-i sünnet ve'l-cemaat, garipleri sever ve sâlih kimselerdir. Çoğunluğu ziraat ile geçinirler. Bir bölüğü kara tüccarlarıdır. Ve dağlarında tatlı göğem meyvesi olur.

Bu kale, Erzurum'un kuzeyinde beş merhale yerdir. Ve Ardahan'dan Kargapazarı'nı geçince Kars bir konaktır. Oradan yine batı tarafına meyilli kâh taşlıklar ve kâh sık ağaçlıklar ve şenlikli yollar ile otlar, bitkiler ve yeşillikler görerek (---) saatte,

Göle Kalesi'nin özellikleri: Ahıska toprağında Gürcistan meliklerinden Levend Han yapısıdır. Hâlâ Selim Han yazımından beri Çıldır eyaletinde sancakbeyi tahtıdır. Beyinin hâss-ı hümâyûnu kanun üzere 300.000 akçedir.

Alaybeyisi, çeribaşısı, kale kumandanı ve neferâtı vardır. Kalesi Selim Han fethidir. Bir yalçın tepe üzerinde taş yapı güzel bir kaleciktir. Ama ne büyüklükte idiğini bilmiyorum.

Ve150 akçe kazadır. Tamamı (---) kadar hanelerdir. Camii, han ve hamamı var ama donanımlı çarşısı yoktur.

.... (2,5 satır boş) ....

Buradan yine batı tarafına 8 saatte,

Gürcistan Penk Kalesi'nin özellikleri: Gürcü meliki yapısı ismiyle isimlenmiş güzel bir kaledir. Nice melikler eline girmiştir. (---) tarihinde Sultan I. Selim Han'a itaat etmişlerdir. Hâlâ bu da Çıldır eyaleti hükmünde sancak beyi tahtıdır. Beyinin hâ-

ssı 400.000 akçedir. Zeamet ve timarı yukarıda yazılıdır. Alaybeyisi ve çeribaşısı vardır.

Kanun üzere cebelüleri ile beyinin askeriyle toplam bin kadar silâhlı asker olur.

Kalesi küçücük taş yapıdır. Bir kapısı, kale kumandanı, neferatları ve 150 akçe pâyesiyle kadısı vardır, ama çarşısı, bağı ve bahçesi yoktur. Halkı ümmetin sâlihlerinden ziraat ve kanaat ile geçinir kimselerdir. Nehrinin, gayet tatlı suyu vardır, halkı ondan içerler, gayet zinde sâlih kimseleri vardır. Re'ayalarında Ermeni, Gökdolak ve Gürcüleri de vardır.

.... (1 satır boş) ....

Buradan batı tarafına (---) saatte,

Oltu Kalesi'nin özellikleri: Gürcistan melikleri yapısıdır ve Selim Han fethidir. Hâlâ Çıldır eyaletinde başka sancakbeyi tahtıdır. Beyinin hâssı 200.017 akçedir. Timar ve zeametleri, alaybeyisi ve çeribaşısı vardır. 150 akçe kadısı, kale kumandanı, neferâtları ve ileri gelenleri var bakımlı sancaktır.

Kalesi bir yalçın tepe üzerinde dört köşe bir sağlam taş yapı, iki kat dayanıklı bir kaledir. İki kapısının biri doğuya, biri batıya açık kapılardır. Kale dibinde Oltu Çayı akıp şehrin bağ ve bostanlarını suladıktan sonra kıble tarafında Aras Nehri'ne katılır.

Hepsi (---) adet bakımlı evleri vardır. Baştan başa amber kokulu toprak ile örtülü bakımlı evlerdir. Pek çok camileri, han ve hamamı, bağ ve bostanı, sıbyan mektebi ve nice adet dükkânı vardır.

Suyu ve havası tatlı olduğundan mahbub ve mahbubesi Oltu güzeli meşhurdur. Ama bunun da halkı gayet dindar adamlardır. Buradan yine batı tarafının yıldız tarafına doğru 3 saatte,

Mamrevan Kalesi'nin özellikleri: Gürcü melikleri yapısıdır ve Lala Kara Mustafa Paşa fethidir. Daha önce sancakbeyi tahtı idi. Hâlâ yine Erzurum eyaletinde sancakbeyi tahtıdır. Beyinin hâssı 203.000, zeamet ve timarı (---) (---) (---) vardır. Çeribaşısı ve alaybeyisi var. Beyinin cebelüleriyle toplam 1.500 asker olur. Yüz elli akçe kazadır. Kale kumandanı, azeb ağası ve neferâtları vardır. Kalesi (---) üzerinde dörtgen şekilli sağlam bir taş yapıdır. *[323a]* Fırdolayı çevresinin büyüklüğünü bilmiyorum. Kıbleye bakar bir kapısı var. Hepsi 800 fukara haneleridir. Zenginleri

nadirdir. Ancak ehl-i sünnet ve'l-cemaat Nakşibendî tarikatında dindar kimselerdir. Camileri, hamamı, hanı ve küçük bir çarşısı vardır.

.... (1 satır boş) ....

Buradan yine batıya (---) saatte,

İyd Köyü: Mamrevan nahiyesinde Müslüman ve Ermeni re'ayalı zeamet köydür.

Buradan yine batıya ağaçsız taşlı yollar geçerek (---) saatte,

Kara Künk Köyü: Ma'mur zeamet kentidir. Ama bu köy Erzurum eyaleti nahiyesidir.

Buradan Gürcistan boğazını geçip çemenzâr ovalar içinde (---) saat gidip,

Umudum Sultan Köyü: Bir yüksek dağın eteğinde yüz haneli bakımlı ve şenlikli, bağsız ve bahçesiz süslü bir kenttir. Bu kent Fırat Nehri'nin kaynağının başında bulunmuştur. Daha önce Erzurum şehri anlatılırken yazılan Kur'an-ı Kerim ile sabit "Furat suyu" bu Dumlu Sultan Köyü dağında, büyük bir mağaradan doğar. Âb-ı hayattan nişan verir bir can suyudur ki sanki *"Muhakkak biz sana Kevser'i verdik"* [Kevser, 1] can besleyen bu nehrin hakkında indirilmiştir.

Birer melikî zirâ büyüklüğünde alabalıkları olur ki sanki her biri birer cennet balığıdır. Bütün vücutları Bedahşan lâ'li ve İsvan zümrüdü ile süslenmiş, nakışlı bedenli cennet balıklarıdır. Ama bu mahalde Umudum Sultan gömülü olup büyük küçük herkesin ziyaret yeri olduğundan bir kez cesaret edip bu balıkları avlamaya kalkışmazlar. Ama bir fersah aşağıda balık avcıları yakalayıp yediklerinde insanın dimağı misk ve amber kokusundan mis gibi kokulanır. Ne kadar yenilse hararet ve ağırlığı yoktur.

Dumlu Sultan ziyareti: Ulu tekkedir. Şeyhi İbrahim Efendi de mazınne-i kirame ulu kimsedir.

Buradan kıble yönüne Erzurum sahrasında (---) saat gidip Tanrı'ya hamd olsun (---) anda yine sıhhatle, selâmetle, yine Erzurum şehrine girdik. O saat elbiselerimizi değiştirmeden Revan hanının mektupları ve hediyeleriyle Defterdarzâde Mehmed Paşa efendimizin ayak tozuna yüz sürüp gözlerimiz aydınlanıp sohbetleri şerefiyle şereflendik. Geçip gördüğümüz kaleleri, acaip ve garip eserleri anlattık. Sevincinden baştan ayağa bir kat değerli elbise ve üç yüz kuruş hamam ücreti bağışlayıp gümrük

kâtipliğinden iki kese gelirlerimi de verdi. Bir hafta oturduktan sonra Tanrı'nın hikmeti yine Revan hanından dostluk mektupları gelip "Kars kullarından kervanlarımızın halkı inciniyor, sıkıntı çekiyorlar. Bir ağa kullarınızı rica ederiz. Bu tarafa gelip hazır olan tüccar kervanını alıp Erzurum'a gide." diye dostluk dolu mektubu Ali Han Aka ile gelince Tanrı'nın hikmeti yine bu hakiri onuncu gün Acem diyarına yolladı.

1057 [1647] (---) ayının (---) günü
Revan diyarına yollandığımızı bildirir

Evvelâ Erzurum'dan doğu tarafına 12 saatte,

Hasankalesi menzili: Daha önce Şuşik Kalesi gazasına ve Tebriz diyarına gittiğimizde, yukarıda özellikleri yazılmıştır.

Buradan yine doğu tarafına Pasin Sahrası içinde,

Badılcivanlı Köyü: Ermeni köyü ve zeamettir, bunu geçip 9 saatte,

Meydancık menzili: Re'ayası bütün Yarmeni kefereleridir. Pasin Sahrası'nda şenlikli zeamet kenttir.

Buradan yine doğuya 10 saatte,

Mijingird Kalesi'nin özellikleri: Erzurum eyaletinde Horasan beyi hükmünde, kalesi bir yalçın kaya üzerinde dörtgen şekilli küçük kaledir. Kale kumandanı, yüz elli neferatları ve 200 kadar haneleri vardır, ama çarşı pazarı yoktur. Pasin kazası naipliğidir. Süleyman Han'ın bir camii var. Ve bir küçük hamamı ve bir hanı var, bağı ve bahçesi yoktur, ama tarlalarında mahsulatları çoktur.

Buradan yine doğuya 6 saat Erzurum hududunda **Han Deresi**'ni aşıp Kars eyaleti hududuna ayak bastık.

Yedikilise adlı harap ünlü kiliseyi geçip bir dar ve sık ağaçlıklı boğazı da geçip batı tarafında yemyeşil ve lâlezâr yerler ile 6 saat batıya meyilli gidip,

Bardüz Kalesi'nin özellikleri: Kars toprağında Akkoyunlu Melik İzzeddin kızı Kerimeddin Hatun yapısıdır ki kalenin yüksek kapısı tarafında celî hat ile tarihi yazılıdır. Kalesi bir dere kenarında dört köşe, taş yapı güzel bir kaleciktir. Kale kumandanı ve yüz elli kadar Kaderî mezhepli neferatları vardır. Camii, mescitleri ve bir ufak tefek hamamı vardır. Çarşı pazarı, hanları, başka imaretleri, bağı ve bahçesi yoktur.

Buradan yine kıbleye (---) saat,

Nuşirevan yapısı Dudıman şehri, Keçivan eski Kiçivan Kalesi'nin özellikleri: Bazı tarih kitaplarında Pijen, Şeğâk(?) ve Efrasiyab cengleri hikâyelerinde yazılan Dudıman-ı Keçkıvan Kalesi bu eski şehir kalesidir diye yazmışlar. Eski zamanlarda *[323b]* Abbasîlerden cennet benzeri Bağdad halifesi el-Mustansır Billah hükmünde iken Moğol taifesinden Hülâgu Han gelip bu şehri harap, halkını kebap edip Bağdad'ı da harap etti.

Daha sonra bu Dudıman Keçkıvanı şehri, Karakoyunlu Kara Yusuf Şah hükmünde iken o kadar şenlikli ve bakımlı olup erzen benzeri işlek Ahlat şehri oldu. Bundan sonra nursuz Timur gelip yerle bir etti. Sonra Süleyman Han Nahşıvan'a gelirken İslâm ordusunun öncüsü olan Lala Kara Mustafa Paşa feth etti. Kars eyaleti hükmünde hâlâ imâristandır, ama işlek şehir değildir.

Kalesi bir dereli yerde dörtgen şekilli bir küçük kaledir. Hâkimi başka sancakbeyidir. Hâss-ı hümâyûnu 153.500, zeamet (---) ve timar (---) vardır. Alaybeyisi ve çeribaşısı vardır. Süleyman Han kanunu üzere cebelüleri ile ve beyinin askeriyle toplam 1.200 mükemmel asker olur. Kale kumandanı, azeb ve gönüllü ağası, 300 kale neferatları, 150 akçe kadısı ve yedi adet ma'mur Keçivan nahiyeleri vardır.

Tamamı 1.200 adet toprak ile örtülü bakımlı evleri, üç adet küçük camii ve her esnaftan 40-50 adet dükkânları vardır. Buradan (---) saat doğuya gidip,

Osmanoğlu'nun serhaddinin sonu, Dudıman Kars'ı kalesinin özellikleri

Osmanoğlu devletinde üç Kars sancağı vardır. Biri Silifke'de Karataşlık Karsı, biri Maraş Karsı, biri Dudıman Karsı. Bu Kars eskidir. 987 [1579] tarihinde Sultan III. Murad Han zamanında Lala Kara Mustafa Paşa başkumandan olup Anadolu Veziri Cafer Paşa, Şam Veziri Veziriazam Tavil Mehmed Paşazâde Hasan Paşa ve Milânlı Ali Paşa ile toplam yüz bin kişilik ordu bu Kars toprağına gelip konakladıklarında kötü işli Kızılbaşın yerle bir ettiği Kars'ı imâr etmenin daha doğru olacağını düşündüler.

Tamir etmeye başladıklarında Rumeli Paşası Mahmud Paşa kolundan bir dört köşe beyaz mermer üzere Arapça celî hattıyla bir tarih çıkıp aşağı varoşun kıbleye bakan kapısının yanına komuşlardır ki o tarih budur:

İnşâu hâze'l-kal'ati'l-mübâreketi âsafu'l-mülûk Fîrûzka-yı Akay e'azzallahu ensârehu fi eyyami, Mevlânâ es-Sultan el-Melik İzzeddîn ebbedallahu devletehu ve ta'mîru i'ânetihî binti's-Sultan Kerîmeddin Begüm el-ma'rûfe Nûrullah. Nevverallahu kabrehâ ve merkadehâ. Sene 548 [1153]. [1]

Gerçekten de yazı üstadı, cilâlanmış taş üzerine yazmış, ama mermer kazıcısı usta sikkeyi mermerde kazımış. Kars yapıcısı (bânîsi) Lala Paşa bu eski esere büyük saygısından o mahalli duvarla çevirip hayır eserini belli eylemiş. Bu tarihten belli oldu ki eski kale Kerimeddin'in yardımı ve gayretiyle yapılmıştır.

İkinci yapıcı Lala Paşa olup 70 günde kaleyi tamamladı. Bütün cebehanesi ve diğer lüzumlu gereçlerinden bütün mühimmatlarını hazır edip kale içini imar ederken askerî taifesinden ümmetin sâlihlerinden bir Kur'an hâfızı kimse bir sâlih (doğru) rüya görmüştür. Lala Mustafa Paşa'ya anlattığı rüya budur:

Bir güçsüz yaşlı adam görünüp; "Bana Ebü'l-Hasan-ı Harakanî derler, benim makamım bu mahaldedir ve alâmet ve nişanımı istersen ayağımın ucunda derin bir kuyu vardır, onu kazıp tâ ki acaip göresin." der.

Böyle haber verdiği rüyayı o sâlih kimse kumandana bildirince derhal nice yüz işçiler o bildirilen kuyuyu kazarlar. O kuyu içinde dört köşe bir somaki mermer çıkar. O kırmızı taşı tevhid ve dualarla açınca *"Menem şehid-i sa'îd Harekânî"*[2] diye başı üzerinde bir güzel hatlı mermer bulurlar.

Mübârek vücutları henüz taptaze olduğundan başka pazusunda yaralı olan yerinde sarılmış mendil ve üzerindeki yün hırkası çürümeyip sağ tarafındaki yarasından kırmızı kan da akmakta.

Bütün Müslüman gaziler bu hâli görünce tevhid ve dualarla mübârek kabrini eskisi gibi kapatırlar. Kale içinde yapılan eserlerden Lala Mustafa Paşa'nın hayratı bu Hazret-i Hasan Harakanî Tekkesi'dir ve nur dolu camiidir.

---

1 "Bu kutlu kalenin inşası meliklerin veziri Firuzka-yı Akay (Allah onun yardımcılarını aziz kılsın), Sultan Melik İzzeddin devrinde (Allah onun devletini ebedî kılsın) ve tamiri Sultan Kerimüddin Begüm'ün Nurullah (Allah kabrini nurlandırsın) diye bilinen kızının yardımlarıyla tamamladı."

2 Kutlu şehid Harakanî... İşte o benim!

Sonra bu Kars Kalesi eyalet kayd olunur. Hâlâ Osmanlılar elinde olup "Eyalet-i Kars'a (Kars eyaletine) mutasarrıf olan vezirim fülân paşa" diye padişah fermanlarında öyle yazılır. Acem serhaddi ağzında Dudıman serhaddidir. Nice kere arpalık şeklinde üç tuğlu vezirlere bağışlanmıştır. Hâlâ paşasının padişah tarafından hâss-ı hümâyûnu 600.000 akçedir.

Eski zamanlarda Erzurum sancağı idi. Süleyman Han yazımında Pasin sancakları katılınca eyaletinde yedi sancak olmuştur. Ama defter kethüdası, defter emini, timar defterdarı, mal defterdarı, çavuşlar kethüdası ve emini yoktur. Sancakları bunlardır ki yazılır:

Evvelâ Küçük Ardahan, Hocacan, Zarşed, Keçivan, *[324a]* Kağızman, Verişan ve Kars sancağı paşa tahtıdır. Zeamet sahipleri 7 ve timar sahipleri 102. Kanun üzere cebelüleriyle ve paşasının askeriyle toplam üç bin seçkin askeri olur. Defalarla yedi sekiz Acem hanlarına karşı komuşlardır.

Alaybeyisi, çeribaşısı, 300 pâyesiyle kadısı, kale dizdarı, 6 azeb ağası, 3oda yeniçeri ağası, bir oda cebeli ve bir oda topçusu vardır. Ama genellikle çorbacıları neferatlarıyla Erzurum'da dururlar.

Ve bütün kale neferatları 1.500 seçkin *"Benem diger nîst"* diyen kuldur.

Bu serhatlerde Van kulu, Kars ve Ahıçka kulu cesaret ve yiğitlikleriyle meşhurlardır. Bu Kars kullarının senelik mevâcibleri (maaşları) hâssı Murat Nehri kenarında Birecik Kalesi önünde geçit gemilerinin mahsülleri ve Haleb eyaletinde Suruç ve Bombuç köylerinin mahsülleri bu kale kullarına ocaklık kayd olunmuştur. Senelik mevâcibleri yetmiş yük akçe olur.

Ve Kars eyaleti toplam 10 adet kazadır ve kazası, nahiyesi sekiz adettir. Şeyhülislâmı (müftüsü), nakibüleşrafı ve ileri gelenleri vardır. *Allah artırsın.*

Kars Kalesi'nin şekli: Kuzey tarafında ensesi top menzilinden uzak yüksek bir dağdır. Onun eteğinde bu kalenin iç kalesi bir tepe üzerine yapılmıştır, ama aşağı hisar bir düz yerde bulunmaktadır. Tamamı beş kat sağlam sur sayılmıştır. Narin kalede ancak bir hane vardır. Kale kapısı doğu tarafına bakmaktadır.

Yukarı kale denen orta kale kapısı batı tarafına açık demirden sağlam kapılardır. Bu sur içinde dizdar hanesi, 200 neferat le-

vendlerin haneleri, donanımlı ve mükemmel cebehaneleri vardır. Ama bu orta hisarda çarşı pazar, han, hamam ve imaret yoktur.

Bu kaleden aşağı büyük hisar varoşudur ve iki sağlam surdur. Üç adet demirden yeni kapıları vardır. Kapının iç tarafı silâh âletleri, tuğulka, ser-penahlar, tüfenkler, mızraklar ve çeşit çeşit savaş âletleri ile bezenmiş, kapıcılar ve bekçiler ile donanmış sağlam kapılardır.

Bu kapıların biri batı tarafına; Su Kapısı ve Çeri Kapısı derler, Erzurum'a açıktır, biri kıble tarafına açık Orta Kapı'dır ki Kağızman tarafına açıktır. Ve biri doğu tarafına Behram Paşa Kapısı'dır, Revan tarafına açıktır. Bu kale duvarının üstünde karavulhanelerde gece ve gündüz koruyucular gözcülük edip her karanlık gecede kale duvarlarını meşaleler ile aydınlatırlar. Varoş hisarının boyu o kadar yüksek değildir ama gayet geniş ve sağlam taş yapıdır.

Ve aşağı kalenin fırdolayı hendeği yerine göldür ki Behram Paşa kapısından Orta kapıya varıncaya kadar kuşatmış hayat suyu göldür. Bu taraftan kaleye aslâ zafer mümkün değildir. Kalenin etrafında tamamı 220 adet Kahkaha seddi kuleleri vardır ve hepsi 2.080 beden dişleridir. Bu büyük varoşun fırdolayı çevresinin büyüklüğü 5.700 adımdır.

İmaretleri bildirir: Bu kale içinde tamamı üç bin ayân, eşraf ve diğer iş güç sahibi esnaf evleri vardır. Hepsi 47 adet mihrap cami ve mescit vardır. Ama sekizinde cuma namazı kılınır.

Evvelâ hepsinden eski Lala Paşa yapışı, **Şeyh Hazret-i Hasan-ı Harakanî Camii,** yukarıda özellikleri yazılan sultandır ki camii civarında gömülü olup heresin ziyaret yeridir.

Buradan Su kuyusu tarafında **Vaiz Efendi Camii** ve meydan semtinde **Ulu Cami** ve **Süleyman Efendi Camii** *"Yüzünü artık Mescid-i Haram tarafına çevir"* [Bakara, 144] kesin buyruğu üzerine kiliseden çevrilmiş tatlı bir camidir.

Bundan sonra **Hüseyin Kethüda Camii,** Kızıl Kilise namıyla herkesçe bilinen büyük bir kilise idi. Padişah fermanı ile nur dolu cami olup karanlıktan kurtuldu. Hâlâ kalabalık cemaatten mahrum değildir. Zira bu şehrin halkı gayet musallîlerdir.

Ömer Efendi Camii, kötü yaşayışlı kızılbaş bu kaleyi işgal ettiğinde bu tatlı camiin sahibinin adı Ömer olduğundan bu nurlu camii yıkıp yerle bir etmişti. Diğer camilere kervansaray gibi gelen gidenlerin dört ayaklı hayvanları bağlanırmış.

Ve Behram Paşa Kapısında **Kaltakcızâde Camii**, eski yapı ve büyük bina camidir ve minaresizdir.

Taş Camii, Bayram Çelebizâde Camii.

Ve şehrin kıblesi tarafında köprüden geçince varoşta, **Emir Yusuf Paşa Camii,** minarelidir.

Bunlardan başka mescitlerdir. Ve hepsi temiz toprak ile örtülü camiler ve 18 adet daha yetişmemiş çocukların sıbyan mektepleri vardır. Ancak ilim öğretilen medreseleri özel olmayıp *[324b]* bütün ilimler camilerde okunur.

Ve Su Kapısı'nın iç yüzünde, beden dibinde Emir Yusuf Paşa Hamamı, suyu, havası ve yapısı gayet tatlı, ferahlatıcı, gönül açıcı ve aydınlık bir hamamdır. Orta kapının iç yüzünde Eski Hamam da gayet sevimli ılıca hamamıdır.

Bu şehirde dârülhadis, dârülkurrâ ve aşevi yoktur. Ama her hanedanda nimetleri gelenlere geçenlere, gariplere ve gurebaya boldur. Zira gayet verimli bir diyardır.

Kârgir yapı bedesteni yoktur, ama toplam iki yüz adet çarşı pazar dükkânları olup bütün Hind, Sind ve Acem mallarının her çeşidi bulunur.

Beşinci iklimin ortasında bulunduğundan kışı sert olur. Bu yüzden bağ ve bahçesi yoktur. Ama hububat mahsulatı çoktur.

Halkı gayet zinde adamlardır, ticaret ve ziraat ile geçinirler bir alay Müslüman gazilerdir. "Şöhret âfettir" diye fakiranice, üstlü altı iki katlı evleri vardır.

Bunların içinde mükellef Ulu Cami yakınında Paşa Sarayı ma'murdur. Yukarı kale altındadır ve şer'-i Resûl-i mübin mahkemesi bu saray yakınındadır. Alaybeyi hanesi de mahkemeye bitişiktir. Ve kul kethüdası ve çavuşlarının haneleri bu mahaldedir ki ma'mur hanelerdir.

Bu kalenin kıble tarafı göl olduğundan, kapısı ve Orta Kapı tarafı da haliç olduğundan bu aşağı kalenin hendeği yoktur ama yine dayanıklı ve sağlam kaledir. Üç tarafından bir vecihle düşman metrise girip zafer bulması mümkün değildir.

Bu Kars'tan kuzey tarafına 12 saatte Orçivek Köyünü geçip, Bağarsık Deresi'ni geçip ve Olgar yaylasını 12 saatte aşınca üç günde Ahıska Kalesi'dir. Kars'tan Kargapazarı'nı geçip Ardahan'a bir konaktır ve Kars'tan yine kuzeye 10 saatte Göle Kalesi'dir.

Bu Kars Kalesi'ne girdiğimiz günde vilâyet valisi (---) Paşa'ya ve diğer kul ağalarına Erzurum Valisi efendimiz Defterdarzâde Mehmed Paşa'nın inci saçan mektuplarını verdik. Padişah divanında okunup içinde yazılanları öğrenince toplantıda bulunanların ileri gelenleri;

"Hâşâ ki biz Revan'ın Acem kervanını urup rencide etmiş olak. Bu bize Acem'in ve Kağızmanlı'nın safî iftirasıdır. Geçen hafta Kağızmanlı bâc almak bahanesiyle Revan tüccarına eziyet ettiler, onların haklarından gelmek gerektir" dediler.

Bütün iş erleriyle Kars'tan atlarımıza binip kıble yönüne doğru bir çemenzar sahra ile bir konak gidip Aras Nehri kenarına vardık. Oradan karşı tarafa keleklerle geçip,

Azerbaycan toprağında Kağızman Kalesi'nin özellikleri

Aras Nehri'nin kıblesi tarafı kale ve beldeleri genellikle Azerbaycan hududu sayılır. Zira bu mahalle Aras Nehri batı tarafında Bingöl yaylağından kaynayıp nice kale ve beldelere uğrayıp doğu tarafına akarak Arpaçayı'yla Ağrı Dağı mahallinde Zengi Nehri'ne katılır. Bu Kağızman Kalesi de Aras'ın karşı kıble tarafında olduğundan Azerbaycan hududundadır, ama Osmanoğlu'nun Kars eyaletidir.

Nuşirevan'ın kızlarından bir temiz bir kızın yapısı olduğundan onun ismiyle isimlenmiş bir kaledir. Nice melikler eline girdikten sonra Uzun Hasan Şah eline, ondan Şah İsmail elinden (---) tarihinde Süleyman Han'a itaat edip Kars eyaletinde başka sancakbeyi tahtı olmuştur.

Beyinin hâssı kanun üzere 200.000 akçedir. Zeamet 9 ve timar 178. Alaybeyisi ve çeribaşısı vardır. Toplam 900 asker olur ve 150 akçe kazadır. Dizdarı ve 300 kale neferatları vardır. Belirlenmiş maaşları tuzlalarından sağlanır. Kalenin batı tarafında büyük tuzla ve sağlam madendir.

Değirmen taşı madeni de vardır. Acem'e, Erzurum'a ve diğer diyarlara değirmen taşları bu Kağızman dağlarından gider. Ve yara taşı, cerrahlar merhem-i Süleymanî edip yaraya ve bereye korlar, tecrübe edilmiştir. Kuyumcular buresi, berber bileğisi ve sümüger taşı, yani kayağan taşı madeni bu Kağızman dağlarında hâsıl olup kale neferatlarına mahsulü kanun üzere aklâm kayd olunmuştur.

İki yerde altın ve gümüş madenleri vardır. Ama geliri giderlerine yetmediğinden hâlâ işletilmemektedir. Kısacası toplam 11 maden vardır.

Kalesi, Aras kıyısında bir bayır yüzünde taş yapı sağlam ve dörtgen şekilli bir kaleciktir. İçinde Süleyman Han Camii var. Ve aşağısında yukarısında toplam 700 adet evleri vardır. Camileri, hanı, hamamı ve küçük bir çarşısı vardır. İşlek şehir değildir, ancak serhaddir.

Revan'ın batı tarafında belli olan Ağrı Dağı bu Kağızman'a yakındır ki herkesçe bilinen ve beğenilen dağlardan birisi de bu Ağrı Dağı'dır. Terekeme Türkmenlerine yaylaktır.

Ve bu Kağızman Aras kenarında olduğundan suyu ve havası biraz ılımanca olup yer yer bağ ve bahçeleri vardır. Ve yumuşak huylu, halim ve selim halkı, yer yer güzelleri vardır. Genellikle levendatları Acem mânisi okurlar, güzel sesli ve hoş tabiatlı kimseleri vardır.

Bu şehre Kars ayânlarıyla Kağızman'a girdiğimizde beyinin divanında hepimiz hazır olup *[325a]* Kars kullarıyla Kağızman kullarının büyük mücadeleleri oldu. Kağızman ağaları yemin billah edip;

"Biz Acem kervanına el uzatmadık. Ancak kanunumuz üzere bâcımızı alırız" diye inkar ile cevap verdiler.

Hakir elimizde olan buyurdu-yı şerîfler ile Kağızman ağalarından Hasan Ağa'yı, Çalık Sefer Ağa'yı ve yedi ağa daha alıp "İnkar ettiklerine göre isbat etsinler" diye,

Revan tarafına gittiğimiz menzilleri bildirir

Kars paşasından, on bir ağalardan, Kağızman beyinden ve ayânlarından ayakteri ücreti hakire bir kese kuruş, iki mahmudî at ve iki Gürcü kölesi alıp Kağızman'dan yine Aras Nehri'ni kelekler ile geçerek Kars toprağıyla 9 saat doğu tarafına gidip,

Moğazbird Kalesi'nin özellikleri: Gürcistan toprağında Kars eyaleti hükmünde eski kanun üzere sancakbeyi tahtı idi. Nice kere kızılbaş eline düşünce ülkesi harap olmuştur. Hâlâ Kars nahiyeleridir. Kalesini İran ülkesi şahları hanlarından Moğaz Han yapmıştır. Daha sonra Akçakoyunlu eline, ondan Şah İsmail'e geçmiş ve onun elinden Süleyman Han feth etmiştir.

Hâkimi kale dizdarıdır ve 150 neferâtı vardır ve naibliktir. Kalesi havalesiz bir kaya üzere beşgen şekilli sağlam taş yapı güzel küçük bir kaledir. Ancak küçük kaledir.

Tamamı 600 kadar bağlı ve bahçeli ve taşra varoşlu haneleri var. Camii, hanı, hamamı ve on adet dükkânı var. Gayrı büyük imaretlerinden bir yapısı yok bir serhaddir.

Bu kalenin dibinden Arpaçay Nehri akar. İlk çıktığı yer Gürcistan taraflarından gelip bu mahalden geçerek Aras'a altı saat yakın yerde Tekelti kenti dibinde Aras Nehri'ne katılır, hayat suyu Arpaçayı'dır.

Ve bu Moğazbird, Acem'in Şurakil Kalesi toprağıyla bitişiktir. Ancak Şurakil Kalesi Acem elinde kalmış, bütün Şurakil nahiyeleri Kars hükmünde kalmıştır. İkisinin arasında Arpaçayı hâlâ tabiî olarak sınırdır. Bu nehrin karşı doğu tarafı Acem'dir. Beri, batı tarafı Kars toprağıdır.

Ve bu Moğazbird'in (---) tarafı ensesinde bir menzilde **Ani Kalesi,** Kars hükmünde bir tepe üzerinde dört köşe, harap bir küçük kaledir. Nuşirevan yapısıdır, derler. Kalenin altında mamur bir kenti var, zeamettir, re'ayası Ermenilerdir.

Bu Ani Kalesi'yle Kars arasında iki Yahni dağı vardır, ötesinde Kars Kalesi vardır ki Ani Kalesi harabesiyle arası bir konaktır.

Bu Ani Kalesi'ni geçip yeşillik geniş ovalar içinde 9 saatte;

Serhaddin son noktası Zarşed Kalesi'nin özellikleri: İran ülkesi şahları yapısıdır. Burada hayli Acem şiddetli zâr çekerek (ağlayarak) kılıçtan geçtikleri için bu kaleye Zarşed diye isim verirler. Hâlâ Kars eyaletinde sancakbeyi tahtıdır. Sancakbeyinin hâssı (---) akçedir. Timarı (---) ve zeameti (---) alaybeyisi ve çeribaşısı vardır. Savaş sırasında toplam 1.200 silâhlı asker olur.

150 akçe kazadır. Müftüsü ve nakibi yoktur. Kale kumandanı ve yüz elli neferatı vardır. Kars kuluyla birlikte muayyen maaşlarını alırlar.

Kalesi bir geniş ovada bir tepe üzerinde sağlam dört köşe, taş yapı ve bakımlı güzel kaledir. Ama o kadar büyük değildir. Fırdolayı çevresinin büyüklüğünü bilmiyorum. İçinde ve dışında amber kokulu temiz toprak ile örtülü toplam 300 haneleri vardır

Camii, zâviyesi, hamamı, hanı ve küçük bir çarşısı var. Kars'tan doğu tarafına Revan yolu üzere bulunmuş bir konak yerdir. Suyu ve havası gayet tatlıdır.

Bu Zarşed Kalesi'nden yine doğu tarafına 9 saatte,

Taleş kenti: Acem şahı toprağında Revan hudududur. Buradan Karatay kentini geçip 12 saatte doğu tarafına,

Üçkilise menzili: Rum Kayseri yapısıdır, derler. İbret verici acaip bir kilisedir. Üç kilisenin birinde bütün Ermeni kızları sakin olur, birinde Rumlar ve birinde Ermeniler sakin olur, üç büyük kilisedir. Acem ülkesinde bilinen ve övülen eski kileselerden biri bu Üçkilise'dir. Biri Nahşıvan yolunda Yedikilise'dir, ama burada da ibret verici garip eserler acaip tılsımlı şeyler vardır.

Görülmeye değer ibret verici şeylerden biri "miron yağı" adıyla bir yağ bu kilisede elde edilir. Otların ve bitkilerin çok olduğu bu topraklarda bütün rahip ve papazlar bütün otları toplarlar. Büyük bir kazanı ipek bir halı şekilli bir döşeme üstüne korlar. Alev alev yanan bir ateş hazırlarlar. Üç saatte bütün otlar pişer ancak halıçaya aslâ ateş tesir etmeyip eskisi gibi durur. Daha sonra anılan kazan üzere otların yağı gelip ol yağı testilere ve küplere doldururlar. Bu yağı bütün Frengistan ve kâfiristana teberrüken gönderirler, onlardan da bu kiliseye adaklar gelir. O yağı bütün hastalıklara ve bütün yaralı olanların yaralarına sürünce şifa bulduğuna inanırlar.

Diğer acaiplik: Bu kilisenin havlısında muhabbet meydanı içinde yüksek bir kemerin altında asılı kalın bir demir vardır. Hemen daima asılı durur. Bir noktaya, altı cihetten bir yere *[325b]* bağlantısı yoktur. Gerçekten de hayret verecek sihirli san'atlı gizli ibret verici bir iştir. Bütün keferelerin yanlış inanışlarına göre Hazret-i İsa havarilerinden Şem'un Safa'nın kerâmetiyle böyle asılı durmuş ola. Ebleh Müslümanlar da gördüklerinde hayran kalıp inanırlar. Zira şiddetli rüzgâr bu demir direğe isabet ettikçe sallanır. Nice kötü adamlar el koymasınlar diye dört tarafına sağlam sunta ağacından parmaklık çekmişler.

Ama demir direğin marifeti, eski yapıcı feylesof usta bu demir direciğin üstünde önce o kemeri yapıp kemerin ta en yüksek kısmının ortasına büyük bir taş mıknatıs komuş ve bir büyük taş mıknatısı da hendese üzere yüksek mıknatısın aşağısı olan yere komuş. Daha sonra bu demir direciği bu iki mıknatıs taşlarının arasına koyunca iki taş mıknatısın ortasında asılı kalmıştır. Yok-

sa ne Havari Şem'un'un kerâmeti ve ne Şemsun'un tılısmıdır. Her gören parmağını ısırıp hayran olur. Bu pek kusurlu hakir kısacık aklımla böyle düşündüm. İnşaallah düşüncemde hata yoktur.

Ve bu kilisenin 500 kadar papaz ve rahipleri vardır. Acem tarafından ve Osmanlılar yönünden her gece beşer ve altışar yüz adet atlı gelip konaklarlar. Bunlar çul ve torba çıkarmadan bütün rahipler rehberlik edip şirihurma, katr-ı nebât-ı Hamavî ve Şamî (Hama ve Şam katr-ı nebatları) hazır yemekler getirip gece ve gündüz hizmet ederler. Değişik bir Hazret-i Mesih kilisesidir.

Buradan yine doğu tarafına düz sahra içinde (---) saatte büyük Aras Nehri'ni ve Zengi Nehri'ni bir bir köprüden geçip ikinci defa yine,

Azerbaycan Revanı'nın özellikleri: Tanrı'ya hamd olsun Revan Hanı Takî Ali Han kızkardeşinin düğününden Bakü Kalesi'nden gelip doğru onların sarayına konuk olduk. Ardından Kars ağaları ve Kağızman ağalarıyla han divanına vardık. Karslı ve Kağızmanlı;

"Han'ım! Bizi Erzurum vezirine gerçeğe aykırı ne arz edip kervan urdular deyip üzerimize Evliyâ Ağa'yı ne mübaşir getirmişsiz, lâyık mıdır?" diye aralarındaki dedi kodu yazılmaz. Sözün sonunda kale ağaları suçsuz çıkıp iftira edenler kervan halkı imiş. Erzurum'da araya sulhçular girip Takî Ali Han bütün ağalara üç gün büyük ziyafetler edip hakire yine beş tümen Abbasî, bir at ve paşaya bir katar tavusî maya devesiyle Revan pirinci ve serhad ağalarına da beşer onar parça hediye etti. Revan Kalesi'nden han mektuplarıyla tekrar;

Erzurum'a döndüğümüz menzilleri bildirir

Yedi yüz baş kervan ile Revan'dan çıkıp batı tarafına 5 saatte,

Abdâllar kenti: Yüz haneli, bağ ve bahçeli Kızılbaş kentidir. Fetih sırasında Kars hududu olarak ayrılmıştır. Ama yine hâlâ Acem'e tâbilerdir. Buradan kuzeye meyilli 4 saatte,

Abbarân kenti menzili: Beş yüz haneli Gökdolak kavmi oturmaktadırlar. Buradan yine batıya bitkili ve otlarla kaplı dağlar içinde (---) saat gidip,

Şarabhane kenti menzili: Bir tepe üzerinde ziyaretgâhlı, 300 haneli bakımlı ve şenlikli, bağı ve bahçesi hesapsız Ermeni köyüdür ve Kars hududunda zeamettir. Buradan yine batıya çemen-

zar mahsüllü ovalar üzere dağların eteklerinde Murad Han'ın viran ettiği kaleleri seyr ederek 4 saatte,

Begim kenti menzili: Eski zamanda Uzun Hasan Şah'ın yıldız gibi parlak kızının kenti olduğundan günümüzde de Begim kenti derler. Hâlâ Şah kızlarına Acem ülkesinde *begim* derler. Ayân u eşrafa *aka* derler.

.... (1 satır boş) ....

Bu Begim kenti, Kars hükmündedir, 300 haneli Ermeni ve savaşçı Gürcü kavimleri de vardır, ama eski zamanlarda büyük şehir imiş. Nursuz Timur yakıp yıkmıştır. Hâlâ Arpaçayı kenarında yapılarının eserleri açık seçik bellidir. O yapılar içinde yedi adet büyük kümbetler vardır. İçinde Akçakoyunlu padişahlarından Meymendî Han, Avşar Han, Otaga Bay Han ve Gündüz Bay Han adlarında padişahlar tahtlar üzerinde kimi yatar ve kimi oturur, sanki hayattadırlar. Her şahsın mezar taşlarında ve ayak uçlarında isimleri, resimleri ve ölüm sebepleriyle tarihleri vardır.

Ve bu harap şehrin üç tarafı büyük yaylaklardır. Buradan yine batı tarafına sazlıklı ve bataklı yerleri ve bazı kısımları yeşillik vadileri (---) saatte geçip,

Eski kale Şureger makamı özelliği: (---) tarihinde Hüseyin Baykara bu şehrin dibinden akan Arpaçayı'ndan ve havasından hoşlanıp bu kaleyi Feylesof Şureger'in öğretmesiyle hikmet ilmi üzere bu şehri imâr ederler. Bundan sonra Kara Yûsuf tasarrufunda iken Timur harap eder. Daha sonra yine imar olup *[326a]* (---) tarihinde Süleyman Han Nahşıvan Kalesi üzere giderken asker öncüsü olan Lala Kara Mustafa Paşa harap etmiştir, ama Timur'un harap ettiği yapıların eserleri Arpaçay Nehri sahilini tutmuş kisra kemerinden nişân verir yapı eserleri ve yüksek binalarvar.

Hattâ *Tuhfe-i Tevârîh*'de yazdığı üzere mûsıkî ilminde kitâb-ı edvârda on iki makam, yirmi dört şube, yirmi dört usul ve kırk sekiz terkipten olan şureger makamını Feylesof Şureger bu şehir imar olurken bulduğu için o makamın ismine Şureger deyip bu şehir ismiyle isimlenmiş hoş havalı bir makamdır.

Hatta bu şehrin küçüğü ve büyüğü bütün zevk ehli ve eğlence düşkünü olup Acem tarzı şurîgerî ve arazbarî nağmelerle şarkılar okurlar ki insan zevkinden sarhoş olur. Ama hâlâ bu şehir o kadar ma'mur değildir, kalesi haraptır.

Toplam üç yüz haneşi toprakla örtülüdür. Ama nahiyelerinin yarısı Arpaçayı karşısında olduğundan Revan hükmündedir. Beri tarafı tamamen Kars hükmünde şenlikli yurt, her tarafları köyler, dağlar, bakımlı ve şenlikli yapılarla donanmış bir Gürcistan ülkesidir. Aras suyunun Zengi Nehri'nin kuzey tarafı kırk konak Elburz Dağı'nı aşıp Hazar Denizi'ne varınca Dağıstan ile birlikte Gürcistan sayılır. Tâ batı tarafına, Erzurum'a ulaşır. Erzurum, Erzeni'r-Rum vilâyetindendir.

Bu Şureger Kalesi'nden yine batı tarafına beş saatte altı çay geçtik. Tamamı küçük sulardır, bazısı Gürcistan'dan, bazısı Azgur Kalesi dağlarından gelip bu boşluklardan geçerek Aras Nehri'ne katılırlar. Bazı yolları bataklı, çemenzâr ve lâlezâr yollardır, onları geçip,

Geçti nahiyesi menzili: Bir nehirdir, ismini bilmiyorum. Sultan Murad Han Revan'a giderken bu çaydan geçip çadırını kurduğu yerde bir soffa yapılmış, hâlâ yapının kalıntıları bellidir. Kars ayânları dört tarafına bazı yüksek ağaçlar dikip namazgâh etmişler. Hâlâ gelen ve gidenlere konuk yeri ve bir çayırlık soffadır.

Buradan yine batıya (---) saatte bir verimli ovalar içinde geçerek,

Bulanık Köyü menzili: Kars zeamet sahiplerinden Çalık Sefer Ağa'nın serbest zeameti köyüdür ki 300 mamur haneleri vardır. Buradan yine batı tarafına (---) saat gidip diğer,

Kars Kalesi: Bir gece Dizdar Ali Ağa'da konuk olup sabahleyin bütün dostlar ve ahbaplar ile vedalaşıp yine batı tarafına verimli sahralar içinde (---) saatte,

Döşkaya Köyü menzili: Kars hududunda 200 haneli zeamet Ermeni köyüdür.

Buradan iniş ve yokuş göklere baş çekmiş çamlı ormanlar içinde ve yer yer çemenzâr ana yol ile (---) saatte,

Verişan menzili: Kars hududunda eskiden sancak idi. Aras'ın karşı tarafında hududu Van eyaletinde Bayezid Kalesi hududuna yazılmıştır. Hâlâ Kars alaybeyisi bu Verişan'da oturmaktadır, 300 haneli Ermeni köyüdür. Bu mahalden kuzey tarafına Ahıska iki menzildir.

Buradan yine batıya sahra içinde 4 saatte,

Zeyn Han Kalesi menzili: Kars toprağında 200 hanelidir. Dizdarı, neferatları ve camii vardır. Hanı, hamamı ve 40 kadar

dükkânı vardır. Gelen giden tüccarlardan bâc alırlar. Kars paşasının subaşılığıdır. Kalesi dörtgen şeklinde bir taş yapıdır. Lâkin kimin yaptığını bilmiyorum. Köyün halkı da bilmediler. Bir küçük kaledir ve gayet azgın kavmi vardır.

Buradan yine batı tarafına çamlı yollar ve beller aşıp (---) saatte,

Soğanlı Beli: Allah saklasın, Rum'da, Arap ve Acem'de, Belh u Buhara'da çok meşhur bir beldir ki onu geçen tüccarların ve gayrı serverlerin beli bükülür, yüz bin mihnet ile bunu aşıp (---) saatte anılan belin ötesinde,

Kumadamı kenti menzili: Pasin sancağı hududunda Aras kenarında yüz elli haneli Ermeni keferesi köyüdür. Bağı ve bahçesi yoktur. Buradan yine batıya sahra ile (---) saatte;

Pasin Köyü menzili: Bir sahrada 300 haneli Ermenilerdir. Erzurum'da Vilâyet yazıcısı Cafer Efendi'nin zeametidir. Buradan iki saatte Aras Nehri üzerinde (---) göz Çobanoğullarından Sultan Çoban köprüsü önünden geçip düz ova içinde 3 saat gidip,

İkinci defa Hasankalesi menzili: Daha önce anlatılmıştır.

Buradan yine batıya (---) saatte selâmetle Rum seddi, yani Erzurum Kalesi'ne girip paşa efendimizi Abdurrahman Gazi mesiresinde bulduk. Revan hanının bir katar devesiyle pirincini, diğer hediyelerini, hanın dostluk mektubunu ve üç yüz baş kervanı teslim edip Erzurum içinde minnetsiz hanemize sağlıkla ulaşıp yine gümrük kâtipliği hizmetimize başladık.

Her gece Defterdarzâde efendimizin sohbetleri şerefiyle şereflenip her gece Hüseyin Baykara sohbetleri ederdik.

Daha sonra (---) ayının (---) günü Âsitane-i Saadet (İstanbul) *[326b]* tarafından Sultan İbrahim Han'ın fermanıyla Kapıcıbaşı Gemici Ali Ağa ve Sadrıazam Telhiscisi Siyavuş Ağa, Sâlih Paşa emriyle mektuplar getirip padişah divanı kurulup okunduğunda saadetli hatt-ı hümâyûnun (fermanın) içeriği budur ki,

"Erzurum eyaletine mutasarrıf vezirim Mehmed Paşa, *Allah iclâlini devamlı etsin* , hatt-ı şerîfim ulaştığında emr-i şerifimde yazılan Erzurum eyaleti askeriyle ve sair memur olan eyalet askeriyle kalleş Kızılbaş'ın Revan Kalesi yakınında Kars sahralarında, denizler gibi askerimle dernek kurup, savaşçı asker toplayıp hazır olasın" diye yazan padişah emri okundu.

Paşa hazretleri "düstûr-ı mükeremim" diye tuğrâ-yı garraya el vurup Erzurum eyaletine, Maraş eyaletine ve Sivas eyaletine yarlığ-ı beliğler ve kapıcıbaşılarını gönderdi.

Hakiri de Canca sancağı ve Tortum sancağına mutasarrıf Seydî Ahmed Paşa'ya gönderdi.

Erzurum'dan padişah emirleri ile Bayburd şehri ve Canca şehrine, İspir'e, Tortum'a, Akçakale'ye ve diğer yerlere gittiğimizi bildirir

Evvelâ Paşa efendimizden padişah emirlerini ve bütün kale ağalarının mektuplarını alıp dokuz adet salt hizmetkârlarımızla asker toplamaya çıkıp Erzurum'dan kuzey tarafa doğru Erzurum sahrası içinde 2 saatte,

Kân Köyü menzili: İki yüz haneli ma'mur Ermeni köyüdür.

Buradan yine kuzeye Erzurum sahrasında 5 saatte,

Şeyh Umudum Sultan Köyü menzili: Daha önce Gürcistan seyahatinden geldiğimizde Çay Nehri başı olduğu ve azizin nur dolu mezarının özellikleri yazılmıştır.

Buradan yine kuzeye dereler ve tepeler geçip (---) saatte,

Gürcüboğazı Köprüsü menzili: Fırat Nehri üzerinde Sultan Uzun Hasan Şah yapısı büyük bir köprüdür. Abaza Paşa Erzurum'da âsi iken bu köprü yakınında kırk oda yeniçeriler İstanbul'dan gelip konaklamışlar, Abaza Paşa bunu haber alıp yirmi bin cesur ve cengaver adamlara Kör Hazinedar'ı ve İpşir Bey'i kumandan ederek bu mahalde bütün yeniçerileri kılıçtan geçirmişlerdi. Bu baskından bir can bile kurtulmamıştır. Hâlâ kemikleri köprü yakınında oymak oymak yığılmıştır.

Buradan 6 saatte Gürcistan Boğazı'nı geçip o mahalde,

Gürcüboğazı Köyü: Erzurum hududunda 200 haneli zeamet Yarmeni köyüdür.

Buradan yine çemenzar ve lâlezâr yerleri geçerek 9 saatte,

Dumlu Sultan menzili: Sahabe-i Güzin'den bir ulu sultandır ki nurlu bir türbenin içinde medfundur. İnsanların ziyarette bulunduğu ve ibadet ettiği büyük bir türbesi vardır.

Bazı tarikat sahibi kimseler bu mahalle gelip teberrüken i'tikafa girip erbain çıkarırlar. Zira Fırat Nehri'nin başı bu türbededir. Yüksek ve yalçın bir tepe vardır, bu nehrin ilk doğduğu yer o tepedeki büyük mağaradır.

Bu mahalde bu katıksız suyun lezzetini anlatmakta dil aciz kalır ki Cenâb-ı Bârî, Mürselât suresinde (âyet 27) kesin nass ile *"mâ'en fürâtâ"* [Tatlı su] diye övmüştür. Bütün tefsirciler (yorumcular) bu su, Erzurum suyudur diye söz birliği etmişlerdir.

Ve Hazret-i Risâlet-penâh Ebu Hüreyre hazretleri rivayetiyle hadislerinde buyururlar ki:

"Resûlullah (s.a.v.) buyurdu: Fırat'ın suyu altın bir hazineden yaratıldı." Sahih hadisten çıkarılmıştır.

Bu Fırat Nehri'ne hangi nehirlerin karışıp hangi diyarlara uğradığı yukarıda Erzurum anlatılırken yazılmıştır. Tekrar yazmaya burada ihtiyaç yoktur. Lâkin bu tatlı sulu nehri Erzurum sancaklarından Kiğı adındaki sancağın dağlarında demir madenleri olup top güllesi dökerler, o yüksek dağlardan nice yüz akarsular demir madenlerine uğrar, buradan tatlı sulu Fırat Nehri'ne karışınca birazcık içmesine ve lezzetine zarar verir.

Ama anılan Dumlu Sultan Kayası'ndan doğup tâ Kiğı sancağına varıncaya kadar âb-ı hayattan nişan verir bir Illıyyin cenneti kevseridir. Üç kere hasta kimse içse Allah'ın izniyle şifa bulur. Bu yüzden Erzurum halkının hepsi sağlıklı ve sağlam yapılıdır.

Bu tatlı sulu nehrin hatırı için Dumlu Sultan, "Hazret-i Risâlet'den sonra bu nehre Cenâb-ı İzzet'in nazarı değmiştir" diye bu nehrin doğduğu yerde kayserlerden izin alarak yerleşir. Nice yıllar bu saf ve berrak suyun safasını sürüp içerek bir gün ecel şerbetini içip öbür dünyaya göçer. Mübarek kabri büyük bir türbedir.

Köyü 200 haneli mü'min, muvahhid, Müslüman köyüdür. Kasaba gibi camii, zâviyesi ve küçük çarşısı vardır.

Buradan yine kuzey tarafına (---) saatte,

Akçakale'nin özellikleri: Tortum sancağı hükmünde ve Gürcistan toprağındadır. Ulama Paşa Gürcistan'ı fethetmek için yapmıştır. Ancak zamanın geçmesi ile kalesi harap olmaya yüz tutmuştur. Kale kumandanı ve neferâtları yoktur. Tortum şehrinin kuzey tarafında bulunmaktadır.

Tamamı 600 hanesi var, camii ve çarşısı ihtiyacı giderecek kadar vardır. *[327a]* (---) tarihinde Bayezid-i Velî şehzâdeliği çağlarında Trabzon hâkimiyken bu kale üzere gelip cenginde zorluk çekmişti. Fetihten sonra kalesinin bazı yerlerini yıkıp bütün Gürcülerini kılıçtan geçirmiştir.

Buradan batı tarafına 6 saatte gidip

Savlu Köyü menzili; Canca toprağında 100 evli zeamet köydür. Yüksek bir dağın en yüksek tepesinde bulunduğundan bağı ve bahçesi yoktur. Amma darı mahsulü çoktur.

Buradan yine batı tarafına yedi saatte,

Canca, yani Gümüşhane Kalesi'nin özellikleri

Bu şehre girip doğru Gümüşhane eminine vardık. Bundan sonra şer-i Resûl-i mübin mahkemesine vararak bütün vilâyet ileri gelenleri toplandı. Burada padişah emirleri okununca hepsi *"İşittik ve itaat ettik"* deyip bütün padişah kulları ve eli beratlı, vergilerden muaf müsellemleri de Revan derneğine hazır olmaya fazlaca gayret ettiler. Hakir emin hanesinde konuk olup şehri gezip dolaşmaya başladık.

Evvelâ bu eski şehir ilk defa İskender-i Zülkarneyn feylesoflarından Yunanlı Filikos gümüş madenini hikmetle bulmuş, İskender mamur etmiştir.

Bunlardan Gürcülerin eline girmiştir. Daha sonra Azerbaycan padişahı Uzun Hasan eline girmiştir.

Bunların elinden (---) tarihinde Fâtih Sultan Mehmed, Kostantıniyye fâtihidir, ki Sultan Hasan'ı Tercan Sahrası'nda yüz bin askeriyle kırıp Hasan Şah başlı başına canını Azerbaycan'a atıp arada can verdiği mahalde Fâtih bu kaleyi savaşarak ve ceng ederek feth etmiştir. Zira mal candandır ve Canha'dandır.

Ol devirde burada olan çok mal ve gümüş kap-kacak, âletler bir memlekette yok idi. Genellikle en fakir bir insanın bile sofralık gümüş sahanları var idi. Zirâ gümüş madenleri olduğundan hâlâ "Gümüşhane" ismiyle anılır.

Ama Osmanlı Devleti Defterhanesi'nde Canha yazılmıştır. Hâlâ 70 yük akçe eminliktir. Onun için bütün halkı gümüşhanesinde işlemeye görevli olduklarından bütün zor yerel vergilerden muaf tutulmuşlardır. Hâlâ Osmanoğullarının tasarrufları altında yetmiş adet kimi âtıl, kimi işler saf gümüş madenleri vardır ama bundan daha iyisi yoktur.

Evvelâ Anadolu toprağında Kağızman'da, Hakkâri'de, Bingöl'de, Sincar'da ve Akra'da, Mısır Asvan'ında, Şam'ın Cebelü'l-Lübnan'ında, Maanoğlu Dağı'nda, Merzifon Gümüş şehrinde ve nice yerlerde vardır. Ama,

Rumeli'nde olan gümüş madenleri bunlardır

Bosna hududunda Sirebreniçse'de, Üsküp yakınında Kıratova'da, Priştine yakınında Novoborda'da, Selânik yakınında Sidirkapsi'de ve nice yerlerde daha madenler vardır ama ince damarlardır. Ama bu Canha şehri gümüşhanesinin damarı Allahu Taâlâ emriyle yedi koldan kol kalınlığı damarlar ve hepsi kurşunsuz saf cevherlerdir. Hâlâ bu şehir içinde Emin Mahallesi'nde darphanesi vardır. Lâkin bu zamanda işlememektedir. *"Azze nasrahu duribe Canha"* diye râyiç akçesine hakir yetişip bir kaçına teberrüken sahip olmuştuk. Hâlâ yine râyiç artıkları bazı kesilmiş akçeleri vardır.

.... (5 satır boş) ....

Bu şehri tamam seyr ü temâşâ edip eminden ve vilâyet ileri gelenlerinden 300 kuruş, bir gümüş buhurdan ve gülâbdan ve bir baş küheylân at alıp iki günde dağlar, beller ve ma'mur köyler aşıp,

Eski Bayburd Kalesi'nin özellikleri

(---) tarihinde Akçakoyunlu padişahları ki Osmanoğullarının yüce atalarıdır, ne zaman ki Mahan ülkesinden Dânişmendoğulları ile Anadolu'ya geldiklerinde bu memlekete ilk defa ayak basıp bu yerde konaklayıp vatan edinirler. Ve yaylaya çıkıp konup göçerken bu mahalde büyük bir hazine ve gümüşhane madenini bulup bây (zengin) olduklarından bu yere "Bây-yurd"dan bozma Bayburd derler. Hâlâ meşhur galat kullanılır. Erzurum toprağında Uzun Hasan Şah hükmünde iken (---) tarihinde Fâtih Mehmed Han fethidir, Mahmud Paşa eliyle.

Hâlâ Süleyman Han yazımı üzere Erzurum vezirinin hâss-ı hümâyûndan ifraz olunan subaşılığıdır. Ve yüz elli akçe kazadır. Kazası altında toplam (---) adet şenlikli köyler vardır. Kadısına senelik altı kese *[327b]* geliri olur. Kale dizdarı, (---) adet neferatları, müftüsü, nakibüleşrafı, ayân u eşrafı, sipah kethüdayeri ve yeniçeri serdârı vardır.

Bayburd Kalesi'nin şekli: Bir yalçın yüksek tepe üzerinde beşgen şekilli, sağlam, taş yapı, güzel, yüksek bir iç hisarı vardır. Duvarlarının boyu 40 melikî ziradır. Yalçın kaya üzere olduğundan beş tarafında da hendeği yoktur. İç hisarın içinde toplam üç yüz hane eski yapı evleri vardır. Lâkin çarşı pazar, han ve hamam yoktur. Ve iki kapısı vardır. Biri doğu tarafına, bahçeler

tarafına açılır üç kat yeni sağlam demir kapılardır, diğeri de batı tarafına bakar Nöbethane kapısıdır. Buradan aşağı şehre inilir.

Bu kalede (---) adet sağlam burçlar vardır. Toplam (---) beden dişleridir ve fırdolayı çevresi (---) adımdır. Nöbethane kapısından aşağı şehirin tamamı binden fazla toprak örtülü hanelerdir.

Bu şehir içinde toplam 19 Müslüman mahallesi, 7 Ermeni mahallesi var, ama Yahudi ve Çingene taifeleri yoktur. Lâkin deniz kıyısı üç menzil yakın olduğundan Rum keferesi çoktur. Vilâyet halkının çoğu Kürtler ve Türkmenlerdir. Ama Fâtih feth ettikden sonra Tire şehrinden üç bin adam bu şehre sürülüp yerleştirilmişlerdir ki genellikle bu şehir halkının çoğu Tirelilerden doğup çoğalmışlardır. Hâlâ gayet ehl-i sünnet ve'l-cemaat musallî adamları var.

Hepsi (---) mihraptır. Evvelâ bunlardan kalabalık cemaate sahip eski cami **Ebülfeth Camii** iç kaledededir. Buradan aşağı çarşı içinde gece ve gündüz kalabalık cemaat ile dolu;

Zâhid Efendi Camii, bu da toprak ile örtülü eski tarz, eski camidir. Bir nazik, ölçülü, ince, uzun boylu tuğladan minaresi vardır. Sol tarafında iki adet kapısı vardır. Şer-i Resûl-i mübin mahkemesi, devlet boyahanesi ve unkapanı Zâhid Camii'nin sol tarafındadır. Ve Karı hamamına bitişik,

Kadızâde Mehmed Çelebi Camii hayli geniş, san'atlı, eski yapı ve şirin işli büyük bir camidir. Çoruh Nehri'ne yakın garip ve acaip bir camidir. Ve,

Şengülbay Camii ve Çoruh Nehri aşırı olan şehre Yüres Mahallesi derler orada da eski bir cami vardır. Lâkin tahta minarelidir. Bu yazılan camilerden başkası mahalle mescitlerdir.

Ve bir ziyafet evi, aşevi vardır ki gelenlere ve gidenlere nimeti bolca dağıtılır. Ve bir medresesi, dersiâmmı ve talebeleri vardır. Ve her camide ve bazı zâviyelerde hasbî medreseler bulunmaktadır.

Ve toplam üç adet hamamları vardır. Evvelâ biri kale altında **Köprü Hamamı** ve biri **Şehid Ali Şengâh Hamamı** ve **Kızıl Hamam**. Bu üç hamamın suyu, havası ve yapısı gayet güzel, hoş-havalı aydınlık hamamlardır.

Ve hepsi hepsi üç şanlı derviş tekkeleri vardır.

Ve tamamı (---) handır. Evvelâ Kadızâde Mehmed Çelebi, camiine bitişik büyük bir han yaparak camiine vakf etmiştir.

Hepsinden sağlam ve dayanıklı büyük bir handır. Her pazar günlerinde bu han önünde beş on bin adam toplanıp büyük pazar olup herkes mallarını alıp satarlar. Tamamı 300 adet dükkânlardır. Ve bir süslü bedesten işliği var, mahkemeye bitişiktir. Yer yer kahvehaneleri vardır.

Yiyeceklerinin, içeceklerinin ve makbul san'atlarının beğenilenlerinden; güzel taptaze tereyağı, ketesi, katmer beyaz yağlı çöreği, tavuk böreği ve beyaz deve dişi nahiye buğdayı meşhurdur. Ve Bayburd kilimleri, keçe ve seccadeleri Safet şehri halıçalarından güzel, hayal nakışlı, marifetli ve hafif seccade kilimleri bütün memleketlere gider.

Ve bu şehrin suyu ve havası soğuk olduğundan meyveleri, çiçekleri, bağları ve bostanları o kadar bol değildir. Ama dört tarafından türlü türlü sulu meyveler gelip şehri doyurur. Geniş vilâyeti mamur, tarlaları bol, hayrat ve bereketleri çok olduğundan ekinleri ve çeşit çeşit binek hayvanları hesapsızdır.

Beşinci iklimin ortasında olduğundan suyu ve havasının tatlılığından yer yer güzelleri de övülmüştür.

Yetmiş adet ebced okuyan sıbyan mektepleri vardır. Gayet zeki, yetişkin, soylu ve sevimli gençleri vardır.

Yaşlı erkek sınıfının yaşları yüz elli seneye ulaşır. Çok yaşlanmış ihtiyârları elif boyları çöngelip yaşları ve ömürleri uzun olduğundan dişleri az olup konuşurken harfleri tam çıkaramayıp sin (s) icra edip gûr-i sini (mezarı) özlerler. Ama kadınları açık dilli, güzel konuşan, iffetli ve edepli kadınlardır. Zira Erzurum ikliminde olduğundan havası yaylakdır.

Bu şehir Erzurum'un kuzey tarafında iki konak gereği doğru yoldur. Bu şehrin Trabzon deniz kıyısında kuzeyinde bulunmakta ve kuzey tarafına sarp dağlar ile yaya adam iki günde, atlı dört günde varır. Bu şehir Trabzon'un güneyinde yaylalı dağlar içinde bulunmaktadır.

Çoruh Nehri'nin özellikleri: *[328a]* Erzurum eyaletinde (---) dağlarından doğup nice beldelere uğrar ve kasabaların tarlalarını sulayarak inip bu Bayburd şehri içinde aşağı şehirden kale altına doğru akar. Bu nehrin iki tarafında kat kat bakımlı ve şenlikli şahnişinler, süslenmiş kârgir yapı yüksek binalar, türlü türlü köşklerle bezenmiş, yer yer gül ü gülistanlı bahçeler ile donanmış haneleri vardır. Herkes Havernak köşklerinde oturup Çoruh Nehri'nde yüzgeçlik eden alabalıkları avlayıp yerler. Hayat

suyu gibi tatlı bir nehirdir ki Çoruğ, *cûy-ı rûh*'dan bozulmadır. Yani *ruh ırmağı* demekle meşhur berrak, saf, duru billûr gibi tatlı bir nehirdir.

Garip bir durum: Bayburd şehrinin bütün reaya işçileri şehirden bir menzil yukarıdaki dağlarda odun kesip dağlar gibi tepe tepe yığarlar. Herkes kendi kütük yığınlarına birer şekilde belirtiler koyup bütün odunlarını Çoruh Nehri'ne atarlar. Şehir içinde büyük bir bend vardır, bütün odunlar o bende gelip toplandığında herkes bend başına gelerek belli olan kendi işaretleriyle odunlarını alıp götürürler. Görülmeye değer garip ve tuhaf bir seyirliktir.

Bu hayat kaynağı nehir bu şehre doğu tarafından akarak kale kayaları dibinden geçip nice kale ve kasabalara uğrayıp Trabzon yakınında Karadeniz kıyısında Gönye Kalesi dibinde denizler gibi olup Karadeniz'e katılır. O mahalde bu büyük nehir içinde nice yüz parca zarbune gemisi ve Lazların meneksile adlı gemileri girip bu nehir ile tâ Mikrilistan'a ve Gürcistan'a bezirgânlar giderek esir alıp Anadolu'ya götürürler, böyle büyük bir nehirdir.

Bayburd şehrinin ziyaret yerlerinin anlatılması

Evvelâ bu şehrin içinde akan Çoruh Nehri'nin karşı mahallesindeki cami ensesindeki yüksek dağa Dudular Dağı derler, orada bir bakımlı ve havadar güzel bir köy vardır. Orada **Abdülvehhab Gazi** medfundur ki büyük küçük herkesin ziyaret ettiği ve gezinti yeri olan bir köydür. Bu büyük dağ kaleye havalelidir ama ikisinin arasında Çoruh Nehri akıp top ermez uzun bir mesafede yüksek dağdır. Şehir içindeki cami ensesindeki göklere doğru uzanmış kayaya yarım saatte çıkılır.

Burada **Şehid Osman Gazi Baba ziyareti;** bir kârgir tuğla yapı türbede medfundur. Bu mahalde bir büyük karlık vardır.

Ve **Çağırkanlı Dede ziyaret yeri;** bu şehrin genellikle halkı bu sultana daha fazlasıyla inanırlar. Yakın zamanda yaşamış olduğundan keşf ü kerâmetlerini görmüş adamlar vardır. Birazca yıkılmış bir türbede medfundur.

Ve bu yere yakın Çoruh Nehri üzerinde çam direklerden kâmil usta mimar kırlangıç kanadı ve büyük bir köprü yapmıştır ki misli meğer Hersek sancağında Foça şehri önünden akan Dirin Nehri üzerinde çam direklerden yapılan büyük köprü ola. Ama bu

Bayburd köprüsü bir göz olduğundan Foça köprüsünden yüksek, geniş ve san'atlı garip bir köprüdür.

Bu Bayburd şehrinin kıblesi tarafındaki mezarlıkta nice bin büyük ermişler gömlüdürler. Ancak kapı eşiklerine yüz sürdüğümüz bu yazılan sultanlardır, *Allah sırlarını aziz etsin.*

Bu şehri de seyr ü temâşâ edip bütün askerî taifeleri getirdiğimiz emr-i şerîfler ile sefere hazır olup hakire 300 kuruş kadem ücreti verip şehir subaşısı Ali Ağamızdan 50 atlı silâhlı yoldaşlar alıp;

.... (3,5 satır boş) ....

günde;

Tortum Kalesi'nin özellikleri

Eski zamanlarda Gürcistan meliklerinden Mamrol Melik yapısıdır. Daha sonra 871 [1446/7] tarihinde Uzun Hasan Şah tasarrufunda idi. Bunlardan Fâtih Sultan Mehmed feth etti, ancak yine Gürcistan keferesi istilâ etti.

Daha sonra Sultan I. Selim Han, şehzâdeliği yıllarında Trabzon hâkimiyken feth edip Süleyman Han zamanında yine Gürcistan keferesi ayaklanarak nice kaleleri ve bu Tortum Kalesi'ni işgal ettiler.

Bu haber Süleyman Han tarafından duyulunca İkinci Vezir Ahmed Paşa'ya seksen bin asker verip (---) tarihinde başkumandan tayin etti. Paşa da menzilleri katlayarak Tortum Kalesi üzerine gelip gündüz gözüne aman vermeyip metrise girerler. Allahu Taâla'nın yardımı ile yedi günde ve yedi saatte şiddetli savaş ile yürüyüş edip içinde kaleyi korumakta olan Gürcü savaşçıları küffârını kılıçtan geçirerek fethetti. Sonra tamir edip içine yetecek kadar İslâm askeri muhafız, cebehane, kale döven toplar, bol bol zahire ve diğer ihtiyaçlarını çokça *[328b]* koyup yine denizler gibi asker ile Gürcistan vilâyeti içine gidip,

Necah Kalesi, oradan **Emirâhur Kalesi,** bu iki kaleler derya gibi askerin gelmesinden korkuya kapılıp adı geçen kaleleri aman ile verdiler. İçlerine Müslüman askerleri konarak tahkim edildiler.

Bundan sonra başkumandan Akçakale üzerine vardı. Sağlam ve dayanıklı bir kale olduğundan büyük cenkler oldu. Yedinci günde zorla fethi nasip olup içine bolca asker konup ezânlar okundu. Bundan sonra,

Pengird Kalesi, Vaşird Kalesi ve **Küçük Akçakale** beyleri aman ile itaat etmişlerdir. Ve,

Yuvana nahiyesi: 300 pâre köyleriyle itaat etmişlerdir ki hâlâ bağlılardır ve gayet imâristandır.

Ve **İspir Kalesi** ve **Pertekrek Kalesi** aman ile itaat edip bağlandılar. Ve;

Dadanlı nahiyesi: 76 pâre şenlikli köyleriyle, 15 pâre küçük ve büyük kaleleriyle itaat edip kimini imâr, kimini harap ettiler. Bundan sonra,

Tikhiz nahiyesi: Akçakale ve Yuvana Deresi tamamen feth olup Tortum Kalesi'ne geldi. Erzurum eyaletinde sancakbeyi tahtı olmak üzere yazdı. Hâlâ Erzurum toprağında Tortum başka sancak paşası tahtıdır. Beyinin padişah tarafından hâss-ı hümâyûnu (---) akçedir. Sancağında (---) zeamettir ve (---) timardır. Alaybeyisi ve çeribaşısı vardır. Sefer (savaş) sırasında cebelüleriyle beyinin askeriyle toplam bin altmış beş seçkin asker olur.

Ve senelik paşasına on iki, on üç bin kuruş adâlet üzere hâsıl olur. Ama hâlâ sefere memur etmeye geldiğimiz Gazi Seydî Ahmed Paşa biraz adaletsizlik edip bu Tortum sancağına yirmi bin kuruş tutturordu. Hattâ bu hakir, kendilerine emr-i şerîf ile gelip Revan derneğine memur olduğunda sancağında olan zeamet sahipleri ve timar sahiplerinden ve başka eli beratlı imam ve hatiplerden bile "sefere memursuz" diye bu madde için on bin kuruş alarak bütün İslâm askerini hazır etmiştir. Hakir kendi sarayına konup gece ve gündüz özel sohbetler edip şehri gezip dolaşırdık. 150 akçe kazadır ve dokuz bakımlı nahiyedir.

Evvelâ **Yuvana nahiyesi, Dadanlı nahiyesi, İspir nahiyesi** ve (---) (---) (---) (---) (---) (---).

Bu nahiyelerden kadısına senelik üç bin kuruş hâsıl olur. Müftüsü, nakibüleşrafı, ayân u eşrâfı, kale dizdarı, kale neferatları, yeniçeri serdârı, sipah kethüdası ve şehir subaşısı vardır.

Tortum Kalesi'nin şekli: Kalesi yüksek kayalık bir tepe üzerinde dörtgen şekilli bir sağlam taş yapı güzel bir kaledir. Ama fırdolayı çevresinin büyüklüğünü bilmiyorum. (---) tarafında bir demir kapısı var.

Kale içinde toplam 18 kadar hane, Süleyman Han'ın küçük bir camii ve insanlar için zahire ambarı var. Başka han, hamam ve çarşıdan bir eser yoktur. Ancak kale dizdarı ve neferâtlar burada oturmaktadırlar. Ama aşağı varoşu mamur ve şirin yapı-

lardır ki hepsi amber kokulu toprak ile örtülü 700 eski evlerdir. Tamamı (---) mahalle ve 7 mihraptır. Bunlardan çarşı içinde (---) camii, kalabalık cemaate sahip eski bir camidir. (---) (---) (---) (---) (---) Geri kalanları mescitlerdir.

Ve iki hamamı, iki hanı, on adet sıbyan mektebi ve yetmiş adet her esnâftan dükkânı vardır. Lâkin kârgir yapı bedesteni, aşevi ve medreseleri yoktur. Ama her hanesinde bağ ve bahçesi çoktur.

Suyunun ve havasının tatlılığından çeşit çeşit meyveleri bolca yetişir. Üzümü, armudu ve kırmızı renkli al yanaklı şeftalisi beğenilir. Özellikle güzellerinin tebekânî yanaklı et şeftalileri de çeşnili ve yemesi hoştur.

Bu şehir Erzurum'a iki konak mesafe olduğundan bütün tüccar taifesi bu şehrin sulu meyvelerini sandıklar ile yük yük Erzurum'a taşırlar. Erzincan şehrinden sonra Erzurum eyaletinde bu Tortum şehri İrem bağı gibi süslü bir şehirdir. Bütün halkı garipleri severler, yumuşak huylu halim selim kimselerdir.

Bu şehir içinde akan (---) nehri Karadeniz'e katılır. Bu Tortum şehrinde mîrî güherçile elde edilir. Şehri bir dereli yere kurulmuştur. (---) (---) (---) (---) (---)

Bu şehri seyr edip bütün Tortum sancağı askeriyle Erzurum altına gitmek için büyük bir kalabalık toplanmışken Tanrı'nın hikmeti Karadeniz sahilinde Gönye Kalesi'ne Kazakların ansızın baskın yaptıkları haberi Gazi Seydî Ahmed Paşa'ya gelince o an Bismillah ile mübârek vücuduna Davud zırhını giyip fermansız atına binerek;

"Din-i mübin uğuruna gaza ve şehâdet isteyen, at, timar ve zeamet ve ganimet malları isteyen gelsin" deyip şehirden taşra çıkıp bağlar başında *[329a]* biraz dinlendi. Toplam bir kadar seçkin silâhlı ve hafif yüklü asker olup;

"Ardım sıra gelmeyenin vay hâline" deyip üç nöbet gülbâng-i Muhammedî çekip kuzey tarafına bütün küheylân atlı asker ile o gün o gece ılgar edip uğradığımız yerlerde ata dona gücü yeten, asker bile olmayan adamları sürerek ertesi gün seher vaktinde bir vâdi içinde (---) (---) **menzili**

.... (2 satır boş) ....

Buradan yine bir gün kuzey tarafına ılgar ile gidip Trabzon hududunu geçip Gönye hududuna vardığımız mahalde Mikrilistan

askerlerine rast geldik. Seydî Ahmed Paşa'ya gelip hepsine ikram olundu. Ama üç bin kadar silâhlı giyimli gök demire gömülmüş eli sırıklı küheylân atlı Dâbbetülarz'a benzer Mikril aznavurları, bin kadar piyâde tüfenk atıcıları ve Gürcü yiğitleri gelip misk yağdıran zülüflerini dağıtmış, kimisi örük örük etmişler, kırkar ellişer yaşında tüysüz ve tıraşlı acaip suratlı cemapur askeri gibi birbirine aykırı türlü türlü kavimlerdir ki her biri birer çirkin görünüşlü, tuhaf suratlı ve garip yapılı cins cins mahlûklar içinde kalıp bunların her birine birer güzel vaatler ile Koca Gazi Seydî Ahmed Paşa gönüllerini alıp o gece menzilleri kat ederek sabahleyin (---) **menzili**

.... (2,5 satır boş) ....

Çoruh Nehri kenarıyla ertesi gün sabahleyin Karadeniz sâhilinde **Gönye Kalesi** dibine varıp onu gördük, bütün kötü işli ve murdar Kazak kefereleri kale içine doluşup haçlı sancakları ile kalenin burçlarını ve bedenlerini süsleyip İslâm askerlerini gördüklerinde kalenin içinden bütün kefereler "Yajuj, Yajuj [İsa, İsa]" seslerini yükselttiler. Kalenin içinde sakınmadan korkmadan yerleşip 70 pâre şayka kayıklarını kalenin dibine bağlayıp dururlar.

Kale içinde olan yeri cehennem olan küffarın çoğu sarhoş olup kendinden geçmiş iken beri tarafta Seydî Ahmed Paşa 150 kadar iç ağalarıyla, sair Tortum gazileri ve yolda yardıma gelen Mikrilistan ve Gürcistan piyâdeleriyle bir ağızdan "Allah Allah!" deyip birinci saldırıda göz karartıp nehrin kenarında yatan gemilerine girip bir anda aman vermeyip gemilerin iplerini kestiler.

Gemiler hareket ederek 70 pâre kayıklar ile Karadeniz'e çıkıp kayıklar içinde beşer onar kadar kendinden geçmiş kayık gözcülerinin kimini kılıçtan geçirip kiminin elini ayağını bağlayarak esir edip onlara kürek çektirdiler.

Bütün gaziler şenlikler ederek yetmiş pâre kayıkları kaleden top atımı mesafesi uzak Hopan tarafında bir liman şekilli yerde bağladılar.

Bütün kefereler kale içinde mahsur kalıp kayıklarıyla kaleden kurtulmaktan ümitlerini kesince yaralanmış domuz gibi kudurup ateş saçmaya başladılar.

Beri tarafta Müslüman gaziler gittikçe çoğalıp kaleye yürüyüş etmeye hazırlıklar görülüp küffârdan alınan şaykaların direk

ve küreklerinden derhâl merdivenler yapıldı. Mikrilistan'dan Laz meneksileleriyle gelen Mikril kayıklarının direklerini çıkarıp merdivenler ve kayıklarını karaya çıkarıp siper gibi kale altına çekerek kalenin doğu tarafında ve güneyine iyi metrisler oldu.

Bütün Müslüman gaziler, Gürcistan ve Mikrilistan aznavurları gündüzün aydınlığında kale altına metrise girdi. Kale içinden hilekâr küffar, dışarıdan İslâm askeriyle kumandan kaleye kurşunlar urup her taraftan hücumlar edilmekteydi. Küffârın bir bölüğü bayraklarını açarak kaleden taşra Müslüman gaziler üzerine hücum ettiler.

Beri taraftan Gazi Seydî Ahmed Paşa kendi tâbileriyle 300 kadar genç, çevik, yiğit ve dilâverleriyle "Allah Allah!" deyip Kasşab Cömerd köçeği gibi dal satur olup göz açtırmadılar ve küffâra öyle keskin satur vurdular ki küffârın geri bakmaya dermanı kalmadı. Meğer Çoruğ Nehri kenarında birkaç adet gemileri kalmış, onlara can atıp ağzına kadar dolunca gemileri battı. âyet: *[329b]*

"Nihâyet bir gemiye bindikleri zaman o bunu deliverdi. (Musa) dedi ki: Sahiplerini suda boğasın diye mi onu deldin?" [Kehf, 71] kesin delili üzerine hepsi boğuldu. Nicesi Çoruh Nehri içinde yüzerek karşı tarafa selâmetle çıktım sandı. Ancak beri taraftan dalyan tüfenkler ile Müslüman askerler kurtulanlara kurşunlar vurunca onlardan da bir can kurtulmayıp canları cehenneme gitti.

Çoruh kenarında kalan gemilerinden yedi adedini ateşe verip kılıç artıklarından başka 200 adet küffâr kaleye giremeyip hepsi yakalanıp esir edildiler. Küffâr kaleden bu içler acısı hâli görüp zavallı canlarını kurtarmaktan ümitlerini keserek can u gönülden cenge başladılar.

Bu üç kere cenk saldırısında 70 adet Müslüman gaziler şehitlik şerbetini içip âhiret sarhoşu oldular.

Sonunda Seydî Ahmed Paşa bu hâli görüp Batum sancağı nahiyelerine geriden gelip yetişen kapıcıbaşılarını nahiye nahiye fermanlar ile asker sürmeye gönderdi.

Tanrı'nın büyüklüğü çevrelerinde ve yakınlarında olan nahiyelerden eli harbalı (mızraklı) ve tüfenkli, kazın-kuğulu ve matrakıkulu Laz taifesi, Giresun ve Kaliparavoli'den, Şena ve Çiho'dan nice bin Laz taifesi dankiyo boruları ve zikula adlı

düdüklerini çalarak beyaz bayraklar ile alay alay gelip Seydî Ahmed Paşa'yla buluştular ve Çoruh Nehri kenarında konakladılar. O saat onlara dinlenme zamanı vermeyip;

"Koma kardaşlar, gayret sizindir. Din uğuruna çalışın. Allah'ım hem seni kerimdir, hem beni kerimcidir" diye Çerkez dili üzere Koca Gazi Seydî Paşa bütün gazileri cenge teşvik edip güzel vaatlerde bulununca Tanrı'nın büyüklüğü, çevrelerinde ve uzaklarda ne kadar köylü kentli, âsi itaatkâr insan varsa denizler gibi asker dalga dalga gelip herkesin ellerinde birer demet çalı, birer torba tezek, birer demet lazut darısı, gögem çalısı ve pasta darısı sapı demetleri ile gelip kalenin dört tarafına demetleri yığdılar. Bu sırada kimi şehit olup ve kimi yaralanarak bu hücumda da yetmiş adet adam şehid olarak şehitlik mertebesine yetmişlerdi.

Derhâl bu aralıkta Seydî Ahmed Paşa gemi direkleri ve küreklerinden yapılan merdivenleri kale duvarlarına pervasızca dayadı. Bütün Müslüman gaziler bir yere toplanarak hepsi bir ağızdan gülbâng-ı Muhammedî çekip *Allah Allah* sesleri göklere yükselince Batum dağları ve bağları yıldırım gibi gürleyüp insanların bağırış çağırışları göklere yükselirken bütün gazilerde darı ve çalı demetlerinden ve merdivenlerden İspir keçisi gibi ve örümcek gibi tırmaştılar.

Kapıdan tarafa yığınlara da ateşler vurulunca alev alev yeri cehennem olan küffâr Nemrud ateşi içinde kalıp yine can havliyle Müslüman gazilere kurşun vururken hemen Gazi Seydî Paşa dal kılıç kalenin doğu tarafı köşesindeki kule üzerine iç ağalarıyla çıkıp elinde dal kılıç "Bre koman şehbâzlarım" diye bağırınca Müslüman gaziler Seydî Paşa'yı görüp kara karınca iri yılana üşer gibi kaleye üşüşüp her taraftan hücumlar edince kale içinde olan küffâr gördü ki duvarların üzerinde Müslüman gaziler kılıç vurup gelir, hemen pis canlarını cehennem ateşine atar gibi atıp ateşlerde yandılar. Nicesi kılıç korkusundan kaleden aşağıya uçup elleri ve ayakları kırılıp kolsuz kanatsız kaldılar. Kimi Çoruh Nehri'ne düşüp suda boğuldu.

Kısacası o gün seher vaktinden tâ ikindi vaktine kadar Tanrı bilir bütün Seydî Ahmed Paşalı ve diğer Müslüman gaziler bir parça ekmek bile yemediler.

Ve iş bu senenin (---) ayının (---) günü ikindi vakti Gönye Kalesi feth olup Tanrı'ya şükür hakire ilk fetih ezânı okumak nasip oldu.

Bütün Müsüman gaziler kaleye ağzına kadar dolup 700 küffâr esir ve 800 kelle kesilip bütün kelleler kuleler üzerinde mızraklara süs oldu.

Daha önce feth olunan 67 pâre kefere firkatelerini kale altına getirip bütün mühimmâtlarını yerli yerine koyup hazır durdu.

Dellâllar bağırıp üç gün üç gece top ve tüfenk şenlikleri yapılıp kandil ve meşale çerağanları olup gecemiz Kadir, gündüzümüz Kurban bayramı olup Tanrı'ya şükür fetihte bulunduk.

Hemen kale feth olup ezânlar okunurken kalenin doğu yönünden tarafa Çoruh Nehri kenarından beri nice bin rengâreng bayrak, sancak ve alaylar ile nice bin asker kalede şenlikler için attığımız *[330a]* kale döven topların seslerini duyup Müslüman gaziler tekbirler getirip tâ kale altına dek at bıraktılar.

Gördüler ki kale feth olup Seydî Ahmed Paşa kale içinde âlet ve mühimmât görmede. Meğer bu yiğit askerler Erzurum Valisi Defterdarzâde Mehmed Paşa efendimiz tarafından Erzurum eyaleti askeriyle Kars Paşası Ketenci Ömer Paşazâde Baki Paşa bütün askere serdâr olup Erzurum sahrasından beş günde Gönye altına yedi bin seçkin asker gelip Gönye Kalesi altında Çoruh Nehri sâhilinde salt yükü hafif, çadır ve çergesiz sık bir şekilde konakladılar.

Bir tarafta Pasin sancağına mutasarrıf Ketağaç Paşa kondu. Bir tarafa Pasin sancağının timar sahipleri, zeamet sahipleri ve kale neferâtlarının yarısıyla toplam iki bin asker kondular. Ve Ahıçka Kalesi'nin muhafazasına memur olan Ketenci Ömer Paşazâde Uzun Mehmed Paşa mutasarrıf olduğu Urfa eyaleti askeriyle, Birecik Beyi Ali Merdan Bey sancağı askeriyle ve gayrı gönüllü fedayî askerler bir tarafa kondular. Ve Malazgird Beyi Mehmed Bey, iki bin nâmlı, seçkin, yarar, dilâver erler ile Çoruh Nehri kenarına kondular. Kiğı sancağına mutasarrıf Deli Hüsam Bey, Tabanıyassı Mehmed Paşa çerağlarından namlı ve yiğit bin kadar sancağı askeriyle kale altında Karadeniz kıyısında alınan Kazak kayıklarının korunmasıyla görevlendirilip konakladı.

Kısacası Kemah, Erzincan, Tercan, Kelkit, Koylıhisar, Hacı Murad Kalesi, Gümüşhane, Bayburd, Hınıs, İspir, Tekman, Kuzucan, Tortum, Mecingird ve Mamrevan sancaklarının ve başka kale ve kasabaların bütün sancakbeyleri, alaybeyleri ve çeribaşıları ile gelip Gönye Kalesi altında kondular.

Daha ardlarınca Şebin Karahisarı sancağı, Ahıska paşası olan Vezir Koca Sefer Paşa'nın arpalığı idi. Kethüdası olan Müsellem Sarı Derviş Ağa, Şebin Karahisarı'nın zeamet sahipleri ve timar sahipleri ile toplam iki bin kadar seçkin asker ile yukarıda yazılan sancak askerlerine dündar (artçı) olup o da Çoruh Nehri kenarında kondu.

Kale altında büyük bir padişah divanı olup ikinci yardımcı kumandan olan namlı Baki Paşa'ya Defterdarzâde tarafından bir altın işlemeli değerli bir elbise ve bir şahane sorguç var imiş, o padişah divanında Baki Paşa ayak üzere durup;

"Gazan kutlu olsun, Erzurum Veziri serdârım. Defterdarzâde Mehmed Paşa size selâm edip bu altın işlemeli hil'ati ve bu samur lipaçeyi hediye etti." diye Seydî Ahmed Paşa'nın sırtına giydirip başına bir mücevher otağa soktu. Karşılıklı hayır dualar ve övgüler oldu.

Tanrı'nın hikmeti ikindi vaktinde yine Çoruh Nehri kenarıyla bir kırk elli pâre Laz meneksile kayıkları belirip yüzerek gelirken gördüler ki kale içinde ümmet-i Muhammed ağzına kadar dolmuş ve kalenin dışında yine öyle, çadırları ve ağırlıklarıyla Osmanoğulları askerleri konmuşlar. Anında bütün kayıklar geri dönüp firara yüz tuttular.

Hemen Seydî Paşa tarafından ve başka kollardan canı başı yerinde olan süzme korkusuz yiğitler at boynuna düşüp Çoruh Nehri kıyısıyla kayıkları kova kova geri kalanları alıkoyup karşı taraftan ve beri taraftan kayıkları kurşuna tuttular. Tâ akşam vaktine dek büyük bir ceng ve savaş oldu.

Tanrı'ya şükür 47 pâre kayık tutuldu ve Mikril kâfirlerinin 300 kadar esir alındı. 600 kadarı Çoruh Nehri'nin sularına gömülüp Tanrı'ya hamd olsun bir seferde üç gaza oldu. Birincisi, kayıkları feth oldu. İkincisi kale feth oldu. Üçüncüsü yine bu Mikril kâfirlerinin kayıkları feth oldu.

Meğer bu mel'unlar kaleyi işgal eden Kazaklara yardıma gelen Mikrilistan'ın âsi aznavur gâvurları imiş. Gemileri ağzına kadar yiyecekler ve içeceklerle dopdolu imiş. Seydî Paşa bu yiyecek ve içeceklerin hepsini yardıma gelen Müslüman gazilerine dağıtınca İslâm ordusu doyum oldu.

O gece yine kalenin içinde ve dışında o kadar top, tüfenk ve fişenk şenlikleri oldu ki karanlık gece aydınlık gündüz gibi olup

tâ seher vaktine dek kâh gülbâng-ı Muhammedî, kâh Osmanoğulları davullarına tokmaklar vurulup sabaha dek çerağanlar oldu.

Ertesi günü sabahleyin anılan ayın (---) günü yine Çoruh Nehri kenarından bir toz bulutu göklere yükselmekte olup sancak demirlerinin parıltısı, cebe, cevşen, zırh ve zırh külâh ışıltısı insanoğlunun göz bebeklerini kamaştırıp saf saf ve bölük bölük ibret verici askerler belli olup yaklaştı. *[330b]*

Meğer Çıldır eyaletine mutasarrıf Vezir Koca Sefer Paşa, Erzurum Veziri Mehmed Paşa efendimizin emr-i şerîfiyle Ahıska'dan ılgar ile Gürcistan içinden, Gönye Kalesi'ne yardıma altı bin Gürcistan askeriyle, Tomris Han oğluyla, Levend Han oğluyla ve Aleksandır Han oğluyla yardıma gelirlermiş.

Bu haber Seydî Paşa'ya gelince Baki Paşa, Ketağaç Paşa ve diğer sancakbeyleri, alaybeğleri ve çeribaşılar hepsi pür-silâh olup Sefer Paşa'yı karşılamaya çıktık.

Tanrı'nın büyüklüğü ibret verici bir temaşa daha seyr ettik. Cebe vü cevşene batmış küheylân atlı, eli sırıklı, beli şiş kılıçlı, çiğini kalkanlı ve nicesi kılçıklı kebeli, beli sadaklı ve tüfenkli aznavurlar, piyâde tüfenklileri sıkma çarıklı ve hepsi kırçıl ihtiyarlar çoğu tıraşlı ve saçlı aznavurlardır ki her biri acaip suratlı ve garip görünüşlü adamlardır.

Sefer Paşa özel alayı, mataracı, tüfenkçileri ve şatırlarıyla geldiğinde Seydî Paşa ve Baki Paşa at üzere selâmını alıp Seydî Paşa sağına ve Baki Paşa soluna geçip büyük alay ile Gönye Kalesi altına gelindi.

Bu sırada kalenin burçlarından ve bedenlerinden bir yaylım safâ geldin topu ve bir yaylım safâ geldin tüfenk şenlikleri edildi. Sefer Paşa bütün askeriyle hisarın altında konakladı. Daha sonra İslâm ordusuna Gürcistan, Mikrilistan ve Lazistan'dan ve Batum sancakları nahiyelerinden bol bol zahireler gelmeye başladı.

Ertesi gün seher vaktinde Gönye Kalesi'nin güney tarafında Hopan ve Rize tarafında deniz kıyısıyla büyük bir alay belli oldu. Meğer Trabzon eyaletine mutasarrıf (---) Paşa, eyaleti askeriyle üç bin yarar ve nâmlı silâhlı asker, denizden yetmiş pâre sandal, yüz pâre meneksile Laz gemisi ile piyade asker, zahire ve on pâre şahî top ile Trabzon paşasının geldiğinin haberi, Serdâr Seydî Ahmed Paşa'ya geldi. Ancak karşılamaya kesinlikle ne kendisi ve ne diğer askerlerden göndermedi.

Trabzon paşası, eyaleti askeriyle üç bin seçkin adamla Gönye Kalesi'nin bir bir tarafına kondu. Daha sonra kale içinde Seydî Ahmed Paşa ile görüşmeye geldiğinde Seydî Paşa aslâ önem vermeyip orada hazır olanlara hitap ederek;

"Bak a ümmet-i Muhammedim! Ben kangı sancak hâkimiyim?" dedi. Vilâyet ileri gelenleri:

"Sultanım! Hâlâ Tortum sancağına mutasarrıfsız" dediler.

"Ya Tortum bu Gönye Kalesi'ne kaç menzildir?" dedi.

"Dört beş menzildir" dediler.

"Ya dört menzil yerden bir ılgar ile gelip Gönye Kalesi'ni küffâr elinden kurtaram. Hususen memur değil idim ve sancağım toprağı dahi değildir. Ben din-i mübin uğuruna yetişip Gönye'nin kurtulmasına Allah'ın emriyle sebep olam. Bak a Paşa! Sen Trabuzon paşası olasın ve iki tuğlu beylerbeyi olasın ve Gönye Kalesi eyaletin toprağında Trabuzon'a iki menzil yer ola. Sen niçin yedi günden beri bu Gönye Kalesi imdadına yetişmedin. Tiz cellat!" deyince, Baki Paşa, Sefer Paşa ve Kategaç Paşa Seydî Ahmed Paşa'ya:

"Sultanım! Kanun değildir. Sen bir tuğlusun, o iki tuğludur, katl etmen." diye hepsi rica ettiklerinde;

"Vallahi din-i mübine hayin olduktan sonra yedi tuğlu paşa dahi olsa, askeriyle kırardım. Ama sizin hatırınız için katl etmem. Ama padişahıma arz ederim. Tiz divan efendisini çağırın." diye buyurup istediği şekilde arz yazılırken;

"Baş bölükbaşılar, kaldıra şu Trabuzon ayân hayinlerini." deyip yetmiş nefer kimsenin elini kolunu bağlayıp Gönye Kalesi'nde hapsedip;

"Niçin paşanızı bu kalenin kurtarılmasına teşvik etmediniz." diye çok çok azarlayıp hakaret ederek hepsini haps etti.

Divan efendisi kalenin fetihnâmesini ve Trabzon paşasının yardıma gelmediğini yazıp üç adet beylerbeyilerin, diğer iş erlerinin, Gönye kadısı ve Trabzon kadısının mühürlü arz-ı mahzarlarıyla padişaha arzlar gönderilecek sırada bütün Trabzon âyanının yedikleri hamsi balıkları burunlarından fitil fitil çıkıp,

"Aman sultanım! Padişaha bizi arz eyleme." diye Seydî Ahmed Paşa'nın ayaklarına düşüp yalvardıklarınca Seydî Paşa aşağı komayıp,

"Elbette bu âsileri arz ederim." diye sözünde ısrar etti ve Çerkez inadında ısrar etti.

Sonunda Trabzonlular yine paşalara da yalvardılar. Onlar yine Seydî Paşa'ya rica ettiler. Araya nice arabulucu iş erleri araya girdiler.

Üç gün çekişmeden sonra ister istemez Trabzon paşasından, vilâyet âyanından ve Trabzon eyaletinden, hepsinden gizlice 43 kese kuruş, üç tahta samur kürk, 12 güneş parçası sevimli köleler, 12 güzel kadın, cihan fitnesi nergis gözlü, şirin sözlü Gürcü bakire ve el değmemiş kızlar verdiler.

Trabzon paşası bir sırmalı ipek, nakışlı yeni 7 adet cerekler ile otağını verdi. Ve bir murassa kılıç, bir mücevher gaddâre, yedi çârkab *[331a]* tirkeş (okluk) ve nice Trabzon kuyumcularının beğenilen işlerinden çeşit çeşit gümüş kaplarından buhurdanlar, gülâbdanlar, nice türlü türlü at takımları, gümüş şamdanlar, topuz, Trabzon tarzı baltalar, üç katar deve, yedi katar katır ve "ılgar ile gelirken nice atlarınız helâk oldu" diye 120 baş atları, hepsini Seydî Ahmed Paşa'ya Trabzon eyaleti halkı verdiler. Kendileri saadetlü padişaha arz olunmadan kurtuldular.

Ancak Gönye Kalesi fethinde ve yardımında bulunan beylerbeyilerin, alaybeylerinin ve diğer sancakbeylerinin padişah hizmetinde bulunduklarını bütün padişaha arz edip bütün beyler, paşalar ve iş erlerinden de bol bol mal ve çeşitli metalar alıp Gönye'nin kurtarılmasını Gürcü Beyzâde namıyla bilinen bir sözeri kapıcıbaşısıyla padişaha arz eyledi.

Bir kapıcıbaşısıyla da Erzurum Valisi Defterdarzâde Mehmed Paşa efendimize arz ettiği saatte Çoruh Nehri kenarından beri yine bir toz ve toprak göklere yükselip bir İslâm ordusu belli oldu.

Meğer Erzurum Valisi Mehmed Paşa efendimizin Alacaatlı Hasan Ağası, Gönye Kalesi imdadına kumandan olup Erzurum sancağının bütün timar sahipleri ve zeamet sahipleri cebelüleriyle, Erzurum ve Hasankalelerinin yarı kale kulları ve Paşa efendimizin bütün kendi kapı kullarıyla kırk bayrak sekban ve sarıcalardan başbölükbaşı Küçük Acem, Kulu bölükbaşı, Çatal bölükbaşı, Memü, Çenü, Heybeli, Nakışlı, Çalık Ali, Zırhkenli, Yamalı ve Uşkurta, Sincanlı, Kâdirli, Mamalı, Sücahoğlu, Cennetoğlu, Kara Pirî, Solak Veli ve Gökçe Ali namlı kağan-arslan bölükbaşılar hepsi pür-silâh üç bin çatal fitilli namlı yiğitleriyle saf saf ve çifte çifte gülbâng çekerek geçtiler.

Ardları sıra bir bayrak 300 yiğit deli, bir bayrak 300 yiğit gönüllü, altı bayrak düşman avlayan saba gidişle Tatar askeri, bir bayrak 600 yiğit müteferrikalar, bir bayrak 300 adet riayet vacip olan ağalar, bir bayrak 200 yiğit çaşnigir, bir bayrak 200 saraçlar, bir bayrak ile taşra kilarcıları iki yüz silâhlı yiğitler, 200 cebe ve cevşene gömülmüş kargı sırıklı iç ağaları, çarha ince bayraklarıyla miftah gulâm ağası zabitleri olup anılan alay ile geçtiler.

Ve kırk adet sandelye sahibi kırkar ve ellişer kafadarlar ile ata binmiş kapıcıbaşılar ki her biri kırkar ve ellişer tâbili, kantar sırıklı, zırh ve zireh-külâha batmış, atları gümüş bezekli süslü koşumlu, bahtlı, bahrî hotaslı (sorguçlu), altı pâre çârkab yancıklı küheylân atlı, soylu aygırlı muhteşem tâbileri Nahçıvan demirine gömülmüş adamlara sahip zorba zorba kapıcıbaşılar çifte çifte geçtiler.

Bunların ardları sıra kumandanları olan Alacaatlı Hasan Ağa sade nakkare faslıyla geçip Gönye Kalesi dibinde çadırlarıyla ve ağırlıklarıyla kondular.

Bu anılan kapıcıbaşıların çoğu birer vezire ve beylerbeyilere kethüda, kaymakam müsellem olmuş ve sancak zabt etmiş Aristo akıllı ağalardır. Bunlara Seydî Ahmed Paşa büyük bir ziyâfet verdi.

Ertesi gün bütün köyler ve kasabalardan gelen üstad mimar ve yapı ustaları ile Gönye Kalesi'nin tamirine başlandı. Derya gibi kalabalık İslâm askerleri amele gibi çalışıp kalenin hendeklerini temizlemeye başladılar.

Yedi yerden mehterhaneler çalınıp yetmiş seksen yerden sofralar kurularak bol bol yemekler ile ziyafetler olup gece ve gündüz bütün Müslüman gaziler sevinç ve şenlikte idiler.

Öncelikle kalenin yanan kapısını yaptılar. Kale içinde bulunan Bayezid Han-ı Velî Camii'ni imar edip sanki açık nur oldu. Ve 700 yeni kul, yeni dizdar, diğer gereçler, cebehane hazırlandı, küffârdan alınan bütün tüfenkler ve diğer âletleri cebehanesine kondu. Gönye Kalesi evvelkiden sevimli ve donanımlı oldu.

Tanrı'ya hamd olsun bu hakir, çok kusurlu Evliyâ bin (---) tarihinde Azak gazasına giderken bu Gönye Kalesi'nde ibâdet etmiştik. Tanrı'ya hamd olsun kurtuluşunda da bulunup ilk fethinde ezânını okumak nasip müyesser olup gazasında bulunduk.

Daha sonra Trabzon eyaletiyle Batum sancakları Gönye Kalesi muhafazasında kalıp altmış bin müteaddit savaşçı askerler

ile Çoruh Nehri kenarıyla büyük ülke Erzurum'a gitme niyetiyle yola çıkıp Çoruh Nehri kenarında bir çemenzar ve şimşiristan ağaçları içinde konakladık.

Bütün Müslüman gazileri ile danıştık. Seydî Ahmed Paşa:

"Bu Mikrilistan Trabuzan eyaleti toprağında olup küffâra yardıma gelirken kayıklarını feth ettik, padişaha böyle isyan ettiler. O kayıklarını ve uğursuz Rus şaykalarını padişahıma arz ettim. Trabuzan Kalesi Limanı'nda dursunlar. Padişah tarafından ne ferman çıkarsa vilâyet valisi ona göre davransın. Bu kadar bin Kazak ve yardımlarına gelen rezil Mikril esirlerinin *[331b]* tamamen Müslüman gazilerin avı olduğunu da yüce makamın ayaklarına arz eyledim. Ama şimdi bu büyük topluluk ile bu İslâm ordusu at üzere hazır beklerken bu Mikrilistan kâfirlerinden nice intikam alıp bu kadar yol zahmeti çeken Müslüman askerler ganimet mallarıyla doyum olalar." diye danıştı.

Meğer Gürcistan Hâkimi Sefer Paşa Mikrilistan beylerine gücenmiş imiş.

"Hemen bütün Mikrilistan'a bu İslâm ordusunun piyadesiyle atlılarını pay-beraber ola diye ava salalım ve bizim Ahıska gazileri ve Gürcistan gazilerini bile kılavuz verelim. Onlar da gaza malından pay-beraber hisse sahibi ola." diye danışma toplantısı tamamlandı.

Hakir bu niyete el-Fâtiha dedi. Bütün Müslüman gaziler içinde dellâllar bağırıp;

"At, don, sevimli köleler, güzel kızlar ve ganimet malları isteyen Müslüman gaziler silâhlarıyla hazır olsunlar" diye dellâllar bağırınca Tanrı'nın büyüklüğü o gün o gece bütün Müslüman gaziler kanıkmış arslan gibi gerindiler, sündüler, avsayıp avnadılar, eşindiler ve kaşındılar. Herkes gusüller edip kumandanın emrini beklemeye başladılar.

İşbu 1057 [1647] (---) başında Mikrilistan vilâyetine baskın ettiğimiz menzilleri ve cengleri bildirir

Evvelâ Ketağaç Paşa asker öncüsü olup üç bin namlı asker ile Çoruh Nehri kenarıyla kıble yönüne doğru yola çıktılar.

Ardı sıra Gürcistan ve Ahıska eyaleti askeriyle üç bin seçkin aznavur askeriyle Mikrilistan'a doğru yola çıktı.

Ondan sonda Serdâr Seydî Ahmed Paşa dokuz bin seçkin salt asker ile Mikrilistan'a girdi.

Bunun ardı sıra Baki Paşa dündar (ardçı) olup üç bin asker ile geriden gelmede.

Erzurum askeri ve Şebin Karahisar sancağı askeri sağ kanatta, Kiğı, Pasin ve Mamrevan askerleri sol kanatta, iki kanat gibi kumandanı ortaya alıp bölük bölük gitmede. Ve Hınıs, Tekman ve Malazgird sancaklarının beyleri askeriyle İslâm ordusunun zahiresine, arpasına, yulaf, yonca ve otunun teminine memur olup o gün 10 saat gidip;

Zar Çayırı menzili: Batum sancağı ile Mikrilistan arasında bir yeşillik ve verimli ovadır. Denizler gibi asker konup bütün atların o gece karınları davula dönüp istirahat ettiler.

Buradan sabahleyin karınca sürüsü gibi kalabalık asker o menzilden kalkıp Çoruh Nehri geçidinden Sefer Paşa Gürcistan askeriyle geçip Mikrilistan'ın Dadanya nahiyesini yağmalamaya başladı.

Beri tarafta İslâm askeri yedi başlı ejder gibi Mikrilistan'a göz açmaya aman vermedi.

Bu çok kötü hâli gören mel'un, cehennemlik, inatçı, cünüp Yezid askeri kâfirler dağlara ve sık ormanlara doğru yönelip kararları firara dönüp dağları giydiler.

Hemen Defterdarzâde efendimizin baş bayrağı ejderha başlı sancağını 22 bölükbaşı bayraklarıyla 2.200 sarı sarıca arı, azgın kudurmuş köpek gibi Mikril'in sarp ormanlıkları içinde becenelerine (sığınak) sarılıp bir yaylım kurşunlar serptiler.

Becene içine sığınmış olan Mikriller de kudurmuş yılanlar gibi gıjgırdılar. Onlar da becene içinden kurşunlar serptiler. Tâ kuşluk vaktine dek iki taraftan büyük cenkler oldu.

Sonunda becene fethedildi. İçinden 700 adet Mikril esiri çıktı. İçinden güneş parçası bâkireler ve zamanın güzeli köleler ile ilk defa sekban ve sarıca askeri doyum oldular. Ancak gazilerden 7 yiğit şehit oldu.

O gün bu mahalde kalındı. Dağlar içinde Allah Allah sesleri göklere yükselip sanki Mikrilistan'da kıyamet günü zemzemesi, velvelesi olup kıyamet gününden bir işaret oldu.

Ve Seydî Ahmed Paşa himmeti ile o gün Baki Paşa da ganimet mallarıyla zengin olup İslâm ordusuna girince diğer İslâm gazilerine de izin verildi. Onlar da bölük bölük olup vesileler ile dağlara, bellere ve becenelere düştüler. Tâ ki Merava Kalesi altına İslâm askeri varınca hemen Mikril küffârı kalenin iki

kanatlı kapısını açıp içeriden ayağı çıplak ve başı çıplak yeri cehennem olan hilekâr kefereler dalkılıç olup lanetli şeytan askeri gibi İslâm askerlerinin vücutlarını kalenin dibinden kazımaya niyetlendiler.

Bu gayret ile üç buçuk saat yaka yakaya çekişerek savaş ederken Avnik Kalesi Beyi Ali Bey, Veli Bey ve Nakışlı Bölükbaşı kalenin batı tarafı boş iken üç bayrak yiğitler birer yolla ve kementler ile örümcek gibi ip cambazı gibi taraf taraf yiğitler kaleye çıkınca kalenin burçları ve bedenleri üzerinde ezânlar okutup kale içinde olan küffâra kılıç vurarak kale kapısını ele geçirdiler.

Dışarı çıkan kefereler içeri giremeyip hepsi Müslüman gazilerin kılıçlarına yem oldular. Kılıç artıkları ise bağlanıp esir oldular.

Kısacası bu cengte tam 70 adam şehitlik şerbetini içti. 300 kâfir esir ve 700 kefere öldürülüp pis cesetleri cehennem yurtları önünde *[332a]* yığın yığın oldu.

Bütün Müslüman gaziler bol bol ganimet mallarıyla doyum oldular. Kale içinde olan değerli esvapları, ağırlıkları, bakır kap-kacakları ve at koşumlarını kaleden çıkardılar. Bütün evlerin duvarlarını yıkıp diğer yapılarını ateşle toprak ettiler.

Bu zaferle sonuçlanan cengde 700 kadar aznavur gâvur esir, 500 kadar isyankâr kadın esire, 200 adet naçize (küçük) kızları, 300 kadar şanssız bâkire kızları ve 600 kadar zülüflü genç erkekleri zafer şiarlı serdâra teslim ettiler.

Buradan yine kuzey tarafına 12 saat gidip yağma ederek tâ Gürcistan hududunun itaat etmiş ve bağlanmış olan yerlerine dek varıp esir alıp geldiler.

Buradan kalkıp yine ormanlık içinde şimşirlik ormanının seyr ederek 9 saatte,

Boğdu ovası: Sultan I. Selim Han, şehzâdeliği sırasında bu geniş ovaya Trabzon hâkimiyken gelip konakladığı Zübad Nehri kenarında bir yüksek sofası vardır. Sâfî şimşir ağaçları hıyabanıdır.

Orada konaklayarak Müslüman gaziler dört tarafa gece baskınları yapıldı. Gece yarısında Çarkacı Ketağaç Paşa kolundan iki dil (casus) tutulup kumandan Seydî Ahmed Paşa huzurunda söyletildi;

"Biz Mikril Beyi Zaposho adamlarıyız. Gönye Kalesi'ni Urus alıp oturur mu, yohsa Osmanlı yine kaleyi alır mı, varıp göresiz, diye bizi gönderdiler. Emir Hudâ'nın işte yakalanıp esir olduk. Emir sizindir." diye işe yarar haberler verdiler. Bolluk içinde olan nice köyleri de haber verdiler.

Onları Seydî Paşa rehber eyleyip önü sıra götürürdü. Ama bu iki esirin rehberliğine güvenmeyip bütün İslâm ordusu bir toptan tam teçhizatlı hazır oldular ve bütün okçular okları yayları ellerinde hazır hâlde menzilleri katlayarak Tomris Han ülkesine girdik.

Meğer bu kabile Ahıçka Veziri Sefer Paşa'ya tâbiler imiş. Onun ili vilâyeti yağmalanmadan dönülünce Tomris Han oğlu üç bin silâhlı ve mükemmel giyimli gök demire gömülmüş eli sırıklı küheylân atlı aznavur Gürcü yiğitleri ve iki bin yaya ayakları çarıklı tüfenk atar Gürcü dilâverleriyle geldi.

Saçları örük örük fitil fitil olmuş kırk ve ellişer yaşında tıraşlı başları açık seçkin asker ki birbirine aykırı acaip görünüşlü adamlar ile alay gösterip İslâm ordusunun bir tarafında konaklayıp Seydî Ahmed Paşa'ya hediyelerini arz eylediler. Meğer bu Tomris Han oğlunun kırgın olduğu bazı Mikril aşiretlerinin vilâyetleri var imiş, İslâm askerine delil olup yine

Gürcistan ve Mikrilistan'ın bir tarafında yağmalanan kalelerini bildirir

Pernak nahiyesi, Selsek nahiyesi, Perkan nahiyesi, Penak nahiyesi, Kümle nahiyesi, Samarga nahiyesi ve Ahar Kalesi altında konaklanıldı. Üç gün üç gecede bütün âsi olan Gürcü ve Mikrilistan nahiyeleri yağmalandı.

Sefer Paşa eliyle Ahar Kalesi itaat etti. Bir tepe üzerinde küçük yuvarlak bir kaledir. Nuşirevan oğlu Tacdar Hürmüz yapısı imiş. Küçük topları var ama halkı cengâver değildir. Lâkin hırsızlıkta gök meleğinden kanat, felekten ışıklı yıldızı çalmaya gücü yeter Gürcü kavmidir.

Bu yukarıda yazılan sekiz adet nahiyeler ve kalelerde olan şiddetli cenkleri ve kalelerin dayanıklılıklarını olduğu gibi birer birer övüp anlatsak sözü çok uzatmış oluruz. Ancak Mikrilistan'da 270 pâre köyler ve beldeler yağmalandı.

Müslüman gazilerin eline hepsi dokuz bin esir ve bu kadar ganimet malları alındığından başka Gürcistan hâkimi Sefer Paşa

askerinde olan ganimet mallarının haddi hesabı yoktu. Bol miktarda da genç erkekler esir alındı. Hattâ Çarkacı Ketağaç Paşa kolunda iki adet nur yüzlü, çok güzel parlak yıldız gibi bakire kızlar alındı, yeryüzünde benzerleri Şam ülkesinin Havran'ında bile öyle huri yüzlü görülmemiştir.

Seydî Ahmed Paşa bu iki adet kızı Ketağaç Paşa'dan biner kuruşa alıp 20 adet kız ile Sultan İbrahim Han'a hediye gönderdi. Tâ bu derece Allah'ın âyetlerinden âyet kızlardı ki onların hakkında *"Biz, gerçekten insanı en güzel bir şekilde yarattık"* [Tîn, 4] âyeti indirilmiştir.

Sonra yine bu mahallerde Müslüman gaziler ovaları, dağları, bağları, ırağı ve yakını gece gündüz yağmalarken Mikrilistan Hâkimi (---) Bey'in amcasının oğlu (---) Bey Malazgird Beyi Kürtlerinin altında esir olunca yüz baş esir, bin baş hayvan, nice yük zerdeva ve nice yük parça verip kurtuldu.

Tanrı'ya hamd olsun bu zaferle biten seferde bir esir on kuruşa, bir sığır yarım kuruşa ve bir koç beş akçeye alınıp satıldı.

Ve bu mahalde Başaçık beyinden kumandan Seydî Paşa'ya beş köle ve beş güzel kız hediye gelip bu hakire bir kız ve bir köle bağışladı.

Buradan yine batı tarafına İslâm ordusu ile zafer kazanmış olarak gidip çevredeki olan yerleri yağmalayarak 11 saatte (---) nahiyesine geldik. Anda bir *[332b]* Dadanlı sahrası içinde (---) kalesi, Mikril yapısıdır. Uzun Hasan Şah harap etmiş, hâlâ Mikril hududunda Batum sancağına komşudur.

Buradan Neçah Kalesi, buradan Merhur Kalesi, buradan Akçakale, buradan Çik Kalesi, buradan Penk Kalesi, buradan Aşurd Kalesi ve Küçük Akçakale.

Bu kalelerden başka Gürcistan ve Mikrilistan'dan nice sağlam kaleler de itaat ettiler ve beyleri hediyeleri ile Seydî Ahmed Paşa'ya gelip buluştular.

Bu anılan kaleler büyük dağlar içinde kimi yüksek tepeler üzerinde kayalık ve sık ağaçlık yerlerde olduğundan göz yumularak geçildi. Ancak çevrelerinde olan beldeleri, köyleri, kasabaları ve nahiyeleri yağmalandı.

Bazı köylerini yerle bir ettiklerinden askerin velvelesi korkusundan beyleri hediyeler ile gelip İslâm ordusunu doyum ettiler. Bazı esirleri de yüksek ücretlerle kurtardılar.

Ve Yuvane nahiyeleri yedi günde çekinmeden korkmadan avlandı ki kudret eli ile sürmeli maralî ve ceylan gözlü sevimli gençler ve güzel kızlar avlandı ki her biri birer Mısır ve Rum haracı değer.

Bundan sonra Tegrek Kalesi dibinde konaklanıldığında kale içinden yeri cehennem olan küffâr askerin velvelesini görünce kale içinde olanlar korkuya ve dehşete kapılıp hediyeler ile dışarı çıkarak aman istediler. Bunlara da yahşi bâkireler ve sevimli genç erkekleri hediye olarak getirince göz yumuldu.

Burayı geçtikten sonra altı adet nahiyeler de yağmalanıp bolca ganimet malları alındı. Ama nahiyelerin isimlerini bilmiyorum. Bu nahiyelerin haneleri harap edilip yağmalandı ve halkı da esir edilip ağlatıldı.

Buradan da geçtikten sonra on bir pâre kalelerden hediyeler gelip İslâm ordusu küçük ve büyük çeşit çeşit esirlerle ıskarça (istiflenip) ganimet mallarını ve bakır kap-kacak eşyaları olup İslâm askerleri yüklenmede aciz kaldılar. Nice gaziler geriye dönüp Çoruh Nehri'ne varıp orada meta ve ganimet mallarını Gönye Kalesi'ne, oradan gemiyle Trabzon'a götürüp yüksek paha ile her metalarını akıllıca sattılar.

Tanrı'ya hamd olsun (---) tarihinde Azak gazasına giderken Gönye Kalesi'nde konaklayıp Mikrilistan'ın itaat edip bağlanan yerlerine ticaret yoluyla Ketenci Ömer Paşa'nın kethüdası Hüseyin Ağa elçilik ile gittiğinde birlikte gidip Mikrilistan'ı seyr ü temâşâ etmiştik.

Allah'a hamd olsun bu mübârek yılda fetihlerinde bulunduk, Mikrilistan kavminin özel lehçeleri üzere saçma sapan kelimelerini bildirir:

Rezil, zelil Mikril milleti dili

Gürcistan ülkesi 17 parça Hıristiyan milletinden oluşmaktadır. Bunların içinde soylu ve asil geçinen Açıkbaş, Dadyan, Şavşad, Guril ve (---) (---) (---) dir. Ama bunların arasında Mikril, pespaye, zelil ve rezil aşağılanan bir kavimdir ki özel kelimeleri budur. Evvelâ:

arti	*jri*	*sumi*	*othi*	*huti*
1	2	3	4	5

pişkuy	*işküti*	*ruvo*	*çoğor*	*vti*
6	7	8	9	10
artivuti	*kobal*	*dachir*	*por*	*uşhuri*
11	ekmek	ateş	kalkan	koyun
dudi	*dişke*	*çoğor*	*cuhu*	*gin*
baş	odun	köpek	sığır	buzağı
icim	*dorkat*	*gac*	*gırıni*	*tut*
tuz	kuşak	domuz	eşek	ayı
kol	*mercvan*	*fuc*	*çur*	*içhen*
peynir	yoğurd	zeker	ferc	at
vay	*çay*	*dahod*	*melavlı*	*tina*
gel	adam	otur	gitme	kız

oçkom	*hodi*	*âşmurt*
yeyelim	taşak	buraya
milavlı çay	*aşi morin vay mamad*	*vay diyas*
gitme adam	pasta var gel baba	gel ana
vay çay	*çoğor diyas kan migi şay hod*	*arti ğaç oçkom*
gel adam	kelbler ananı ve babanı ve seni yef'allesin	bir domuz yiyelim

Seyyahlara bu çeşit küfürleri de bilmek lâzımdır ki kendine sövdüklerini bilip orada herkesle güzel geçinip bir yoluyla esenliğe çıka.

teni yavo biçovo hatme gafa biçovo cuhu	*vangi hodi*
dilerim Hak seni taş eylesin oğlan sığır	seni kesem

açğıvadiri gırın ye ğaç açğıvar bico
s..tiler, eşek mi domuz mu s..ti, oğlan

vay cay danecir melavlı uşhuri kobal oçkom
gel adam yat gitme koyun ekmek yiyelim

vay cay dahodi koli kopal mercvan oçkom
gel adam otur peynir ekmek yoğurt yiyelim

kadmobrunde dame koça mama dagerçepeğu
dön beri, öp beni, babanın başiyçün olsun *[333a]*

Bu Mikrilistan'da nice bin aşiretler ve kabileler vardır ve nice çeşit diller vardır. Zira büyük ve geniş ülkedir.

Yetmiş adet mahsulâtları vardır. Koyunu, keçisi, domuzu, dağlarında sığını (alageyik), karacası ve tablalısı çok olur.

Küheylân atları vardır, ama bütün Tataristan'da, Gürcistan'da ve Mikrilistan'da aslâ eşek ve katır yoktur. Mikril diyarında zerdeva çoktur. Ve sansar, tilki, yaban kedisi ve kor tavuğu (yaban tavuğu) çok olur.

Buğday ve arpası azacık ektiklerinden az olur ama lazutu (darı) ve pasta darısı çok olur. Yüksek dağlarında balı, cevizleri, şimşir ağaçları, çam ve ardıçları boldur, ama servi ağacı nadirdir.

Ve bu Mikrilistan, Abaza ve Çerkez diyarının halkı gibi dağlar içinde otururlar, köyleri daima sabittir, konup göçmezler. Bağlı, bahçeli ve kiliseli ma'mur kaleli köyleri vardır. Zira eski millet ve büyük ülkedir.

Sözün kısası 70 yedi günde Gönye'den fetihten sonra bu Gürcistan Mikrilistan'ını dolaşıp adı geçen ayın (---) günü kıble yönüne, Erzurum tarafına bütün Müslüman gaziler ile dönüp üçüncü günde; **Dadanlı nahiyesi**ne geldik.

Bu mahal Tortum sancağı toprağıyla komşu olup itaat etmiş nahiyedir. Bu mahalde güvenlik tam olduğundan Ahıska Veziri Sefer Paşa, Seydî Ahmed Paşa'dan izin aldı, nice güzel ve değişik hediyeler verdi. İmamı Mehmed Efendi'yle Erzurum Veziri Mehmed Paşa efendimize hediyeler gönderip kendileri bütün eyâlet askeriyle, Tomris Han oğlu, Elvend Han oğlu, Aleksandır Han oğlu ve nice yüz Gürcistan beyleriyle Çıldır tarafına doğru yola çıkıp çalı çırpı cıldır demeden Çıldır-ı çıldırra dek ulaştı.

Bundan sonra Seydî Ahmed Paşa zafer kazanmış askerler ile 14 saatte,

Yuvana Deresi menzili adlı yere gelince bütün İspir ve Tortum ahalileri hediyeleriyle Seydî Ahmed Paşa'ya, Baki Paşa'ya ve Ketağaç Paşa'ya gelip peşkeşlerini arz ettiler. Zira bu mahal, Seydî Ahmed Paşa'nın sancağı toprağı sınırıdır. Buradan (---) saatte yine,

Tortum Kalesi şehrine girerken bütün Müslüman gaziler ellerinde ikişer üçer zincirler ile bağlı Gönye'yi işgal eden Kazaklar ve Mikril kâfirleri perişan halde geçti. Bütün Tortum ileri gelenleri Seydî Ahmed Paşa'yı karşılamaya çıkıp anayolun sağında ve solunda kat kat olup küçük ve büyük herkes "Gazanız mübârek ola" diye hayır dua ederlerdi.

Bu tertip üzere bütün Müslüman gaziler ganimet mallarıyla geçtiler. Gazi Seydî Ahmed Paşa, Sam ve Neriman gibi kutlu başlarına Defterdarzâde Mehmed Paşa'nın gönderdiği cığa telleri ve ablak otağayı sokup, tapan divne atına altı parça Nahçıvan demirinden yapılma yancığı vurup, bahrî hotaslarıyla o küheylân üzerine bindi. Başında kırmızı sarığının sünnet üzere taylasan-ı Muhammedîsini sarkıtıp kendi vücudu gök demire gömülüp butluklar ve uyluklar ile sanki kendileri yedi başlı ejder gibi heybet ve salâbet üzere sağına ve soluna selâm vererek geçtikçe iki tarafında olan insanlar

"Allah'ın yardımı sana olsun ey gazi, ey Allah'ın kılıcı" diye hayır dualar ederlerdi. Bu mahalde kaleden de "safâ geldin" topları atılıp Tortum şehrini güm güm gürletip büyük alay ile Seydî Paşa sarayına girdi. Diğer Müslüman gaziler ile Baki Paşa, Ketağaç Paşa ve sekiz sancak beyleri askerleriyle şehrin dışında üç gün konaklayıp dördüncü gün bütün askerler ile,

Erzurum'a gittiğimiz konakları bildirir

.... (2,5 satır boş) ....

Üçüncü günde 1057 [1647] Kasım günlerinin birinci günü Erzurum toprağına ayak basıp **Gürcü boğazı** adlı mahalli geçip,

Umudum Köyü menzili: Buradan bütün zafer kazanmış gaziler büyük alay ile Erzurum'a gireceği sırada Defterdarzâde efendimizin kethüdası Ali Ağa, paşanın bütün askeriyle ve Revan derneğine toplanan bütün muhafazacı asker ile Seydî Paşa'yı karşılamaya çıktılar. Bir tantana ve debdebe ve büyük bir gulguleli alay ile bütün esirler ellerinden bağlanmış sürükleye sürükleye

çekilerek Erzurum Valisi Mehmed Paşa efendimizin otağına Gümüşlükünbet adlı yerde indi. Şanlı Paşa;

"Gazan kutlu olsun" diye Seydî Ahmed Paşa'yı otak kapısına dek yaya olarak karşılamaya çıktı. Birbirlerini bağrına basıp Baki Paşa'yı soluna, Seydî Paşa'yı sağ tarafına alıp durdular.

Ve Ketağaç Paşa ve diğer sancak beylerinin tamamı da paşanın elini öperek şereflendi. Bütün Müslüman gazilere *[333b]* büyük bir ziyafet çekilmiştir ki diller ile anlatılmaz.

Daha sonra bütün gazilere 170 parça sırmalı değerli hil'atler bağışlandı. Seydî Paşa'ya, Baki Paşa'ya ve Ketağaç Paşa'ya birer samur kürk hediye edildi. Bütün gaziler çadırlarına sevinçli ve neş'eli gittiler. Her sancakbeylerinden gaza malı hediyeler gelmeye başladı.

İlk başta Seydî Paşa hediyeleri geldi. Önce 150 Kazak yiğidi, 11 Kazak hatmanı (beyi), başsirke Kazak, 200 Mikril Kazak, 150 genç sevimli civan oğlanlar, kırk okka gümüş kapkacak, 100 adet yıldızı parlak temiz bakire kızlar, bir katır ile zerdeva ve sansar postu, yedi kerevke zırh ve nice değerli eşyalardan oluşan hediyeleri geldi.

Daha sonra Ahıçka Paşası Sefer Paşa'nın bolca hediyeleri geldi. Bundan sonra Baki Paşa hediyeleri geldi. Daha sonra Ketağaç Paşa'nın hediyeleri geldi. Paşa sevincinden ve neşesinden gelen bütün hediyeleri bütün kapıcıbaşılarına, vilâyetin ileri gelenlerine ve sıradan adamlarına dağıttı.

Bütün adamlarını sevindirip yüzlerini güldürünce kendisi de mutlu oldu. Ama günden güne kışın şiddeti artıp "Bütün çadırları kar bastı, askerlerin kuvvet ve dermanları yasdı." diye müşavere oldu.

Revan derneğine zaman kalmayıp şimden geri kasım günlerini sicil edip "Erzurum'da kışlaktır" diye diğer eyalet sancakbeylerine izin verildi.

Herkes asıl vatanlarına doğru yola çıkınca Revan tarafına revân olmadan (gitmekten) vazgeçildi. Yine **Gümüşlükünbet** adlı mahalde çadırlar ile konaklanıldı.

Tanrı'nın hikmeti havalar açılıp gece ve gündüz zevk ve eğlence ile meşgul olduk. Meğer paşa efendimiz bu hakire birazcık gücenmiş. Hâkir Seydî Ahmed Paşa'ya rica ettim. O da bir mahalde hakiri överek padaşan rica edip;

"Mübârek emriniz ile bize hizmete geldiğinde hakir Evliyâ Çelebi'yi Gönye'nin kurtarılmasına götürdüğümüz suç ise afv eylemenizi rica ederiz. Zira Gönye fethinde ilk fetih ezânını Evliyâ Çelebi okuyup nice kere Müslüman gazileri cenge teşvik için gülbâng-i Muhammedîler çekti. Bir dünya seyyahı, insan nedimi, Kelâmullah hâfızı ve Allah yolunun mücahidi kulunuzdur, suç bizimdir, afv eylen." diye latife yollu sözler edip bizi paşadan rica etti. Paşa efendimiz;

"Onun suçu afv olunmaz. Zirâ biz onu sancakbeylerinin Revan derneğine gönderdik. O memur olmadığı yere gider. Onun suçu sekiz saatte bir hatm-i şerîf indirirse afv olunur. Ve yoksa ona 'dille azarlama kılıç yarasından daha ağır olur' o lâzımdır" dedi.

Bunun üzerine el öpüp Bismillah ile dokuz saatten fazlaca bir zamanda bir hatm-i şerîf indirip tekrar yer öptük. Bir samur paçası kürk, bir gümüş işlemeli koşum ile soylu atlar cinsinden bir kula at, bir kat esvap ve iki güneş parçası mehtap gibi taze Gürcü genci bağışladı. Erzurum eyaletinin bî-namaz hizmetini de bağışlayıp gece gündüz zevk ve eğlenceyle meşgul olduk.

Tanrı'nın hikmeti; her izzet ve sürûrun (sevincin) sonu nâkâmlık (bahtsızlık) imiş ve her günün sonu telh-kâmlık (acı, keder) imiş. Zamanın asılsız ve tatsız âdeti idiğine şüphe yoktur.

Tanrı'nın hikmeti işbu bin elli (---) senesinin (---) ayının (---) günü Âsitane tarafından tatar Aliş ulaklık ile gelip,

"Veziriazam Sâlih Paşa'yı Sultan İbrahim Han haksız yere katl edip Tezkireci Ahmed Paşa veziriazam oldu." deyince paşa fazlaca kederlendi, ancak hiçbir kimseye belli etmeyip gece gündüz sazı, sözü ve sohbetini bozmadı ve Erzurum eyaletinde olan bekâyaların (gecikmiş vergiler) toplanması için uğraştı. Çünkü Sâlih Paşa, bizim paşanın babası Mustafa Paşa'nın has kölelerinden idi. Özellikle paşa efendimize Erzurum eyaletini onlar ihsan etti. Ve Hezarpâre Ahmed Paşa, Kara Mustafa Paşa'nın baş tezkireciliğinden beri bizim Defterdarzâde efendimizin can düşmanı idi.

Bu durumu bir kimseye sezdirmeyip Seydî Paşa, Baki Paşa, Ketağaç Paşa ve Deli Dilâver Paşa ile çadırlarında gece ve gündüz Hüseyin Baykara meclisleri olup saz ve söz eğlenceleri olmada idi.

Defterdarzâde Mehmed Paşa'nın asaleti, Ketenci Ömer Paşazâde Baki Paşa, zamanın kahramanı Seydî Ahmed Paşa, Gürcü Çalık Deli Dilâver Paşa ve Çerkez Ketağaç Paşaların gülünç hikâyeleri

1056 [1646] ve elli yedi senesinin içinde bu adı geçen paşalar bir arada bulunup Kürd diyarında Şuşik Kalesi gazasında bulunup fetihlerde bulundular.

Revan derneğinde, Gürcistan ve Mikrilistan'ın yağmalanmasında nice yüzaklıkları edip nice gece baskınları yaptılar. Özellikle Gönye Kalesi'ni kurtarıp Mikrilistan'ı itaat altına aldılar.

Bunlar bir araya geldiklerinde, herkesten habersiz iken ettikleri şakaları ve laübali tavırları başka insanlar görseler *[334a]* "bunlar delidir", diye hükmederlerdi.

Bunlardan biri; Ketenci Ömer Paşazâde Baki Paşa, Urfa'dan azledildikten sonra Erzurum'da dernek muhafazasında iken ettiği şuhluğu ve şakacılığı meşhurdur. Temiz, dürüst, onurlu, muhteşem, tedbirli, sonunu düşünen, lâubalî, ayna gibi parlak, âşıklar gönlü gibi neşeli ve şen meşrepli bir adamdır. Kendinde bazı davranışlar görülürdü ki tuhaf davranışlar Melâmîlerin zincirli delilerinde bile görülmezdi. Hatta Gönye savaşından geldikten sonra bütün vezirler, beylerbeyileri ve beylerle sofra başında yemek yerken Seydî Ahmed Paşa ile Baki Paşa konuşma sırasında kapışıp mecliste bu kadar insan varken yemeği bırakıp yaka yakaya gelip,

"Kalk Evliyâ! Biz iki paşa güleş ederiz. Bizi salavâtla. Aç karnına bir iyi güreş edip sonra yemek yiyelim" deyince hemen hakir;

"Şast ber-kabza, çekilmiş yay oku gibi hazırım." deyip sofra başından ayak üzere kalkıp;

"Allah, Allah! Hâce-i âlem, Seyyid-i kâinât ve Mefhar-i mevcudât ber-cemâl-i kemâl Muhammed Mustafâ-râ salavât. Engürü'de er yatır, Rum'da, Sarı Saltık, tan giyer ve tumman çeker. Pîrimiz Hazret-i Mahmud pîr-i yâr-ı velî aşkına iki vezirdir, ikisinin dahi tuttuğun Allah öğer, din ü iman ile gide!" deyip bu iki güçlü kuvvetli, yiğit, hünerli kumandan vezirler birbirleriyle sarılıp sarmalandılar. Birbirlerini yaka paça çeke çeke yüzlerini yırtıp otağ içinde yaka yakaya olup pehlivan gibi güreşler ettiler.

Baki Paşa iri pazulu, fil cüsseli bir dilâver, yiğit ve kahraman olduğundan Seydî Paşa'yı tutup Seydî Paşa'ya galip gelecekken iki hamle aradan hata geçip Seydî Paşa da gayrete gelip var kuvveti pazuya getirip yan başı hanesinden dağ parçası gibi Baki Paşa'yı sofra içine öyle attı ki yetmiş adet kıymetli kap-kacak, çini tabaklar, birbirinden değerli sofra takımları kırk pâre iken hepsi hurda-haş olup haşhaş tohumu gibi binlerce parçaya bölünüp her parçası mısır tanesi gibi oldu.

Bu kadar kokulu nefis yemekler içinde iki vezir yemeklere bulanıp bütün yemekler sarhoş kusmuğuna dönüp üstleri, başları, aşları ve işleri harap olup vezir iken vizir olup zerve olup tatsız işkembe çorbası oldular.

Mecliste bulunanların hepsi, vezirler, beylerbeyileri, beyler, kumandanlar, herkes hayretler içinde kaldılar. Herkes kendi çadırlarına gitmek hazırlığında iken çadır sahibi Defterdarzâde Mehmed Paşa;

"Tez başka yemek getirin" dedi.

Hemen yine gayrı yere elli adet saf gümüşten sahanlar ile şekerli taptaze yemekler geldi.

Bu iki vezire birer kat değerli elbiseler hediye edince Baki Paşa;

"Ben yenildim, karnım doydu" diye yemek yemeyip gidince o cömertlik sahibi Defterdarzâde Mehmed Paşa efendimiz on altı adet gümüş sahanlar ile bütün sofra kapkacağı ve gümüş sinisiyle, kâseler, peşkir ve leğen ibrikle çaşnigirbaşına teslim edip Baki Paşa'nın çadırına gönderdi. On iki sahan ve bütün gümüş kapkacaklarıyla Seydî Ahmed Paşa'nın otağına da gönderip;

"Cümlesini kardaşım Baki Paşa'ya ve Seydî Paşa'ya hibe eyledim" diye çaşnigirbaşına tembih eyledi ve ardınca Çukadar Behlül Ağa ile Seydî Paşa'ya bir samur ve Silahdar Filibeli Mehmed Ağa ile Baki Paşa'ya bir samur kürk gönderip;

"Sakının, birer şey verirlerse almayın. Yohsa kellenizi gövdenizden ayırırım!" diye tembih buyurdular.

Toplantıda hazır bulunanların hepsi Defterdarzâde'nin cömertliği karşısında hayretler içinde kaldılar. Bu cömertliği meğer Cafer-i Bermekî ve Hâtem-i Tâyî etmiş ola.

Seydî Paşa Erzurum'un şiddetli kışında, kar atın göğsünde iken, o dipi ve boranda kâse kâse içki ile sıcak kahveyi karıştırarak içip sarhoş olurdu. O kara kış (zemherir) günlerinde Baki

Paşa ve Seydî Paşa başı kabak ata binip Erzurum'un Gümüşlü Kümbet meydanında ve Nasuh Paşa oğlunun cirit meydanında cirid oynarlardı. Kellelerinden ve elbiselerinin yakalarından dumanları çıkıp ter içinde kalarak cirid oynayıp cirid vurdukları adam Allah'ın *"Dön Rabbine"* [Fecr, 28] emrine itaat edip yeri "Suskunlar diyarı" olurdu. Seydî Paşa çok çok üstün at binici, silâhşör, ok atıcı ve şahbaz idi.

Baki Paşa, iri küp gibi büyük karınlı idi. Ama bu da silâhşör ve süvari idi. Lâkin kendine değme bir at tahammül edemezdi. Ama yine *[334b]* hızlı binici ve hafif ruhlu idi. Daima güldürücü şeyler söyler ve şakaları haddini aşardı. Ama gazi ve Allah yolunda savaşan idi.

Hattâ kendileri Kars hakimiyken Revan hanları, Acem sultanları ve Gürcistanın beyleri elinden ve dilinden perişan olmuşlardı. Hatta bir kere gece yarısında Kars Kalesi'nden üç yüz yiğit ile kaybolup üç günden sonra Gürcistan'ın âsî olan yerlerinden üç yüz genç, güzel oğlan ve kız esirler ile sağ salim ve ganimet almış olarak Kars Kalesi'ne geldi.

Bu Baki Paşa'nın Seydî Ahmed Paşa ile Şuşik Kalesi ceneginde ettiklerini ne Sam u Nerimân ve ne Zâl-ı Göstehem etmemiştir. Gerçi bu gibi münasebetsiz tavırları var idi ama halka ve insanlara karşı Hz. Ömer gibi adaletli idi. Cömertliği ve eli açıklığı Hâtem-i Tây'da yok idi.

Bu hasletler kimsede olsa *"İlim ve mal insanın her ayıbını örter"* sözünce bütün kötü tavırlarını ve kötü ahlâkını ilim ve cömertlik örter. Özellikle yiğitliği ve cesareti ile ün salmış bir er idi. Ama bu gibi münasebetsiz şakaları, güvendiği kendi dostlarıyla yalnız iken yapardı. Yoksa padişah divanında o kadar güzel konuşmalar yapar ve öyle onurluca hareket ederdi ki hiç bir kimsenin gülünç sözüne gülümsemeyip bir dişini bile kimse görmüş değildi.

Sözün kısası Baki Paşa'nın yaratılışı böyle idi. *"Allah'ın yaratışına (hiçbir şey) bedel olmaz"* [Rûm, 30].

Seydî Ahmed Paşa'nın durumu: Kendilerinin ifadesine göre Abaza kavmi ile Çerkezler arasında bir çeşit kavim vardır. Dağıstanlar içinde olur, Abazaca ve Çerkezce bilirler. Sadşe kavmi derler bir cesur, yarar, bahadır, hırsız yiğit kavimlerdir. Bu Seydî Ahmed Paşa onlardandır. Hattâ özel lehçesi o kavimden olduğunu gösterirdi. Ama bu Sadşe kavminin genellikle ilişkileri

ve alış-verişleri Abaza taifeleriyledir. Zira Abaza diyarı Karadeniz sahilinde olduğundan iskeleleri vardır. Dağlarda olan Sadşe kavmi onun için Abaza'ya muhtaçlardır.

Bir gün Abazalardan Melek Ahmed Paşa akrabalarından Zebhus adlı nâmdarlar Sadşe dağlarına hırsızlığa giderler. Seydî Ahmed Paşa henüz on dördüne ulaşmadan, çocukluk çağlarında çalarlar. Melek Ahmed Paşa aşireti olan (---) kavmin içinde büyür.

Abazalar bu Seydî'yi bir gün kaçar diye iskelede bezirgâna satarlar. Bezirgân da Mısır'a götürüp bir yaşlı Mısır Züleyhâsına satar. Orada yirmisine ulaşınca binicilik ve silâhşörlük fenninde o kadar büyük üstad olur ki yüz yetmiş altı çeşit oyunu öğrenerek ustalığını tamamlar.

Tatil günlerinde bütün Mısır halkı, Mısır dışında meydanlarda cirit oynarken at üzerinde kırk sekiz çeşit san'at ile kırkar ellişer dirhem tüfenk atmak ve kırk adım yerde at sıçratıp yer üzerinde üç kellepuşu (serpuş) vurup o dar yerde üç kere üç silâh atmak, Kavak Meydanı'nda altın topa ok ve kurşun atmak, vurmak, tutmak, kapmak, asmak, basmak ve at üzere yay kurup yasmak gibi marifetler ile Mısır'da çok meşhur olup ünlü bir yiğit olur.

Tanrı'nın hikmeti adı geçen yaşlı kadından bu Seydî Paşa'yı (---) (---) bir kâşif alıp Süveyş İskelesi'nden Kızıldeniz içinde gemiler ile Cidde İskelesi'ne giderken Tanrı'nın işi Şap Denizi'nde dalgaların fazlalaşıp coşmasıyla Hasan Adası yakınında Seydî'nin gemileri batıp bütün insanlar boğulur. Ancak Seydî bir tahta parçasına tutunup bir gün bir gece denizin yüzünde yüzgeçlik eder. Sonunda Kadir gecesinde kadre uğrar. Beyt:

Be-deryâ der menâfi' bî şümârest
Eger hâhî selâmet ber-kenârest[1]

deyip Müveylih adlı bir kaleye düşer.

Orada birkaç gün dinlenip toparlanır. Bir beddiye gömlek ile elinde bir nobut ile Mısır'a doğru yola çıkar. *"Önce yoldaş, sonra yol"* sözüne uygun olarak kendi tabiatine uygun bir sâdık yoldaş da bulur.

---

1 Denizde sayısız menfaatler vardır.
Ancak sen emniyette olmak istersen yine de kenarında dur.

İki kişi ovalar, çöl çölistan budur diye menzil alırlar. Bir gün bunlara üç Arap at bırakıp;

"Ey Karaman toprağının çocuğu, soyun!" deyip arkalarında olan gömleklerini almak ister. Seydî;

"Ey hayal ülkesinin çocuğu, asıl sen benden uzaklaş!" deyince Arabın biri Seydî'ye kılıç sallar. Seydî hemen çabuk davranıp bir san'at ile Arabın elindeki mızrağın darbesinden kurtulur. Arabın kellesine öyle bir nobut vurur ki Arabın kellesi Adana kabağı gibi dağılır. Seydî, göz açıp kapayıncaya kadar Arabın kısrağına binip Arabın mızrağıyla öbür iki Araba da aman vermez.

Elindeki mızrakla iki Arabı da atlarından aktarıp üçünün de kellelerini *[335a]* bedenlerinden ayırır. Üç adet Arabın esvaplarını Seydî ve arkadaşı olan Seydî Ali giyip at sahibi ve silâh sahipleri olurlar.

Diğer bir atı da yedeklerine alıp 27 gün çöl Arapları ile vuruşarak savaşarak iki yiğit on bir baş Arap küheylânı kısraklar ile Mısır'a gelirler ki hâlâ dostların dillerinde destandır.

Ne zaman ki bu Seydî Paşa, bu çölde, çölistanda Araplar ile vuruşmalarını, Kızıldeniz'de batıp çektiği şiddetli sıkıntıları, Kusayra Kalesi altında Ababide Arabıyla cengini ve Elvahat altında Zağâ Araplarıyla savaşlarını anlattığında insanın aklı giderdi.

Daha sonra Mısır'da (---) (---) hizmetinde bulundu. Sultan İbrahim Han'a Mısır binicileri lâzım olduğunda ferman ile (---) Paşa on iki adet biniciler ile bu Seydî Paşa'yı İstanbul'a, İbrahim Han'a gönderir.

İlk başta Has Harem'de seferliye, oradan haftan altı tabir ettikleri mertebeye yükselir. Oradan nam u şanıyla Hasoda'ya girer.

Nice kere ciridinin darbesinden bazı biniciler yaralanıp ölürler. Bir gün İbrahim Han:

"A Seydî! Benim musahiblerime sakın cirit vurma." buyururlar. Seydî:

"Valaha padişaham! Onlar beni vururdur. Beni de onları hap vururdur. Cilide horta yokıdır. Onlar beni baş vurursa, ben onları diş vurur." diye Abazaca özel lehçesiyle konuştuğundan İbrahim Han bin altın ve bir samur değerli hil'at bağışlar, mastıcıbaşı mertebesinde bıçaklı olur.

Tanrı'nın hikmeti, bir gün Çemensoffa adlı yarış meydanında cirit oynarken padişah musahiplerden bir kaçı cirit hamlesi teklifinde bulunurlar. Seydî ile azğaşıp Seydî de birini avlayıp cirit ile atından yıkar. O saat musahip can verir. Ona kafadar olan, Seydî'ye atamadan cirit vurunca hemen Seydî ona da at yıkıp dizgin aşırı şiddetli bir cirit vurursa o da atının tırnağına başaşağı kapanıp yere serilip abdestsiz secde eder.

Hemen o anda hareketsiz kalan adamı kaldırıp Saray-ı hâssa hastahanesine götürdüklerinde hemen Sultan İbrahim Han öfkelenip;

"Tiz Seydî'yi dahi bu meydanda atından yıkıp katl edin." diye ferman edince mecliste hazır olan insaflı musahipler;

"Padişahım! Hâlâ Seydî at üzere, başı kaba gözleri kızarmış ve yedi başlı ejdere dönmüş, el gaddâreye urmuş, uyluğunda on iki Dahhak'ın kargısına benzer kargıları dizmiş. Şimdi biz onu 'katl edin' deyince onu bu mahalde atından bin adam indiremez. Çok adam helâk edip padişah huzurunda çok kötü ün olur. Padişahımdan rica ederiz, bir damla kanını afv edip daha sonra hakkından gelesiz." diye rica ederler.

Fakat ricaları kabul edilmez. Sultan İbrahim Han bütün bütün ateş parçası olup,

"Benim huzurumda musahiblerimi öldürdü. Ben onu sağ kor muyum? Hususan tenbih etmişim ki benim musahiblerimi vurma demişim"

"Padişahım! Bu uğraş meydanında musahib yüsahib yeri değildir. Ar meydanı değildir, er meydanıdır. Bunda vuran, vurulan, ölen öldürülen birdir. Âl-i Osman kanunu budur ve bu cirit, cengden bir şubedir" diye türlü türlü söz söyleseler ve güzele yorsalar da padişah ısrarcı olup;

"Elbette katl edin." der.

Beri tarafta Seydî'nin sadık dostları dilsiz işâreti ederler. Seydî hemen at boynuna düşüp Çemensoffa'dan kaçar, Hasahur Kapısı'ndan dışarı çıkar, oradan Bâb-ı Hümâyûn'u çıkıp koca İstanbul şehri içinde kendini kaybettirir, bir köşede gizlenir. Nice musahiplerin rica etmeleri üzerine birkaç günden sonra Saray-ı hasdan çaşnigirbaşı pâyesiyle çıkmış oldu.

Buradan Budin'de Siyavuş Paşa'ya gidip Samatorna sancağını verir. Kopan sancağı nahiyelerinde ve Balatın Gölü kenarında Fok Kalesi, Keminvar Kalesi ve Egirvar Kalesi küffârının

Zirinoğlu ve Beganoğlu küffârlarıyla gece gündüz savaşır, vuruşur ve cenge eder.

Böylece Orta Macar diyarına korku salıp gece baskınları ile dâr-ı diyarlarını ve cehennem yurtlarını yakıp yıkıp seçkin Macar yiğitleri ve kapudanlarını esir edip kâfiristan Hıristiyanlarına matem salardı.

Daha sonra Üstolni-Belgrad sancağına mutasarrıf olup tâ Raba Nehri ve Rayçe Nehri kenarlarına varınca çapkunlar salıp ganimet malları aldı. Tata Kalesi, Papa Kalesi, Pirespirim Kalesi, Çobaniçe Kalesi, Nimet-i Uyvar Kalesi, Senmartin Kalesi, Yanık Kalesi ve Komran Kalesi nahiyelerinden aslâ bir küffârın baş çıkarmaya gücü yetmedi. Nemse Çasarı birkaç kere,

"Sulha aykırı Seydî Paşa iş eder." diye Devlet kapısına arz etti.

Sonunda kâfirin Pirespirim Kalesi'nin kapdanıyla düşman olup Üstolni-Belgrad'dan ansızın yetmiş adet *"Benim diger [335b] nîst"* diyen tarzı tavrı belli çete ve söz sahibi başı telli yiğit ile gece yarısında çatal atlar ile çıkıp doğru Pirespirim Kalesi yakınına vardığında altmış beş yiğidi bir ağaçlık içine pusuya koydu.

Seydî, beş yekke-süvar yiğit ile Pirespirim Kalesi kapısı önüne gelir. Kale kapısı, ateş saçan güneş felek kulesinden baş gösterdiğinde açılınca kale kapudanı kale kapısının iç yüzünde elinde asasıyla nice yüz kâfir karşısında el kavşurup sabah divanında başkanlık ederken hemen Seydî Paşa hendek üzerindeki köprüden at koparıp kapudana bir pehlivan hıştı (küçük mızrak) ile vurur ki terzi iğnesi atlastan geçer gibi kâfirin kin dolu göğsünden geçer.

Diğer kâfirler kale içine kaçarlar. Beş atlı kale içinde sağdaki ve soldaki küffârları kırarlar. Kapudanın başını Seydî keser. On yedi kelle daha kesip korkmadan çekinmeden kaleden dışarı çıkıp giderken kaleden toplar atılır, bütün küffâr atlanır.

Üç yüz kadar küffâr Seydî Paşa'yı kovmaya başlarlar. Seydî pusuyu geçince pusuda olan 65 nefer gaziler bir ağızdan,

"Allah Allah" deyip üç yüz kâfire kılıç korken Seydî de geri dönüp,

"Koma kurdum" diye üç yüz kâfirden yüz ellisini kılıçtan geçirip ellisi kaçar. Yüz adet kâfirleri üç adet kapudanlarıyla

bağlayıp esir eder. Ölülerin silâhlarıyla ve küheylân katana Sen Martin atlarıyla ertesi günü sabahleyin İstolni Kalesi'ne gelirler.

Ardından Siyavuş Paşa'dan bir samur değerli hil'at, bir çeleng, bir murassa koşumlu at ve üç kese nakit hediye geldi. Günden güne Seydî Paşa Kanije serhaddinde, Budin ve Egre serhaddinde meşhur olup nâmdar oldu.

Bu Pirespirim kapudanını ve bu kadar küffârı kırdığını Nemse Çasarı padişaha bildirdi. Gördüler ki Seydî sulha aykırı işler ediyor. Ama ne çare, sonunda (---) tarihinde Revan tarafında kızılbaşın ayaklanması ve kötü işleri yayılınca Sadrıazam Sâlih Paşa, Defterdarzâde'ye Erzurum eyaletini ve Seydî Ahmed Paşa'ya İspir-Tortum sancağını ihsan ederek,

"Acem serhaddinde ne işlerlerse işlesinler" diye yaptıkları görmezlikten gelindi.

Cem-azametli saadetli padişah Sultan İbrahim Han, Seydî Ahmed Paşa'nın suç defterine bakmayıp huzurunda musahiplerini öldürdüğünü afv edip bir kese altın, bir otağ, on katar katır ve on katar deve yüküyle ihsan edip tuğ, tabl (davul) ve alemlerini (sancaklarını) yeniden hazineden bütün levazımâtını ve yedi küheylân at koşumlarıyla yedek atlarını bağışlayıp;

"Beni sevenler Seydî Paşa'ma riayet eylesin" deyip Seydî Paşa'ya hayır dua edip arkasını İbrahim Han sığar ve;

"Yürü Allah işin onara, göreyim seni. Acem serhaddinde nice gazalar edersin." diye Tortum sancağına gönderir.

Üsküdar'a çıktığında bütün vezirler ve İstanbul'un bütün ileri gelenlerinden o kadar koşumlar, mallar ve eşyalar geldi ki Seydî Paşa bir vezir gösterişi kadar büyüklük ve gösterişe sahip olup mükemmel kapısıyla menzilleri alarak Tortum sancağına gider.

Şuşik Kalesi gazasında, Gönye ve Mikrilistan fetihlerinde bol bol görüşüp her gün bütün hâllerine ve sırlarına vâkıf idim. Zira Defterdarzâde Mehmed Paşa efendimiz kendini haddinden fazla severdi. Tortum sancağına göndermeyip çoğu vakitlerde Seydî Paşa ile has sohbetler eder, aydan aya birer kese cep harçlığı bağışlar ve o da Erzurum'da otururdu. Bu hakir de o yolla âşinâlık kazanıp nice zaman hakir ile hüsn-i ülfet ederdi.

Hatta cirit meydanında hakire latife yüzünden bir cirit attığında yüzüme isabet etmiş, dört adet dişimi boğazıma tıkmıştı. Defterdarzâde efendimiz hayli müteessir olup dört dişimin kısasına karşılık bir kese ceza ve bir küheylân at cerime verip

sulh olduk. Ama Hazret-i Kur'ân-ı Azim'i ve Furkan-ı Mecid'i okurken harflerin mahreçleri kısık sesle belirtip, sin, şın, sad, zâ ve dal gibi harfleri hakkıyla telaffuz edemez, mahreçleriyle çıkaramaz olduk. Ama dişlerimi kırdığı yine Seydî Paşa'ya helâl olsun. Yedi küheylân at, yedi Gürcü köle, iki kese ve nice değerli elbise bağışlarını görmüşüm. Bir cömert, kerem sahibi, hile ve dalavereden uzak, kin, kibir, düşmanlık, çekememezlik ve fesattan arınmış yumuşak huylu, halim-selim, garip dostu, hafif ruhlu, sade-dil, saf gönüllü, tâbilerini ve yakınlarını sever, asker-keş, düşman öldüren, hünerli yiğit, dilâver, er kişi idi.

Gerçi ilim ve fazilet sahibi değil idi, ama yiğit ile kahredici kuvvet sahibi bir Hâtem-i Tây huylu, derya gibi geniş gönüllü, hoş-sohbet, hafif ruhlu, hoş-meşrep *[336a]* meydan yiğidi, iyi at binicisi, pehlivan, zeki tabiatlı ve yürekli kimse idi. Bütün yasaklanmışlardan uzak, pâk inançlı Müslüman, mümin, âlimleri, sâlihleri, gazileri, din yolunda savaşanları severdi.

Gerçi herkes ile hüsn-i ülfet için güler, oynar, sarık bozup güleş eder, keyfine göre satranç oynarken piyâde (piyon) yerine şahı verip atı fil gibi oynardı. Şahı vezir yerine verip "ben sağ olayım" derdi.

Bu da latife gibi bir güzel ahlâkı idi. Ama bütün sahip olduğu güzel ahlâkından daha övülecek şeyi, garip gurebaya at, koşum, bağışlar ve paralar verip çerağ etmesi, zengin fakir nimetinin herkese daima bol olması bütün güzel sıfatlarından daha üstündü. Hudâ bütün müşkil işlerini kolaylaştıra.

Ketağaç Paşa'nın ahlâkı (---) (---) (---) de yetişmiş Boltakay kabilesinden Çerkez asıllı yarar, nâmdâr, cesur ve yiğit bir sancakbeyi idi. Trablusşam toprağında genellikle Hama ve Humus sancaklarına mutasarrıf olup çöl Araplarının taraflarda damarını kesmiş bir paşa idi. Âdil ve reaya dostu, iyi asker, yiğit ve cesurdu. Ama aslâ Türkçe bilmezdi. Hemen kılıç, at, zırh ve muteber at bilirdi. Hattâ Humus dışında Âsi Nehri kenarında Çöl Araplarını kırmıştı ki, hâlâ kemikleri öbek öbek yığılı olup "Ketağaç Paşa Tepesi" namıyla bilinen bir kemikten tepedir.

Ve bu Ketağaç Paşa'nın evi Antakya şehri içinde büyük bir saraydır. Kapısında han zinciri gibi zincir çekilmiş idi. Bir kere Antakya dışında Araplar geldi derler, hemen atına adamlarıyla binip sarayının kapısındaki zinciri açmaya kapıcı bulamaz. Ketağaç Paşa hemen dal-kılıç olup zincire öyle bir Ketağaç satırı

vurur ki hâlâ zincirin parçaları kapısının kemeri üzerinde asılı durur. Gelen ve gidenlere ibretlik bir seyirdir, insanın yapabileceği bir şey değildir.

Bizimle bu zaferle sonuçlanan Gönye gazasında ve Mikrilistan yağmalanmasında ettiği yararlığı bir er etmemiştir. Tanrı bütün isteklerini ve arzularını yerine getirsin.

Deli Dilâver Paşa hikâyesi: Bağdad fâtihi Sultan Murad veziri Kara Mustafa Paşa da Yeniçeri Ocağı'nda ta'limhanecibaşı iken bu Dilâver Paşa onun kölelerinden, Gürcü asıllı Açıkbaş kabilesinden deli-dolu Deli Dilâver adlı bir yiğit iken Kara Mustafa Paşa sadrıazam olduğunda ilk başta bir tuğ ile bu Dilâver Paşa'ya Tortum sancağını ihsan eder. Daha sonra Tortum Seydî Paşa'ya verildiğinde azledilmiş olarak Şuşik Kalesi fethinde, Gönye fethinde ve Mikrilistan yağmalanmasında bulunur. O diyar kendi toprağı olduğundan Mikrilistan'dan hayli değerli esirler eline girip hayli küffârı kılıçtan geçirerek kahramanlıklar etti. Hilesizce deli veli şekilli adam idi. Ama savaş sırasında gözünü çöpten ve budaktan sakınmaz iyi at binici, usta silâhşör, tüfenk atıcı, okçu ve yarar er idi.

Ama hepsinden gülünç hikâyesi odur ki; bir kere Revan hanı tarafından Tokmak Ali Han adında bir namlı ve gösterişli, büyük armağanlar ile dostluk mektuplu bir elçi geldi. Ve paşa efendimize bütün hediyelerini takdim etti. Getirdiği bütü hediyeleri vezir tarafından makbul oldu. Kârhane işi şah kılıçlarından bir mücevher ve murassa kılıflı bir altın nişanlı kılıç verdi ki gerçekten de ateş saçan bir kılıçtı. Elçi de bu kılıcı sıyırıp paşa huzurunda kılıcı o kadar övdü ki sanki o kılıç Zülfikar kılıcı idi. Paşa da adı geçen Deli Dilâver Paşa'ya hitap edip;

"Paşa karındaşım! Kılıcın yahşisinden tanır mısın?" dedi. Paşa da;

"Kılıcın eyisi diş tutmayandır, göreyim şu kılıcı" deyince, kılıcı paşanın eline verirler. Heman kılıcı dişiyle kütür kütür kırıp;

"Şey değil imiş", diye muhabbet meydanına bıraktığında fakir elçi Tokmak Han, hayretler içinde cansız kalıp kılıcı övdüğüne pişman oldu.

Yemekten sonra Dilâver Paşa'ya özel kâsesiyle bir kâse kaynar kahve gelip bir demde teklemeden içerdi. Daha sonra buhur

ve gülsuyu geldiğinde gülsuyunu içip güzel kokusundan sonra buhurdanın kapağını açıp bütün ateşleri yediğine elçi hayran kalıp;

"Sultanım! Bunların ism-i şerîfleri nedir?" dedi. Defterdarzâde:

"Dilâver Paşa karındaşımızdır" dedi. Elçi de;

"Yoh bunlara Semender Paşa demek gerektir ki ateş yimek semender kuşuna mahsustur" diye bol bol latife şekilli şakalar olundu. Ama bu Dilâver Paşa da cesur ve benzersiz bir gazi idi. Vonık Ahmed Paşa kapdan iken Kara Foça cenginde ettiği yararlıkları Pijen ve Şağat etmemiştir. *[336b]* Tanrı'ya hamd olsun böyle gazi ve beylerbeyileri ile nice gazalarda bulunduk, *İhsan sahibi kabul etsin.*

Ancak Seydî Ahmed Paşa hepsinden cesur, yiğit, güçlü kuvvetli, korkusuz, dilâver ve ince belli, yassı yağrınlı, omuzları geniş, pazuları kalın, parmakları iri arslan pençeli idi, ama güzel yüzlü değil idi. Mısır'da adı geçen hatunun satın alınmış kölelerinden iken çiçek çıkarmıştı. Karanlık bir evde üç ay zelil ve perişan yatakta yatıp ağlayarak çiçeğin yerlerini tırnaklarıyla koparıp nur yüzü tane tane çiçek nişanlı olmuştu. Esmer renkli, tatlı görünüşlü, güler yüzlü ve sevimli kalpli idi. Dîn-i mübinin yardımcısı, zamanın Rüstem-i Sam'ı, savaş meydanlarının binicisi ve savaşçısı idi. *Allahu Taalâ korusun.*

Velinimet Defterdarzâde Mehmed Paşa'nın hikâyesi
Allah yolunu açık etsin.

Defterdarzâde Mehmed Paşa efendimiz ol yiğit vezirdir ki (---) tarihinde Sultan IV. Murad Han'ın defterdarı Mustafa Paşa'nın göz nuru idi. Babası Bosna asıllı Hersek sancağında Novesin adlı amber kokulu temiz topraklı kasabadan gelip Ekmekçizâde Ahmed Paşa hizmetine girer. Sultan Ahmed Han zamanında başbakıkulu, sonra Sultan IV. Murad Han zamanında müstakil defterdar paşa oldu.

Daha sonra (---) senesi Şaban ayının yirmisinde Sadrıazam Receb Paşa ve Şeyhülislâm Hüseyin Efendi telkiniyle Yeniçeri Ağası Hüseyin Halife'yi, Musa Çelebi ki padişah musahibi idi, onu ve Defterdar Mustafa Paşa ki efendimiz Mehmed Paşa'nın aziz babasıdır, bu üç suçsuzu kul eşkıyâları haksız yere öldürdüler. Defterdarı Atmeydanı'ndaki büyük çınara uzun ipler ile sinirinden baş aşağı astılar. Ve nice suçsuz insanın haksız yere

kanlarını Atmeydanı'nda beyaz kar üzerine döktüler. İnsan vücutları kar ile birleşip Atmeydanı'yken et meydanı olup büyük karışıklık, fitne ve fesatlar oldu.

Efendimiz Defterdar Paşa'nın Süleymaniye'deki sarayını ve Hisar'daki yalısını yağmaladılar.

Efendimiz Mehmed Paşa bu günahsız, şehit ve ayaklarından asılmış Mustafa Paşa'nın uğurlu yıldızlı oğludur. Annesi, efendimiz Melek Ahmed Paşa'nın akrabalarından olduğundan bu hakirin de şefkatli annemiz ile hala kızları idi.

Mehmed Paşa efendimizle dostluğumuz ve ülfetimiz o cihettendir. Kendileri Süleymaniye'de doğmuş olup İstanbul toprağındandır. Ruznâmeci İbrahim Efendi, paşayı on dördüne basıncaya kadar yetiştirip ilim, kemâl ve marifet sahibi etti. Bir güneş parçası, İlâhî nur ve bir ay ışığı civan idi. Babalarının yetiştirmesi Hasan Bey terbiye edip sakal sahibi, vakarlı bir genç oluncaya kadar köşe bucak sakladı. Bütün ilimlerden haberdardı. Güzel yazı yazmada, lügat ilimlerinde, nesir yazmada, şiirde manalar denizi ve maarif sahiplerinden oldu.

Kara Mustafa Paşa kendilerine Kâğıt eminliğini bağışlayarak divan erbabından olup üst hil'at ile diğer divan memurları gibi divan kurardı.

Daha sonra Anadolu muhasebecisi olup İbrahim Han'ın tahta çıkışının ilk yıllarında Dergâh-ı âlî başkapıcılarından olup bütün kapıcıbaşıların önüne geçip zamanın seçkinlerinden oldu.

Daha sonra Sâlih Paşa, Civan Kapıcıbaşı vezirin azlinden sonra sadrıazam olup paşaya yeniçeri ağalığını verdi. Ağalığı kabul etmeyince Erzurum eyaletini verdi.

Bu hakir de yakınlığımızdan dolayı birlikte gitmeye memur olup çadırlarımızı, yolluklarımızı, üç at, bir Gürcü köle, bir yorga mu'teber at ve üç yüz kuruş ihsan etti.

Sadrıazam Sâlih Paşa da bu hakire iki yüz altın ve bir samur kürk bağışladı.

Menzilleri kat edip merhaleleri uçarak yukarıda yazıldığı üzere yetmiş günde Erzurum Kalesi'ne girip adaletle davranması sonunda bütün re'aya vü beraya huzur içinde oldular. Ama serhad boylarında olan Acem hanları ve sultanları, Gürcistan ve Mikrilistan beyleri askerinin çokluğundan hoşlanmayıp her zaman her taraftan hediyeler ile namlı elçiler gelirdi.

Gösteriş ve büyüklükte, vakar ve asalette, yakışıklılık ve cana yakınlıkta ve zarâfette benzersiz yiğit bir vezirdi.

Görünüşünün güzelliği benzersiz bir yiğit, iyi at binicisi, savaş ve uğraş meydanında bir cesur arslan, bütün takımları uygun, pazusunda doğan ve toykun ile av avlar, şehbaz, ser-firaz, seçkin, sevimli, yiğit, Âsaf-ı Berhayâ gibi iyi huylu ve şanı yüce bir vezir idi. Onun mutfağında pişen şekerli, lezzetli nefis yemekleri bir vezir sofrasında görmedim, ancak Bayram Paşa merhumda görüp meclisine dahil olup nimetini yedik.

Ama bunun âletleri ve kap kaçağı, gümüş sinileri, gümüş sahanları, yüz adet mertebanî (çapı 40 cm. den büyük derin seramik tabak), *[337a]* yüz adet çini fağfurları ve diğer sırmalı makramaları, peşkirleri, gümüş ve altınla kaplanmış leğen ve ibrikleri, gülâbdân ve buhurdanları, bütün içecek kâselerini bir vezir sofrasında görmedim. Ancak Canpolatoğlu Mustafa Paşa, kaptan iken kutlu meclisine katılmıştım. Onu da zenginbaht ve saadet sahibi bir yıldız, pâk, Aristo akıllı yiğit bir vezir gördüm. *Allah rahmet eylesin.*

Bu Erzurum'da Tabanıyassı Mehmed Paşa şehit etmiştir. Erzincan Kapısı dışında Deveçeşmesi yanında gömülüdür. *Allah rahmet eylesin.*

Ama bu Mehmed Paşa efendimizin yemeği onlardan daha çok pişirilir. Bütün zamanda, savaş ve barışta mutfağına bal ve miad şekeri girmemiştir. Hepsi Şam'ın nebât-ı hamavî ki katu şekeridir, zülbiyât (tatlı) ve hulviyâtı (helvaları), baklavası, paludesi, muhallebisi, yazda ve kışta üçer kâse türlü türlü hoşafı tamamen Şam nebatından idi. Bütün seferlerde bile gece ve gündüz yirmişer fağfurî safî tereyağlı katmerli böreği, çöreği ve misk kokulu yemeği beğenilirdi.

Ve burada olan değerli sofra takımları ve kap-kacak bir vezirde yok, bol ü pâk kap-kacakları vardır. Ve sofrabaşı hizmetine memur yetişkin, temiz, seçkin ve müstesna, canı tez ve çabuk, güneş parçası, atlas ve sırmalı giyeceklere gömülmüş hizmetçileri vardır. Bunların her biri birer hizmete ayrılmış has kölelerdir.

Ve bir hasleti dahi bu idi ki mutfağında kırk adet aşçı var idi. Yolda olsa yirmisi konakçıyla ileri gider, onlara kalfa baş olurdu. Yirmisi geride aşçıbaşıyla geri kalır, bazı menzillerde akarsuların kıyısında konaklanılır, avlanan balıkları, vahşi

ceylanları, keklik, turaç, süğlün ve çili ve diğer avlanan hayvanları pişirirlerdi.

Bu anılan aşçıların mirîden yirmi adet saraçları aşçıların atlarını eğerlerdi. Vay ol aşçının hâline ki at eğerleye. Hemen hazır bulup binerler. Ve beş adet mirî seyisleri var idi.

Bütün aşçılara on küçük çadır ve on nefer çadır mehteri var idi. Vay o aşçının hâline ki at eğerleyip at timar ede, çadır kurup boza ve odun parçalaya. Başka âteşçileri var idi. Ve bütün aşçıların elleri eldivenli idi. Tâ bu mertebe pâk gezerlerdi. Zira pis olsalar yüz deynek yemeleri kesindi. Ama yılda iki kere yıllık baştan ayağa beyaz sâdelere gömülürlerdi. Bayramlıkları baştan ayağa saya çuka ve çeşit çeşit değerli atlas idi. İç ağalarına ne şekilde elbise verilirse bütün kırk adet aşçılara da öyle elbise ihsan olunurdu. Zira çoğu kendi köleleri idi.

Üç ayda bir ulufeleri çıkardı. Aşçıbaşıya yevmiye birer kuruş, kalfaya yarım kuruş, hamurcubaşıya, kebapçıya, yahniciye, tatlıcıya ve çorbacıbaşıya sözün kısası yedi ustaya çeyrek kuruş yevmiye, geri kalanlara onar akçe yevmiye, ama çinicibaşı da bir katar deve yükü kâseler, fağfurîler ve mertebanîler (çanak çömlek) olduğundan başka cerge (topluluk, takım) sahibi olup taşra kilarcıbaşı cergesiyle, vekilharc ağa cergesiyle, ekmekçibaşı cergesiyle, matbah emini cergesiyle, çaşnigirbaşı cergesiyle, bütün karakullukçular ağaları ve aşçıbaşı cergesiyle ard kapı tarafında konarlar. Bu anılan ağaların aşçıbaşıdan başkasının birer çeyrek yevmiye ulufeleri var idi.

Hepsine üç ayda bir peştemalları, sabunları, pabuçları, mestleri ve siyah tomakları (deriden kısa çizme) verilirdi. Ve her aşçı yeteneğine göre bir lezzetli ve yeni bulunmuş bir yemek getirse ona bağışta bulunulurdu.

Ve dolmacı, kıymacı ve köfte kebapçıların balık ağından yapılmış sık çadırları var idi. Eti o ağ çadır içine korlar, aslâ sinek giremezdi. Ve her yemek çıktıkça bütün mertebanîler ile vekilharc ağa, çaşnigirbaşı, aşçıbaşı, başhalife, kebapçıbaşı, hamurcubaşı ve çorbacıbaşı bunlar paşa huzurunda pâk giyimli, muhteşem hançerleri ve çifte zincirli bıçaklarıyla sofra başına hazır olup dururlar. Bir yemeği beğenmese onları azarlardı.

Ve hangi mansıba varsa ilk önce attan indiği gibi divanı savıp sarayın hamamını, hazineyi, kiları ve iç ağaları odalarını gezip dolaşır, herkesi yerli yerince yerleştirir, daha sonra yaya

mutfağa girip görürdü. Eğer müsellemin mutfağı yaptığını beğenmediyse o mutfağa marangoz ve yapı ustaları üşürüp öyle süslü ve güzel beyaz kubbeler yaptırır, her ustaya birer tezgâh yerleri eder, sanki Keykâvus mutfağı ve Ba'lbek-i Süleyman mutfağı ederdi.

Bütün duvarları, bacaları ve kırk elli adet ocakları beyaz kireç ile sıvayıp beyaz inci gibi ettirirdi.

İki üç günde bir habersizce mutfağı basardı. Başka adam görse, aşçının giyeceklerini, tırnaklarını, [337b] diğer takımlarını ve mutfağı pis görse ve birinin camekânında kirli esvap görse vay aşçıbaşının haline! Vay eli, kolu ve tırnakları kirli aşçının hâli ve ahvaline ki iki yüz kızılcık deyneği hoşafını, aşçıların tabanında pişirip içirmesi kesindir.

Elbise dolabında ve sırtında tertemiz ve pak esvaplarını görürse bağışlarda bulunup maaşına zam yapardı. Çocukluğundan beri hilkati (yaratılışı) böyle pâk olmakla meşhur olmuş idi. Cümle iç ağaları ve dış ağaları da hep böyle pâk ve temiz ağalardır.

Her gün savaşta ve barışta sabahleyin kahvaltı yirmi fağfurî miskli ve şekerli yemekler gelip güzel kokusundan insanın dimağı kokulanırdı. Ve yine seher vakti yedi yere de onar fağfurî kahvaltı yemek çekilirdi. Ve hazinedar, silahdar, çukadar, nişancı ve mühürdara kısacası yedi iç ağaları mertebe sahiplerine beşer sahan kahvaltı yemek çıkar, onlar ile bütün iç ağaları kahvaltı ederlerdi. İmam efendiye, bu hakir Evliyâ'ya, iç mehterbaşıya, çalıcı mehterbaşıya ve kapıcılar bölükbaşısına da kahvaltı giderdi.

Masrafları çok idi. Ve herkese cömertlik ederdi. Daima alışkanlıkları al, kırmızı ve yeşil değerli elbiseler giymekti.

Halk arasında gaddar derlerdi ki "Paşa gururlu, kan dökücü. Kendini düşünen, bencil, öfkelidir" diye dil uzatırlardı. Gerçi gösteriş ve büyüklük sahibi olduğundan iki tarafına selâmı az idi. Bu cihetten yine halk ayıplayıp;

"Paşanın gözünde kesinlikle insan yaratılmamıştır. Bu selâma hep el bağlayıp duran insanlar cansızlar ve haşerât türleri imiş. Eğer insanoğlu olsalar paşa da adam gibi selâm verirdi." diye insanlar arasında fesatçı ve kötüleyici adamlar bu şekilde dedikodu ederlerdi. Ama şanlı paşa halkın anladığı gibi değil idi. Makamında yalnız kaldığında akranlarıyla, musahip hizmetçileriyle, Seydî Ahmed Paşa, Baki Paşa, Ketağaç Paşa ve

Deli Dilâver Paşa ile yalın ayak ve başı kabak olup gürz, matrak ve kılıç oyunları oynayıp çeşit çeşit silâhşörlükler ile nice türlü oyunlar, curcuna, güreş oyunları edip elbiseleri ve altlarında olan halılar parça parça ve yüzleri toz toprak olur, bu gibi şenlikler ederlerdi.

Ama padişah divanında vezirliğin hakkını verip ağırbaşlı davranır, herkese gülümsemez, her adamın yeteneğine göre davranırdı. Devlet işlerinin yürütülmesinde duruma uygun olarak kah yumuşak, kah mudara, kah yan bakma, atma, tutma, asma, basma, vurma ve kesme tavırlarını gösterdiğinde sesini işiten suçlu adamların ödleri patlar ve başlarına toprak yağar, o saat bir davayı hallederek düşmanlığı yok ederdi.

Bir davayı aslâ süründürmezdi, yalancı şahit ile dava edeni sevindirmezdi ve haksız davayı zayıf sözle hükme bağlayıp mazlûmları yerindirmezdi. Zira ilim ve fazilette derin derya idi. Feraiz ve fıkıh ilminde bin altmış adet şer'î mes'ele, *Kudûrî* ve *Mültekâü'l-ebhur* ezberinde idi. Ve nice ilimleri de iyi bilirdi.

Denkleri ve akranları ile daima iyi geçinirdi. Ama önceki zamanlarında, birileri çok bilgi sahibi olduğu iddiasında olsalar ve haddini aşıp yukarıdan aşağı muamelesini edenleri ele alıp her ne mertebede ve makamda ise ona haddin bildirir, "Ahfeş-i Mü'ellifin keçisine bindirip" o uygunsuz davranış sahibi olan adamı âleme rezil ederdi. Mısra:

Gerekdir kendözin bilmezlere kendüyi bildirmek

deyip kötü isim sahibi edip yukarıda yazılan mısraı okurdu.

Ve gayet cesur, yiğit ve cömert idi ki birkaç kere bindiği saba rüzgârı gibi sür'atli atını âletleri ve koşumlarıyla sıradan bir fakir insana bağışlardı.

Savaş meydanlarında kumandanlık eder, asker toplar ve Müslüman askerleri cenge teşvik edip bol hediyeler dağıtırdı, herkes yolunda can ve baş feda edip uğuruna ölürlerdi. Zira *"İnsan iyiliğe kuldur."* sözünü iyi bilir idi.

Hattâ bu hakir gösterişsiz Evliyâ, (---) tarihinde paşa efendimizden izin aldığımda Kâbe-i şerîf'e gitmek için harcırah olarak hakire beş yüz altın ve iki kısrak bağışlamıştı. Sultan IV. Mehmed Han'ın tahta çıkışı sınasında, Atmeydanı cenginde, Silahdar Murtaza Paşa'ya Mevlevî Vezir Mehmed Paşa, Şam eyaletini verip Murtaza Paşa ile menzilleri kat ederek cennet kokulu

Şam'a girince Murtaza Paşa hakiri ılgar ile İstanbul'a göndermişti. Mevlevî Veziri haksız yere öldürüp 1058 [1648] tarihinde Kara Murad Paşa veziriazam olmuştu. Hakir Üsküdar'a vardığımda o mahalle tesadüf olundu ki Osmanlı ordusu Üsküdar'da Gürcü Nebî, Katırcıoğlu, *[338a]* Akyakalıoğlu ve Çomar Bölükbaşı adlarındaki celalî eşkıyalarının 47.000 cemapur (çapulcu) askeri ile Osmanlı askeri kütâ-küt cenglerine hakir rast geldim.

Sözün özü Defterdarzâde Mehmed Paşa efendimiz Osmanlı askerine asker öncüsü olup üç bin yiğit ile çarhacılık hizmetine memur olup o gün Üsküdar'dan Bulgurlu ve Çamlıca dağlarına kadar Katırcıoğlu'nun askeri üstüne yedi kere hücum edip iki taraftan nice yüz adamlar yere düştü. Sonunda ister istemez Katırcıoğlu'nun ve Gürcü Nebî celâlînin bozguna uğramasına güzel sebep olan Mehmed Paşa efendimiz, Gürcî Nebî'nin askerini ardlarınca kova kıra Kayışpınarı'na ve Sarıkadı (Sarıgazi) adındaki herkesin ziyaret yeri olan köye kadar bozguna uğramış celâlîden nice kelle ve esir ile sadrıazam huzuruna gelince samur değerli hil'atler ve başına çelenk otağalar sokulup kendine (---) (---) mansıbı bağışlandı.

O gün bu paşa efendimizin ettiği büyük cengi bir baş kumandan etmemiştir. İnşaalah bu cengi ve diğer yerlerde gösterdiği cesaretleri ve yiğitlikleri yeriyle yazarız. *Allah nasip etsin.*

Tanrı'ya hamd olsun böyle cesur ve yiğit benzersiz bir vezir ile ve Seydî Ahmed Paşa, Baki Paşa, Ketağaç Paşa ve Dilâver Paşa gibi Rüstem-i Sâm denginde yiğitler ile nice gazalarda bulunduk. Bu Rabbimin bana faziletindendir.

Diğer taraftan, Erzurum sahrasında efendimiz Mehmed Paşa ile Revan derneği için denizler gibi asker toplanmışken Kasım günleri gelip kışın sertliğinden asker topluluğu dağılıp Sâlih Paşa'nın öldürüldüğü haberi gelince paşa da üzülüp şer'î mahkemede Kasım günlerini sicille kayd edip paşa efendimiz bütün eyalet sancaklarına izin verince herkes sancaklarına gitti. Paşa efendimiz de kendi adamlarıyla Erzurum Kalesi'ne girdi ve yanında ancak Seydî Ahmed Paşa kaldı.

Lâkin Âsitâne tarafından Hezarpâre Ahmed Paşa tarafından türlü türlü suçlayıcı ve ayıplayıcı mektuplar ve emirler gelmeye başladı. Bir gün Âsitane tarafından bir ulak gelip Koca Valide'den, Uzun Ali Ağa'dan, Rodoslu Mehmed Efendi'den ve Kuşçu Mahmud Ağa'dan nice yüz çeşit mektuplar getirip;

"Paşa efendim! Başına tedarik gör. İşte Sâlih Paşa merhumun önce hazinedarı ve daha sonra kethüdası olan Bağdad valisi İbrahim Paşa'nın katline adam gitti. Sen de Sâlih Paşa çelebisisin ve ma'lumunuzdur ki hâlâ Sadrıazam Ahmed Paşa'nın, Baki Bey ve Mestan Bey oğullarıyçün sana ne kadar düşmanlığı vardır. Gafil olma, başına asker toplayıp başına bir tedarik gör. Sana da elbette ma'zullük mukarrerdir. Ona göre davranasın. Varvar Ali Paşa, İpşir Paşa'nın karısını İbrahim Han'a haksız yere vermediği için, Varvar'ı Sivas'tan azl edip katline adamlar gitmiştir. Sakın hâ! Gafilleri uyarmaktır, başına tedarik gör" diye bu gibi öğüt verici mektuplar gelince sonunu düşünen paşa bu haberleri güm edip âlem herşeyden habersiz iken ziyafet yoluyla bir gece nice iş görmüş ağalarıyla kasembillah edip *Kelâm-ı İzzet*'e ve tuzaekmeğe, levendce sır saklamak için söz verirler. Paşa;

"Ağalar, hâlim budur ki ben Erzurum'da Abaza Paşa gibi bu kış-kıyamet diyarda celâlî olup Anadolu hazineleri ve hizmetlerini zabt ettirip bu kalede kapanmak isterim, ne dersiz" deyince bütün ağalar;

"İşittik ve itaat ettik" diye bir gecede kemendler ile iki yüz çengelli merdivenler ve iki bin serdengeçti yarar, ünlü nâmdarlardan Nakışlı Bölükbaşı, Acem Bölükbaşı, Kürt Bölükbaşı ve Saçlı Bölükbaşı hepsi hazır ve silâhlı olup şafak sökmeden bütün serdengeçtiler merdivenler ile gecenin karanlığında iç kaleye gitmek üzere iken kale içinde müstahfızân yeniçeriler haberdar olup hepsi bir ağızdan;

"Allah yekdir, yek" deyip "Alarka! Vura-dura-duta" diye feryad u figanlara başlayıp kalenin dört tarafındaki duvarlarını meşaleler ile aydınlatıp gülbâng-i Muhammedîler çektiler. Ve iç kaledeki bütün topları saraya yönelttiler.

Dış varoşta olan yeniçerileri bütün iç hisara alıp dış kalenin kapılarını açmayınca paşanın bütün askeri ve hizmetlerde olan ağaları dışarıda kaldı. Paşa ancak iki bin kadar adamları ile sarayda kaldı.

Tanrı'nın hikmeti bütün tedbirimiz eksik olup kaleden saray topa tutulmaya başlanacağı sırada sabahleyin Ali Çorbacı araya birkaç seçkin ve ileri gelenlerden sulhçu koyup;

"Bre aslı yoktur" diye yeniçeri ağasına, nice yeniçeri çorbacısına ve elli bir cemaat Halîl Ağa çorbacıya değerli elbiseler ve on kese susma hakkı bağışlayınca fesat savuşturuldu.

Bunun üzerinden on gün geçip (---) tarihinde Zilka'de ayının onuncu gününde bir adam Erzincan Kapısı'ndan içeri keçe külâhıyla ve bir eşek yükü pürçüklü *[338b]* yani havucuyla şer'-i Resûl-i mübin mahkemesi olan Emir Buharî şeyhi damadı faziletli Molla (---) (---) Efendi huzuruna girip;

"Sultanım! Bir eşek yükü havuç getirdim. Eşeğim bağırmadan, kaleden yeniçeriler çağırmadan, paşa kullarını başına kığırmadan, benim şu kızıl ağacıma narh ver" deyince molla ve diğer mahkeme görevlileri end-bend olup;

"Adam! Muradın nedir?"

"Sultanım! Muradım bu Erzurum'u müsellimlik ile zapt etmektir" deyince hemen kadı;

"Safâ geldiniz Müsellim Ağa, hoş geldiniz" diye ayağa kalkar.

Hemen ardından Erzurum Kalesi'nin kapılarını kapattırıp yeniçeri ağasına, bütün çorbacılara ve vilâyet ileri gelenlerine haber verilince paşaya haber ettiler. Zira paşadan korkarlardı ki gelen müsellimi asıp Erzurum eyaletini zabt ede. Bu yüzden korkuya düşmüşlerdi.

Daha sonra müsellimi havuççu re'ayası kılığından çıkarıp bir kat samur giyecekler bulup esvap ve ihtişamıyla bütün yeniçeri ocağıyla paşa divanına gelinerek hatt-ı şerîf ve padişah emirleri okunur. Erzurum eyaleti Gürcü Koca Mehmed Paşa'ya bağışlanmış.

Paşa "Allah mübârek eyleye" diye müsellime değerli hil'at giydirir. Fakir müsellim edeplice geri geri giderken hil'atinin eteğine basıp tepesi üzere yere kapanınca garip müsellim;

"Aman sultanım! Ben bir emir kuluyum. Benim suçum yoktur. Aziz başınçün beni makaraya asıp katl etme." diye feryat etti. Meğer paşa, divanhane kemerlerinde bir makara kurmuştu, her gece orada kırk elli kandil yanardı. Âsitane tarafında böyle duyulur ki;

"Varan müsellimi paşa asmak için divanhane ortasında bir makara kurdu" haberi yayıldığından fakir müsellim kıyafet değiştirerek mahkemeye eşek ile havuççu kıyafetiyle gelmesinin aslı o imiş. Hemen paşa;

"Kaldırın müsellim ağayı" deyince müsellim;

"Aman! Aman!" diye feryat etti. Müsellimin koltuğuna girip yine ağırlamışken müsellim gördü ki kendi düştü, hemen aklı başına gelip:

"Hemen sultanım! Yarın sabahleyin kaleden dışarı çıkıp üç günde tedarik görün. Elbette bu şehirden çıkarsız" deyince hemen paşa;

"Bre vurun şu kahpe hîz (puşt) gidiyi" der. Bu kere fakir müsellim gerçekten düşüp canı cehenneme gide yazdı.

"Bak a mel'unun boş mânâsız teklifine. Ben düstur-ı mükerem vezir olam, bana böyle ısrar eder, zorlar." diye çok çok öfkelendi.

Elli bir cemaat çorbacısı Halil Ağa araya girince Paşa kale içinde tam bir hafta bekledi.

Dört taraf hizmetlerinde olan bütün bayraklar ve ağalar bölük bölük gelip bütün hazırlıklar görülüp,

İşbu 1057 yılı Zilka'de ayının 18. günü [14 Ocak 1648] Erzurum'dan o şiddetli kışta İstanbul'a doğru yola çıkıp çektiğimiz şiddetli sıkıntıları bildirir

Evvelâ Revan hanı tarafından 3000 baş kervan gelip baş kervancıbaşıları Şah ortağı Yezdanbaş adında başı alaca ve gönlü karaca bir Kızılbaş idi. Onun bütün parça yükleri ve tenbelidlerin (denklerini, bohçalarını) çözüp şer'î kanun diye gümrüğü alındı.

Gümrük emini Tatus adlı Ermeni feryat ede gördü. Topu topu 440 kese gümrük alındı. Şehirden alâka kesilip büyük alay ile Erzincan Kapısı'ndan dışarı çıkılarak Pazarbaşı Değirmenleri adlı ferahlatıcı yerde konaklanıldı. Bütün Erzurum ayânından o kadar at, katır, deve, koyun ve kuzu gibi hediyeler geldi ki bütün ağalar da hediyelerden pay sahibi olup doyum oldular. Dört taraftan günden güne ağalar gelince daire genişledi.

Erzurum dışında kâhice kar, boran, kâhice açık hava ile konaklarken Bağdad Valisi Sâlih Paşa kethüdası İbrahim Paşa'nın katli haberiyle bütün 150 iç ağaları, yetmiş adet kapıcıbaşıları, yedi bayrak ve yedi yüz yiğit sarıcası, üç bayrak sekbanı geldi. Bunların hepsini alıp;

"Safâ geldiniz, hoş geldiniz." diye herkese bol bol tayinatlarını verip mazlûm İbrahim Paşa için hayli gözyaşı döktü.

Ve ertesi gün Devlet kapısı tarafından Tokmak Haseki adlı bir solak ulak yelerek gelip bir ferman getirip;

"Sen ki, vezirim Mehmed Paşa'sın! Daha önce selefin Süleyman Paşa, kötü yaşayışlı Kızılbaş'ın başkaldırmasını arz ettiğinde seni eyaletin askeriyle Revan derneğine memur etmiştim. Yavaş davranıp edip gitmeye üşenmişsin. Gerektir ki emr-i şerîfim vardıkda bir an ve bir saat durmayıp arpalık şeklinde sana Kars eyaletini ihsan ettim. Elbette eyaletine gidip o serhadleri gözetip koruyup alâmet-i şerîfime itimat edesin" *[339a]* diye ferman okununca;

"Emir padişahımın" diye harcırah üç kese kuruş bağışlayarak Haseki Ağa'yı Âsitane tarafına gönderip,

"Her ne olacaksa olsun." deyip Kars tarafına gitmeyip,

Âsitane tarafına yöneldiğimiz menzilleri bildirir

Evvelâ Bismillah ile Erzurum'dan batı tarafına 3 saatte,

Kân Köyü menzili: Erzurum sahrasının ortasında bir ma'mur Ermeni köyüdür.

Buradan yine o sahra içinde batı tarafına 5 saat gidip,

Ilıca Köyü menzili: Erzurum sahrasının batı tarafı sonunda tatlı bir ılıcadır ki Akçakoyunlu padişahlarının hayrat u hasenâtlarıdır. Üzeri yüksek kubbeler ile örtülü ona on büyük bir havuzu var, içi beyaz kumdur, taş döşemeli değildir. Ama havuzunun bütün çevresine beyaz taşlar döşenmiştir. Suyunun sıcaklığı aşırı derecede değildir, biraz ılıktır. Suyunun kokusu diğer kaplıcaların kokusu gibidir. Ama Ziyaeddin Kalesi ılıcasından daha yararlı suyu vardır. Uyuza ve leke hastalığına yararlı olup nice çeşitli hastalıkları giderir.

Buradan 5 saatte yine batı tarafına,

Hınıs Köyü menzili: İki yüz haneli Ermeni köyüdür.

Buradan yine batıya 5 saatte,

Mama Hatun Köyü menzili: Bir dereli ve kayalar dibinde iki yüz haneli Müslüman köyüdür. Ve beyaz yalçın kaya dibinde,

Mama Hatun ziyaret yeri: Akçakoyunlu padişahlarının hatunlarından bir hayır sahibesi imiş. Kendileri yüksek bir türbe içinde evlatları ve torunları ile gömülüdür. Bir minareli bir camii, imareti ve medresesi vardır. Lâkin evkafı miriye bağlı olduğundan imaretleri haraba yüz tutmuştur. Yukarıda, Erzurum'a giderken ayrıntılı olarak özellikleri yazılmıştır.

Buradan yine batı tarafına dereli ve tepeli yollar ile (---) saatte,

Kütür Köyü menzili: Erzurum toprağında bakımlı ve şenlikli bir Yarmeni köyüdür ve zeamettir. Fırat Nehri üzerinde çam ağacından yapılmış bir köprü ile geçilir. Paşa burada üç gün konaklama ferman edip bu hakiri Kemah Kalesi Tuzla Emini Emirâhur Hasan Ağa üzere gönderdiği,

Kemah Kalesi'ne gittiğimiz konakları bildirir

Evvelâ Kütür Köyünden güney tarafına Fırat Nehri kenarıyla bakımlı ve şenlikli köyler ve çetin yollar geçerek 9 saatte,

Şürim Köyü menzili: Kemah kazası hududunda Kemah kulu aklâmıdır. Re'ayası sâfi Ermenilerdir.

Buradan yine güney tarafına Fırat Nehri kenarıyla 7 saat gidip,

Emin Köyü menzili: Bu da Kemah hududunda Tuzla eminine hastır. Ve bütün re'ayaları Ermenilerdir.

Buradan sabahleyin Fırat Nehri kenarınca (---) saatte,

Felâh yurdu yani Kemah Kalesi

İsimlendirilmesinin sebebi (---) (---) (---) (---) (---) dir. Eski zamanlarda kayserler yapısıdır. Daha sonra Akçakoyunlu eline girdi.

Bundan sonra Azerbaycan Şahı Uzun Hasan elinde iken nursuz Timur bu kale altına geldiğinde Timur'a bir top ve bir mancınık taşı atmaya tenezzül etmediler. Tam yedi ay nursuz Timur bu kaleyi kuşattı, ama hüsrana ve bozuma uğramış sahra köpeği gibi gitti.

Daha sonra (---) tarihinde Fâtih Sultan Mehmed Han, Uzun Hasan'ı bozguna uğrattıktan sonra bu Kemah Kalesi'ni hakkıyla üç ay kuşattı, ancak fethi mümkün olmadı.

Bundan sonra (---) tarihinde Sultan I. Selim Han şehzâdeliği yıllarında Trabzon hâkimiyken bir yoluyla bu Kemah Kalesi'ni feth edip içine yeteri kadar asker kodu.

Sonra Sultan I. Selim Osmanoğlu payitahtına müstakil padişah olmağiçin Trabzon'dan 300 pâre gemiyle karşı Kefe'ye, Kırım yakasına geçip Kırım Tatarının yardımıyla Edirne üzere geldi. Babası Bayezid-i Velî de karşı çıkınca baba ve oğul birbiriyle devlet sınaştılar. Tanrı'nın emriyle Selim, Hacıoğlu Pazarı yakınında Uğraşderesi adlı derede uğraşıp Şehzâde Selim Tatar askeriyle kaçtı. Tatar Kırım'da, Selim Trabzon'da karar eder.

Orada dahi namus, gayrçt ve hamiyetinden durmayıp oğlu Süleyman'ı Trabzon'da hâkim tayin ettikten sonra kendi ülkeyi terk eder. (---) halife hizmetçileri ve yoldaşı rivayetiyle Acem ülkesine gidip İmam Musa Rıza'yı ve Horasan'ın nice büyük evliyâlarını ziyaret edip hükümdar olup şah ile satranç oynadığı meşhurdur.

Bu Selim Han'ın bu seyahati sırasında Şah İsmail isyan edip Kemah Kalesi'ni azıcık bahaneyle istilâ edip tasarrufu altına aldı. Daha sonra Sultan I. Selim, asker toplayıp Edirne'yle İstanbul arasında babasıyla uğraştı. Osmanoğlu kullarının yardımıyla ister istemez babası Bayezid Han'ı tahttan indirip kendisi Çorlu sahrasında müstakil Cem makamlı padişah *[339b]* oldu.

Bütün İslâm askeri ile gönül ve gaye birliği edip babası Bayezid Han'ı Dimetoka'ya sürdü. Bayezid-i Velî Edirne yakınında Havsa adlı yere vardığında, değişik rivayetlerle, bir şekilde ruhunu teslim etti. Mübârek naaşını İstanbul'a getirip camiinin mihrabı önünde defn ettiler.

Selim Han, İstanbul içinde Yenibahçe adlı sahrada büyük çadırını kurup devletin bütün ileri gelenleri Yenibahçe'de biat etti. O an Üsküdar'a tuğunu çıkardı. İlk savaşı Acem ülkesine olup menzilleri katlayarak ve merhaleleri uçarak Şah İsmail'in Sivas eyaletinde daha önce istila ettiği kaleleri feth edip Acem üzerine Çıldır gazasına yönelince denizler gibi asker ile Kemah Kalesi'ni kuşatıp (---) tarihinde büyük savaş ile Bıyıklı Mehmed Paşa eliyle feth etmiştir.

Osmanoğulları Devleti'nde kudret eliyle yapılan Tanrı yapısı kalelerin biri de bu Kemah Kalesi'dir. Biri Diyarbakır yakınında Mardin Kalesi'dir, iman seddi Van Kalesi'dir, Şebin Karahisar Kalesi, Mekü Kalesi, Afyon Karahisar Kalesi, Ermenak Kalesi, Merkab Kalesi, Hasan Kalesi, Gereknuh Kalesi ve Rumeli'de Menekşe Kalesi, Anapolya Kalesi, Mizistre Kalesi, Gördüs Kalesi, Kırım bölgesinde Menkub Kalesi, bu kalçler göklere doğru baş uzatmış mavi bulutlardan başka havalesi olmayan kalelerdir. Ama bu Kemah her yönden onlardan sarptır ki kuşluk vakti olmayınca zirvesinde olan iç kalesi mavi bulutların içinden belli olmaz. Göklere doğru baş uzatmış benzersiz bir tepenin en yüksçk yeindeki kalesi üstünde silu (kırmızı-mavi karışımı) bulutlar eksik değildir.

Fetihten sonra Sultan Süleyman yazımında Erzurum eyaleti toprağında Kuruçay Voyvodalığı hükmündedir. Erzurum paşasının hâssı subaşılığıdır. Ve 300 akçe ile bağışlanır.

Üç nahiye kazadır ve nahiye kazaları bunlardır ki yazılır: **Kercanis** kazası, **Kuruçay** kazası ve **Şehir** kazası.

Bu kazalardan kadıya senelik üç bin kuruş hâsıl olur. Resûl-i Mübin'in yoluna itaatkâr ve bağlı kavmi vardır. Bir hâkim de kale dizdarı ve 500 kale neferatlarıdır. Tuzladan belirlenmiş maaşlarını alırlar. Ve yeniçeri kumandanı, sipah kethüdayeri, nakibüleşrafı ve ayân u eşrafı vardır. Ve bir hâkim de Fırat Nehri'nin karşı tarafında bir saat uzaklıkta,

Kömür Köyü: 700 Müslüman ve Ermeni haneleri vardır. Tuzla emini burada hâkimdir. (---) yük akçe elde edilir iltizamdır. Kardan beyaz ve Hacı Bektaş Velî tuzundan lezzetli tuzdur ki her yerde meşhurdur. Bütün Kürd diyarı ve Türkmen diyarından Bingöl Yaylası'na çıkan insanlar, bütün ihtiyaç sahipleri bu Kemah tuzunu alırlar, meşhur tuzdur.

Ve bu şehrin bir beğenilen şeyi de burada olan ince ve sağlam çadır bezidir, bir diyarda olmak ihtimali yoktur. Rumeli'nde Dırama bezinden iyi ve güzel pamuk bezi olur. Hatta halkın dilinde;

"Kemah'ın bezi, Erzincan'ın kozu ve Bayburd'un kızı" diye darb-ı mesel olmuştur.

Bu adı geçen Kömür Köyü içindeki bağlar içinde akan Kömür Nehri, Cercanis dağlarından gelip Kemah Kalesi dibinde bir göz köprü dibinde Sultan Melik Gazi Efendi Tekkesi yakınında Fırat Nehri'ne katılır. Ve buna yakın, karşı tarafında,

Marik Köyü: Ma'mur Ermeni köyüdür ki Erzurum Kalesi kulunun hâssıdır. Tanrı'nın hikmeti bu köydeki mağaraların içinde Temmuz ayında akan tatlı sular donup buz olur. Kış günleri hamam suyu gibi sıcak olur. Yaratıcı'nın acaip hikmetidir. Ve bütün vilâyet halkı, katık peyniri dedikleri peynirlerini bu mağaralarda saklarlar. Bir soğuk havalı mağaralardır.

Ve bu yerlere Erzurum'dan gelirken Fırat Nehri üzerinde bir göz büyük köprüden geçtik, 500 adam yokuş yukarı gidip Keban adlı kayalı yerleri aştılar ki, göklere baş uzatmış kayalardır. Kaleye çıkarken bu **Keban kayaları** sağ tarafa düşmüş çok derin ve cehennem çukuru gibi uçurumdur.

Ve **Munzır Çayı** dedikleri nehircik bu mahalde Fırat Nehri'ne karışır. Bu Munzır Nehri'nin kaynağı, Munzır Dağı'ndan doğup şehrin bahçeleri içinde olan Satır Deresi'yle bir olup Keban altında Fırat Nehri'ne karışır, berrak âb-ı hayat, bir ak saf sudur.

Keban kayası adlı yer kale dibidir, bir âb-ı hayat su kaynar.

Bu yere yakın **Ali kayası** derler bir kaya vardır. Bu şehir halkının inançlarınca *[340a]* Hazret-i Ali gelip belini dayayıp istirahat ettiği için hâlâ bel ağrısına tutulan kimse o kayaya belini dayasa Allahu Taâlâ'nın emriyle şifa bulur, ama hâssası Allah'tandır. Mıknatıs taşı gibi bir taştır. Bu şehir halkı bu kayaya Eğerli kaya derler.

Bu kayadan yokuş yukarı gidince varoş kefere mahallesidir. Toplam (---) adet toprak ile örtülü bağsız ve bahçesiz hanelerdir. Ve bütün re'ayası Ermenilerdir. Bütün çarşı pazar bu varoştadır. Hepsi büyük küçük 300 dükkândır. Ama kârgir yapı bedesteni yoktur. İki hanları var, iki hamamı, biri ulu cami ile mahkemeye bitişik Çorbacı Hamamı derler, Keban'a yakın Fırat Nehri kenarında Kethüdayeri Hamamı; suyu, havası ve yapısı tatlı eski tarz hamamdır. Ve bu varoş etrafında mahalle yoktur. Ancak bu varoştan yukarıda büyük kale vardır ki göklere baş çekmiştir.

Kemah Kalesi'nin şekilleri: Beşgen şeklinde sağlam taş yapı süslü bir kaledir. Her burç ve kuleleri büyük taşlar ile yalçın kayalar üzerine oturtulmuş bir sağlam, dayanıklı kaledir. Erzurum serhadlerinde benzeri meğer Şebin Karahisarı ola. Benzersiz bir kale demek olmaya, ama Fırat Nehri aşırı biraz havalesi var gibidir. Ama ondan zarar isabet etmez sağlam bir kaledir.

Fırdoloyı çevresi (---) adımdır ve hendeği (---) ve kıbleye bakar bir kapısı var. Buradan içeri iki kat kapılar daha var, üçü de san'atlı ve sağlam demir kapılardır. İlk baştaki kapının iç yüzünde, sağında ve solunda birer tunç toplar vardır ki ikisi de görülmeye değer toplardır. Her birinde birer eskici girip köşkerlik eylese yerim dar demez. Tâ bu mertebe geniş, büyük ve uzun Süleyman Han toplarıdır. Üç kantar taş gülle atar, boyları yirmi yedişer karış demir küpeli uzun toplardır. Gariplik ondadır ki böyle mefret (iri) topları o yalçın kaya üzerine, öyle çetin mahalle nasıl çıkarıp koydular, acep cerr-i eskâl (caraskal) san'atı ile çekip öyle yüksek yere böyle büyük topları komuşlardır.

Tâ içerideki üçüncü kapının kemeri üzerine bir pehivan (savaşçı) gürzü ve bir Hazret-i Ali oku yayı asılmıştır ki büyük alâmettir.

Ve bu kalenin içinde hepsi toprak örtülü küçük ve büyük 600 güzel evler vardır. Ancak dar mahalde bulunduğundan bağsız, bahçesiz ve susuz evlerdir. Hepsi vilâyetin ileri gelenlerinin ve kale neferatının evleridir. Kara Yakuboğlu'nun ve İbrahim Çelebi'nin hanelerinden başka bahçeli ev yoktur.

Ve bu kale içinde bakımsız boş yerler çoktur. Hattâ hâlî olan yerlerde beş adet buğday anbarları vardır. Selim Han'dan beri ağzına kadar pirinç çeltiği ve darı dolu olarak durur. Sanasın bugün harmandan gelip anbara doldurulmuş hububattır. Kuşatma sırasında onlar ile yiyecek ihtiyaçlarını giderirler.

Ve bu iç kalede hepsi 11 mihraptır, üçü camidir. Kale kapısından içeri Bey Camii, gayet büyük camidir ve eski tarzdır. Ve bir kârgir minaresi var. Bundan başkası tahta minareler ve minaresiz mescitlerdir.

Bu kale gerçi yalçın kaya üzerine yapılmıştır, ama evleri bir düz geniş ve satıhlı taşlı yerlerdir.

Bu kalenin kuzeyinde Şehitler kulesi üzerinde küçük ve büyük 32 adet topları vardır. Adı geçen Şehit Kapısı'ndan aşağı kayadan kesme su yolu ile tâ aşağı nehre iner su yolu vardır. Kuşatma sırasında oradan su alınıp su ihtiyaçları karşılanır. Bu aşağıda üç adet su sarnıcı vardır, biri birlerine yakındır. Kayalardan âb-ı hayat sular sızıp sarnıçlara dolar. Tanrı'ın hikmeti biri âb-ı hayattır, biri güherçileli sudur ve biri gayet tuzludur.

Bu şehrin suyu ve havasının tatlılığından sevimli gençleri ve güzelleri herkesçe beğenilir. Gerçi Erzurum toprağında Türkistan şehridir, ama garip dostu, dindar, yumuşak huylu adamları vardır.

Ve beğenilenlerinden, yukarıda yazıldığı üzere çadır bezi, beyaz ve lezzetli tuzu ve katık peyniri dedikleri katmer peyniri, Arap ve Acem'de öyle peynir görülmemiştir. Midilli'nin lor peyniri ve Şam'ın karişe peynirinden taze, lezzetli ve hazmı kolay peynirdir.

Beğenilenlerinden biri de Tanrı'nın hikmeti ilkbahar mevsiminde bu şehrin dağlarına düşer, "Menn ve Selvâ" adında bir İsa kuşu gelip yüksek dağlarına ve bazı bostanlarına gelip konar. Kemah halkı onun mevsimini bilip bütün kuşları avlarlar,

tüylerini yolarlar ve tuz ile turşu edip kış mevsiminde yerler. Gayet lezzetli kuştur ve gayet besleyici eti vardır. Kemah halkının tuzağından kurtulan kuşların tamamı diğer kuşlar gibi ılıman bölgelere göçüp giderler. Kemah halkına Cenab-ı Bârî böyle bir değişik sofra ihsan etmiştir. (---) (---) (---) (---) (---) *[340b]*

Kemah şehrinin ziyaret yerleri: Evvelâ Anbarlar yakınında Baba Kend Efendi ziyareti ve köprü başında Melik Gazi Sultan, *Allah sırlarını aziz etsin.*

.... (2 satır boş) ....

Bu şehrin enlemi (---) ve boylamı (---) dır. Dördüncü iklimden olduğundan havası ılımandır. Ancak ana yol üzerinde kurulmamış oduğundan kervan yolu değildir. Bir sapa dağlık taşlık içindedir. Fırat Nehri bu şehrin doğu tarafında Erzurum dağlarında Dumlu Sultan Dağı'ndan gelir, bu şehri sulayıp bu kale kayasın dolaşıp batı tarafına akarak İzoli Kürtleri içinden geçer, Bingöl'den Murat Nehri de bu Fırat Nehri'ne (---) (---) mahallinde karışır. Fırat Nehri, Malatya yakınında Kömür Hanı geçidinden akar. Malatya'dan Harput'a, Eğin'e, Palu'ya ve Diyarbakır'a giden, bu Fırat Nehri'ni gemiyle geçmeyince geçemez.

Bu şehri üç gün seyr ü temâşâ edip nice maarif erbabıyla karışıp görüşüp dostluk kurduktan sonra paşanın malı olan Kuruçay voyvodasının muhasebesini görüp bakiye maldan 700 kuruş aldık. Bu hakire kadem ücreti 100 kuruş verip Tuzla emini Emirahur Hasan Ağa'dan bekaya (geride kalan) mal için 150 kuruş aldık. Oradan yoldaşlar ile (---) tarafına;

.... (19 satır boş) ....

Buradan Çapakçur Ermeni dili üzre (---) suyu demektir. Fırat Nehri'ne yakındır. Buradan Kargapazarı'ndan Kiğı sancağına gider (---) merhale yerdir: (---) timar ve zeamettir. Buradan Suşehri, Erzurum (---) (---) (---) ve Tekman ve Mecingird, Çana ve Mamrevan.[1]

Buradan dönüp (---) günde yine Kemah Kalesi, bir gece konuk olup ertesi sabahleyin kuzey tarafına nehr-i Fırat kenarınca 9 saatte,

---

1 Orijinalinde bu çıkmanın yeri sayfada belirtilmemiş olup birkaç kelimesi okunamayacak durumdadır. Bu kısımda boşluk olduğundan bilgiyi atmamak için buraya koymayı uygun gördük.

Şürim Köyü menzili: İki yüz haneli Ermeni köyü ve zeamettir. Buradan kâh Fırat Nehri kenarınca, kâh yüksek dağlar aşarak zor ve sık ağaçlık yollar ile 10 saatte,

Cibice Hanı Köyü menzili: Eski zamanlarda bir şenlikli capcanlı mekân imiş. Buradan yine kuzey tarafına (---) saatte Fırat Nehri sağ tarafımızda kalarak geniş bir ova içinde gidip,

Cimin Köyü menzili: Erzincan toprağında bir ma'mur Ermeni köyüdür. Ketesi ve keşkeği meşhurdur. Bu mahalde çok büyük tipi, boran ve karlar zahmeti çekip canımızdan bıktık. Buradan (---) saatte geniş sahra ile *[341a]* gidip ;

Yardım yurdu, Erzincan Kalesi

Erzene'r-rum şehrindendir. Azerbaycan'dan ve Ermen yurdundan değildir. Osmanoğlu devletinde dört "Erzen" şehri vardır.

Biri Erzen şehri, Birecik yakınında Rum derler kalesi Dicle havzası içindedir, o kadar imar değildir.

İkincisi Ahlat Erzen'idir ki bütün tarih kitaplarında yazılmış büyük şehirdir.

Üçüncüsü Erzene'r-rum ki, meşhur galatı Erzurum'dur.

Dördüncüsü Erzen-i Erzincan'dır ki Anadolu toprağında gayet ılıman İrem bağı gibi cennet bahçeleri içinde bir cennet köşesidir. Nice yüz padişahlar sahip olmak için bu eski şehir üzerine gelip nice nice savaşlar olmuştur.

Sonunda 800 [1397] tarihinde (---) oğulları padişahlarından Sultan Zahireddin, Yıldırım Bayezid Han'ın yıldırım gibi dört tarafındaki düşmanlarından intikam alıp ne tarafa yöneldiyse zafer kazandığını gören adı geçen Sultan Zahireddin Amasya Kalesi fethi gününde Amasya'ya gelip bu Erzincan Kalesi'nin anahtarlarını Yıldırım Bayezid Han'a teslim eder.

Yıldırım Han büyük cömertliğinden yine Erzincan tahtını Sultan Zahireddin'e bağışlar. Sikke ve hutbeyi Yıldırım Han adına okutur.

Üçüncü senede Sultan Zahireddin vefat edince Karakoyunlu padişahlarından Kara Yûsuf eline girdi. O da yedi sene mutasarrıf olur. Nursuz Timur korkusundan Kara Yusuf Şah tâc u tahtını ve her şeyini terk edip Bağdad Hakimi Ahmed Celâyir ile Kara Yûsuf, Yıldırım Han'a kaçarak Yıldırım Han'ın kanatları gölgesinde ikisi de gölgelendiler.

Sonunda Timur, bu Kara Yûsuf'u ve Ahmed Celâyir'i Yıldırım Han'dan istedi, Yıldırım vermedi. "Şehrinden redd eyle" dedi.

Yıldırım Han, Timur'un sözüne bakmadı. Timur'un Yıldırım Han üzere yürümesi ilk başta bu Kara Yûsuf ve Ahmed Celâyir için olmuştur.

Daha sonra Timur, denizler gibi asker ile Yıldırım Han üzere gelirken Kara Yûsuf ve Ahmed Celâyir Antalya'dan gemilere binip Mısır diyarında Sultan Berkuk'a sığındılar.

Beri tarafta Kara Yûsuf'un taht merkezi olan Erzincan Kalesi'ne Sultan Uzun Hasan mâlik olup o diyarları tasarrufu altına alıp Azerbaycan şahı iken Erzincan şahı da olup sikke ve hutbe sahibi de oldu. Hâlâ darphanesi Mevlevîhane yakınında bellidir.

Beri tarafta Tanrı'nın işi, nursuz Timur elinde Yıldırım Han yenilip hapiste iken öldü. Erzincan'a Uzun Hasan müstakil padişah oldu.

Yıldırım Han'dan sonra Osmanoğlu devleti şehzâdeleri İsa Çelebi, Musa Çelebi, Süleyman Çelebi ve Çelebi Şehzâde Mehmed bunların zamanında devlet karıştı.

Sonunda Çelebi Sultan Mehmed, adı geçen şehzâde kardeşlerinin üçünü de katl edip müstakil padişah oldu. Ama bu Erzincan taraflarını fethetmeye gücü yetmedi.

Erzincan'dan Uzun Hasan Osmanoğulları topraklarına el uzunluğu etmeye başladı. Tâ Fâtih Sultan Mehmed zamanına dek Uzun Hasan yaşayıp hayli eşkıyalıklar edip nice kaleleri ve nice yüz köy ve kasabaları feth edip istilâ eyledi.

Sonunda 878 [1473] tarihinde Fâtih Gazi denizler gibi asker ile Uzun Hasan'ın istilâ ettiği kaleleri kurtarıp Tercan odasında Uzun Hasan'a bir Mehmed Han saturu çektiğine tarih;

Butlânu keydü'l-hâ'inîn[1] *[Sene] 878 [1473]*

lafzı uygun olmuştur.

Uzun Hasan, kısa boyu ile tâ Azerbaycan şehrine kaçıp ömrü kısa olup karar etti.

Fâtih Gazi bütün ilini vilâyetini feth edip Erzincan Kalesi'ne savaşsız uğraşsız sahip oldu. Sultan Zahireddin'in yaptığı

---

1 Hainlerin oyunları suya düştü.

kaleyi ta'mir edip yetecek kadar kul koydu. Osmanoğulları'nın ikinci Erzincan fâtihi Sultan Mehmed Han'dır.

Daha sonra Sultan Bayezid Han zamanında I. Selim Han, Trabzon hâkimiyken, yolunu şaşırmış Şah İsmail bir hile ile Erzincan'a malik oldu. O da Osmanlı topraklarına el koymaya başladı.

Sonra I. Selim Han'a Cenab-ı Bârî yardım edip müstakil padişah olduğunda ilk savaşı Şah İsmail üzere gelirken 921 [1514] tarihinde cengsiz Erzincan Kalesi'ni aman ile Selim Şah'a kaleyi teslim ettiler. Üçüncü fâtih Selim Şah'tır.

Sonra Süleyman Han yazımında Erzurum eyaleti hükmünde paşanın hâss-ı hümâyûndan ayrılmadır, hâkimi subaşıdır.

150 akçe şerîf kazadır. Ve toplam (---) nahiye kurâları vardır. Senelik kadıya altı kese ve subaşıya on kese hâsıl olur hükûmettir.

Müftüsü, nakibüleşrafı, sipah kethüdayeri, yeniçeri serdârı, kale dizdarı, yüz elli adet timar erbabı kale neferatları, bir muhtesip ağası ve şehir naibi hâkimleri vardır.

Kalesi bir düz bağ ve bahçeli ormanlık ferahlık verici bir düz ovanın *[341b]* ortasında dörtgen şekilli bir taş yapı bir güzel küçücük kaledir. Ama duvarları gayet alçakdır. Ve dört tarafında kuleleri sağlam değil, eski yapı harap bir kaledir. Hendeği de fırdolayı alçaktır. Abaza, Erzurum'da isyan ettiğinde hendeğini temizletip burçlarını ve kulelerini tamir edip muhafaza ettiler, ama çâre olmayıp zorunlu olarak kaleyi Abaza Paşa'ya teslim eylediler.

Bu kalenin fırdolayı çevresinin büyüklüğü (---) adımdır. Ve (---) tarafına bakar bir demir kapısı vardır. Taşra varoş şehre oradan hendek üzere köprü ile geçilir. Kale içinde toplam 300 adet bağsız ve bahçesiz temiz toprak ile örtülü derli toplu küçük evler vardır. Bir camii var. Çarşı pazarı, han ve hamamları ve başka yapıları yoktur. Zira kale içi dar mahaldir.

Taşra büyük varoşun anlatılması: Hepsi bin sekiz yüz adet bağlı ve bahçeli, âb-ı hayat suları akar, temiz toprak ile örtülü evleri vardır. Ancak iki katlı haneleri nadirdir. Genellikle tek katlı yapılmış büyük hanelerdir ki her birinin kapıları açık, nimetleri bol velinimet sarayları ve belde halkının diğer evleridir. Hepsi küçük ve büyük 76 mihraptır. Yedi mihrabı camidir. Evvelâ çarşı içinde;

.... (1.5 satır boş) ....

Lâkin kârgir kubbeler ile yapılmış süslü camileri yoktur. Bunlardan başkası mescitlerdir.

Toplam yedi şanlı, gönlü yaralı derviş tekkeleri vardır. Onlarda da ibadet olunur. Evvelâ;

Hazret-i Mevlânâ Tekkesi: Anadolu, Arap ve Acem'de oldukça meşhur şüphesiz kutuplar kutbu Sultan Celâleddin-i Rumî Tekkesi'dir ki yüce evlatlarından Çelebi (---) Efendi orada medfundur. Bu eski mabethane tekke İrem bağı gibi bir Acem hıyabanı ve cennet bahçesi gibi bir bahçe ortasında yapılmış eski yapı büyük bir tekkedir. Dört tarafının pencereleri dışında olan gül-i gülistan köşesinde olan bülbüllerin nâmelerini, övücülüklerini ve güzel seslerini duyan Mevlevî fukaraları ruhlarına gıda bulup İlâhî aşk ile mest ve sarhoş olup Mevlânâ âyininde çarh vurup Mevlevî semâı ederler.

Ve mutrıplar ve na'thanlar da musıkî san'atı üzere bütün âşıklara uşşak makamı faslı ederler. Ve semâhanenin dört tarafı, Mevlevî fukarası odaları ile bezenmiş, mutfak ve kilarhanesiyle süslenmiş sağlam vakıflı Mevlânâ tekkesidir. Bizzat Hazret-i Mevlânâ'nın mübârek hırkası, kendi mübârek elyazısıyla bir kıt'a Kelâm-ı İzzet'i ve yine kendi elyazısıyla *Mesnevî-i Şerîf*'i vardır. Herkesin ziyaret ettiği yerdir. Ve,

Çadırcı Şeyh Tekkesi: Abdülkâdir-i Gilânî tarikatındandır. Meşhur tekkeler bu adı geçenlerdir.

Ve hepsi (---) hamamdır. Beğenileni, Pürkalem Hamamı, hoş havalıdır. Ve Çadırcı İskender Bey Hamamı, suyu, havası, yapısı ve sevimli tellâkleri pâklerdir, hamamın kubbesi etrafı kemerlerdir. Her kemer altında bir Hanefî havuzu vardır. Ve kırk tatlı hamam da saray hamamları vardır.

Ve tamamı on bir büyük hanları vardır. Evvelâ çarşı içinde,

.... (1 satır boş) ....

Ve kırk sekiz mahallede kırk sekiz ebced okuyan sıbyan mektepleri vardır. Lâkin dârülkurrâ, dârülhadis ve aşevi imaretleri yoktur. Ama âlimleri, sâlihleri ve talebeleri çok olduğundan her camide ve her mescitte hasbî ders hocaları vardır. Çeşit çeşit bilimler okunur.

Hayli zeki, yetişkin, asil, akıl ve anlayış sahibi ümmetin sâlihlerinden ehl-i sünnet ve'l-cemaat, namaz kılar, namuslu ve hâl ehli, yumuşak huylu, halim ve selim adamları vardır.

Hepsi "Elbisenin iyisi (eteği) kısa (yerden sürünmeyen) olandır." hadisine uyup kısa esvaplar giyerler ve *"şöhret âfettir"* diye ipek elbiseler giymezler. Ama askerî taifeleri elvan çukalar ve çeşit çeşit ipekli değerli elbiseler giyerler.

Suyunun ve havasının tatlılığından sevimli ve güzel kızları gayet çok ve beğenilir. Genç erkekleri halk arasında biraz mezmumcadır (beğenilmez). Ama iffet sahibi kadınları Adeviyye gibi perde sâhibi olmaları cihetiyle beyaz car ile örtünürler. Ayaklarına çizme ve başlarına diba sivri arakçın giyip gezerler, ama çarşı pazarda avratların gezmesi yasaktır.

Ve çarşısında toplam 600 küçük dükkânları vardır. Ancak bir küçük kârgir yapı bakımlı bedesteni vardır. Bütün kıymetli şeyler orada bolca bulunur.

Ve bu şehrin havası gayet ılımandır. Doğu tarafında dağ aşırı Erzurum'a iki menzildir. On bir ay kış kıyamet olur. Dağın beri tarafında bu Erzincan'dır. Gül-i gülistan, bağ ve bostan, çemenistan ve bülbülistandır. Kar yağar ama üç günden fazla durmaz. Daima sebzesi ve çiçekleri *[342a]* eksik değildir.

Beğenilenlerinden, bağ ve bahçesi içinde âb-ı hayat akarsuları bol, sahralarda hayrat ve bereketleri çok, geniş ovalara ve bolluğa sahip, her hububatı fazla fazla şenlikli bir Erzincan şehridir.

Yiyeceklerinin ve içeceklerinin beğenilenlerinden, 70 çeşit sulu armudu sicill-i şer-i mübinde yazılıdır. Hattâ bu şehri gezip dolaştığımız günler, Kasım'ı kırk gün geçmiş ve şiddetli kış idi. Paşaya on yedi renkte sulu armutları hediye getirdiler. Ve bağ tefeğinde yapraklarıyla temiz toprakta gömülmüş avnik üzümü getirdiler ve zerdalisi, armut kurusu, dut kurusunun beyazı, sarısı, moru ve siyâh dutu meşhurdur. Çarşı pazarında dut kurusu satıp nice bin diyara dut kurusu yük yük götürürler, başka tüccarı vardır. Ve dut pekmezinin türlü türlüsünü baharat ile terbiye ederler. Bir kâse içene hayat ve can verir.

Ve yirmi yerde mesire yerleri çoktur. Bu şehrin bütün meyvesi iki günde seyishaneler üzere Erzurum'a gidip Erzurum şehrini meyve ile doyurur İrem bağı gibi bir şehirdir.

Erzincan ziyaret yerlerinin anlatılması: Farsça'da *"cana erici"* demektir. Yani *erzanî* mânâsına da gelir. Evvelâ bahçeler içinde Hazret-i Hızır Makamı, Bektaşî tekkesidir ki halkın ziyaret yeridir.

Ve Mevlevîhane Şeyhi Halid Efendi ziyareti ve Vezir Hemdem Paşa ziyaret yeri; Sultan Selim vezirlerindendir. Çıldır gazasına giderken Sultan Selim bu veziri katl edip bu şehir içinde defn etmiştir. Nice ziyaretler daha vardır, ama bildiklerim bunlardır. Zira bu şehirde üç gün paşa ile konaklayıp Kemah tuzla emininden ve Kuruçay subaşısından tahsil ettiğimiz malları verdik. Vilâyet halkı paşaya büyük ziyafetler verip sevinç ve şenliklerde iken Varvar Ali Paşa tarafından ulaklar gelip,

(---) tarihinde Varvar Ali Paşa'nın celâlî olması sebebi ve Defterdarzâde Mehmed Paşa'nın yardımına gidip isyanlarını bildirir

"Benim oğlum! İbrahim Han veziri Hezarpâre Ahmed Paşa on bir veziri katl etmiştir. Bizi dahi Sivas eyaletinden azl edip İpşir Paşa'nın hatunu, Gürcistan Hâkimi Mavrol Han kızı Perî Han'ı İbrahim Han'a göndermediğim için üç kere başıma kapıcıbaşılar ve hasekiler geldi. Tanrı'ya hamd olsun başım vermedim. Âsitâne-i saadette bütün vezirler, vekiller, ileri gelenlerden ve yedi ocak halkından mektuplar ve Valide Sultan'dan tezkireler geldi. Ayak sürüyerek denizler gibi asker ile Üsküdar'a gelip 'şer'ile da'vam vardır deyip Vezir'i, Cinci'yi, Müfti'yi (Şeyhülislâmı), Mülakkab Kadıasker'i, Bektaş Ağa'yı, Çelebi Kethüda'yı, Muslihiddin Ağa'yı ve Kara Çavuş'u isteyesin' demişler.

İşte benim oğlum! Ben kalabalık asker ile Sivas'tan azl edilip der-i devlete Çavuşzâde Mehmed Paşa, helâlini (karısını) İbrahim Han'a vermediğim İpşir Paşa oğlum, Şehsüvaroğlu Gazi Paşa oğlum, Kütahya Paşası Küçük Çavuş oğlum, sözün kısası üç vezir, yedi beylerbeyi ve on bir sancakbeyi İslâm orduma toplanıp Âsitâne tarafına doğru yola çıkmak üzreyiz. Eğer sen de Ahmed Paşa'dan başını kurtarmak muradın ise Tokat Kalesi altında senin ile buluşup tek yürek ve tek cihet Devlet kapısı tarafına gidelim. Umayızdır ki ya taht ola, ya baht" diye yazmış.

Varvar Ali Paşa'nın bu şekildeki mektubu Erzincan şehrinde gelinde okuyup ne yazdığını öğrendiklerinde bütün ağalarıyla danıştı. Bütün levendleri;

"Uğuruna ölürüz, Bismillah" dediler. O niyete Fâtiha okunup Varvar Ali Paşa ile celâlî olarak yola çıktı. Tuğlarla Alacaatlı Hasan Ağa, bin adet seçkin asker ile zahireciler, kilarcı ve mat-

bah eminiyle konakçı olup tuğ ile bir gün önce asker öncüsü oldu. Varvar Ali Paşa'ya mektuplar yazılıp;

"İnşaallahu'r-rahman senin ile Âsitâne tarafına gitmek üzereyiz" diye yemin billah ile dostluk mektuplarını Çaşnigirbaşı Siyavuş Paşa ile Varvar'a varmaya gönderildi. Hakirin aklı başından gidip bir katar malım ve hayli menalim olup,

"Ayâ! Bu kadar mal ile hâlim neye varır" diye sıkıntıya düşüp "Ayâ! Ağır yükleri bu erbain ve zemherir günlerinde *'Yolculuk, bir fersah da olsa cehennemden bir parçadır'* mazmunu üzere bu şiddetli sıkıntı günlerinde yükümü hangi dostumun eline emanet verip hafif yüklü kalıp hizmetçilerimle birer at ve birer kılıç ile kalsam" diye efkare düşüp;

Erzincan şehrinden Celâlî Varvar Ali Paşa yardımına gittiğimiz konakları ve o kış memleketinde azledilmiş olarak çektiğimiz şiddetli acıları bildirir

Evvelâ Erzincan'dan kuzey tarafına 7 saatte **Başhan menzili,** oradan (---) saatte,

Erzinsi Köyü menzili: Ma'mur Ermeni ve Müslüman köyüdür ve zeamettir.

Buradan yine kuzey tarafına 6 saatte,

Şeyh Sinan Köyü menzili: Nakşıbendî tarikatından ulu sultandır. Büyük bir *[342b]* türbede medfundur. Hacet sahiplerinin ziyaret yeridir.

Bu Şeyh Sinan Köyü'ne yakın **Baru Köyü'**nde **Hazret-i Behlûl-i Semerkandî ziyareti;** cennet bahçelerinden bir bahçe içinde büyük bir kubbeli türbede yatmaktadır. Bektaşî tarikatından sadık âşık, yalın ayak, başı kabak, bağrı yanık pâk derviş fukaralar vardır.

Ve Hasankalesi'nden 3 saat uzakta Aras Nehri üzerindeki Çoban köprüsü sahibi Çobanoğullarından **Sultan Çoban-ı Kurduman Şah** da bu Baru Köyü'nde Behlûl-i Semerkandî Sultan hazretleriyle bir mahalde medfunlardır.

"Zağapa Deresi'ndeki defineyi çıkarmaya çalışırken o tılsımlı defineden bir ateş çıkıp Melik Çoban-ı Kurduman bütün tâbileriyle helâk oldu" diye yazmışlar. Ama acaip, hayrat ve hasenat yapmayı çok seven bir yiğit imiş. Tiflis Kalesi köprüsü ve Malazgird Kalesi yakınında Aras Nehri üzerindeki altın halkalı

köprüsü ve Çoban Köprüsü dedikleri yine Aras üzerindeki adı geçen köprü onundur. Tarihleriyle yazılı çok acaip ve tuhaftır, hem köprü ve hem altında gelen gidenler için kervansaraydır. Köprünün kisra kemerinden suya bakan pencereleri vardır. Bütün konuk odalarından hücrelerinden ağlar ile çeşit çeşit balıklar avlayıp "Hayrat sahibinin ruhları şâd ola, Rabbi'l-ibâd hakkı için" diye dua ederler. *Allah'ın rahmeti üzerine olsun.*

Revan'a Van'a gidip gelirken bir kaç kere köprülerinden geçmek nasip olmuştur. *Rahmetullahi aleyh.*

Tanrı'ya hamd olsun bu sene mübârek kabrini ziyaret edip mübârek ruhları için bir Yâsin-i şerîf okuyup sevabını mübârek ruhlarına bağışladık.

Bu ziyaretlerden sonra Baru Köyü'nden kalkıp yine kuzey tarafına 8 sa'atte,

Ezinderler Köyü menzili; Tercan nahiyeleri hududunda ma'mur köydür.

Buradan yine kuzeye 4 sa'atte,

Tapan Ahmed Ağa Çiftliği menzili: Ahmed Ağa, paşaya burada on gün ziyafet vermek için ricâ etti, on gün kalınması için çavuşlar tenbih edip bütün paşa askerine köylerde konaklar tayin olundu.

Bu hakir paşadan izin alıp, Ahmed Ağa adamlarıyla,

Şebin Karahisar'a gittiğimiz menzilleri bildirir

Evvelâ doğu tarafına kâh ormanlık, kâh hıyaban ve kâh verimsiz kırlarla Karahisar deresi kenarıyla bakımlı ve şenlikli Karahisar köyleri içinde 9 saatte,

Sağlam ve dayanıklı Kahkaha Kalesi yani Karahisar-ı Şarkî

Ve Şebin Karahisar da derler. Osmanoğulları devletinde (---) adet Karahisar vardır. Dünyaca meşhur olanı bu Erzurum toprağındaki Karahisar-ı Şarkî'dir. Anadolu toprağında Afyon Karahisarı'na, Karahisar-ı Sahib derler. Develi Karahisarı, Adalya Karahisarı ve Van Karahisarı (---) (---) (---) (---) (---) (---).

Bunlar dünyaca ünlü hisarlardır ama Afyon Karahisarı'yla bu Şebin Karahisarı'nın yeryüzünde benzeri yok bedelsiz iki kaledir.

Ama bu Karahisar'ın dağlarında şeb (şap) madeni olduğundan Şebin Karahisarı derler. Ve doğu tarafında olduğundan Karahisar-ı Şarkî derler. Ve isimlendirilmesinin bir aslı da kalenin genellikle taşları siyah renkli olmasıdır.

Ve ilk kurucusu Ermen padişahlarından kayserler yapısıdır. Daha sonra Trabzon'dan Rum kefereleri istilâ etti.

Daha sonra (---) tarihinde Erzincan padişahı Sultan Zahireddin hile ile karanlık gecede gece baskını ile feth ettiğiyçün şeb-în kalesindin galat Şebin Karahisar derler. Yani "şeb-în=bu gece" feth olur kalesi derler.

Daha sonra Azerbaycan Şahı Uzun Hasan hükmünde iken Fâtih Sultan Mehmed Gazi eliyle Uzun Hasan'ın ömrü küte olup bozguna uğradıkdan sonra bu Karahisar Kalesi'ni Fâtih kuşatıp büyük ceng ile (---) tarihinde feth etmiştir.

Daha sonra Selim Han yazımında Erzurum eyaleti toprağında başka sancakbeyi tahtı olmuştur. Hâlâ beyinin padişah tarafından hâss-ı hümâyûnu, Süleyman Han kanunu üzere 130.000 akçe eder. Sancağında zeamet 32, timar 940, savaş sırasında paşasının askeriyle toplam iki bin seçkin, yarar ve nâmdar savaşçı asker olur.

Paşasına senelik kırk kese olur. Nice kere üç tuğlu vezirlere arpalık şeklinde verilmişti. Büyük sancaktır. Hattâ Ahıska Veziri Gazi Sefer Paşa'ya Ahıska ilavesiyle bağışlanmıştı. Müsellimi Derviş Ağa Gürcü adamı sert, baskıcı ve zorba bir yönetici idi. "Bu sancaktan elli bin kuruş tahsil etti" derler. Bir cömert yapılı, gerçekten derviş desek gönlü yaralı derviş idi. Ama bir suçlu adamın yakası onun eline geçince o adamı dilim dilim doğrayıp ona bir iş ederdi ki o adamın sonunda işi tamam olurdu.

Hakir bir kere bir hizmetle Mandoval Deresi'ne ve Kur Deresi'ne vardığımda ol hizmetten yedi yüz riyâl, bir at, bir kılıç ve iki kızıl katır alıverdim. Kendisi de hakire bir Gürcü kölesi bağışladı. Acep iyi tahsildar hâkim idi.

Bir hâkimi de *[343a]* 150 akçe payesiyle şerîf tatlı kazadır. Toplam (---) nahiyesi vardır. Evvelâ (---) nahiyesi,

.... (1.5 satır boş) ....

Bu nahiyelerden kadısına senelik dört bin kuruş hâsıl olur. Şeyhülislâmı (müftüsü), nakibüleşrafı ve ayân u eşrâfı vardır. Sipah kethüdayeri Tapan Ahmed Ağa'dır. Yeniçeri serdârı,

subaşısı, muhtesibi, kapan emini, şap emini, kale dizdarı ve yüz elli adet timarlı kale neferatları vardır.

Şebin Karahisar Kalesi'nin şekilleri: Göklere doğru baş çekmiş bir yüksek dağın tâ en tepesinde burçları ve kuleleri mavi bulutlar içinde yedigen şekilli bir nazarda direksiz ve serensiz kalyon gemi gibi görünür, gemi şeklinde sağlam bir kaledir. Seyr ü temâşâ ettiğimiz kalelerde bu şekilde taş yapı bir kale, üstad Ferhad yapısı bir Şeddad surudur. Gerçekten de Osmanoğlu devletinde havalesiz kudret eli ile yapılan on iki kalenin biri de budur ki dünyaca meşhur bir kaledir.

Yedi tarafında duvarlarının boyu yetmişer zira yüksektir. Tamamı yetmiş burçtur ve yedi yüz bedendir. Fırdolayı çevresinin büyüklüğü 3.600 adımdır. Dört tarafı cehennem çukuru gibi gayyâ dereleri olduğundan asla hendeği yoktur.

(---) tarafına bakar üç kat sağlam demir kapıları vardır. Gece ve gündüz koruyucuları nöbetle kapılar arasında gözcülük ve bekçilik edip oturur. Zira Karadeniz'e yakın olan köy ve kasabalarında yaşayan insanların kıymetli malları, eşkıya Kazak kefereleri korkusundan bu kalede koruma altındadır.

Bu kale içinde 70 kadar toprak örtülü neferat haneleri vardır, ama evleri dardır. Susuzluktan halkı perişan olmuştur. Eşekler ile suyu tâ aşağı (---) nehirden getirirler. Kayalar içinde su yolları vardır. Ama kuşatma sırasında işler.

Kale içinde su sarnıcı ve buğday anbarlarında nice yüz yıllık darı ve pirinç çeltiği doludur. Lâkin iç il olduğundan cebehanesi ve büyük küçük 56 pâre topları kalesine göre azdır. Neferatının nısfını Defterdarzâde Mehmed Paşa efendimiz timarlar ile Gönye Kalesi'ne gönderdi.

Ve bu kale içre bir ufak tefek Fâtih Camii var. Bundan gayrı han, hamam ve çarşı pazar yoktur. Hepsi aşağı varoştadır.

Karahisar-ı Şarkî varoşu: Tamamı 9 mahalle ve 1.600 temiz toprak ile örtülü, eski tarz, bir tarafı kale kayası eteğinde havadar süslü evlerdir. Pencereleri kuzey tarafına bakmaktadır. Bir hayli haneleri aşağı düzde, çarşı olan yerde olup havlıları geniş bağlı ve bahçeli eski evlerdir.

Hepsi 42 mihraptır. (---) cuma namazı kılınır camilerdir. Ama selâtin camileri gibi kurşun örtülü yapılar değildir. Evvelâ çarşı içinde mahkeme yakınında (---) camii

.... (1 satır boş) ....

Bunlardan başkası mescitlerdir.

Üç tekkesi ve iki hamamı var. Eski hamamın suyu, havası ve yapısı gayet tatlıdır.

Ve dört hanı, yedi sıbyan mektebi ve yüz elli kadar dükkânı vardır.

Anayol üzerinde bir şehir olmayıp sapa yerde bulunduğundan çarşı pazarı ve diğer imaretleri o kadar donanımlı değildir.

Lâkin Tapan Ahmed Ağa kârgir yeni bir yapı bedesten inşa etmiş. İki tarafında 80 adet yeni dükkânlar yapılmıştır. Ortası caddedir ve üzerleri örtülüdür. Ana yol üzerinde kar ve yağmur yağmadan emin bir güzellik çarşısı olmuştur. İki başında sağlam kapıları vardır. Her gece kapalı durup içinde bekçileri vardır. Zira bu dükkânlarda değerli çok mal vardır.

Dağ arslanının özelliği: Şehre bakan kapısının iç yüzünde kapı üzerinde geniş bir tahtırevan ile bir arslan derisini pamuk ile doldurup gözlerine iri turunç komuşlar. Ağzını yedi başlı ejder gibi açıp dili yerine bir kırmızı keçe parçası komuşlar. İri dişleri var, her biri Türkmen hançerini ve Arap kılıcını andırır. Burnundan kuyruğunun sonuna varıncaya kadar 45 karış bir iri dağ arslanı, bir heybetli âsi arslan imiş. Yedi sene bu dağlarda yaban koyunu, keçisi ve sığını yiye yiye mahmudî fili gibi olup dağlarda hayvanların soyunu kurutmuş, dağlardan köylere ve kasabalara inip at, katır, deve, eşek ve insan avlayarak yemeye başlamıştı. Sonunda kolu kuvvetli canın birisi çatal kurşun ile avını yerken vurup kellesi parçalanıp bir anda ölmüştür. Postunu yüzüp Tapan Ahmed Ağa'ya getirmiş, o da ibret-i âlem için bu tahtırevan üzere koyup bedesteninin kapısının iç yüzünde asmıştır.

Ama Tanrı bilir, onu gören canlı zann eder. Dört ayakları sütuna benzer. Pençeleri arvana deve tabanına benzer. Kellesi husrevanî küpe benzer korkunç bir arslandır. Ancak Bağdad, Hille, Cevâzir ve Kurna arslanları gibi sevimli değildir. Yine sarı renklidir ama Ankara keçisi gibi yünleri birer karış burma burma sarkmış bir heybetli, acaip görünüşlü *[343b]* ve garip şekilli bir dağ arslanıdır.

Arslan çölde yaratılmıştır. Bu dağda hâsıl olduğundan bu şekilde yaratılmıştır. Hiç o görünüşte arslan görülmemiştir. Ama gerçekte bu Karahisar dağları Anadolu, Arap ve Acem'de meşhur sarp dağlar, beller, kayalık ve sık ağaçlık ormanlar olduğundan

kaplanı, vaşakı, yaban koyunu, sığını, zerdeva ve sansarı, sırtlan kurdu, andık kurdu, kara kurdu, tilki ve çakalı gayet çoktur. Dağlarına oduncular gitmeye korkarlar. Tâ bu derece çeşitli hayvanlar ile dolu büyük yüksek dağlardır.

Bir kere "Karadeniz'den Kazaklar çıkıp bu dağları geçip köyleri ve kasabaları yağmalamak için dağlara çıkmışlar. Hepsini dağlarda kaplanlar, kurtlar, ayılar ve diğer yırtıcı hayvanlar yırtıp helâk etmişlerdir. Av almak düşüncesinde iken kendileri yırtıcı hayvanlara av olup can kurtaramadılar. O zamandan beri hain Kazak'tan şehrimiz güvendedir" diye anlattılar. Zira Karadeniz sahilinde (---) şehri, bu Karahisar-ı Şarkî'ye (---) merhale yer yakındır.

Tanrı'nın bir acaip işi: Bu Karahisar şehrinin bir berber dükkânı önünde bir çocuk gördüm. Babası yanında durup gelen ve gidenlere ihtiyaç belirtip o küçük çocuk için sadaka ister. Ama o masum tahminen sekizinde ve dokuzuna ancak vardı. Yüce Yaratıcı gücünün hikmetini göstermek için bu çocuğa bir baş vermiş ki Âd ve Semûd kavminden beri öyle bir baş meğer Akkirman'da Salsal'ın başı yaratılmış ola. O kadar büyük baştır ki sanki Adana kabağı, Van lahanası ve husrevanî küp kadar var.

Boynu o kadar incedir ki sanki kol kalınlığıdır. Bu ince boyun bu lahana kafayı tutmaya gücü yetmediğinden iki adet çatal çubuğun çatallarına keçeler sarıp masumun kellesinin iki tarafına çatal ağaçları destek edip dayamışlar. Ağaçların uçları demir temrenli yere saplamışlar. Çocuğun kellesini o çatal ağaçlar zapt eder. Yoksa hiç bir şekilde o devletli başı o ince boynun tutması mümkün değildir.

O çocuk ensesini berber dükkânına dayayıp geleni geçeni seyr edip tebessüm etmektedir. Bu kelleye kellepuş, kalpak, papak, sarık ve kavuk olmadığından dokumacılarda dokunmuş bir tür at çulundan dokuyucu işi bir çeşit at tobrası gibi çuldan başına bir takke etmişler. Tâ bu mertebe kazan kadar kellesi var.

Kaşları iki parmak enli ördek zülüfü gibi büklüm büklüm siyah kaşı tâ kulaklarına dek varmış. Kulakları yine insanoğlu kulağı gibi ama Kürt kavmi çarığı kadarlar.

Ve gözleri; ügü kuşu (baykuş) gibi yuvarlak elâ gözleri var, gayet büyüktür. Ve kirpikleri, tir-i müjgân gibi siyah kirpikleri var.

Ve burnu, asma bir çeşit burnu var ki sanki Mora patlıcanı kadar var. Nefes alıp verdikçe sakağı olmuş beygir burnu gibi burnunun kılağları varıp gelirdi.

Ve ağzı o kadar geniştir ki ağzını açsa bir karış açılıp bir küçük karpuzu ağzına atıp yerdi. Ama Tanrı'nın hikmeti yine otuz iki dişi vardır. Lâkin iki dişi dudaklarından aşağı üst çenesinden sarkmış, iki tane de aşağı çenesinden yukarı dudağından dışarı çıkmış dişleri var. Dördü de sivri, keskin dişlerdir.

Ve dudakları kızıl renklidir ama gayet iri dudaklardır. Daima ağzından salyası akar ve daima halka güle güle bakar. Tatar ve Kalmaklar gibi büyük yüzü var. Saçı kıvrak Arap zülüfleri gibi kıvırcık saçlıdır.

Kolları ve göğsü yine sekiz yaşında masum gövdesi gibidir. Ama parmakları incecik ve ayakları nane çöpü gibi bir masum idi. Âyet:

"Allah ne dilerse yapar" [Allah dilediği gibi (izzetiyle) hükmeder] [İbrâhîm, 27] .

Hakir bu masumu görünce hayretler içinde kalıp çocuğun babasına sordum;

"Ey peder! Bu masumun annesi sağ mıdır?" dedim.

"Evet hâlâ hayattadır ve yine hâmiledir" dedi. Hakir;

"Eğer hâmile ise karnındaki kardeşini bek bağlan, belki annesinin masdarından müddeti tamam olmadan düşe. Zira böyle kelle ile masdardan çıkınca haylice çirkin masdar olmak var" dedim. Babası meğer ârif imiş.

"Oğul! Cevabını anladım. Muradın latifedir ama annesi bu masumu doğurduğunda 'Aslâ haberim olmadı. Acısız, sancısız ve zahmetsiz, larkkadak doğurdum' diye hamd eder" diye masumun babası annesinin ağzından bu şekilde aktardı. Hakir;

"Canım baba! Bu ne hikmettir ki insanoğlunda böyle kelleli, bu acaip çehreli, dişli ve başlı insanoğlu bu yakın zamanlarda yaratılmamıştır. Ya hiç tahminin var mı ki böyle evlat sulbünden vücuda gelmiştir" dedim. *[344a]* Zarif herif:

"Vallahi oğlum! Bir gün bu masumun annesiyle dağa odun kesmeye gittiğimizde erkeklik hâlidir, erkeklik duyguları galeyana gelip ehlim ile dağda bir güleş edip ehlim beni ben ehlimi yenip can sohbeti ettik. Ehlim altımdan kalktıktan sonra büyük bir ağacın altında dinleniyordu. Ben odun keserken hemen ehlim bir feryat içinde bağırıp çağırarak kaçıp yanıma geldi. Onu gör-

düm, başı uzun çam ağaçlarıyla beraber başı büyük, kolları çınar parçası gibi, uzun zekeri elinde bizi kovalamaya başladı, biz de kaçarak evimize geldik. Ehlim bir ay korkusundan hasta oldu. Günden güne karnı şişip hamileliği belli oldu. Tam bir seneden sonra bu masum, dünyaya bu şekiller ile geldi. Günden güne başı büyümededir. Hâlâ dokuz yaşındadır. Bundan başka ne hâl olduğunu bilmedik. Annesi ise:

'O herifi görüp nefesi nefsime geldiğinden gayrı bilmem ne hâl oldu' diye başlarından geçeni ve ehlinin gül-fâmından geçeni bu tabir ile anlattı. Hakir ise:

"Ey imdi baba! İnşaallah bu masum büyüdükçe kellesi büyürse seninle bu evlâdını İstanbul'a götürelim, bütün vezirlere, vekillere ve devlet büyüklerine seyr ettirelim. Bir yılda iki bin kuruş senin ve iki bin kuruş benim" dedim.

Bu şekilde adama şaka edip bu masumu böyle seyr ettik, *vesselâm.*

Süleyman şapının anlatılması: Yaratıcının kudreti ile dağlarında bir tür kırmızı renkli şeb olduğundan Şebin Karahisar derler. Bütün diyarlardaki kuyumculara buradan gelir. Yedi yük akçe eminliktir. Dağlarda hâsıl olur. Dörtgen, beşgen ve altıgen Süleyman mührü gibi taşlardır. Onunla kuyumcular gümüş ağartırlar. Cerrahlar sirke merhemine kor ve nasır olan yaraya şap ekerler. Nice yüz özellikleri vardır.

Bu şehir içinde nice görülmeye değer şeyler vardır. Ama yolculuğumuz yüzünden bu kadarını öğrenebildik.

Suyu ve havası tatlı olduğundan dilberleri beğenilir. Ve ayvası da meşhurdur. Lavaşa yufka ekmeği her yerde aranılır güzelliktedir. (---) (---) (---) (---) (---) (---) (---) (---) (---) (---)

Şebin Karahisar'ın ziyaret yerleri (---) (---) (---) (---) (---) (---) (---) (---) (---) (---) (---)

Üç gün kale eteğinde Tapan Ahmed Ağa'nın yeni yapı, bakımlı ve şenlikli cihan-nümâ sarayında konuk olup çarşısından kahve, at nalı ve nice gereçlerimizi alıp yine yoldaşlarımızla,

Geri döndüğümüz menzilleri bildirir

Buradan (---) nehri ubûr edip Kerkük Nehri'ne karışır büyük çaydır. Mandoval derelerinden ve Kurd derelerinden toplanır hayat suyudur.

Onu atlar ile geçip batı tarafına 6 saatte,

Yakub Ağa Köyü menzili: Müslümanı ve Ermenisi var ma'mur zeamettir. Buradan yine batıya Kerkük Nehri kenarınca beş saat sarp dereli ve tepeli yollar ile Koylıhisar Deresi'yle Boğazkesen adındaki korkunç ve tehlikeli yerde Amasya içinden akan (---) nehriyle Kerkük Nehri bu mahalde birbirlerine katılıp iner. Çarşamba kasabası içinden akıp iner, (---) adlı mahalde Karadeniz'e katılır büyük nehirdir.

Onu geçip sekiz saatte dağlar, dere ve tepeler aşıp,

Hacı Murad Kalesi'nin özelliği: (---) tarihinde Uzun Hasan Sultan vezirlerinden Hacı Murad Han adında bir vezir yapmıştır. Fâtih Sultan Mehmed, Uzun Hasan'ı yendikten sonra küçük kale olduğundan savaşsız Fâtih'in veziri Koca Mahmud Paşa'ya anahtarları teslim ettiler. Ama bu da Koylıhisar gibi göklere baş çekmiş çetin ve dayanıklı kaledir. Fırdolayı çevresi bin adımdır. Güney tarafına bir demir kapısı var. Bir tepe üzerinde bulunduğundan aslâ bir tarafında hendeği yoktur.

Kale içinde 70 adet küçük küçük haneleri vardır. Bir camii var. İçinde ve dışında aslâ çarşı pazar, han, hamam, imaret ve medreseden bir yapı yoktur. Ama bağı, bahçesi ve cevizliği gayet çoktur. Aşağı cehennem deresi kadar derin uçurum kayalar dibinden akan Kerkük Nehri kenarında bir ufak tefek hanı vardır.

Bu kale Şebin Karahisar toprağında subaşılıktır. Ve Koylıhisar nahiyelerinden paşa efendimizi burada bulup Şebin Karahisar meyvelerinden hediyeler verip Karahisar'ın özeliklerini anlattık. Sağlam ve dayanıklı olduğuna taaccüp etti.

Buradan kalkıp yine kuzey tarafına bir yüksek dağa 6 saatte,

Çavdar Köyü menzili: Ma'mur zeamet köydür. Buradan Çardaklıçay'ı aşıp (---) saatte,

Emirler Köyü menzili: Şebin Karahisar toprağında ma'mur köydür. Buradan *[344b]* batı tarafına 5 saatte,

Ermeni Köyü menzili: Zeamettir. Buradan yine batıya 4 saatte Yüksek Kilisecik'i geçip,

Kilarcı Veli Ağa Köyü menzili: Karahisar toprağında İskefser kazasında bir yüksek dağın eteğinde iki yüz haneli Veli Ağa zeametidir. Buradan batı tarafına (---) saatte,

Baş Çiftlik Köyü menzili: Bu da Karahisar toprağında İskefsir kazasında Erzurum ile Sivas eyaleti hududunda şenlikli köy olduğu yukarıda Erzurum'a giderken anlatılmıştır. Buradan yine batı tarafına (---) saatte,

İkbal yurdu Nik-hisar Kalesi menzili: İyi hisar demektir. Daha önce Erzurum'a giderken bütün askerler ile Ilıca sahrasında konaklanıldı idi. Şimdi kış mevsimi olduğundan devlet sahibi Halil Efendi hanesine konup üç gün konuk oldu. Hakir Eski Cami imamında konuk olduk. Paşanın hane sahibi Varvar Ali Paşa'nın divan efendiliği hizmetinde olduğundan Ali Paşa ile celâlî olmuştu. Buradan kalkıp batı tarafına (---) saatte,

Kazankaya Köyü menzili: Sivas eyaletinde Niksar nahiyesinde ma'mur köydür. Buradan yine batı tarafına Boğazkesen adlı mahalli geçip sarp ormanlıklar içinde (---) saatte,

Kumanova Köyü: Niksar toprağında ma'mur köydür. Buradan yine batıya 9 saatte,

Sonisa Köyü menzili: Sivas toprağında Niksar hududunda üç yüz haneli, camili, hanlı ve mescitli, bağ ve bahçeli ma'mur kasabacıktır. Buradan (---) saatte,

Zuday Tekyesi Köyü menzili: Bir yüksek dağın başında iki yüz haneli, bakımlı, şenlikli, bağlı ve bahçeli Lâdik kazası hududunda büyük evkaf beldedir. Bu ma'mur belde içinde Şeyh Hazret-i (---) Sultan medfundur. Şenlikli ve bakımlı büyük bir tekkesi vardır. Hizmetçileri ve fukaraları genellikle seyyidlerden ümmetin sâlihleri kimselerdir.

Paşa efendimizle burada 1057 kurban bayramı [6 Ocak 1648] namazını kılıp ve kurbanlarımızı kesip şeyh hazretleri büyük bir ziyafet verdi. Daha sonra tuğlar gitti. Sabahleyin yine batı tarafına 5 saatte **Sepetlibeli** Dağı'nı geçip,

Hamid Köyü menzili: Lâdik Gölü kıyısında Lâdik şehri nahiyelerinden camili, bağ ve bahçeli, bakımlı ve şenlikli Müslüman köyüdür. Gayet verimli yeşillik ve kuşluk bir yerdir.

Buradan yine batı tarafına 5 saatte,

Havik Kalesi ve eski şehir Lâdik'in evsafı

Amasya kayserlerinden Havik adlı bir cehelenin yapımıdır. Nice melikler eline geçmiştir. En sonunda Dânişmendoğullarından Melik Gazi hazretleri Mahan diyarından Selçuklular ile gelip Nikhisar'ı ve bu Lâdik'i (---) tarihinde fethettiğinde veziri Salman Han, sancağı kale üzere dikmeyelim der, Melik Gazi "Lâ, dik sancağı" der. O isim ile bu kale adlandırılıp Lâdik şehri derler.

Osmanoğulları hükmünde üç Lâdik şehri vardır. Biri Konya Lâdik'i, büyük şehir iken celâlî, cemâlî ve paşalar zulmünden hâ-

la bir kasabacıkdır. Biri Van eyâletinde Kör Lâdik sancağıdır. Biri de bu Amasya Lâdik'idir. Vakıf olduğundan harap olmamıştır.

Daha sonra Osmanoğullarından Yıldırım Bayezid Han Amasya Kalesi'ni fethedince, bu Lâdik Kalesi emân ile savaşsız Timurtaş Paşa'ya teslim olup anahtarlarını Bayezid Han'a teslim etmiş, o da Lâdik halkına

"Muammer olup refâhiyet üzere safâ edeler." diye hayır dua etmiştir. Hâla o hayır dua sebebiyle bütün halkı uzun yaşar. Buranın zevk ehli ve garip dostu temiz insanları vardır.

Sonraki yıllarda, Sultan Bayezid-i Velî şehzâdeliği sırasında Amasya hâkimiyken her sene yaylağa gelir ve altı ay bu Lâdik şehrinde yaylalanırdı. Burada zevk u safâ etmek için padişahlara mahsus cennet gibi bir bahçe yapmıştır. Hâla bahçe ustası, kırk adet sivri külâhlı bostancı hademeleri, korucuları ve taylakçıları (deve bakıcıları) vardır.

Çayırı büyük mirâhur tarafından zapt olunur. Bir asıl hakimi de Dârüssaâde ağası tarafından gönderilen bir ağadır. Maktûul-kalem ve mefrûzul-kadem olmak üzere bütün yerel vergilerden muaf tutulmuş bir şehirdir. Zira merhum Sultan (Şehzâde) Ahmed Han'ın annesi Bülbül Hatun vakfıdır. Eyâlet sahibi Sivas valisi tarafından sıradan biri şehre girip müdahale etmeye gücü yetmez. Bir hakimi de kadıdır ki, 300 akçe pâyesiyle şerîf kadılıktır.

Tamamı (---) adet köydür. Bu köylerden kadıya senede bervech-i adâlet altı Rumî kese hâsıl olur. Bütün halkı şer'-i şerîfe itaatkâr ve bağlı insanlardır. Şeyhülislâmı, nakibüleşrafı, âlimleri, sâlihleri, ayân ve eşrafı da vardır. Sipah kethüdayeri, yeniçeri serdârı, şehir naibi, muhtesibi, kapan emini ve göl emini var, ancak kalesi şehrin *[345a]* güney tarafında göklere baş çekmiş, yüksekçe, dörtgen şekilli taş küçük ve eski bir yapı olduğundan ve içinde binadan eser olmadığından dizdarı ve kale neferleri yoktur. Ancak hünkâr bahçesi ustası vardır. Bostancı neferleriyle kale dağlarını ve diğer koru ormanlarını korutup gözeterek hüküm sürer.

Bu şehrin tamamı 17 mahalledir. Bunlar Bey Mahallesi, Güller Mahallesi, Yeni Cami Mahallesi, Kavak Mahallesi, Tekke Mahallesi, Şehre Küstü Mahallesi, Yarımca Mahallesi, Dağ Mahallesi, Polat Mahallesi ve Yahşi Mahallesi'dir ki, meşhur mahalleler bunlardır.

Bu mahalleler içinde küçük ve büyük 47 tane ibadetgâh vardır. Altısında cuma namazı kılınır, üçü ise eski sultan camileridir. Bunlar; Sultan Ahmed Han Camii, Davud Paşa Camii, Tekke Camii, Şehre Küstü Camii ve Güller Camii'dir, diğerleri ise mescittir.

Tamamı 3.020 adet kiremitli, bağlı, bahçeli ve akar sulu büyük saraylar ve diğer halkın evleridir.

Yedi tane tekkesi vardır. Hepsinden Hazret-i Seyyid Ahmed-i Kebîr Tekkesi, mamur, bakımlı, irfan ehlinin nazargâhı, gönül ehlinin misafir yeri ve dervişler karargâhıdır. Gelen ve giden konuklara nimeti bol, büyük bir vakıftır.

İki hamamı vardır. Çarşı içindeki Eski Hamam'ın suyu, havası ve yapısı hoştur. Yeni Cami Mahallesi'ndeki Yeni Hamam da pâk ve hoş, tellâkları temiz, gönül açan bir hamamdır.

Yedi hanı vardır. Bunlar Kapan Hanı, Halim Bey Hanı ve Emir Hüseyinoğlu Hanı, Seydî Ahmed Efendizâde Ali Çelebi Hanı ve Buğday Pazarı'nda Teneke Hanıdır. Ancak herkesin faydalandığı kervansarayı birdir. Çarşı içinde kârgir büyük bir bina olup Davud Paşa'nındır ki, gelen giden yolculara Allah rızası için menzilgâhdır. Yanında tatlı sulu bir çeşmesi akar.

Dört yüz adet dükkânı vardır. Davud Paşa'nın hayratı olan güzel bir kârgir bedesteni vardır. Caminin evkafı olan ve iki taraflı sıralanmış tamamı seksen adet bakımlı dükkânlardır.

Kırk bir adet vezir, beylerbeyi ve diğer ayân sarayları vardır. Belli başlıları Osman Paşa Sarayı, İbrahim Bey Sarayı, Hacı Bey Sarayı, Hüseyin Bey Sarayı, Alaybeyi Sarayı ve Mustafa Bey Sarayıdır. Başka saraylar da vardır, ancak bildiklerim bunlardır. Bu sarayların her birinde birer hamam olduktan başka kırk beş tane de ev hamamları vardır.

Hususî dâruttedrisi yoktur. Ancak her camide çeşitli ilim bahisleri olur, dersiamları vardır.

On sekiz yerde sıbyan mektepleri, iki yerde de yemek imareti vardır.

Havasının ve suyunun tatlılığından mahbub ve mahbubesi cihanı süsleyicidir. Ayânı değerli kumaşlar ve samur kürk giyer. Beyleri, paşaları ve iki yüzden fazla yüksek makamlar elde etmiş kadıları, şeyhleri, iyi huylu, yumuşak tabiatlı ve dindar insanları vardır. Gerçi Türkistan şehirlerindendir amma iyi binici sipahileri ve maarif erbabı yâranları çoktur. Orta halli olan-

ları tüccar ve san'at erbabıdır. Çuka ferace ve kontuş giyip renk renk akça, gökçe ve pakça esvap giyerler.

Kadınları kadife çakşır üzere sarı çizme, çuka ferace, beyaz ızar ve nikâb burka tutunup sivri diba arakçin (takke) zibâ giyip edeplice salınırlar, hamamdan ve ziyaretlerden başka bir yöne gitmek ihtimalleri yoktur. Gayet edepli, sâliha ve afife hatunları vardır ki, misk kokulu perçemlerini tel tel ettiklerinde gönlü yaralı âşıkları, bir vechile şaşırtıp akıllarını başlarından alırlar. Zira gayet güzel yüzlü ve endamlıdırlar. Ölçülü kelimeleri, inci dişleri, tavır ve hareketleri türlü türlü işve ile söze gelseler, tatlı dille güzel kelimeler söylerler ki, insan hayran kalır.

Yiyecek, içecek ve el sanatlarının beğenilenlerinden: Evvelâ gök sulu armudu o kadar sulu ve yenmesi hoştur ki, böyle armut Malatya'da ve Acem diyarının Tesu, Ordubar, Hoy ve Merend şehirlerinde olmaz. Karaman armudu da bunun gibi meşhurdur. Çeşit çeşit sulu kirazı cihanı süsler.

Memecik ekmeği; Osmanlı ülkesinde Sapanca somunundan sonra Lâdik şehrinin memecik ekmeği, yeryüzünde pamuk gibi beyaz ve has olması sebebiyle meşhurdur. Fakat yaylak ve kışı fazla olduğundan üzümü, kavunu, karpuzu, inciri, zeytini ve narı olmaz. Ancak çok güzel Akdağ balı adıyla bilinen bir tür süzme balı var ki yeryüzünde ne Girit balına benzer, ne Adana balına benzer, ne Sıgla balına benzer, misk ve amber kokulu Hudâ ikramı bir baldır ki, nice bin kutu ile İstanbul ayânına hediye olarak gider.

İmalatlarından, Akdağ'ın beyaz sadelik pamuk bezi, Acem'in Lekfurî ve Musul bezinden ince ve beyaz olur. Bildiğim övülecek şeyleri bunlardır.

Lâdik'in mesire yerleri: Evvela şehir içinden *[345b]* akan Ballıkaya suyunun başı bir mesire yeridir. Şehrin kıble tarafındadır. Bir mesire de şehrin doğu tarafında Frenk Gözü diye meşhur berrak bir pınar, bir nehirdir. Hüseyin Paşa bu akar su üzerine dinlenme yeri olması için bir Havernak kasrı yapmış, gönlü yanık ve perişan âşıklar orada zevk u safâ ederler, ancak bu sudan üç taş çıkaramazlar. Temmuz ayında tâ bu derece soğuk hayat suyu gibi bir tatlı pınardır. Ballısu ve Frenk Pınarı şehrin içinden akıp nice sarayları, han, hamam ve camileri ve yüzlerce cennet bahçeleri gibi bahçeleri sular, şehir içinde nice un değirmenlerini dönderip Lâdik Gölü'ne akar.

Bir dinlenme yeri de Akpınarbaşı'dır. Âb-ı hayattan nişan verir soğuk bir sudur. Lâkin şehre gelmez, şehir dışında bahçeleri ve tarlaları sular. Bu pınarın başı, şehrin kuzey tarafındaki yüksek dağlardan doğar, Lâdik Gölü'nde son bulur.

Lâdik Kalesi'nin batı tarafında Manastır adında bir dinlenme yeri vardır. Güya İrem bağları gibi gönül açan bir yerdir. Bu yerden akan tatlı suya Ramcı Nehri derler. Çok tatlı ve temiz bir içecektir ki, Maarra suyundan lezzetlidir. Bu pınar akarak kale altında iki parça olur. Bir bölüğü Hızırlık Ziyareti'nden aşağı Kova Mahallesi bahçeleri içre akar. Ve bir parçası da şehir seçkinlerinin hacıları karşılamaya çıktıkları Balı Dede Sultan hazretleri ziyaret yeri mesiresinde Kozlu bağlarından aşağı akıp Lâdik Gölü'ne karışır. Bu Lâdik şehrinin çevresinde nice pınarlar vardır, ancak bildiklerimiz bunlardır.

Lâdik ılıcalarının anlatılması: Bu Lâdik'e bir buçuk saat uzak, batı tarafında Hallez adında bir köydür. Yüksek bir tepe üzerinde, bahçeli ve bir camili, bakımlı Müslüman köyüdür. Altından küçük bir nehir akıp nice un değirmenlerini dönderir. Daha sonra Kızılırmak'a karışır. Lâdik'in dağları ardında olduğundan Lâdik Gölü'ne karışmaz.

Bu nehrin kenarında Hallez ılıcası vardır. Kubbeler ile kapatılmıştır ve ünü yaygındır. Kiraz mevsiminde bütün köylerden araba araba ve at, katır ve eşeğe binmiş binlerce adam gelerek bu ılıcada çimip uyuzdan ve berastan (leke hastalığı) Allah'ın izniyle şifâ bulur. Bu ılıcanın ayağı Hallez Nehri'ne karışarak Kızılırmak'a ulaşır.

Diğer ılıca: Lâdik'in batı tarafında üç saat uzak Kavza (Havza) kazasında Kavza ılıcası, Arabistan'da humma, Acem diyarında germâb, Türkistan'da ılıca, Anadolu'da kaynarca, Bosna'da ve Rumeli'de bana, bu Lâdik ve Amasya'da kavza, Tataristan'da ılısı ve Moğol dilinde kerende derler, ancak bu Lâdik kavzası kadar faydalı ılıca görmedim. Çifte büyük kubbelerdir.

Kadınların ve erkeklerin başka kubbeleri vardır. Erkeklerin ılıcasında ona on göl gibi bir havuzu var ki, ölü girse yeniden hayat bulur. Suyu o kadar sıcak değildir. Dört tarafında beyaz mermerden yapılmış arslan ağızlarından sıcak su akıp büyük havuza karışır. Bir de küçük havuzu vardır, suyu son derece sıcak olduğundan insan girmeye tahammül edemez. Büyük havuzun dört tarafındaki kemerler altında sekiz adet hanefî kurnaları vardır.

Kiraz mevsiminde buraya da nice bin adam gelip çimerler, istirahat edip şifa bulurlar. Bu ılıcada Kız Gözü adıyla meşhur, beyaz bir mermerden bir hayat suyu, buz parçası gibi soğuk su akar ki, içen canlar yeniden hayat bulur. Allah'ın hikmeti bu ki buz gibi soğuk su ile sıcak suyun arası bir kulaç yerdir. Soğuk ve sıcak su birbirine yakın, acaip bir şeydir. *"Allah her şeye kâdirdir"* [Bakara, 106].

Lâdik Gölü: Lâdik şehrinin doğu tarafından görünen büyük ve çevresi bir günde dolaşılır tatlı sulu bir göldür. On bir çeşit balıkları var ki her birini, lezzetleri, özellikleri, biçimleri ve renkleriyle övsek sözü çok uzatmış oluruz. Ancak bütün balıklarından turna balığı Mâ'ide-i Mûsâ'dan lezzetli ve kuvvet verici bir balıktır. Bu göl, kenarında mamur ve bakımlı köyler ile süslenmiş tatlı sulu bir göldür. Dört tarafında Zuday, Sonisa, Kavza kazası ve Zeytun kazası dağlarından 26 adet pınarlar bu nehre karışır, dop dolu bir göldür. Bir tarafa ayağı yoktur. Kenarındaki köyler: Boğazköy, gayet güzel ve bakımlı köydür. Otuz köyü, göl kenarındadır.

Allah'ın hikmeti bu köyde olan kaymak bir diyarda yoktur. Küleğinin içinde iken keçi oğlağı, kaymağı üzerine *[346a]* bassa oğlağın tırnakları beyaz kaymağı ıa tesir etmez. Kaymağını bıçakla keserler, sakız gibi çiğnenir bir çeşit lezzetli, kudretten tatlı ve güzel misk kokusu vardır. Bu kaymağın benzeri meğer Erzurum toprağında Bingöl yaylası kaymağı ola.

Lâdik'in güneyinde Amasya sekiz saattir, güneydoğusunda Niksar ara yatıdır. Kavakili kazası bir menzildir. Batı tarafında Köprü şehri ara yatıdır. Batı yönünde bir menzil mesafede Zeytun kazası vardır. Kuzey tarafında, Karadeniz kıyısında iskelesi Samsun ve Sinop'tur, ara yatıdır, *vesselâm.*

Lâdik'in ziyaret yerleri: Şeyh Seyyid Ahmed-i Kebîr ziyareti; Tekkesinde medfundur. Şeyh-i Ekber tarafından irşad olmuş, daha sonra Şeyh-i Ekber yerine halife olmuştur, ulu sultandır. Hâla bütün insanların ziyaretgâhıdır. İkisi de Eski Cami'de medfundurlar. Eski Cami'i 852 [1448] yılında onlar yapmıştır ki, Orhan Gâzi devri ulemâsı ve şeyhlerindendir.

Kale altında Şeyh Yâvedûd Sultan, Kova Mahallesi'nden yukarı Hızırlık ziyareti, hacıların karşılanılmaya çıkıldığı yerde Bâli Dede ziyareti, Gâzi Tayyar Mustafa Paşa ziyareti, rahmetullahi aleyh. Yüksek bir kubbe içinde medfundur.

Bu şehirde bundan gayrı çivit renkli mermer ile örtülmüş kabir yoktur.

.... (1.5 satır boş) ....

Bu şehirde paşa efendimizle üç gün kalıp büyük ziyafetlere konduk. Buradan kalkıp batı tarafına 5 saat gidip,

Şahin Ağa Köyü menzili: İki yüz haneli Müslüman köyüdür. Buradan 6 saatte,

Kasım Ağa Köyü menzili: İki yüz haneli bir camili Müslümanlardır. Burada Kasım Ağa büyük ziyafetler verip zevk ve safâlar ettik. Buradan (---) saatte,

Körköy (menzili): 300 haneli, bir camili, bağlı ve bahçeli mamur köydür. Çorbacızâde nâmıyla tanınan bir hanedan sahibi, nimeti bol çelebidir. Paşa onda konuk oldu. Bir gün kalınıp ertesi tuğlar gidecek mahalde Murad Haseki ve Çavruzcu Çavuş adlı kimseler,

"Âsitâne tarafından ulaklık ile Diyarbakır'a gideriz" dediklerinde paşa bunları hapsedip bütün esvap ve ağırlıklarını aradı. Sâlih Paşa kardeşine hitaben,

"Bağdad eyaletinden ma'zul olup kapudan paşalık ihsan olunup ılgar ile Âsitâne-i saadetime gelesin" diye emirler ve hatt-ı şerîflerden gayrı bir mektup bulunmadı. Paşa bu ulakları hapsettiği gün ulak Sâlih'i Bağdad Valisi Sâlih Paşa'nın kardeşi Murtaza Paşa'ya gönderip,

"Benim karındaşım! Sana hatt-ı şerîf ile Murad Haseki ve Mülakkab Kabih Çavuş kapudanlık emirleri ve hatt-ı şerîfler getirir, lâkin hapsettim. Elbette sana ulağım vardıkda gafil olma, başın gider. Kapudanlığa itimat etmeyesin. Elbette başına bir çare edip Âsitâne tarafına firar edip bir köşede karar edesin. Yahut bize gelip pederim Varvar Ali Paşa ile İstanbul tarafına gitmeye taahhüt etmişiz. Elbette ve elbette cüstün işi gafilin başı demişler" diye bu çeşit öğütler içeren mektuplar ile tatar Sâlih'e yüz altın verip,

"Göreyim seni koçağım! canım Murtaza Paşa kardaşıma nice yetişirsin" diye tenbih etti.

Ulak Sâlih yollanıp dördüncü gün Haseki ve Çavuş'u hapisten bıraktı. Onlar da Bağdad yönüne doğru yola çıktılar.

Paşa altı gün Körköy'de kalıp yedinci günde kalkarak (---) saatte,

Evliyâlar kaynağı tarihî şehir (---) (---)
Merzifon Kalesi'nin vasıfları

İsimlendirilmesinin sebebi

.... (1 satır boş) ....

(---) tarihinde Dânişmendoğulları yapımıdır. Daha sonra Yıldırım Bayezid Han fethetmiştir. Hâla Sivas eyaletinde Amasya topraklarında celâlîlerdenden ve haydutlardan emin olmak için dört köşe kerpiçten yapılmış güzel bir kaledir. İçinde aslâ evleri yoktur. Bazı mühimmat ve gereçler için bekçileri var.

Şehri, Pir Dede Sultan vakfıdır ve vakıf hâla Kızlar Ağası'nın yönetimindedir. 300 akçe şerîf kadılıktır. Ve tamamı (---) nahiyedir. Bu nahiyelerden kadısına senelik altı kese geliri olur. Kalesi toprak olup iç el olduğundan dizdarı ve neferleri yoktur. Ancak müftüsü, nakibüleşrafı, sipah kethüdayeri, yeniçeri serdârı, muhtesibi ve şehir naibi vardır.

Üç yüz kadar yüksek mansıplarda bulunmuş kadı efendileri, halkın seçkinlerinden şeyhleri, ayân ve eşraf ağaları ve paşalığa layık kethüdâyerleri vardır. Özellikle Mehmed Paşa efendimizin hane sahibi, Tabanıyassı Mehmed Paşa'nın silahdarı *[346b]* Dilâver Ağa, gerçekten ismi cismine uygun hanedan sahibi, nimeti bol, eli açık yiğit adamdır. Hatta kış mevsimi olduğundan paşa efendimiz, evinde on gün, dört yüz iç ağalarıyla konuk oldu, on günde ne çul, ne torba, ne kahve ibriği gerekti ve paşaya da mutfak kaynattırmadı. On gün on gece paşa efendimizle bu hakir hamavî nebat tatlıları ve yemekler yedik, ancak en ufak bir acizlik göstermedi.

Bütün ağalara şehir içinde yaftalar ile konaklar verildi. Hepsi vilâyet ileri gelenleri ile babalı ve oğullu geçindi. Dört bin kadar asker köylere mahkeme yaftasıyla gönderilip konaklar verildi.

Gerçi Etrâk vilâyetidir ama halkı gayet halim, selim kimselerdir. Bunlar avân taifesidir demeyip "Yiyeceğin hayırlısı hazır olanıdır" deyip varlarını esirgemeyip nimetleri saçtılar. Zira ovalık, yeşillik, bolluk ve ucuzluk yeri mamur bir şehirdir. Deşan dağı eteğinde kurulmuş dört bin adet kiremitli ve toprak ile örtülü, bağlı ve bahçeli, ma'mur ve bakımlı güzel evlerdir.

Tamamı 44 mahalle ve 70 mihraptır ve (---) hutbedir. Bunlardan Cami-i Atik, çarşı içinde Sultan II. Murad Camii, eski

tarz bir minâreli bir camidir. Çarşı içinde olduğundan dolayı cemaati boldur. Bunlardan başkası mescittir.

.... (1.5 satır boş) ....

Medreseleri; Evvela Sultan II. Murad Medresesi, talebe odaları ve ders hocaları kubbeleri ile mebni eşsiz bir ilim yuvasıdır ve hadis ilmi de okutulur. İki yerde dârülkurrâsı ve yetmiş yerde sıbyan mektebi vardır.

İki yerde fukaralar için imareti var. Bunlardan Pir Dede Sultan Tekkesi İmareti'nin, halkın her kesimine, gelen ve giden misafirlere nimeti boldur.

Yedi yerde derviş tekkeleri vardır. Bunlardan Pir Dede Sultan Tekkesi, yine Deşan Dağı eteğinde Hırka Sultan Tekkesi, buna yakın şehre bir saat uzaklıkta Hazret-i Ukkâşe Tekkesi, ulu âsitanedir, Abdülkâdir Cîlânî Tekkesi ve Halvetî Tekkesi (---) (---) (---) (---) (---) (---) (---)

Herkesçe meşhur olan tekkeler bu sayılanlardır.

Tamamı (---) handır. Evvelâ çarşı içinde berberler yakınında Eski Han'ın kapısının sol köşesinde pehlivan gürzü asılıdır. Ve (---) (---) hanı (---) (---) (---) (---) (---) (---) (---) (---)

Hepsi (---) hamamdır. Bunlardan Çelebi Sultan Mehmed yapısı Eski Hamam, herkesin gidip geldiği hamamdır. Çifte Hamam, havası tatlı güzel bir binadır. Kadınlar ve erkekler için yetmiş kurnası olan büyük hamamdır. Erkekler hamamının üçte birinde keçeciler keçe teperler. Diğer üçte birinde tabaklar gök rengi, sarı ve kırmızı sahtiyan tabaklayıp boyarlar. Kırk kurnası hâla akıp işlemededir. Bütün duvarlarının yüzü misk ve amber ile karıştırılmış cibiz kireci ile sıvanmıştır. Bütün kubbelerinden ve dört tarafındaki duvarlarından bir katre ter damlamak ihtimali yoktur. Ancak eski yapı olduğundan aydınlık değildir, birazca karanlıktır. Ama gayet sıcak ve kireçsiz, yumuşak tatlı suyu vardır.

Pir Dede Sultan Menkıbesi: Fâtih Sultan Mehmed'in babası Sultan II. Murad, bu Merzifon şehrinde cami, han ve medrese yaptırırken iki yüzlüler ve inkarcılar, Pir Dede Sultan'ı Murad Han'a geçip pâdişaha,

"Pir Dede, kadınlar ile hamama girip bazı kadınlara kese ve sabun sürerek türtü türlü hizmetler edip 'Bu senin karnındaki erkekdir ve bu senin karnındaki dişicedir. Kızım olsun ismini

Râbia ko' diye bilinmeyen şeylerden dem vurur, böyle kâfir, zındık, mülhid ve mezhepsiz meczuptur", diye o kadar iftiralarla şikâyet ederler.

Hemen Murad Han kızarak gaza niyetiyle kılıç kuşanup Pir Dede Sultan'ı bu hamamda futa kuşanmış görür. Ancak dışarda şallâk-mallâk ve uryan gezer meczuplardan bir er kimse imiş. Murad Han:

"Bire mel'un ışık! Sen niçün bu kadar ümmet-i Muhammed'in nâ-mahrem hatunlarıyla hamama girip nice kadınlara kese sürersin" deyince

"Beyim! Ben yüce dinin çobanının hizmetkârıyım. O hatunlar din ve iman damızlığıdır. Onlardan büyük ermişler, büyük ve seçkin bilginler doğar. Ben onlara seyislik edip timar etmek için hamama girmek değil, ben böyle kârgir hamam duvarına girerim." diye bismillah ile hamamın doğu tarafında olan duvara girer.

Hâlâ mübârek arkasının duvara gömülüp tesir ettiği yer açık seçiktir. Sultan Murad:

"Dede! Ben seni şu kılıç ile Resûlullah emri üzere katl *[347a]* etmeye geldim" deyip Dede'ye kılıç çeker. Dede:

"Murad Bey! Din yolunda zâhir hizmet eda ettin, amma bu işe memur değilsin. Sığala oğlu elinden kâfirler İzmir Kalesi'ni aldı. Timurleng alamamışken Frenk ile Urum istilâ edip aldı. Var kurtarıp İzmir fâtihi ol ve şu ekmeği ye" diye hamamın iki parça beyaz mermerini zeminden koparır, mermeri hamur gibi yoğurarak ramazan pidesi gibi iki ekmeği sebüce edip tırnak ile tırnaklayıp birini Murad Han'a verir:

"Var İzmir'i feth eyle" der.

Birini Şehzâde Mehmed'e verip,

"İkinci padişahlığında Mehmed İstanbul'u fethedip bu ekmeği İstanbul'da ye" der.

Şehzâde Mehmed'e İstanbul'un fethini de müjdeleyince Murad Han, Dede Pir Sultan'ın ayaklarına yüz sürer, onun ermişliğine inanır ve İzmir'i fetheder.

26 seneden sonra Fâtih Sultan Mehmed İstanbul'u fetheder. Babası Murad Han ve Fâtih Sultan Mehmed Han, Pir Dede Sultan'ın tekkesine 360 parça köy vakfederler ki bu Merzifon şehri de o sultanın vakfıdır. Dârüssaâde ağaları, nâzırıdır. Her sene birer mütevellîsi gelip vakıf köylerini 300 atlı ile zaptedip imaretini, gelen giden misafirlere verilecek yiyeceklerini, ar-

pasını ve üç yüz duacı, müsebbih ve mu'arriflerine muayyen maaşlarını verir. Hâlâ o adı geçen beyaz mermer ekmekler, Pir Dede Sultan'ın arkasıyla duvara girdiği nişan yanında açıkça durmaktadır. Bu hamam böyle büyük ziyaretgâhdır. Bu hamama hasta girse Allah'ın izniyle şifâ bulur.

Sözün kısası; gönüller açan bu hamamın övgüsünde bütün şairler âcizlerdir. Sîmâ ilmi ile Ebu Ali Sînâ'nın yaptığı hamama denk, gönül yurdu, ziyaretgâh bir hamamdır.

Bu aydınlık şehrin bütün evlerinin şahnişin, kapı ve pencereleri kıble yönüne, Merzifon Ovası'na bakar. Saba rüzgârı bu şehr içre dönüp dolaştığından bütün halkı sağlam yapılıdır.

Nice beyleri âileleriyle Merzifon'un ensesindeki Deşan Dağı yaylağına çıkar, altı ayda orada Türkmen oymaklarıyla yayla fasılları ederler. Bu yayla faslında meddahların dilleri övgüde kısa kalır.

Bu yayla, tâ evvelden beri Dânişmendoğulları ile Horasan diyarından gelip bu diyarı fethedelden beri Deşanoğullarına, temliken kayd-ı hayat ile evlatlarına miras mülkleridir.

Deşanoğullarından Seydî Bey adında bir benâmın hâlâ mülküdür. Yayla hakkını nice yüz bin yük ve binek hayvanlarından alırlar. Bu yayladan nice yüz hayat suları akar ki, yarısı Merzifon şehrinin bağ ve bahçelerini, bütün köylerin ekin yerlerini sular.

Bu Merzifon diyarının hâli odur ki, yağmur ne kadar yağarsa yağsın yine Deşan dağlarının akan sularıyla mezraalarını sulamasalar mahsul vermez. Ancak hububatı o kadar bol olur ki *"... her başakta yüz tane (habbe) bulunan..."* [Bakara, 261] âyeti üzere bir buğday tanesinden yirmi ve on beş kardeş çıkıp her başakta yüzer tane olduğu zamanda bir kilesi seksen kile mahsul verir verimli arazidir.

Elbette mezraaları susuz olmaz. Onun için bu Merzifon'da Deşan Yaylası'ndan akan tatlı kaynak sularının mîrâb ağası vardır. Deşanoğulları da ondan elde edilen maldan hisse verirler, yahşi ağalıkdır. Bu nehirlerin ağaları olmasa Merzifon halkı birbirlerini öldürürlerdi. Yine hâlen nice kavgalar olur. Deşan yaylasından akan kaynak sularının bir parçası Köprü şehrine akıp bağ, bostan ve mezraaları sular. Bir parçası da Lâdik şehri ovasında Havza kadılığı nâhiyesine akar. Bir bölük nehri kuzeye, Osmancık tarafında ovalara akıp bütün bağları ve bostan-

ları sular. Deşan Dağı böyle büyük bir dağ ve eski bir yayladır ki, Merzifon şehrine hayat veren bu (Deşan dağının) kaynak sularıdır.

Bu Merzifon şehri, bayırlı yerlerde kurulu olup arkasını Deşan Dağı'na vermiştir. Amasya bu şehrin kıblesinde 15, Lâdik 12, Osmancık 16 ve Gümüş şehri 10 saat yerdir. Gergeran kasabası 8 saatliktir.

Deşan Dağı'nın kuzey tarafı eteğinde Koca kalesi Köprü şehrine bakar. O kaleyle arası (---) saat yerdir. Merzifon'dan çıkıp Deşan Dağı'nı aşarak kuzeye (---) saat gidince Köprü şehrine varılır. Yine Merzifon'dan üç menzilde kuzey tarafında Samsun Kalesi'ne varılır ki, Merzifon'un iskelesidir. Bazıları Sinop İskelesi'ne giderler, ancak Samsun, Merzifon'a daha yakındır.

Merzifon şehrinin yiyeceklerinin, içeceklerinin ve el san'atlarının anlatılması: Evvela Antep pekmezi gibi hâlis pekmezi, Karınca Köyü'nün lezzetli ve sulu üzümü ve Pir Dede Sultan çöyresi...

Dükkânlarının tamamı 600 adettir, ancak boyacı dükkânlarından başka dükkânları çok azdır. Hâlâ Acem boyasından latif boyacıları vardır ki İspir'in neftîsi *[347b]* ve mavi boyası meşhurdur. Tüccarlar senede birkaç bin yük rengârenk pamuk bezini, Kırım diyarına götürerek esirlerle değişirler. Bütün Kırım halkının feraceleri ve giyecekleri tamamen Merzifon bezindendir. Pamuk ipliği de meşhurdur. Beledî döşeği, beledî alaca yastığı, basma kalemkârı, latif çit yorgan yüzleri, çarşaf ve perdeleri de değerlidir.

Mahbûb ve mahbûbesi de meşhurdur.

Merzifon'un ulu evliyâlarının ziyaret yerleri: Evvelâ Hakk'a erenlerin Yakub'u, tâliplerin isteği, müşâhede ırmağının pınarı, mücâhede ilimlerinin mecmaı Şeyh Hazret-i Pir Dede; Hazret-i Hacı Bektâş-ı Velî ile Horasan'dan Türk-i Türkân Hoca Ahmed Yesevî'nin izniyle Anadolu'ya gelerek Merzifon'un kuzey tarafında şehre bakan yüksekçe bir yerde yerleşmiş ve çoğu zaman hamamlarda yatan, ilâhî cezbeye kapılmış ârif-i billah bir kimse idi ki, Orhan Gazi zamanından tâ Fâtih devrine ermiş yüce bir zât idi.

Yukarıda menkıbesi yazıldığından başka nice bin menkıbeleri vardır. Âsitanesi, Osmancık'ta Koyun Baba Tekkesi'nden daha büyük bir bina ve yüksek kubbeler ile süslenmiş, pek çok

meydanlar, mutfak, kiler ve derviş hücreleriyle bezenmiş, her gece iki-üç yüz adam konup göçer Bektaşîler misafirhanesidir. İki yüzden fazla yalın ayak ve başı kabak maarif erbabından gönlü yanık dervişleri gelen ve giden konuklara hizmet ederler.

Aziz hazretlerinin nurlu kubbesine girip bir Yâsîn-i şerîf okuyarak ruhaniyetlerinden yardım diledik. Nurlu kubbesinde misk ve amber kokusundan insanın dimağı kokulanır. Kabri sandukasının dört tarafında o kadar sanatlı çerağ, şamdanlar, kandiller, buhurdanlar ve gülâbdanlar var ki burada olan değerli kaplar İmam-ı Musa Rıza'da yoktur. Hırka, seccade, alem, davul, kudüm, zil, zerdeste, bozdoğanî taç, Davud sapanı ve pâleheng-i Mûsa'sı hâlâ fukaraların fakirlik cihazıdır ki, dolaplar içinde saklıdır. Nice bin kara ve denizler seyyahının binlerce keşkül ve zerdeste ve pâlehengleri nişan için asılıdır.

Bu hakir Âl-i Abâ (Ehl-i Beyt) muhibbi olduğumdan *"el-fakru fahrî"* hadisine uyarak küstahane bütün fukaraların izniyle Pir Dede Sultan'ın bozdoğanî (---) terekli keçe külâh tâcını tekbir ile postnişin Memi Dede Can başımıza koydu, bütün dervişler gülbâng-ı Muhammedî çekip hakire hayır dua ettiler. Âsitanesi baştan başa büyük kârgir bina, çividî halis mermer ile örtülü büyük türbedir. *Allah sırlarını aziz eylesin.*

Emir Merzifonî oğlu Şeyh Abdürrahim ziyaret yeri: Bursa'da Zeyneddin Hâfî hazretlerinden yetişmiş ve çeşitli ilimlerde üstad olmuştur. *Vesâyâ-yı Kudsiyye* adlı kitap bunların eseridir. Daha nice değerli kitaplar yazmıştır. Bu Merzifon şehrinde Çelebi Sultan Mehmed'in camii evkafından geçimleri için her gün sekizer akçecik ve nefsini susturmak için bir parça yiyecek kabul ederek dünya dertlerinden alakasını kesip Merzifon'da otururdu. Hâla makamları Merzifon'da gönül erbabının ziyaret yeridir. *Allah sırlarını aziz etsin,* bu hazretin pak ve beliğ şiirleri vardır. Şiirde mahlası "Rûmî" dir. Tasavvuf ilminde ledün gavvası (dalgıcı) olduğundan bütün şiirleri tasavvuf etmişlerdir. (---) (---) (---) (---) (---) (---) *Allah hepsine gani gani rahmet eylesin.*

Bu şehirde on gün eğlenip gezip dolaşırken daha önce Körköy adlı yere gelen Murad Haseki ve Çavruzcu Çavuş'u dört gün hapsedip Sâlih Paşa'nın kardeşi Murtaza Paşa'ya ulak Sâlih'i gönderüp "Gâfil olma, başın gider" diye mektuplar göndermişti. Hudâ'nın hikmeti;

"Kul tedbir alır, ancak takdir Allah'ındır". Tatar Sâlih dört gün önce gidip Nusaybin adlı harap şehre vardığında bir gece at üzerinde sar'a tutup tepesi üzere menzilhânede baş aşağı düşüp şaşkın hale gelerek yarı ölü gibi yatar.

Beri tarafta paşanın dört gün sonra gönderdiği Murad Haseki, Murtaza Paşa'ya yetişip;

"Saâdetli padişah, sultanımı kapudan paşa eyledi. Müjde bizimdir" diye birer samur kürk ve birer kese harcırah sikke-i hasene verip Bağdad yolundan dönüp Diyarbakır'da Bezikîoğlu hanesinde Murtaza Paşa'nın eylendiği yerde Murad Haseki ve Çavruzcu Çavuş "emir padişahın" deyip Murtaza Paşa'nın başına kapıcılarla üşüp kellesini bedeninden ayırdılar.

Onuncu günde Murad Haseki ve Mülakkab Çavuş Merzifon'a mahkemeye gelip Murtaza Paşa ile Çaylak Kapıcıbaşı'nın başını kutular ile mahkemede emânet koyup paşaya geldiklerinde, ne kâdirler paşanın yanına habersiz varmağa, paşanın bütün iç gılmân-ı hâssalarına haber verilip hançer belde ve kabza elde hazır oldular.

Haseki ve Çavuş kuru yaprak gibi tir tir titreyip kapının eşiğini öperek hazırolda ayak üzere durduklarında paşa:

"Bre kâfirler! O mazlûm Murtaza Paşa'yı nice katl ettiniz. Ben hod sizin bütün esvaplarınızı ve eğer ve teğeltilerinizi aramış idim. Sizde *[348a]* kapudanlıkdan gayrı hatt-ı şerîf görmedim. O, merhumun katli hattını nerede saklamıştınız. Allah'ı severseniz doğru söylen" diye yemin verdiğinde hemen Murad Haseki;

"Vallahi devletli vezir! Biz emir kuluyuz, ferman padişahındır. Beyt:

Hükm-i Sultan olmasa hatâ gelmez cellâddan

mazmunu üzere ulü'l-emre itaat edip her ne padişah fermanı sâdır olursa onu işleriz. Lâkin sultanımın korkusundan bir hatt-ı şerîf ve emr-i şerîfleri der-i devlette kurşun zarf içine koyup matara içinde saklayıp üstüne su koyarak eğer kaşında asmıştık, onun için bulamadınız. Ve bizleri dört gün haps edip ileri Murtaza Paşa'yı uyarmak için ulak göndermiştiniz. Tanrı'nın hikmeti ulağınız, Nusaybin şehrinde sar'a tutup kaldı. Bizler onu geçip Murtaza Paşa'ya yetişip geri dönderip Diyarbakır'da Bezikîoğlu evinde matara içinden hatt-ı şerîfleri çıkarıp katl ettik.

İşte başı mahkemededir, ferman senindir. Ama devletli vezir, çok ihsanını gördüm. Sen de yakın zamanda gafil olma. Başına bir tedarik gör, *vesselâm*" deyip yer öptüler.

Paşa, Murad Haseki'nin doğru cevabından hoşlanıp bir kese kuruş verip;

"Alın merhûmun başını, başınızla elimden kurtulun, yıkılıp gidin. Allah belânız versin. Şom bedbaht mel'unlar" diye bunları reddedip,

"Ay, vay Murtaza Paşa, ay vay" diye ağlamaya başladı. Ama kendi hâline ağlardı.

Hemen o gün çevredeki vilâyetlere ağalarını gönderip sekban ve sarıca askeri toplamak için mallar dağıtmaya başlayıp çaşnigirbaşıyı Varvar Ali Paşa'ya dostluk mektuplarıyla gönderdi.

Hakiri Köprü şehrinde Köprülü Mehmed Paşa'ya ve Hacı Yusuf Ağa'ya gönderdi. O sıralarda Abaza Hasan Ağa, Azaz ve Kilis ağası olduğundan Kilis'te idi, dostluk mektupları alıp,

Merzifon şehrinden Köprü şehrine gittiğimizi bildirir

1058 Muharrem'inin 10. günü [5 Şubat 1648] aşura gününde Merzifon'dan kuzey tarafına Deşan Dağı'nı aşıp **Beğören Köyü**'nü geçip 6 saatte,

Koca Kalesi menzili: Yine Kocakaya adıyla meşhurdur yüksek bir tepenin üstünde, gerçi küçük kaledir ama Karahisar-ı Şarkî'den sarp, dayanıklı hisardır. Burları ve kuleleri tamamen kudret eliyle yapılmıştır. Tek parça yerli kayadandır, insanoğlu yapısı değildir. Kaleye çıkmaya bir yolu ve bir kapısı vardır. Gayrı yerden çıkılması imkânsızdır. Burçları ve beden dişleri nâdirdir. Hepsi kesme kayalardır. Nice kere Karayazıcı, Said Arap ve Kalenderoğlu adındaki celâlîler kuşatmışlar, ancak bir taraftan zafer elde etmeye güçleri yetmeyip hüsrana uğramış olarak gitmişlerdir.

Ama 476 [1083] tarihinde Dânişmendoğullarından Melik Gazi, Rum keferesi elinden zorla feth etmiş, daha sonra Yıldırım Han eline girmiştir. Lâkin kimin tarafından yapıldığını bilmiyorum.

Hâlâ (---) toprağında Köprü kazası nahiyelerindendir. Kale içinde 200 kadar neferat haneleri, kale dizdarı ve 150 neferatları vardır.

Bir camii, su sarnıçları, hububat anbarları, yedi sekiz adet küçük topları ve yetecek kadar da cebehanesi vardır. Ama ha-

mamı, hanları, bedesteni ve diğer imaretleri yoktur. Ancak bir kaç dükkânları vardır.

Bütün halkı çam ağacından boduç tabir ederler, Türk dilinde emzikli bardaklara boduç derler, onu yaparlar. Ve çöğür, tanbur, tanbura, ravza, karadüzen, şarkı ve yonkar adlı sazları yapıp kâr ederler. Heva ehli, şaz ehli çoğu bî-namaz Etrâk halkıdır.

Buradan kalkıp kuzey tarafına ma'mur köyleri Deşan Dağı eteğinden geçip (---) saatte,

Eski belde, büyük köprü, yani mamur şehir, nurlu Köprü Kalesi'nin özellikleri

Hacı Yusuf Ağa hanesinde konuk olup Köprülü Mehmed Paşa'ya ve diğer ayâna dostlukla yazılmış mektuplarımızı verip memur olduğumuz bölükbaşılar toplama işiyle uğraşıp şehir içinde;

"At ve don, mal u menal isteyen, ata, dona ve silâhına sahip olan yiğitler gelsin" diye dellâller çağırıp şehri gezip dolaşmaya başladık.

Evvelâ bu Köprü şehri Deşan Dağı'nın eteğinde bir dereli ve tepeli yerde iki tarafından nehirler akar bir mahalde dörtgen şekilli taş yapı hoş bir kaledir. Bir nehrine Boğaköy suyu derler, şehrin dibinden akar. Ve bir nehri şehirden bir saat uzaklıkta Istavloz Nehri derler. Köprü şehri bu iki nehrin ortasındadır.

Bu nehirler taştığı zaman Köprü ovasını su basar. Bu nehirler Deşan Dağı'ndan gelip Istavloz Nehri'nden büyük ağaç köprüden geçildiği için Köprü şehri derler. Gayet san'atlı çam direklerden garip köprüdür.

Amalika zamanında bu şehre Şindir Kalesi derlerdi. Amalika dilinde şind diye köprüye derler. Köprüsü, Peygamber Efendimiz dünyaya geldiklerinde yıkılmıştı. Sonra ağaçtan yeniden yapmışlardır.

Daha sonra bu köprüden geçen iki nehir Köprü şehrinden aşağı akarak Çeltiklik adlı mahalde büyük nehir Bafra'ya katılır.

Bu kale ilk defa Amalika melikleri tarafından yapılmıştır. Bundan sonra Trabzon tekfuru elinden Dânişmendoğullarından Melik Gazi feth etmiştir.

Ondan sonra (---) tarihinde Yıldırım Bayezid Han kuşatarak Koca Kalesi'ni feth etmiştir. Bu Şindir Kalesi, yani Köprü Kalesi

aman ile feth olmuştur. Hâlâ Amasya toprağı hükmünde yarısı zeamettir ve yarısı Tokat hâkimi subaşılığıdır. Bütün cürm ü cinayeti ve salb u siyaseti (vergileri ve yetkileri) onun tasarrufundadır. Ve üç yüz akçe pâyesiyle şerîf kazadır.

Bütün nahiyeleri yüz kırk pâre bağlı, bahçeli, çeşitli kurşunlu camiler, han, hamam, imaret ve çarşı pazar ile bezenmiş hepsi kiremit örtülü üçer dörder bin haneli kasabalardır.

Bunlardan Boğazköy üç bin *[348b]* haneli kasabadır. Bağcıköy ve şehrin kıblesinde Doryanköy, Aktepeköy ve Akevrenköy, Hasan Ağa'nındır, Avdanköyü, Hamamcıoğlu'nundur.

Bu adı geçen yüz kırk pâre köylerden kadıya senelik yedi bin kuruş hâsıl olur yüksek kazadır. Ve bir hâkimi de şeyhülislâmı, nakibi, kethüdayeri, yeniçeri serdârı, şehir muhtesibi ve şehir naibi vardır. Ama iç il olmak ile kale dizdarı, neferatları ve cebehaneleri yoktur. Lâkin Karayazıcı ve Said Arap adlı celâlîler bu şehirden yetişmişlerdi. Eğre gazasında yenilip kaçtıklarından celâlî olmuşlardı. Bu şehri onlardan kurtarmak için Taşkale'ye bitişik bir kat toprak kale yapınca iki kale olmuştur. İki kale toplam dört kapıdır. Ama bütün çarşı pazar taşra varoştadır.

Bu Köprü şehrinin içinde ve dışında toplam altı bin adet kiremitli altlı üstlü evleri vardır. Aşağısı kârgir yapı, yukarısı meşe tahta ile yapılmıştır. Tahtanın içini ve dışını keserle çentip üzerine beyaz kireç sıvadıklarından inci gibi parlar bir süslü şehirdir.

Kış memleketi olduğundan bütün evlerinin beyaz minare gibi uzun ve külahlı ocaklarının duman bacaları var ki bir diyarda öyle san'atlı bahirîler ve bacalar yoktur. Şehre gayet süs ve güzellik vermiş hepsi kıp kırmızı kiremitler ile örtülü bir ma'mur şehir, süslü saraylardır.

Evvelâ Taşkale'de Hacı Yusuf Ağa Sarayı ki Köprülü Mehmed Paşa'nın (---) (---) sidir. Ve Köprülü Mehmed Paşa Sarayı, Mü'ezzinzâde Sarayı, Küçük Mehmed Ağa Sarayı, Hasan Ağa Sarayı, Kıbleli Sarayı ve Durak Çavuş Sarayı, hepsi yetmiş saraydır. Ancak bildiklerim bu hamamlı saraylardır.

Hepsi 20 mahalle ve 40 mihraptır. Bunların on birinde hutbe okunur. Evvela Taş kalede Hacı Yusuf Ağa Camii; havuz ve şadırvanlı, bir minareli ve saf kurşun ile örtülü yeni camidir. Eski Cami de kurşunludur. Mahkeme Camii tahta minarelidir. Mahkeme çarşı içindedir.

.... (1 satır boş) ....

Bunlardan başkası mescitlerdir.

Yedi adet derviş tekkeleri vardır. Şeyh-i Ekber Tekkesi, Kâdirî Tekkesi ve Halvetî Tekkesi (---) (---) (---) meşhur tekkelerdir. Lâkin Mevlevîhane tekkesi yoktur. Ama yine bütün halkı dervişleri severler.

Tamamı on bir handır. Hacı Yusuf Ağa Hanı, Hacı İsa Hanı, Mehmed Çelebi Hanı ve İmaret Hanı, bunlar meşhurdur.

Hepsi hepsi iki aşevi imareti vardır. Toplam beş medrese odaları var. Zira âlimleri, sâlihleri, şeyhleri ve ilim öğrenmek isteyenleri gayet çoktur. Hepsi kırk sekiz sıbyan mektebi var. Hacı Yusuf Ağa'nın mektebi kurşunlu büyük evkaftır.

Tamamı (---) hamamdır. Bunlardan Hacı Yusuf Ağa Hamamı'nın suyu, havası ve yapısı hoş hamamdır. Toprak kale kapısından taşra Çifte Hamam, Ahmed Paşa'nındır, bütün hamamlardan aydınlık yapıdır. Eski Cami yakınında Eski Hamam da tatlıdır. Girdiğim hamamlar bunlardır.

Toplam bin adet dükkânları vardır. Dört köşe bir kârgir yapı dört kapılı sağlam bedesteni vardır. Hacı Yusuf Ağa bu şehrin kalkınmasına sebep olup yetmiş adet hayrat ve hasenat yapmıştır. Bu bedesten de onun hayratındandır. Kale kapıları gibi tahta üzere demir kaplı kapılı bedestendir.

Ama bu şehrin debbağhanesinden donanımlı ve süslü çarşı yoktur. Debbağ bekârları meşhurdur. Nehir kenarında olduğundan her gece kandiller ile dükkânlarını süsleyip çerağan edip elbeşti ve kirdimân[1] çıkarırlar. Ve boyacıları da gayet çoktur.

Beğenilenlerinden; bağları ve bahçeleri cihanı tutup hâlâ imâr olmadadır. Armudu, üzümü, pamuk bezi, pamuk ipliği, mavi bezi ve beyaz carlı güzelleri gayet güzel ve müeddebelerdir.

Bu Köprü şehrinin iskeleleri Karadeniz sahilinde Bafra ve Sinop'tur. Araları birer konak yerdir. Bu Köprü şehrinin (---) tarafında beş saat yakın,

Erdoğan Kalesi yani Türkistan seddinin özellikleri: Göklere doğru baş çekmiş yalçın kesme kayalı Tanrı yapısı üzerinde 800 basamak kayadan kesme merdiven ile çıkılır. İnsanoğlundan başka binek hayvanları cinsi çıkamaz. Mardin gibi bir Zülcelâl

---

1 elbeşti ve kirdiman: Dericilik deyimleri, deriyi asitli maddeler içinde yumuşatma işlemi.

yapısı kale, sağlam hisardır. Tek parça kaya üzeredir. Kıbleye bakar bir demir kapısı var. Kalenin yüksek tepesi eğrice kayadır, gören onu yıkılır zanneder. Rum keferesi elinden Niksar fâtihi Melik Gazi feth etmiş, daha sonra Yıldırım Han sahip olmuştur.

Tarihlerde Türkmen seddi adıyla yazılan yüksek kale budur. Hâlâ kale içinde yüz elli kadar ev, bir cami, su sarnıçları, buğday anbarları ve Köprü halkının mahzenleri vardır. Bütün değerli esvap ve kap-kacakları bu kalede ve Deşan Dağı dibinde Koca Kalesi'nde saklıdır.

Kale dizdarı ve 48 neferatları bu hizmetle görevlilerdir. Kapısının bir asma köprüsü vardır. Her gece o köprüyü makaralar ile kaldırırlar, kale celâlî ve haramîden güvende olur. Ama çarşı pazarı, han ve hamamı yoktur. Lâkin aşağıda Kızılırmak kenarında bağları çoktur. Bu kale de Köprülü kazası nahiyesidir.

Buradan batı tarafına 6 saatte,

Göl nahiye menzili: Zeytun kazasında ma'mur köydür. Camii, hanı, hamamı ve bir kaç dükkânı vardır. Buradan 6 saatte,

Soruk Köyü: Zeytun kazasında gayet ma'mur köydür. Buradan 6 saatte Kunduz yaylasını aşıp,

Zeytun kasabası kazası: Amasya sancağı toprağında iki bin haneli, cami, han ve hamamlı, sıbyan mektepli, çarşı *[349a]* pazarlı, ayân ve eşrafı bol şenlikli kasabadır. Bağ ve bahçesine nihayet olmayıp akar suları çok boldur. Hane sahibi olup nimetleri bol olan Abdâl Bey, Mehter Ahmed Ağa ve Süleyman Ağa, gelen giden yolculara evsahipliği ederler. Buradan 6 saatte,

Kargu Kasabası: Çankırı subaşılığı toprağında altı yüz haneli bağlı ve bahçeli, camili, hanlı, hamamlı ve birkaç dükkânlı kasabadır. Buradan 6 saatte,

Bakımlı Tosya şehri: Yukarıda özellikleri yazılıdır. Burada bir gün konuk olup on bir yiğit silâhlı levendler bularak yine Merzifon'a dönüp üçüncü günde,

Köprü şehrine girince şehir içinde büyük bir gulgule gürültüye rast geldik. Meğer Köprülü Mehmed Paşa'ya Âsitane tarafından celâlî Varvar Ali Paşa üzerine gitmek için ferman gelmiş.

"Bu kışta kıyamette ma'zulen biz nereye gidip kan içinde kalalım" diye bütün halk cavk cavk olup dedi kodu ederler.

Buradan hakir kalkıp kıble tarafına altı saatte,

Beyören Köyü menzili: Deşan Dağı dibinde ma'mur köydür. Daha önce Köprü'ye giderken konuk olmayıp geçmiştik. Ancak

tatlı, havadar timar köyüdür. Buradan kalkıp (---) saatte tekrar Merzifon şehrine gelip Defterdarzâde Mehmed Paşa efendimizle buluştuk.

"İki yüz adet yiğit sarıcaları getirdim" dediğimizde safasından raks edip tez iki bölükbaşıya hil'atler ihsan eyleyip başlarına birer Acem sarığı bağlayıp bayraklarını dua, sena ve gülbâng-ı Muhammedî ile açtırdı.

Hakir bu iki bölükbaşıyı getirdiğimden Evliyâ çerağı Gezerli Bölükbaşı ve Habib Bölükbaşı diye isim vermişlerdi.

Bu iki bölükbaşılar da 22 adet bölükbaşılar zümresine katılıp 26 bayrak oldu. Her bayrakta yüzer yiğit olmayınca bayrak açmak ayıp idi.

On iki gün Merzifon'da konaklanılmıştı. On üç gün de hakir Köprü şehri nahiyelerinde asker toplamıştım. Muharrem ayının yirmi yedinci günü [22 Şubat 1648] tuğ kalkıp 6 saatte,

Murtaza Paşa Çiftliği menzili: Tabanıyassı Mehmed Paşa silahdarı Dilâver Ağa hükmünde idi. Merzifon sahrasında bulunan verimli bir çiftliktir. Burada o gece karlar yağıp dipi ve boranlar oldu ki bütün asker el ayak tutmadan kalıp yaygaraya başladılar. Nice bin şiddetli sıkıntılar çekerek (---) saatte,

Kulak Hacı Köyü menzili: Bir viran hanlı, bir camili ve iki yüz haneli köydür. Bütün asker can atıp herkes birer sığınacak yere girdiler. Ama bütün halkı kaçtı. Köyde bir ses verir horoz ve tavuk kalmamış. O gece bütün atlar ve diğer hayvanlar açlıktan telef olmak mertebesine varmışken,

Direklibel'in şiddetli kışında çekilen sıkıntıları bildirir: Tanrı'nın hikmeti bir tipi ve boran da koptu ki tâ sabaha dek beş karış kar yağdı. Şafaktan sonra borular çalınıp "göç"tür diye haber olunca herkes boruzanlara sövüp saydılar. Sabah olunca bütün yiğitlere Hazinedar Ali Ağa ve Kethüda Boşnak Ali Kethüda bol bol vaatlerde bulundular.

Her ne hâl ise bütün yükleri hayvanlara yükleyip ister istemez büyük sıkıntı ve belâlar ile tipi, boran ve şebe çekerek Direklibel adlı mahalle geldik. Burada havada yine büyük bir değişiklik olup öyle bir şiddetli kış oldu ve büyük bir kar yağdı ki bütün halk *el-azametullah* diye tatlı canlarından bıktılar ve hayretler içinde kaldılar. Öyle sert bir rüzgâr ve acı fırtına çıktı ki yağan kara ne hayvanlar, ne insanlar dayanabildi, hatta cinler ve şeytanlar bile dayanamazdı.

Ne karar edecek sığınak var, ne yol belli, ne kılavuz var, ne arpa ve ot var, ancak ortalıkta görünen halk hayatta sanılırdı ama hepsi hareket eden ölüler idi. Direklibel adlı mahallin beli, ovası ve dağı Tanrı'nın karı ile dolu idi. Paşa nice cür'et sahibi yiğitlere ve nice beldenin kılavuzlarına bol bol bağışlarda bulunup ayaklarına at kılından ve kazıldan örülmüş paçileler giyip kar üzerinde yol aramaya gittiler.

Paçile odur ki: Kürdlerde ve Acem ülkesinde kar çok yağarsa, kalbur gibi bir çemberin içini at kılı kazılıyla pabuç gibi örüp o çemberi ayaklarına giyip kar üzre yürürler. Şahidî hazretleri;

Dediler pâ-çille ol bir çembere
Ayak alta ala batmaya kara.

dediği beyitteki pâ-çille odur, böyle pây-çilleler ile kılavuzlar Direklibel'in beri alt taraflarına vardıklarında kara gömüldüler.

Ne paçile, el ve ne ayak, nam u nişanları güm olup asker arasında bir dedikodu yayıldı. Bütün develer ve katarlar, bu kadar hazineler yer altına girip kar altında kaldı. Kimi ah kimi vah deyip attan ve candan usanmak sadedinde olup feryad u figanları göklere erdi. Herkese bir telâş el verip ağlaşıp inlemeye başladılar.

İşin sonunda önce kalleş sekbanlar, kaltaban (namussuz) sarıcalar ve tatar askeri bayrakları kaçıp her biri bir tarafa dağıldılar. *[349b]* En sonunda Direklibel'i geçemeyip geri kalan askeriyle paşa ağırlığıyla binlerce sıkıntı ve şiddetli acılar çekerek (---) saatte;

Gümüş madeni ve havası nesim rüzgârı Gümüş Kalesi şehrine girip şatırların gümüş kuşakları ve gümüş taslarını, Gümüş şehrinde pişirip yedik. Üç gün orada konaladık. Tanrı'ya hamd olsun kar ve tipi birazcık dinince yeniden hayat bulduk. Ama her kim ki ateş başına oturdu gözlerine kezzap gibi Gümüş şehrinde gümüş suyu inip göremez oldu. Kim ki evlere girmeyip örtmelerin, hayat ve damların altında konaklayıp ateşe bakmadı, görmezlikten kurtulup görür oldu. Ama bu şehir içinde on yedi adamın elleri ve ayakları o şiddetli kıştan üşüyüp Zekeriyyâ'nın belâ testeresi ile kesilip kaynar katrana sokulup ağlamaları ve inlemeleri göklere yükselip orada kaldı. Bu Gümüş halkı hepimize Hızır Nebî gibi yetişip evsahipliği ettiler. Cenab-ı Bârî o şehir halkının izzet,

şevket ve vakarlarını fazlasıyla artırıp gümüşleri gibi iki dünya saadetinde yüzleri ak ola.

Gümüş şehrinin anlatılması

Eski zamanlarda kayserler yapısıdır. Lâkin Dânişmendoğullarından Melik Gazi fethidir. Daha sonra (---) tarihinde Yıldırım Bayezid Han Amasya fethine giderken Gümüş halkı gümüş kap-kacak hediyeleriyle kale anahtarlarını Yıldırım Han'a peşkeş çektiler. Onun için hâlâ Gümüş şehri halkı bütün yerel vergilerden muaf ve müsellem olup gümüşhane hizmetine memurlardır.

Amasya sancağı toprağında mefruzu'l-kalem ve maktu'u'l-kadem (---) yük akçe iltizam büyük eminliktir. Beher sene iltizamı için yüce devlet kapısına yetmiş kantar saf gümüş ve bin çift gümüşlü at çulu ve torbası verip muhasebesine mahsup olur.

Osmanoğlu devletinde toplam 70 adet gümüş madeni vardır. Ama bunun saf gümüşü gibi yer yüzünde yoktur. Bir güçlü kuvvetli adam gümüşünü elinde ovsa hamur gibi ezilir.

Kuyumcular bu saf gümüşün yüz dirhemine on dirhem saf bakır karıştırıp yine gümüşü ateşten beyaz süt gibi çıkıp sultan damgasına gelir. Tâ bu mertebe saf ayarlı sirebresi (gümüşü) vardır. Yer altında yedi damardır. Tanrı'nın işi günden güne kalın damarlar çıkmadadır.

Bu şehrin bütün halkı çoluk çocuklarıyla bu gümüşhaneye hizmet ederler. Hâlâ hâkimleri gümüşhane eminidir. Ve bir hâkimi de 150 akçe şerîf kadıdır. Senelik yedi kese mahsulü olur. Zulümden şehri harabe oluyor. Kalesi de yer yer yıkılıyor.

Bir yüksek tepenin üzerinde dörtgen şekilli taş yapı harap bir kaledir. İçinde aslâ hane, aslâ yuva, aslâ sığınak ve aslâ misafirhane yoktur. İç il olduğundan kale dizdarı ve neferatı yoktur. Ama sipah kethüdayeri ve yeniçeri serdârı vardır. Şehri hepsi tahta örtülü bin adet altlı ve üstlü hanelerdir.

Hepsi 11 mihraptır. Çarşı içinde (---) camii, kalabalık cemaate sahiptir. Cemâ'at-i kesîreye mâlikdir. Mazanne-i kirame bir imamı var, lâkin müferrah camileri yoktur. Ufak tefek bir beldeciktir. Gerçi dârüşşifası yoktur, ama havasının tatlılığı halkına dârüşşifa olmuştur. Bir hamamı, bir han, bir tekkesi ve üç sıbyan mektebi var.

Beğenilenlerinden; saf gümüşü, at çulu ve torbası bir diyarda yoktur. İstanbul ayânına hep buradan at çulları gittiğinden başka

padişah ahırlarına her sene nice bin at çulu gidip gümüşhane emininin iltizamına geçer. Bağlarında lezzetli ve yemesi hoş üzümü olur. Yer yer gümüş-endamlı gümüş güzeli vardır. Şehir içinde aşağı ve yukarı yığın yığın gümistan gümüş madenleri toprağı öbek öbek yığılmışdır.

Bu şehirde kışın sertliğinden üç gün konakladık. Sonunda güney tarafına 5 saatte kar tufan çekerek,

Dankaza Köyü menzili: Amasya toprağında Gümüş kazasıdır. Yüz haneli ma'mur köydür.

Burada Köse Şaban Paşa Çiftliği yakınında **Bardaklı Baba ziyareti** ve **Akça Baba Sultan**; iki er bir yerde medfunlardır. Lâkin o kadar güzel kubbeleri yoktur. Ama halkın ziyaretgâhıdır. Bardakçı Baba, geçimini sağlamak için toprak bardak ve çanak işlediğinden hâlâ bu köyde beğenilir bardak ve çanak işlenir.

Kış yolculuğunun zorluğu
Bardaklı Baba hikâyesinin tamamlanması

Orada danışılıp Kırkdilim adındaki yüksek dağ tarafına yönelindiğinde kara kar üzre kara kar yağıp büyük meşakkatler çekerek o tipi ve boran içinde gidip sıcacık Türk hanelerinde insanlara zulüm ve eziyet ederek lokmacılık edip ateş başında yatıp dinlenmeyi alışkanlık edinmiş asker Kırkdilim Dağı'nı aşmada dilleri kırk elli dilim oldu. Adı geçen beli aşmaya belleri bükülüp kışın şiddetinden elleri ve ayakları döküldü. Nicesi geriye Dankaza kazasına uğrayıp orada göklerin kazasında kaldılar.

Hemen paşa kethüdası Ali Ağa, eli ayağı tutar şehbaz yiğitlere bahşişler dağıtıp nice kilim ve keçeleri parça parça edip deve ve katır ayaklarına keçeleri bağlayıp şiddetli azaplar çekerek katarları kar üzere çekti, bütün hayvanlar boş Kırkdilim Dağı'nı aştılar. Ama bütün ağır olan yükler cebehane, kilar, mutfak kapkacağı gibi şeyler, cebehane sandıkları ve hazine sandıkları kar üzerinde kaldı.

Yine paşa kethüdası bahşişler dağıtıp *[350a]* bütün büyük çuvalları ve ağır yükleri kar buz üzerinde sürüyüp belin başına çıkardılar, buradan yokuş aşağı bütün büyük çuvalları yuvarlayıp o mübârek gecede bir ormanlı dere içinde kaldılar, bir tarafa gitmeye dermanları olmayıp yetmiş adamın elleri ve ayakları donup geri Dankaza'ya döndüler. Nice hayvanlar da soğuktan

öldüler. Dankaza'da nice adamların elleri ve ayakları bela testeresi ile kesildi, kimi kurtuldu, kimi ise öldü.

Sabahleyin yine adı geçen Kırkdilim Deresi'nden kalkıp kâh yol sıkıntıları, kâh kara belâlar çekerek ismi hatırımdan uçmuş bir köye sekiz saatte kar, tipi, boran ve kış belâsı çekerek ismi bilinmeyen köye geldik. Gerçi asker can havliyle hanelere ağzına kadar doluştular. Ama insanoğlu cinsinden bir canlı kesinlikle bir evde insan kalmamış. Bizim askerin korkusu ve gürültüsünden hepsi çoluk çocuklarıyla kaçmışlar, köyde ne erkek ve ne kadın kalmamış. O gece orada hayvanlar ve insanlar açlıktan yokolma derecesine varmışken gece yarısında Tanrı'nın emriyle bir tipi, boran ve bir kar yağdı ki tâ sabâha dek beş arşın rahmet karı indi. Şafaktan sonra borular çalınıp "göçtür" diye haber yayılınca bütün karakullukçuların işbaşında olanları, devecileri, baş-neferleri, seyisler ve çadır mehterleri, çaşnigir ve çalıcı mehterleri paşa kapısına toplanıp;

"Hepimizi kırsalar bizim kalkmaya dermanımız yoktur".

"Bre, size onar kuruş ihsan edelim" dediler. Onlar da;

"Evvel can, sonra cihan" dediler. Paşa dedi;

"Bre oğullar, oturak etmek mümkün ama bu amansız yerde yiyecek ve içecek cinsinden bir hardal tanesi, buğday ve arpa yok. Burada oturak etmek ne mümkündür" diye nice dedi kodu oldu.

Sonunda bütün karakullukçular paşadan on beş kese bahşiş almayınca bütün sekban ve sarıcalar bile hareket etmediler.

Daha sonra at eğerleyip yüke yapışmağa başladılar. Ama savruntu, karıntı, tipi ve şebe, çığ u kiğ o mertebe savruntu ve karıntı etti ki atlar Mevlevî raksı, develer Mevlevî semaı ederdi.

Katırlar ve pupa yatırlar candan bizar olup kıç atarak nice dermansızlar ellerini koyunlarına sokarak feryat ederlerdi.

Bu hâl üzere giderken Tanrı'ya hamd olsun bir ormanlı korunak içinde gidip kar yağmaktan biraz vazgeçip göz gözü görüp yine şiddetli kış çekerek 5 saatte,

Büyük Bardakçıköy menzili: Gümüş kazasında yüz evli Müslümanlardır. Burada da bardak yaparlar. Ve büyük bir ziyaret yeri vardır.

Buradan yine kıble tarafına 4 saat kar ve tufan çekerek bir alçacık dağı aşıp,

Kırkdilim Köyü menzili: Çorum sancağı toprağında 200 haneli Müslümanlardır. Bu mübârek köyde hava birazcık açınca bütün İslâm askerleri ve bütün hayvanlar huzur buldu.

Ertesi günü (---) saat açık havada giderek, bakımlı ve şenlikli köyler geçerek;

Rum ülkesi, Cevrum Kalesi yani hasta yurdu Çorum

İslâm kavmi yapısıdır, ama Allah bilir Selçuklular'dan Kılıç Arslan Şah yapısıdır. Suyu ve havası tatlı olduğundan Kılıç Arslan oğlu Yakub Mirza'yı ve nice yüz hasta çorluları bu şehre gönderip sağlıklarına kavuştuklarından Çorum adıyla adlanmış mamur bir şehirdir. Ama vilâyetin seçkin âlimleri güzel yorumda bulunup *"Hûr-ı Rum"*dan bozma "Çorum" derler diye yorumlarlar.

Dânişmendoğulları eline girmiştir. Onlardan (---) tarihinde Yıldırım Han istilâ eylemiştir. Sivas eyaletinde sancakbeyi tahtıdır. Beyinin padişah tarafından hâss-ı hümâyûnu 300.000, zeamet 19 ve timar 310. Alaybeyisi ve çeribaşısı vardır ve 150 akçe kazadır.

Ve (---) nahiyedir. Senelik kazasından beş kese hâsıl olur. Şeyhülislâmı, nakibüleşrafı, ayân u eşrâfı, kale dizdarı, neferatları, kapan emini, muhtesibi, şehir naibi ve şehir subaşısı vardır.

Ve sipah kethüdayeri beyine denk gösteriş sahibi hâkimdir. Ve kapıkulu serdârı da azametli adamlar olur. Zira bu Çorum sancağında askerî taifesi gayet çoktur, eşkıyâ ve zorba yeridir. Hattâ bizim paşayı bu şehre kondurmak istemediler. Araya arabulucular girince şer'î mahkemede yaftalar verip bütün şehir hanelerinde üç gün konaklamak ferman olundu.

Bu şehir toplam 42 mahalle ve 42 mihraptır. Ve hepsi 4.300 bağlı ve bahçeli, kiremitli ve temiz toprak ile örtülü bakımlı hanelerdir.

Hepsi dokuz hutbe okunur camidir. Bunların içinde mamur ve eski padişah camii olan **Sultan Murad Camii**, kurşun kubbeli aydınlık camidir. Lâkin bir minarelidir. Onu da yıldırım vurup yıkmıştır.

Ama **Sultan Alâeddin Camii**'ni Süleyman Han tamir etmiştir. Mimar Sinan Ağa eliyle. Ama bu cami çarşı içinde bulunduğundan cemaati çoktur.

Tahılpazarı Camii, Bey Camii, Defterdar Camii, Medrese Camii ve **Ağa Camii**. Ama Murad Han Camii'nden mükellef kurşunlu cami yoktur. Geri kalanları mescitlerdir.

Yeni hamam gayet hoştur. *[350b]* (---) (---) (---) camiine,

.... (1 satır boş) ....

Tokat'ta Ali Paşa Hamamı'na vakıftır ve yine Ali Paşa hayratıdır. Ulama Paşa Hamamı ve Beyler Çelebi Hamamı ve kırk hamam da saraylarda vardır.

Ve bütün ders yerleri yedi mahaldedir. Ama Murad Han Gazi Medresesi ma'murdur. Ve on bir sıbyan mektebi var.

Ve hepsi yedi hanı var ve on sekiz yerde âb-ı hayat can bağışlayan çeşmeleri vardır. Bir konak yerden Süleyman Han getirip şehre sebil edip Deşt-i Kerbelâ şehitleri ruhlarını şâd eylemiştir.

Ve toplam üç adet derviş tekkesi vardır. Ama dârülkurrâ ve dârülhadisi yoktur. Lâkin yine her camide hadis ilmi ve tecvid ilmi şeyhleri vardır.

Ve üç yüz adet dükkân vardır. Her esnâfı mevcuttur. Gerçi Türkistan şehirlerindendir ama yine maarif erbabı, nükteci çelebileri, âlimleri, sâlihleri, şeyhleri, kadıları, yârândan gönül ehli gurbete düşmüş adamları, temiz hâl ile bilinen mü'min ve muvahhid kimseleri vardır. Suyu ve havasının tatlılığından halkının yüzlerinin renkleri kırmızıdır, orta boylu iri adamlardır. Ve mahbub ve mahbubesi meşhurdur.

Halkı genellikle çukalar giyip salınırlar. Kadınları beyaz çarşaf bürünürler. Ve bağları ve bahçeleri çoktur, ama kışı da meşhurdur. Zira dördüncü iklimin ortasında bulunduğundan boylamı (---) saat (---) derece ve (---) dakikadır.

Ama kalesi şehir kıblesi tarafında celâlî ve cemalî haşaratından emin olmak için dört köşe taş yapı güzel bir kaledir, ama küçükdür. Bir demir kapısı var. Dizdarı ve neferatları vardır. Ve bol bol cebehanesi, birkaç hanesi ve anbarları vardır. Allah bilir İslâm ehli yapısıdır. Zira kefere yapısından bir eseri yoktur.

Çorum'un ziyaret yerleri: Şehir yakınında Şeyh Âşık Paşa oğlu Ulvan Çelebi: Orhan Gazi şeyhlerindendir. Pek çok te'lifleri vardır.

Bu şehre girdiğim gün Âsitane-i saadet tarafından berberbaşılıkdan çıkma kapıcıbaşı, kırk kapıcısıyla;

"Diyarbakır eyaletini getirdim." diye çav çaldırıp paşaya girem zann etti ama mümkün olmadı. Bütün kapı halkı sekban, sarıca, deli ve gönüllü, üç yüz iç oğlanı hazır oldu.

"Kapıcıbaşı gelsin." deyince kırk kapıcısıyla gelip güz yaprağı gibi tir tir titreyip içeri girince bütün levendler paşayı ortaya alıp pür-silâh durdular. Hemen Paşa;

"Safa geldiniz! Ne hizmete geldiniz."

"Sultanım, Diyarbakır'a giderim." dedi. Paşa dedi;

"Ya bize Diyarbakır eyaletini getirmişsin, kani emirler?"

"İşte emir padişahındır." diye kırk kapıcı ile paşa üzerine hücum edince paşa yerinden kalkmazdan evvel güçlü kuvvetli iç ağaları bütün kapıcıları ve kapıcıbaşıyı kıskıvrak bağladılar. Hemen paşa;

"İskemle ve falaka-deyenek" deyince sekban, sarıca cellatları muhabbet meydanına girip onu orada, kapıcıbaşıya burada, kimisi der vesvarada, kimisi der "Sultanım durma, Varvar'a deh, durma burada." deyip feryad u figana başladılar. Bütün vilâyet ileri gelenleri yer öpüp;

"Sultanım! Bunlar emir kullarıdır. Bu size nasihat olduğuna şükranedir. Bunları afv edin. Padişah namusu var, hepsini azad edin." diye rica ettiler. Ricaları kabul edilerek hepsini azad ettiler. Ama hepsini deynek altında katl etse gerek idi. Bunlar şehir kadısına varıp Mirliva Ali Bey'i mahkemeye da'vet edip nefîr-i âm (halkı toplama) emirleri ve hatt-ı şerîflerini çıkarıp

"Genel ayaklanma ile bütün askerini şehir içinde çevirelim" derler. Bütün şehir ileri gelenleri;

"Vallahi, bu iş bu şehirde olamaz. Onlar cana başa kalmış on bin ateş kılıç adamlardır. Biz onlara el kaldırırsak bütün şehri ateşe verip mal u menâlimizi alan u talan, evlâd u ıyâlimiz nâlân u giryan olup bu şiddetli kışta kande (nereye) gidelim. Onlar böyle ısyan edip dosdoğru Varvar'a gidecekleri muhakkaktır" diye kapıcıbaşıya bu şekilde inandırıcı cevaplar verince göz açıp kapayıncaya kadar bu sevindirici haberi, şehirliden biri paşaya getirip paşa herife bahşişler verdi. Paşa, kapıcılar bölükbaşısını mahkemeye gönderip;

"Tez kapıcıbaşı bu anda atlanıp geldiği izine gitsin. Yohsa yüzünü tulum yüzüp geldiği yere gönderirim" diye bölükbaşılar tayin eyleyip hepsini şehirden sürdüler.

Ertesi gün bu acınacak hâlleri yazıp Varvar Ali Paşa'ya Aliş tatar (ulak) ile gönderdi. Ondan sonra bütün belde halkına bahşişler ve hediyeler dağıtıp onlarla danıştılar. Vilâyet ileri gelenleri gördüler ki şanı yüce bir vezir, yuşumak huylu, halim selim bir zâttır. Şehir halkı dediler ki;

"Sultanım! Gâfil olmayın, sakının İstanbul tarafına gitmen. Varvar Ali Paşa'yı kollayarak aranız bir konak ve iki konak olsun. Şimdi saadetle geri dönüp lokmacılık ederek Tokat, Kazova ve Turhal ovası bolluk yerlerdir. Orada gezip dolaşarak vakit geçirin. İnşaallah günden güne cemreler de düşüp şiddetli kış def olur, bu şekilde hareket buyurun" dediler.

Bu tedbir ve görüşleri doğru görüp,

Çorum'dan Tokat taraflarına
gittiğimiz menzilleri bildirir [351a]

Sözün kısası bu ovalarda on gün lokmacılık ettiler. Varvar Paşa'dan tatar gelerek;

"Benim oğlum! Gâfil olma sakın, dahi asker topla. Hemen nevruz-ı sultanî olup hava açılınca İstanbul'a git. Sizinle yine haberleşip müşerref oluruz" demiş. Paşa da Ankara taraflarına gitmek için fazlasıyla gayret gösterip on birinci günde yine Çorum sahrasında;

Seydîm Sultan Tekkesi menzili: Büyük bir tekkedir. Hepsi yalın ayak ve başı kabak Bektaşî tarikatının sadık âşıklarıdır. Paşa bütün iç ağaları ve karakullukçularıyla bu tekkeye kondu. Öyle büyük ziyafet ettiler ki anlatılmaz. Buradan,

Karakeçili Köyü menzili: Bu da Çorum sancağı toprağında iki yüz haneli Etrâk köyüdür. Kızılırmak'a bir saat yakındır.

Bu köyde o gece yine çok çok karlar yağıp, tipi ve boranlar oldu. Sekban ve sarıca haşerâtları bütün çoluk çocukları hanelerinden çıkarıp beşikleri masum bebekleriyle kar üzere bıraktılar, kuyularını kazıp ve kapı eşiklerini kırıp atları seyishanelerin re'aya tandırlarının başına çektiler. Merzifon'dan beri Gümüş'te ve Dankaza'da olan alçaklıkları ve zulümleri Haccac Yûsuf etmemiştir.

Her ne hâl ise sabahleyin bu Karakeçili Köyü'nden kalkıp Kızılırmak'ın Çaşnigir köprüsüne gitmeyip Karakeçili geçidine geldik. Tedbirsizlik edip karşı tarafa geçmek isteyip bir kaç menzil uzaklıktaki Çaşnigir köprüsüne gitmediler. Meğer amansız

geçit imiş. Gerçi kar dindi ama kışın şiddeti o deredece idi ki insan at üzerinde ve atlar zemin üzerinde durmakta güz yaprağı gibi tir tir titrer. Ne hâl ise bütün askere alay çavuşları tenbih edip önce paşanın otak develeri, mutfak, dış kilar ve ahır ocağı ağırlığı yirmi adet yarar belde halkından kılavuzlar ile seher vaktinde bazı atlar da geçtiler.

Kızılırmak Nehri'nde başa gelen belânın anlatılması

Paşanın bütün 200 katar devesi ve 100 katar katırları geçti. Hakir de katarımla ve kethüdanın katarıyla "Allah Allah" diyerek geçti.

Bütün ağırlıklar Kurtsarayı kasabasına gitti. Hakir ve paşa kethüdası Kızılırmak kenarında diğer ağaların ağırlıklarının geçmesini beklemeye başladık.

Seher vaktinde yüklenen Paşa hazinesi katarı ve diğer ağaların ağırlıkları, yükleri ve yük hayvanları Kızılırmak kıyısına gelip nehre girince Tanrı'nın emriyle bir tipi, boran, karanlık, şimşek, yıldırımlar çaktı.

Irmağın dalgaları coşunca paşa katarı ve bu kadar at, deve ve seyishaneler nehir yüzüne yayılıp "Allah! Allah!" diye yüz bin belâ ve sıkıntı ile geçerken kantarın kemerini nehir toparlayıp kimi yukarı, kimi aşağı ve kimi suya batıp geçerken Tanrı'nın hikmeti Kızılırmak, Kızıldenizler gibi dalgalanıp coşarak harman büyüklüğünde buz parçaları akmaya başladı.

Meğer Çaşnigir Köprüsü yakınında bir kaç gün önce ırmak donup kapanmış. Tanrı'nın emriyle bu mahalde boşanıp bu kadar hayvan ve bu kadar insanoğlunu birbirine karıştırıp çerçöp gibi bu kadar nüfusu torlayıp toplayıp götürmede.

Böyle iken yine karşı tarafta ağırlıklar nehre girmede. Beri tarafta olan mal sahipleri can ve başla çalışan şehbazlara;

"Aman ey ümmet-i Muhammed, aman" diye feryat ederler. Paşa bu mahalde karşı taraftan mehterhanesini döğerek gelip bu hâli gördüğünde Kurtsarayı kasabası reayalarına ve askerin eli ayağı tutanlarına bağışlar ve hediyeler dağıtıp;

"Bre Gaziler! Katar, deve ve seyishane kurtarana! Ve mal u menâl kurtarana!" diye bol vaatlerde bulundu.

Askerin kimi beri taraftan, kimi karşı tarafta nehir kenarınca yaya ve atlı bağırarak seğirdirler. Nice cür'et sahibi yiğitler dalgıç gibi o şiddetli kışta buz parçaları içinde yüzerek yüz-

geçlik, erlik ve hünerli yiğitlik eder, kimi boğulup gider, deve, katar ve insanoğlu birbirlerine karışıp kimi boğulup kimi yükünden kurtulup bir kenara çıkar. O mahalde bir yiğit gördüm. Vekilharc Ağa;

"Baban ruhiyçün olsun bana bir kupa rakı ver. Soyunup suya gireyim" der.

Ama bazı Kürt ve Türkmenin cesur yiğitleri o şiddetli kışta soyunup yüzerek nice deve katar ve seyishaneler kurtarıp iki tarafa geçirdi. Ama karşı tarafa geçirenin esvabı beri tarafta kalıp yanında esvabını verir adam bulunmadığından çok adamlar buyup dondu. Ve nice şehbazlar atından ayrılıp suda boğuldu. Ancak buz parçaları gelmeden ve Kızılırmak derya olmadan önce geçen ağırlıklar kurtulup daha sonra geçenlerden çok can, çok at ve hesapsız katır yüküyle kayboldu. Develerin çoğu kurtulup azı boğuldu. 160 adam kayboldu. Diğer hayvan cinsi kaybolan binden fazla idi. *[351b]*

Sözün kısası, seher vaktinden tâ ikindi vaktine kadar bunca çok mal suya gömülüp bu kadar insan kaybolup gitti. Bu kadar mal u menâlden, kul ve karavaştan ayrılıp kızıl akçeye muhtaç olup yaya kalmış ağanın haddi hesabı yoktu.

Genellikle boğulanlar karakullukçu, katırcı, sekban ve sarıca idi. Akarsu ile akan ruhları firdevs cennetine, kimi cehenneme gidip yeryüzündeki cehennem kışından kurtuldular. Ama Tanrı'nın hikmeti bu kadar mal, hayvanat ve insanlar boğulup ikindi vakti olunca, kışın şiddeti, nehrin dalgaları ve buz parçaları kalmayıp ikindiden sonra geçen tatar, deli, gönüllü ve saygın ağalar korkmadan çekinmeden esenlikle geçtiler.

Belâ ve sıkıntıların sonunu bildirir: Evvelâ Yüce Devlet kapısında işbaşında olan vezirler ve vekillerin, iyi niyetli kimseler olması gerektir ki nefsinin isteği için bir veziri, bir sancakbeyini ve diğer beylerbeyilerini şiddetli kış zamanında sebepsiz yere senesi dolmadan, o sert mevsimde azl edip bu kadar askeriyle o vezir Devlet kapısına gelem derken, gelme denilip ve bir mansıp verilmeyip başına kast edeler. O da canının korkusuna düşüp bu kadar bin haşerâtı başına toplayıp beş on ay re'aya ve berayâ üzere konup göçerek, yiyip içerek sığınacak yer arar. Bir vezir de onun mansıbına o kışta gider. O yol üzerinde perişan olan re'ayanın, suda boğulan hayvanların ve insanların günahları insanları yönetenlerin üzerinedir.

Hattâ *alimallah, şehidallah ve kefâ billah Muhammeden Resûlallah* [Allah'ın bildiği ve şahitlik ettiği ve kafi olduğu Hz. Muhammed'in de onun Resulü olduğu] şahit olduğumuz nice bin maddeler vardır. Ama bunlardan biri bu uğursuz senede kış aylarında Erzurum'dan çıktığımız sıralarda Çardaklıbeli adlı mahalli bu kadar haşerât yüz bin elem ve sıkıntılar çekerek aşıp Kurtderesi Köyü'ne girdiler, bu köy insanlarının çoluk çocuklarını kapıdan dışarı çıkarıp beşikleri içindeki bebekleriyle kar üzerine fırlattılar, üç masum bebek öldü. Nice evleri de yıkıp ateşe verdiler.

İnsanların suda boğulmasının sebebi: Bu Kızılırmak'ta boğulan Tanrı yaratıklarının aslı, Allah bilir bedduaya uğramışlardır. Zira bir gün Gümüş Kalesi'nden kalkıp Dankaza adlı mahalde Köse Şaban Paşa Çiftliği adlı köyde konaklandığı gün Direklibel'de eli ayağı donup testereyle kesilen adamları sıcak odalara komak için kırk elli hanenin kadınlarını evlâd u ıyalleri ve kundaktaki masumlarıyla kar üzere bıraktılar.

Nice hane sahipleri razı olmadıkları için sekban, sarıca ve karakullukçu haşerâtları reaya, beraya ve hane sahiplerine öyle balta vurdular ki nicesi yaralandı. Yetmiş seksen adet reaya fukaralarını şartlayıp dine aykırı çirkin teklifler edip bir kaç edepli kadınlara eziyet edip masumlarını kundaklarıyla kar üzerine bıraktılar.

Bu içler acısı hâli beldenin halkı görüp kanlı gözyaşı ile ciğer dağladılar. Derhâl paşaya gelip yanıp yakılıp ağladılar. Ne çare paşa da onlara muhtaç, bir alay eli ayağı donmuş sekban ve sarıca mel'unlarıdır. Sonunda göz yumdu. Kusuru çok hakir bu hâli görüp;

"Ayâ! O Aziz ve intikam sahibi Allah, bir gün bu askere ne çeşit bir belâ gönderir" diye korkumdan ve sakınmamdan;

Şeyh Hazret-i Bardaklı Baba hikâyesinin tamamlanması

Adı geçen beldenin yakınında Bardaklı Baba adlı bir aziz ziyareti var. Hacı Bayram-ı Velî, *Alah sırrını kutlu etsin* , müritlerinden imiş. Nice keşifleri ve kerâmetleri görülmüştür. Bunlardan biri, kendileri geçimlerini sağlamak için bardak yaparlarmış ve daima abdest yenilemek için bir bardak taşırlarmış. Bütün fukaraları o bardaktan abdest alırlar, ancak yine bardak tatlı su

ile dopdolu dururmuş. Hâlâ o bardak mübârek kabrinin içinde asılı durur. Bundan dolayı Bardaklı Baba derler.

Hakir türbedarın izniyle bardağı indirip su ile doldurup teberrüken abdest yenileyim derken, onu gördüm, ibrik tatlı su ile dolu. Ama üzerinde kırk yıllık toz var. Tekkenin şeyhi, paşa imamı ve nice paşalı bu ibriğin bu kadar seneden beri dopdolu durduğuna hayran kalıp türbedara ve diğer fukaralara yemin verdiler ki;

"Siz bu ibriğe su komadınız mı?" diye yemin ettirdiler. Onlar;

"Hâşâ ve kellâ, kırk elli seneden beri bu türbede asılı durur. İşte bu Evliyâ Ağa indirip teberrüken abdest alam derken Tanrı'nın hikmeti ve pîrin sırrı ibriği dolu buldu." İmam İbrahim Efendi ve diğer dostlar;

"Evliyâ Çelebi, gel imdi, bu ibriği suyile yine yerine asalım" dediler.

Taraf taraf "makuldür." dediler. Hakir tazelik dolayısıyla inat edip;

"Elbette bu azizin ibriğinden abdestimi yenilerim." diye Bismillah ile şartları ve usulüyle abdest adabı üzere Resûlullah'ın sünneti ve bize farz edilen şeklini yerine getirip ibrikten abdest aldım. Kullanılmış suyu leğen içinde burcu burcu zemzem suyu gibi kokardı. Ama ibrik öncesi gibi dopdolu durup hayrette kaldım. Paşa imamı da cür'et edip;

"Evliyâ Çelebi! Ben de teberrüken (bereket ve uğur sayarak) abdest alayım" deyip o da abdest yeniledi.

Kısacası dört kişi o bardaktan abdest aldık. Yine ibrik temiz su ile dopdolu durup hepimiz şaşırdık ve hayretler içinde kalıp yine dua ve sena ile anılan ibriği kubbede yerine astık.

Leğen içindeki kullanılmış suyu Şeyh Bekir Dede alıp sakladı. Ama anılan ibrik bir kırmızı renkli temiz topraktan yapılmış. İbriğin karnında; hâk-i pâkden inşâ olunup ibriğin karnında (---) suresinden *"Allah gökten yağmur indirmiştir, vadiler kendi miktarınca (sel olmuştur)"* [Ra'd, 17] âyeti yazılmış olup altında da rakamlarla 66622 ve üç kâf, iki cim, bir mim, bir kadeh resmi ve bir bardak resmi var idi. *[352a]*

Hemen hakir Allah rızası için ve aziz pîrin mübârek ruhu için bir hatm-i şerîfe başlayıp ruhaniyetinden yardım talep edip âşinalık kazandık. Zira büyük evliyâların mezarlarının ziyaret edilmesi hakkında varlıkların övüncü Peygamberimiz buyururlar

ki *"İşlerinizde dara düştüğünüzde kabir ehlinden yardım isteyiniz."* [*Keşfü'l-Hafa,* Hadis nr. 213] buyurmuşlardır.

Gerçekten de bu hadis-i şerîf uyarınca azizi ziyaret edip mübârek ruhundan yardım talep edip kalbim ayinesi gam pasından arınıp cilâlandı. Onu gördüm, kutlu türbesinden dışarı kapıdan bir hatun belirdi. Bir pâk masum bebeği kucaklayıp azizin kabrinin önüne koymuş, başını açıp saçlarını dağıtıp gözünü ve yüzünü parça parça edip;

"Oğul!" diye feryâd etti. Meğer seyisler hatunun hanesine konup masum yavrusunu kar üzere atınca o gece ölmüş. Hatunun ardı sıra yine bu ziyarete nice fakirler ve zayıflar, balta darbesiyle yaralanmış, ihtiyar ve vakar sahibi kimseler hor hakir olup tekkeye gelerek kabre girip dediler;

"Bak a Bardaklı Baba Sultan'ın Tanrısı! Eğer burada yatan aziz pir senin gerçek erin ise bunun yüzü suyuna olsun hey Çalap Allah ve âhir zaman Yalavacı Muhammedü'l-Mustafa'nın aşkına olsun bize zulm eden bu paşalı celâlîlerini bu günde ve bu saatte bir belâya uğratıp alçaklıklarından kurtulak..." diye o kadar sağu sağılıp Bardaklı Baba'nın mübârek kabri üzerine ağlayıp yalvardılar, yakardılar, ağlayıp sızlayıp beddualar ettiler ki hakire bir dehşet gelip bir korku ve titreme başlayıp vücudum güz yaprağı gibi tir tir titredi.

Bildim ki bedduaları hedefini buldu. Bir kere derin ah çektim. Hemen hakir fukara reayaların yanına varıp nicesinin ellerini öperek, yüzlerine gülerek yanakların öperek dedim;

"Ey ümmet-i Muhammed! Ben de o askerdenim. Vallahi paşanın zulme rızası yoktur. Ama çaresiz baş kurtarmak için başına bu kadar adam toplayıp kışta kıyamette ne konacak, ne duracak ve ne yatacak yer vardır. Beddua ona gerektir ki bu kış ve kıyamette bu kadar askeri sizin üstünüze kondurmaya sebeb olan İstanbul veziri Ahmed Paşa'dır" deyince hepsi;

"Bre gerçek dedi!" diye feryatlar edip hemen aralarından yüz yaşında kuvvetsiz bir ihtiyar, gücü ve dermanı kalmamış o pir-i fânî baş açıp;

"İstanbul veziri, Çalap Allah kılıcına duş gele, rahatlığının (karısının), kızanlarının (çocuklarının) ve kendinin devri döne. Bu yatan gerçek er demine hû diyelim hû!" diye kabir yakınında sakin oldular. O ihtiyarın hakir, hakiranice mübârek elini öpüp dedim;

"Sultanım! Ben imam efendinizin evine kondum. Adamlarım ve atlarım kar üzere yatıp ben bir hayat altında yatarım. Lütf eylen bana ve paşaya beddua etmen." diye rica eyledim.

"Seni biliriz. İmam sana bulamaç ve yalamaç ve kölemeç aşı getirmiş, kabul edip aşamışsın. Paşanı da seni de Allah karadan, kadadan ve yavunculu düşten ve aşıp yordduğun yerde yaramaz işten saklasın. Ama ağaların ve sarıcaların ve sekbanların ve karakullukçuların hemen Çalap Allah belâların vere. Ne deyelim, kor giresi boğazları doydukdan sonra ıssı dama girip şarap hörpüldedirler. O kızıl kekremsi başlarına birer çanak çekip 'Bre ev ıssı, bize kasık mancası getir' diye baltalar ile urup avret ve oğlan isterler. Cümle ehl ü evlâdlarımızı bir dama dıkdık. Geceyle damım kurdalayıp bir yanından delip avret ve oğlan çıkarmışlar. Hemen onları Allah'a saldık." diye beddua edip gittiler.

Hakir bu içler acısı hâli görüp;

"Yâ Rabbî! Sana sığınırım. Benim bu işlerden haber u âgâhım yoktur." diye mübârek kabir üzere yine gelip bir Fâtiha okudum, veda ziyareti edip doğru Mehmed Paşa efendimize gelerek bu kötü olayları bir bir anlattığımda kethüdası Ali Ağa'yı çağırıp;

"Ne kadar fazlalık yük var ise onları bu köy halkına yediğimiz zahire karşılığına verip gönüllerini alın." diye sıkı sıkı tenbih eyledi.

Gerçekten, paşanın akrabalarından Hazinedar Ali Ağa, re'ayaların işbilir adamlarını çağırıp otak sokakları, bazı yağ deyyeleri ve nice eme seme yaramaz taşra kilar sandıkları şekilli şeyler verip gönülleri biraz alınmış şekilli oldular, ama önceden bedduaları hedefini bulmuştur.

Sözün kısası Kızılırmak'ta bu kadar mal u menâl ve bu kadar hayvanların ve insanların suda boğulmasının aslı Allah bilir o fukaraların Bardaklı Baba Sultan'da ettikleri bedduanın etkisidir ki Kızılırmak geçidinde o kadar hasar olmamıştır, o kadar çaresiz aziz canlar boğulmamıştır. Tanrı'nın kullarının kalplerine dokunup beddua almanın sonu öyle olur, *Allah saklasın.* Beyt:

Sakın mazlûmun âhından sehergâh
Ki ana perde koymamışdır Allah

Allah saklasın o geçitte çekilen sıkıntı ve acıları birer birer ayrıntılarıyla yazsam baş ağrısına sebep olur.

Sözün özü, suya batmaktan kurtulan ağalar Kızılırmak'ın karşı tarafında muhteşem zengin, gösteriş, azamet, katar, katır ve at sahibi kudretli zengin adamlar iken suyun beri tarafına gelince bir habbe ve bir cübbeye muhtaç, aç ve ihtiyaç sahibi, hafif yüklü olup *[352b]* canlarını kurtardıklarına sayısız ve sonsuz şükrettiler.

Tanrı'ya hamd olsun bu hakir ol Kızılırmak geçidinde bir zarar görmeyip selâmetle geçtim. Bu nehir kenarında perişan hâlde olup yine nehir kenarında,

Mamur Kurtlar Sarayı kasabası menzili: Çankırı sancağı toprağında Kalecik kazasında Çankırı subaşılığıdır ve naipliktir. Kızılırmak kenarında dört yüz toprak örtülü Etrâk haneli, camili, hanlı, hamamlı ve küçük çarşılı kasabacıktır. Bu köyde paşa, Ali Ağa ve Hüseyin Ağa adlı ağaları, Kızılırmak'ta suya gömülen esvab ve ağırlıkların kurtarılmasına tayin eyleyip bir kese harçlık verdi. Nice mal sahipleri de kalarak su kenarında çadırlarıyla konup yumuşak havada mallarını çıkarmaya kaldılar. Buradan kalkıp kuzey tarafına (---) saatte,

Boyalı Köyü menzili: Çankırı toprağında Kalecik kazasıdır. Bu mahallerde kâh doğuya ve kâh batıya serseri gezip lokmacılık ederdik. Buradan yine kuzeye (---) saatte;

Akçakoyunlu Köyü: Yüz haneli Türkmen evleridir. Buradan 4 saatte;

Koçu Baba Köyü menzili: Bu da Kalecik kazasında iki yüz haneli Etrâk evleridir. Ama görünürde aslâ evleri yoktur. Hepsi yer altında oda oda ahırlı, mutfaklı, sofalı ve misafirhaneli tırkaz (mağara) evlerdir. Bu mahalle Keskiniçi derler, gayet şenlikli yerdir. Ama bütün evleri yerin altındadır. Ancak birer duman bacaları vardır. Damlarının üstleri çayır, çemenzar, lâlezar yerlerdir.

Kışları çok çok sert olduğundan bu güzel evleri yerin altındadır. Ama Tanrı'nın işi, bir çeşit yumuşak beyaz kesme taştan odaları var ki sanki kireç ile sıvanmış hanelerdir. Çeşit çeşit dolaplar, sergen, raflar ve medineleri peynir oyar gibi taşı canlarının istedikleri gibi oyup süslü ve nakışlı evler etmiştir. Her haneye bin adam girse kaybolur. Ama görünürde yapıya benzer bir şey yoktur. Bu köyde,

Sultan Koçu Baba ziyareti: Hazret-i Hacı Bektaş-ı Velî'nin halifelerindendir. Bir zemin üzerinde bunun türbesinden başka yapı ve güzel tekke yoktur. Bütün fukaraları yoksulluk erenlerin-

den Bektaşî tarikatındandır. Mübârek kabrinin dört tarafı çerağdan ve şamdanlar ile süslenmiştir. Ve nefir (boru), davul ve sancağı, zilleri, hırka ve seccadeleri hâlâ kendileri gibi hazırdır. Türkmen taifesi bu sultana gayet inanırlar. Bu köylerde hayli sert kış ve şiddetli sıkıntılar çekip bu sultanı ziyaret ettiğimiz mahalde hatıra bu beyt gelince yazıldı. Beyt:

Bu tarik üzre cemî'i ömrümüz oldu hebâ
Himmetinle şehr-i Rum'a gidelim Koçu Baba!

Bu mahallerde Keskiniçi'nde Sarraf Hüseyin oğlu Şeyh İbrahim Tennurî Akşemseddin hazretlerinin halifelerindendir. Sivas şehrinde dünyaya gelmiş kâmil mürşid idi. Hâlâ Keskin'de halkın ziyaret yeridir.

Buradan yine (---) saatte,

Şeyh Şamî Sultan Köyü menzili: Bu da Çankırı toprağıyla Sivas eyaleti arasında bulunmuş Keskiniçi'nde Kalecik kazası nahiyesinde iki yüz haneli bakımlı ve şenlikli köydür. Ama yine nice evleri yerin altındadır, bazı güzel evleri de yerin üzerindedir. Bu köy içinde;

Şeyh Şamî Ziyareti: Bayramiyye tarikatindendir. İsimleri Hamza'dır. Hamzavî tarikatı bu zâttan kaldı, derler. Nice bin keşif ve kerâmetleri görülmüştür. Hattâ bir cuma günü bütün âşıkları cuma namazına hazır olup abdest yenilemeye bir damla bile su olmadığında;

"Âh şultanım! Şu camiiniz yakınında bir kuyu kazdırsanız. Bütün gelen ve giden kalabalık cemaatler abdest tazeleseler, büyük sevaba ererdiniz." derler. Hemen Şeyh Şamî Sultan elindeki aşâsıyla;

"Bu yerden mi su çıksa" diye asâ ucuyla yere işaret edince Allah'ın emriyle yer altından bir tatlı su fışkırıp çıkar. Hâlen "ayn-ı asâ=asa suyu" derler can bağışlar bir hayat pınarıdır.

Aziz hazretleri bizzat camileri bitişiğinde büyük bir türbede medfundur. Camii kendi yapılarıdır. Minareli ve kurşun örtülü değildir. Ama bu camiin mihrap duvarı ne kadar geniş ise tâ tavana çıkıncaya kadar cami mihrabıdır. Bir camide öyle enli ve yüksek mihrap yoktur. Bu mihrabın içinde olan taşlar üzere küçük nakışlı kûfî hattı, celî hattı, Musta'sımî hattı, reyhanî hattı ve sülüs hattı bir diyar mihrabında yoktur. Ve nice âyet-i şerîfler mihraba dair *"Zekeriyya (a.s.) ne zaman mihrâba girse..."* [Âl-i

İmrân, 37] ve *"Melekler, O'na nidâ etti..."* [Âl-i İmrân, 39] âyeti gibi ve *Âyete'l-kürsî* ve *Âmene'r-resûlü* gibi âyetler yazılmıştır.

Ve bu nurlu mihrabın iki tarafındaki duvara mermer ustası ham endişesiyle ham taşa öyle külünk vurmuş, taşları öyle küçük kazmış ve öyle bukalemun nakşı yazmış gerçekten de sikkeyi mermerde kazmış. Mihrabın sağ tarafı on bölmedir, sol tarafı da on tarz üzere bölünmüştür. Her bölümünde olan bukalemun nakşı yivler, islimîler, zülfeler, girişmeler, bağlamalar, rumîler, şeş-gül, sad-berg, şakayık, zülf-i nigâr, sünbül, reyhan, karanfil ve erguvan nakışları var ki sanki beyaz mermeri mermer yontucusu usta peynir gibi burgu kalemler ile kalemkârlık edip sihir derecesinde açık sihirli tasarruflar etmiştir. Ama nice kimseler bu *[353a]* mihrap; bizzat aziz Şeyh Şamî'nin kendi el işleridir, derler. Gerçekten de öyle olmak ihtimâli var. Zira kerâmet mertebesi bir Erjeng Mânî nakşı ve Behzad Ağa, Rıza-yı Vanî işi gibi bir acaip ve garip san'attır. Ve mübârek kabrinde bir heybetlilik vardır. Hakir ziyaret ettiğimde bu beyt açıkça hatırıma geldi. Beyt:

Hazret-i Şeyh Şamî'yi geldik, ziyaret eyledik
Çok şükür yine gelip Hakk'a ibâdet eyledik

Hâlâ mübârek kabri ve camii önünde,

Asa Suyu: Bütün halkın ziyaret yeridir.

Bu Şeyh Şamî Tekkesi'nden kalkıp yine kuzey tarafına 5 saatte,

Hüseyin Ağa Köyü menzili: Kalecik nahiyesidir. Hüseyin Ağa büyük ziyafet edip paşaya bir at çekti.

Buradan (---) saatte,

Kalecik yüksek kalesi

Bursa tekfuru Sirona kral, kızı için yapmıştır. Daha sonra Kastamonu hâkimi Topal (---) feth edip Osmanlılara baş eğmeyip nice köylere ve kasabalara el uzunluğu etmeye başladı. Sonunda (---) tarihinde Yıldırım Bayezid Han bir gün ansızın bu kaleyi basıp seher vaktinde er döküp feth etti. Zira cengle, savaşla uğraşla feth olur kale değildir. Hâlâ Çankırı sancağı hükmünde paşanın hâssı subaşılığıdır ve yüz elli akçe şerîf kazadır.

Ve hepsi (---) nahiyedir. Kadıya senelik dört kese hâsıl olur. Kethüdayeri, yeniçeri serdârı, müftüsü, nakibüleşrafı ve ayân u eşrafından Şehsüvar Paşa, Serdâr Ali Ağa, Kethüdayeri Kurt

Mehmed Paşa ve nice isim ve şan sahibi ileri gelenleri vardır. Kale dizdarı ve yirmi adet kale neferatları vardır.

Kalecik'in şekli: "-cik" lafzı küçültme sözüdür. Yani küçük kale demektir. Ama bu kale gökyüzüne doğru boy uzatmış, yüksek zirvelere kement salmış bir kızıl renkli yalçın kaya üzere mavi bulutlarla beraber bir taş yapı kale, bir Ferhad yapısıdır. Duvarları altmışar melikî ziradır. Dört tarafı yalçın kaya olduğundan bir tarafında aslâ hendeği yoktur. Kıble tarafına bakar bir demir kapısı vardır.

Kale içinde ancak yirmi kadar ev vardır. Bir camii, buğday anbarı, su sarnıcı, cebehane ve altı adet şahî topcağızları vardır. Ama iç il içinde olduğundan kalesi garip kalmıştır. Bütün şehir ayânı isyancı ve haydut korkusundan değerli mallarını mahzene koyup saklamışlardır. Kale dizdarı bu harabenin bekçiliğine memurdur.

Aslâ havalesi yok yüksek bir kaledir ki bütün ovalar, bağları, bahçeleri, ekili yerleri ve kasabaları akarsularıyla yeryüzü bukalemun nakşı gibi besbellidir. Ama aşağı varoş bu kalenin kıblesi tarafında bağ ve bahçeli geniş yerde bakımlı ve şenlikli şehirdir. Ancak etrâfında şehir suru yoktur. Ama her bucak başında birer tedribe kapılarıyla süslenmiş mazbut şehirdir.

Tamamı 1.200 kiremitli ve toprak örtülü ma'mur hanelerdir. Hepsinden mükellef Gazi Şehsüvar Paşa Sarayı, büyük hanedandır. Genellikle evleri kıbleye bakmaktadır. Yolları pâktir ve toz topraktır, aslâ kaldırım yoktur.

Hepsi on yedi mihraptır. Çarşı içinde (---) camii bir minareli ufak tefek camidir (---) (---) (---) (---) (---) (---) (---) (---) geri kalanı mescitlerdir.

Medrese ve dârülhadisi yoktur. Ama 13 sıbyan mektebi vardır.

Çarşı pazarı o kadar yoktur. Ve bir ufak tefek hamamı vardır. Üç hanı ve altı kahve dükkânı vardır. Ama havası gayet tatlıdır. Lâkin suyu iyi değildir.

Bu şehirde üç gün konakladık. Şehsüvar Paşa Sarayı'nda Defterdarzâde efendimiz konuk oldu. Şehsüvaroğlu Gazi Bey'i üç gün okuduk, haremden annesi bir boğça don ve gömlek hediye eyledi.

Tanrı'ya hamd olsun böyle şiddetli kışta üç gece sırtımızdan esvap u zırhlarımızı çıkarıp rahat ile yatmak nasip olup pâk es-

vaplar giydik. Ama şehrin dört tarafında sekban ve sarıca bayrakları halkın ayaklanması korkusundan nöbet beklerlerdi.

Kazancı Baba Sultan ziyareti: Kalenin ancak bir sarp yolu vardır. Batı tarafına bakar kapısına gidecek çetin yolun aşağısında çarşıya yakın bir ufak tefek yerde medfundur. *Allah sırrını aziz eylesin.*

Buradan kalkıp kuzey tarafına 7 saatte yine kar ve boran çekerek,

Kurbağılı Köyü menzili: Çankırı toprağında, Kalecik nahiyesinde 200 haneli, cami ve mescitli, bağ ve bahçeli, ekinlikleri geniş, hayrat u berekâtları bol bir köydür. Burada Şeyh Şamizâde Şeyh Abdullah medfundur, ama ma'mur kabri yoktur, bir dam altında yatmaktadır, tekkesi yoktur.

Buradan yine kuzeye 6 saatte,

Nenekler Köyü menzili: Bu mahal de Kalecik toprağında yüz haneli ve bir camili Türk köyüdür. Burada da o gece bir metre kar yağınca herkes konağından dışarı çıkamaz oldu.

Sabahleyin göç boruları çalınınca, herkes can havliyle yüklerine yapışarak beygir ve katırlarına yüklediler. Nenekler Köyü'nün bütün insanları kılavuz olduğu halde ancak 3 saat gidip *[353b]* **Sarıalan** adlı beli aşacak sırada bir tipi, boran ve tufan koptu ki bütün asker dağıldı, mal menal dağlarda, bellerde ve yollarda kaldı.

Herkes canının derdine düştü, kimi kurtuldu, kimi kaybolup gitti. Paşanın iç ve dış ağaları canlarının, başlarının derdine düştüler. Paşayı ve hazineyi bırakıp birer tarafa kaçtılar. Hattâ paşanın oğlu Mustafa Bey, lalaları, hizmetçileri ve hocasıyla ve yanlarında bulunan hazine katarıyla dağlarda kaybolup gitti.

Bu hakir bir sığınak dere içinde biraz dinlenip, savruntu ve boran biraz ara verince 6 kölem ve 3 atımla bir tarafa giderken 3 kölemi daha buldum. 10 çaşnigir (sofra hizmetine bakanlar) de katılınca sonuçta 25 kişi olup kışın şiddetini çekerek, Tanrı'ya hamdolsun Sarıalan belini aşıp öte tarafta düz ovaya düştük. Ancak kıymetli canımızdan bezmiş ve kurtulmaktan ümidi kesmiş halde kar sökerek yaya olarak gitmekteyiz.

Gök kazası kış içinde ansızın gelen belâ, Kara Haydaroğlu ve Katırcıoğlu ve diğer haramilerle karşılaşmanın anlatılması

Bu şiddetli kışı çekerek, kâh düşerek, kâh kalkarak ve kâh yaya olup kar sökerek tam ikindi vakti oldu.

"Ayâ, şu yerlerin sağı ve solunda, köy ve kasabadan sığınılacak yer var mıdır" diye düşünürken Ashab-ı Kehf'in köpeği gibi bir "af af" sesi duyuldu.

Nefsüke kelbü eyâ kelb-i mu'allem dem dem

Derken bir köpek sesi gibi, çomar, alabaş, karaman ve tortaman sesi gibi "heft heft" ve "çend çend" hırıltısı da duyuldu.

"Bre medet canım, köpekler! Benim köpek nefsimin kardeşleri! Çend çendine, heft heştine kurban olayım. Müjde dostlar! Bir yer vardır. Allah bize acıyıp kurtardı. Hemen şu köpeklerin sesi gelen yöne gidelim" diye ileri at bıraktık.

Canım sığır tezeği tütünü belirdi. Biraz daha ileri varınca büyük bir köy belirip sığır tezeği kokusu da o yerde misk ve amber kokusu gibi gelip canımıza can kattı.

Hakir bir çit havlı kapısı önüne 25 arkadaşımla gelip,

"Âşıklar! Siz şu eve konun. Biz şu eve varalım, ama zulum etmeyin. Ben bu eve konayım, ama birbirimizden haberdar olalım." deyip kölemin biri atından inip çit havlı kapısını açarak havlıya girince alay çavuşu gibi davullara tarralar vurup "ev sahibi" diye haykırdım.

İnsandan eser yok ama havlı içinde kara saplanmış sırıklara bağlı 12 at dolaşmakta. Bir nara daha atınca hemen içeriden bir yiğit, orta kuşak, yalın ayak ve mest ile dal-satır olup iki tüfenkli ve ikisi de dal kılıçlı çıktılar, kar içinde seğirderek atlarına yalın ayak üzengisiz bindiler.

Biri üzerime at sürünce;

"Selâmün aleyküm ev sahipleri! Misafir alır mısınız?" dedim..

Biri "Bre Akyakalıoğlu gelsin." deyince bir kırmızı serbendli boğazı poşulu yiğit çıkıp,

"Bre hay basıldık." deyince evin içinden 7 adam da yalın kılıç çıkıp üçü eve geri döndü.

Hemen yaşlı biri yaya olarak bana doğru;

"Safa geldin oğul!" deyince attan inip,

"Baba nedir hâlin?" dedim ve asla aldırmayıp,

"Bre şehbâzlarım, kardaşlarım! Ne atlanırsınız? Misafir misafiri sevmez, ev sahibi ikisini sevmez." derken dışarıda olan yirmi adet arkadaşlarıma,

"Bre varın, dediğim yere konun." dedim.

Hemen yaşlı ev sahibi, yalın ayak, dal kılıç atlarına binen yiğitlerin ellerine ve ayaklarına düşüp;

"Oğullar! Evimi barkımı harap edersiniz. İşte o ağa atından indi. Tipi ve borandan buymuşlar, işte evime düşmüşler. Siz de atlarınızdan inin." dedi.

"Bre hey hacı baba! Bize olanı sen bilmezsin. Biz bize ettik. Bre getir çizmemizi, bre getir zırhımızı, bre getir kürklerimizi, bre getir tüfenk ve oklarımızı" diye at sırtında kılıçlarını kuşanmaya başladılar.

Ev sahibi yalvardıkça, onlar gideriz derler. Bildim ki bizi istemediler. Hemen;

"Bre hey kardaşlar! İman ehline yad olmaz. Siz kendi sohbetinizde olun, biz taşra bir hayatta bir gece bu kışta, kıyamette konuk olalım. Hey ömürlerimin varı..." deyince biraz rahatlayıp kılıçlarını kılıflarına koyup biri kapıdan içeri girdi, biri de yanımda attan indi, onunla öpüşüp hâl hatır soruştuk. Ama hakir akıl dairesinden çıkıp

"Ayâ, bunun aslı ne ola?" diye bunlara baktım. Hepsi hakire eğri bakarlar. *[354a]* Hemen işi şakaya vurup,

"Salât-ı Muhammed! Hak sizi hatadan saklasın şehbazlarım." dediğimde, ev sahibi;

"Bre oğullar! İnin akşamdır, yemekler yiyin" deyince;

"Vallahi hacı baba! Ben ve oğlanlarım alabaş köpek gibi açız. Hemen sofrayı şu kar üstüne getir, burada yeyelim" diye kar üstüne kasten oturdum.

"Bre hacı! Allah aşkına olsun. Tez baba pir baba çorbasını evvel getir, sonra su pastırmasını getir, sonra buzlu hoşaf turşusunu getir. Hararetten yürek yandı" dediğimde biri;

"Bre beyim! Bu yiğit pek yârandandır. Bundan zarar gelir adam değildir" deyince hepsi patır kütür atlarından indiler, önceki gibi atlarını kar üstündeki sırıklara bağladılar, odalara girip hakiri davet eylediler.

"Sen kimsin ve kimin adamısın. Bu yollarda kuş uçmaz bu kışta, kıyamette sen nişlersin?" diye mahşer sorusu sordular, ama gözleri yine kapıda ve silâhlarında. Hakir;

"Bize Evliyâ Çelebi derler. Melek Ahmed Paşa ile bu eve bir daha konup hacı babanın nimetini yemişiz. Onun için bu yolları babam evi gibi bilirim ve tuz-ekmek hakkını bilir yiğidim." deyip şaka yollu nice sözler söyleyip hazırlanan yemekleri yerken baktım.

İçlerinden bir fedâyi esmer, ince belli, elâ gözlü ve iri kemikli güçlü bir yiğit gelip ocak başına oturdu.

Hepsi "Beyim şöyle ve beyim böyle." diye saygıyla hitap ederler. Konuşma sırasında o da onların birine;

"Behey Katırcıoğlu! Şu gidi bizi bu saat allak bullak etti. Çizmesiz, pabuçsuz ve silâh kuşandırmadan bizi ata bindirdi" diye hakiri gösterdi.

"Şundan ibret alsanız ne, hepimize bu iş öğüttür. Gafil baş terkidedir. Avrat gibi boğazımız tokluğuna ateş başı diye kapanmışız. Ya bu yiğit davul çalıp nâra haykırmadan dışarıdaki yirmi otuz yiğidiyle bizi çevirse, hepimizin hâli neye varırdı. Hele düşünün, ne dersin Oynağanlıoğlu, ne dersin Yeğen Hüseyin, ne dersin Akyakalıoğlu, ne dersin Kara Memi ne dersin?" diye hepsine hitap etti. Onlar da,

"Evet, işimiz müşkül olurdu." dediler. Yeğen Hüseyin,

"Ne olsa gerek, biz hemen ev içinden damı delip dışarı çıkıp dam üstünden kurşunlayıp gelen baskıncıları alarka ederdik, siz atlanırdınız. Evin avlısı boldur. At üstüne geldikten sonra cenk ede ede ya kurtulurduk, ya kırılırdık." dedi.

Hemen Oynağanlıoğlu, bir şakacı şakrak yiğittir, hakiri gösterip;

"Bre şu a..ını s...iğimin gidisi, bizi basmak ne boynuna. Hemen kıştan, kıyametten can kurtarmak için tandır masdısı gibi bizcileyin ateş başı arayarak bu eve geldi. Yoksa canını seven bugünkü gün kapıdan dışarı çıkar mı?" deyip bol bol söylendiler.

O bey dedikleri yiğit ocak başında kurulu beş tabancalı tüfengi var, birini hakire bağışlayıp;

"Yiğit, şunu aşkımıza kullan!" dedi.

"Siz dahi birer şey bağışlayın. Ev sahibi hacı baba, rızam vardır, sen de bu yiğide çok şey bağışla." dedi.

Hemen Katırcıoğlu Mehmed dediği yiğit yanında bir gümüş tel sarılı uyluk hıştı vardı, onu ve bir deri keseli kaşıklık verdi. Akyakalıoğlu bir sığın paçası derisinden bir tuzluk kesesi ve bir gümüşlü Trabzon baltası bağışladı. Yeğen Hüseyin;

"Yiğit, bizimle birkaç gün burada otur. Kışın şiddeti geçsin. Senden hazz ettik. Bir musahip yiğit imişsin." dedi. Hakir;

"Vallahi, biz paşalıyız. Paşadan ayrılamazız. Lakin bu tûfanda param parça olduk. İnşaallah sabaha dek bu kar durulup paşaya gideriz." dedim. Hemen, beyim dedikleri,

"Bre ne asıl paşa?" dedi. Hakir,

"Erzurum'dan azledilmiş Defterdaroğlu Mehmed Paşa." dedim.

"Bre ya o nerdedir? Yiğit istermiş, biz onu isteriz." dediler.

Birisi gizlice göz kırptı.

"Bre ya o paşa şimdi nerdedir?"

"İşte bu Sarıalan belini aşarken tipi ve borandan tarumar olduk, Kızılırmak geçidinde nice yüz yiğit, nice yüz at ve deve boğuldu." diye anlattım.

Hemen bey yerinden kalkıp elimi öperek;

"Ey imdi yiğit! Sen kıştan bu eve düşüp can kurtardın. Ama gerçekten sen de bizden iyi can kurtardın. Eğer bu evin avlısına girdiğin gibi selâm verip attan inmesen bin canın olsa bizden kurtulamazdın. Sen de bizi oda içinde ateş başında dururken adamlarınla bassan biz de can kurtaramazdık. Allah senden razı ola. Sen bize, biz sana can bağışladık. Paşanın gelmesinden haber verdin. Şimden gerü bize bu evde kapanmak haramdır. Kalkın, tayfa, silâhlanın." deyince hepsi silâhlanırken hemen bey belinden bir güderi kemer çıkarıp

"Şu kemerde 500 altın var, al bunu kabul eyle. Lâkin senden ricam odur ki besbelli mertsin ve yiğitsin, tuz ekmek yedik, ekmek tuz hakkını bilirsin. Deveyi gördün mü?" dedi. Hakir,

"Vallahi, billahi, tallahi köçeğini bile görmedim." dedim.

Hemen elini elime verip kulağıma sarıcalar sırrını söyleyip "küm" dedi.

Hakir de pîr sırrını işaret ettim. On iki yiğit *[354b]* ile öpüşüp görüşüp beye koynumdan bir Kaya Sultan yağlığı verdim. Hepsi bir anda göz açıp kapayıncaya kadar atlarına binip,

"Hacı baba ve Evliyâ Çelebi! Seni Allah'ıma ısmarladık. Allah sizden razı ola" deyip davullarını çalarak gittiler.

Gerçi bunlar ile bir gece can sohbetleri ettim ama aslâ gönlüm rahat değildi.

Bunlar gidince konak ve ateşbaşı bana mahsus olup huzur içinde dururken onu gördüm, hane sahibi hacı baba hareminden iki boğça don gömlek hediye ile bir ekmek, biraz tuz ve bir gümüşlü ağır kılıç ve bir hüsn-i hat *Kelâm-ı İzzet* ile gelip el öpüp hüngür hüngür ağlayarak;

"Kişi bastığını boğazlamaz. Beni gizle ve ak sakalıma merhamet eyle." diye elime eteğime düşüp yalvarıp yakardı.

Ama hakir işin aslını bilmediğimden ârifane ve zarifane göz yumdum. Yine hane sahibi gönlü rahat etmeyip;

"Oğul! Hak senden razı ola. Eğer evime geldiğin gibi attan inmeyip mudara (dost görünme) etmesen, öyle bastığına göre ceng eyleseniz sizden ve onlardan çok yiğit şehit olup evim ve barkım harap olup çoluğum çocuğum esir olurdu." dedi.

Hemen hakir ise;

"Bre hey hacı baba! Ben senin bir kere nimetin yedim ve eyi adına geldim. Bir ocak sahibi, müsafir katlanır adamsın. Sana acıyıp el kaldırmayıp diğer yiğitleri karşı komşularınıza kondurdum. Tez onları çağırınız, gelsinler ve kahve içsinler. Ve konak sahiplerine tenbih eyle, bizim yoldaşlarımızı bir hoş gözetsinler." diye adı geçen paşa çaşnigir, kilarcı, sarıca ve saraç yiğitlerini konaklarından bizim konaklara çağırdık.

Hepsi gelip kahvaltı edip kahve içtikten sonra herkes konaklarına giderken nezaketle onlara;

"Buradan eksik olman" diye tenbih edip gittiler. Ama hane sahibinin gerisi tutmaz oldu ve kendine gayet telâş verdi.

"Elbette bunun bir aslı vardır" diye kölelerime ve diğer yanaşma yoldaşıma ve hâldaşıma;

"Hane sahibini göz hapsine alın. Belki firar eder, sakının gâfil olman" diye sıkı sıkı tenbih ettim. Ama ne aslını ve ne ayrıntısını bilirim. Ancak hane sahibi hareket eden ölü gibi gezindiğinden şüphelenmiş idim. Böyle iken bizim güvenilir adamlarımızdan olan Kâzım adlı kölem gelip;

"Ağa! Hane sahibi selâm etti. Ağanın hatırı ne kadar mal hediye ile hoş olur, onu buyursunlar. Yine senden oğul cevap isteriz ve sana da bir şey cabalarım, dedi. Ne buyurursunuz" diye kölem bu sözleri söyleyince hakir dedim:

"Sakın kâfirler! Ev sahibi sizi dışarı salıp kaçar, ama sonra derinizi yüzerim. Hemen netice herife söylen. 'Vallahi ağa senin iyiliğini işitip geldi ve hatırından geçemeyip el kaldırmayıp senin ak sakalına merhamet etti. Her ne verirse versin. Biz onun nimetini yedik. Biz onu kendi rızâsına koduk' deyin" diye tenbih ettim. Zira maddenin aslını, fer'ini bilmem, Allah bilir ki, böyle olmuştur.

Kâzım köle, herife tenbih ettiğimiz şekilde söyleyince önceden getirdiği ekmek, tuz, kılıç ve Kur'an-ı Kerim'i, iki donanmış zırh, beş gümüş kemer Mısır at koşumu, beş gümüş okluk, gümüş kakma pullu tirkeşler (ok kabı), kadife üzerine işlenmiş, üç gaddâre (Ağır ve iki tarafı keskin bir çeşit kılıç, pala), üç kılıç, bir kese kuruş ve elli top Ankara yününün renk renk her çeşidi ve bir külçe sarık getirip ağlayarak;

"Hâlime merhamet edip benim hâlimi kimseye deme" diyerek gelip ayağıma sarıldı ve;

"Bu sır burada kalsın." diye rica etti. Hakir ise;

"Behey hacı baba! Sır saklamak kolaydır, ama bu kadarca şeyi sen bana neden ötürü verirsin. Bey sana demedi mi, benim rızam vardır, Evliyâ Ağa'ya ne kadar şey verirsen ver, demedi mi? Benim iyiliğim sana bu kadar şeyceğiz mi değer, hele bil" dedim. Hane sahibi:

"Lütfeyle! Bu kışta bu kadar yiğit ile gelip çok dert çektin. Ama beni gel etme, var malım elimden alıp kanıma ekmek doğrama. Neyleyeyim Allah belâ versin. Kütahya paşası korkusundan bunlar kaçıp bu kışta yedi gecedir burada yatıp beni haramiler yatağı ettiler. Söylemeye dermanım yoktur. Allah senden razı olsun, hele kâfirleri kaçırıp beni kurtardın. Eğer bir kaçını kanatıp ceng edeydin evim barkım harap olurdu." deyince bu sözlerden bukalemun renkleri gibi ibret verici hisseler alıp dibelik (büsbütün) yüküm yukarı koyup hâkimane hareket ettim.

Aman fakir herifin haberi yok ki biz şiddetli kıştan el ayak tutmaz can atıp geldik. Bir şeyden ruhumuzun haberi yok. Onlar içerde ateş başından kalkmış eli ayağı tutar dal satur yiğitler, bizden hiç can bırakmazlardı. Ama yine hakir:

"Hey hacı baba! Ben onları iyi bilirim, ama birkaçını bilemedim. Allah'ı seversen onları bana bildir." dedim. Hacı baba:

"Oğul! Şimden geri oldu olacak. Senden gizli kapaklı nemiz olacak. İşte ocak başında oturup *[355a]* sana bir çakmaklı tüfenk

bağışlayan ve bey dedikleri Kara Haydaroğlu dedikleri kan ağırı afacan ve kağan arslan odur" dedi.

"Bre onu bilirim ve Katırcıoğlu Mehmed'i bilirim ve Akyakalıoğlu'nu bilirim, Oynağanlıoğlu'nu ve Yeğen Hüseyin'i bilirim, Kara Memi'yi ve Dayıyı ve Dadaylıoğlu'nu bilirim ama öbürlerini bilmem" dedim. Ama Tanrı bilir birini dahi ne gördüm ve ne bilirdim. Ancak o gece sohbet ederken konuşma arasında görüştük ve biliştik idi. Hacı baba:

"Meydana sofra yayan yiğit Bayındırlı derler, zehir kâtildir. Kapı bekleyen Kara Veli'dir. Biri Efendilioğlu'dur, biri Barak Ali derler, Yezid oğlu amansız veleddir. İşte onlar bizim âfatımız olmuştur" deyince nezaketle hepsinin haberlerini aldım.

Ama henüz benim belim boşandı ve elim ayağım tutmaz olup bu kere telâş bana el verdi.

"Ayâ ben önce eve girdiğimde nara atıp davullara tarralar vurduğumuzda onlar dal kılıç olup çıplak atlarına bindiklerinde bu zavallı hakire kılıç havale eyleseler bu şiddetli kışta güçsüz kuvvetsiz idim, onlar sıcacık ateşte ısınmış kimseler idi. Özellikle cengâver kimseler ile karşılaşıp karşı koymak imkânsız, perişan hâlimiz neye varırdı." diye korkuya henüz düştüm.

O zaman ki eve girdim, ne mene kimseler idi, bilmezdim.

Hemen her menzilden menzile yedi sekiz saatte at üzere gelinceye kadar Hazret-i Kur'ân-ı Azîm'i ve Furkan-ı Mecîd'i ezberden okurdum. Onun bereketinin tesiriyle Cenab-ı Bârî yardımcı olup o haramilerin kötülüklerinden ve şerlerinden bu zavallı kulunu korudu. Onlar korku ve endişeye kapıldılar.

Ama hakirin içinde bir korku daha kıpırdanır idi.

"Bu hane sahibi onların yatağıdır. Kış vaktinde daima burada kalırlar. Şimdi bu kadar eşyayı açgözlülüğe kapılıp alırsam belki bu akşam yine gelirler. Hacı onlara,

'Sizin malınızdan şu kadar mal verip kurtuldum.' derse hâl neye varır?" diye yetmiş çeşit endişeye kapılıp şüpheler içinde kıvranıp içime kurt düştü. Sabah vakti olunca on adet paşalı yoldaşlarım da gelip;

"Bre Evliyâ Çelebi! İki gündür sen nerdesin, paşa seni arar, durma binelim." diye attan indiler.

"Tez hacı baba, şunlara kahvaltı gör ve oğlanlar atları eğerlen. Hacı baba bizimle yolcudur." dedim.

Hemen fakir herifin dibelik aklı başından gitti. Ama benim on yoldaşım da geldiğinden aklım başıma gelip korku ve endişeden kurtuldum.

Hava da birazcık yumuşadı. Sonunda aç gözlülüğe kapılıp yüz bin minnet ile daha önce arz ettiği hediyeleri alıp;

"Bak a canım hacı baba! Biz sana itimat edip seni sana koduk. Meğer sende insaf yok imiş. 'İnsaf dinin yarısıdır' demişler. Bize bu kadarca verdiğin şeyi bu kadar yiğidin hangisine vereyim. İşte on yiğit daha geldi, gördün ve onlarda başka söz var. Ben bu verdiğin şeylerin birisini almam. İşte paşa buralarda, Hüseyin Gazi Tekkesi'nde imiş. Ben seni oraya kılavuz alıp götürürüm." deyince hacının aklı başından gidip;

"Varayım, haremimden de şey çıkarayım." dedi. Hakir de;

"Tut, şu ak sakalı kızıl kanda boyanacağı." dedim.

Derhâl kölelerim toplanıp hacının ellerini kollarını bağladılar.

"Aman oğul! Bir kaşık kanıma girme! Ne istersen vereyim. Bu haberi kimse duymasın" diye sagu sağlayıp örül örül ağlayıp

"Hizmetkârlarından gayrı kimse olmasın" dedi.

"Öyle olsun" diye diğer yoldaşlar dışarıdaki odalarda kaldı. Hacı baba oğluna;

"Var oğul! Şu emanet koduğum alaca meşin keseyi getir ve sana tenbih ettiğim şeyleri getir" dedi.

Bunun üzerine şüpheye düşüp kölelerimin birine kuş dili ile;

"Cücümlece yocoldacaşlacarıcım sicilacahıla canacup acatlacansıncalarar" yani

"Bütün yoldaşlarım silâhlanıp atlansınlar" deyince bütün yoldaşlarımız hazır olup pür-silâhla seyishaneler yüklü hazır dururlardı.

Onu gördüm, hareminden hacının oğlu bir kese altın ve damadı üç küheylân at eğerleriyle, altın rikaplarıyla, bir katar katır, yüz top yün, ve on iki kılıç kimi simli ve altısı kara kılıç, üç gaddâre, sekiz tirkeş (okluk), yedi at koşumu, altı Haleb kalkanı, bir gümüş piştahta devatı safî altın kitabe ile süslenmiş, iki çalar saat, yedi akrep saat, on top Keşan kadifesi ve üç kese kuruş daha verip tuza, ekmeğe, kılıca ve Kelâm-ı İzzet'e yemin verip;

"Bu sır burda kala" dedi.

Fâtiha okuyup hakir "sümmün bükmün" oldum ve sırrını açıklamamak için bu sırları öğrenmiş olan güvenilir kölelerime de yemin billah verdim.

Kölelerime de ellişer kuruş ve birer hünkârî soflar verdi. Ve taşra yoldaşlarımızdan 47 kişiye birer sof bağışladı. Hepsi sevinçlerinden öle yazdılar. Aslını esasını bilmezler.

Adı geçen Çardaklıbel'de, Direklibel'de ve Felâketbeli'nde çektikleri felâketi, Kebirbeli'nde, Zağapa Deresi'nde ve Kızılırmak Deresi'nde çektikleri *[355b]* şiddetli sıkıntıları ve zorlukları unutup;

"Muhakkak güçlükle beraber kolaylık var" [İnşirah, 6] âyetini bilir oldular. Hakir de hane sahibini bağdan kurtardım. Kendine bir tihtab ve tılsımlı tas, iki Kaya Sultan yağlığı, iki çâr-gül fincan ve bir münebbid (kabartmalı) kâse verdim.

Damadına ve oğluna birer Kaya Sultan makramaları verdim. Ve ehline iki yağlık ve bir hamayil gönderdim.

Ehline dünya ve âhiret anne, hacı babaya dünya ve âhiret baba, damadı ve oğullarına dünya ve âhiret kardeş deyip Fâtiha-i şerîf okundu.

Yemin ettiğimiz ekmeği, tuzu, kılıcı ve o hüsn-i hat Kur'ân-ı Kerim'i bağışlayıp onu gördüm, içeriden iki evlilik çağına gelmemiş altın parçası kızlar ellerinde birer boğça ak kenarlı paşa gömlekleri, donlar ve yağlıklar getirdiler.

Hakir iki tertemiz güzel kızların başlarına birer şerbetî Kaya Sultan yağlıkları verip bağrıma basıp âhiret kızları ettim.

Oğlunun biri içerden biri Hıtâyî armudu fağfurî kâse getirdi ki bizim onlara verdiğimiz kâseler bunun müjdesi değildir. Meğer bu hacı babam, koltuğunda babalar vebâlar çıkarsın; Kara Haydar'ın kendi zamanından beri haramîlerin yatağı imiş. Gerçekten bu hakire her ne ki verdi ise küflenip paslanmış kılıçlar, ıslanmış dikdik ve abâyîler, tamamen paslanmış saat ve gaddâreler idi.

Burada olan bol malın hesabını Cenab-ı Bârî bilirmiş, bir gizli hazine imiş.

Hemen hakir silâhlanıp Kara Haydaroğlu'nun bağışladığı tüfengi belime sokup adı geçen çaşnigir, sarıca ve diğer yiğitleri başıma topladım, hacı babanın verdiği katarı yüklettim.

Baba ile damadı ve oğullarıyla vedalaşıp öpüşüp bir kılavuz alıp silâhlanıp hazır olarak yine kuzey tarafına kar üzere 5 saatte Çubukovası başında,

Hüseyin Gazi Köyü menzili; Çubukovası kazasında yüksek bir tepenin tâ en yüksek yerinde,

Hüseyin Gazi ziyareti; Malatyalı Seydî Battal Cafer Gazi'nin aziz babasıdır. Bir ulu Bektaşî tekkesidir. Yüzden fazla yalınayak başı kabak ârif-i billah, fakirlikle iftihar eder fukaraları, âgâh dervişleri var ki her biri Farsça ve Arapça bilir, tabiat sahibi, maarif ehli, gönlü yaralı insanlardır. Azizin nur dolu kabrine girip bir Yâsin-i şerîf okuyup âşinâlık kazandık.

Nur dolu mezarının dört tarafı türlü türlü yaldızlı ve parlak şamdanlar, çerağdanlar ve Kur'an-ı Kerim'ler ile süslenmiştir.

Yaz meydanları ve kış meydanları vardır. Bütün Çubukovası, Yabanovası ve Murtatovaları ayak altında apaçık görülür.

Ve bu türbenin evkâfı gayet çoktur. Senede bir kere büyük mevlûdü olup kırk elli bin âdem toplanır. Zira bu Hüseyin Gazi, İmam Hüseyin evlâdından seyyidlerden olup İmam Hüseyin gibi bu Hüseyin Gazi de küffar elinde yüce din uğuruna 244 [858] tarihinde Harun Reşid devrinde şehit olmuştur.

Bu tekkede olan fukaraya Balıkhisar'da elimize giren Tanrı'nın ihsanı olan hediyelerden on kuruş sadaka verdik ve üç kurban kestik. Şeyh Memi Can Dede'nin hayır duasını alıp bütün fukara gülbâng-ı Muhammedî çektiler.

Buradan aşağı bu yüksek dağın dibinde Hüseyin Gazi Köyü'nde devlet sahibi efendimizle buluştuk;

"Bre Evliyâ Çelebi, hoş geldin. Biz seni kaybettik."

"Biz de öyle sultanım!" deyince çok hoşuna gitti. Sohbetleri şerefiyle şereflendik.

Oradan kalkıp lokmacılık ederek sağda solda olan köyleri muharrir gibi gezip dolaşıp yazarak sözün özü on gün **Çubukovası** kazasında gezdik. Büyük pazarı durur (kurulur) 150 akçe kazadır, yedi nahiye ve yetmiş pâre köydür ve subaşılıktır.

Ve on gün **Yabanova** kazasında gezdik. Bu da Engürü (Ankara) sancağı hükmünde yüz pâre ma'mur beldelerdir ve subaşılıktır. Ve hafta pazarı durur.

Ve on gün **Çorba** kazasında dolaştık. Seksen altı pâre şenlikli köylerdir. 150 akçe kaza ve subaşılıktır. Bu da Ankara sancağı toprağındadır.

Bu adı geçen üç parça kazanın köyleri ve kasabalarında tam bir ay gezdik, Ankara yakınında Harzemşâh nevruzu (ilkbahar) oldu. Bütün otlar ve çiçekler yer üstünde baş gösterdi. Tanrı'ya

hamd olsun havalar yumuşadı. Ancak ağır yükleri gece gündüz yükletip indirip bindirmeden âciz kaldık ve halk ayaklanması korkusundan zırhlarımız sırtlarımızda olduğundan huzursuz olduk.

Sonunda 1058 Rebiulâhir'inin başında [25 Nisan 1648] yine Hüseyin Gazi Köyü'ne geldik. Böyle birer ikişer kere konuk olduğumuz köyler gayet çoktur. Ama bu mahalde açıkça hatırıma bu beyt gelince türbesinin duvarının yüzüne küstahane yazıldı. Müfred:

Gelip ettik du'â ile niyâzı
Bize himmet ede Hüseyin Gazi

Allah sırrını aziz etsin.

Buradan yine kuzey tarafına bakımlı ve şenlikli köyler içinde 3 saat gidip,

Selâsil (zincirler) yurdu, havalesiz dayanıklı hisar, sağlam Ankara Kalesi, ibret verici bakımlı Engürü surunun anlatılması [356a]

Evvelâ Engürü (Ankara) şehrine konakçımız tuğlar ile şehre girince şer'î mahkemeye vardı. Bütün vilâyet ileri gelenleri:

"Paşanız Erzurum'a kapanıp celâlî olmak istedi. Eski suçları meydana çıktı. Ve hâlâ on bin asker toplayıp Varvar Ali Paşa ile celâlî olmak için anlaşmışlardır. Biz sizi padişahın kalesine komazız" derler.

"Ama paşa efendimizin yetiştirmeleri çok olduğundan üç gün müsâfir olup kalkılsın", dediler. Fâtiha okunup mahkeme tarafından toplam iki bin yaftalı konaklar yazıldı.

Paşayı Çavuşzâde'nin hanesine kondurmaya karar verirler. Ertesi gün büyük bir alay ile Ankara Kalesi'ne girmişizdir ki öyle alayı Ankara halkı görmemiştir. Bütün halk karşılamaya çıktı. Kaleden yirmi pare "Safâ geldin" topları atıldı.

Paşa konağına inince bütün ileri gelenler, şehrin büyükleri ve küçükleri hediyelerini sunup geldiler.

Hakir 500 akçe molla seyyidlerden Kederzâde hanesinde konuk oldum. Doğru Hacı Bayram-ı Velî'nin nur dolu kabirlerine yüzümü sürüp mübârek ruhları için bir hatm-i şerîfe başladım. Sözümüz ve adağımız üzere Balıkhisar Köyü'nde Cenab-ı Bârî'nin haberimiz yokken bağışladığı keselerden yüz kuruş adağımı Bay-

ram-ı Velî Tekkesi fukaralarına paylaştırıp hayır dualarıyla şereflendik ve şehri gezip dolaşmaya başladık.

Ankara Kalesi'nin şekilleri: İlk yapıcısı Rum kayseridir. Nice padişahtan padişaha intikâl etmiştir. Sonunda (---) tarihinde Kütahya padişahlarından Germiyanoğullarından Yakub Şah ile veziri Hezar Dinar fethidir ki ilk defa İslâm eline onlar ilâve eylemişlerdir. Bundan sonra (---) tarihinde Osmanoğullarından Sultan (---) Gazi fethidir.

Engürü'nün (Ankara'nın) isimlendirilmesinin sebebi: Bütün devletlerde ve krallıklarda meşhur berrak bir kaledir ki kuzey tarafında bir menzil uzaklıkta Erkeksu adlı köyden bakıldığında her katı biri birinden yüksek, dürr-i yektâ gibi, beyaz kuğu gibi kat kat tabakalı kaledir.

Osmanoğlu devletinde gösterişli bir kale de İslâm seddi Budin Kalesi'dir ki kuzey tarafında Tuna Nehri aşırı bir konak uzaklıkta Vaç Kalesi'nden bakıldığında Macar serhadlerinde Budin Kalesi gibi gösterişli sağlam kale yoktur. Biçimde, sanki direklerini dikmiş kaçan başını süslemiş mavuna gemisi gibi görünür bir Budin Kalesi'dir.

Biri de Azerbaycan ülkesinde Osmanoğulları elinde iman seddi Van Kalesi'dir ki anlatılmasında dil aciz kalır. İnşaallah yeri geldiğinde yazılır.

Biri de bu Engürü (Ankara) Kalesi'dir ki padişahların hasreti, insan eliyle yapılmış ibret verici sağlam bir kaledir ki bütün değişik diller kralları, şahları, padişahları ve hakanları tarihlerinde yazılı bakımlı bir kaledir.

Evvelâ İran ülkesi tarihlerinde, bu kalenin üzümü çok bol olduğundan Acem diyarında bu kaleye Engüriyye derler. Rum kayseri zamanında yedi sene her gün kırkar bin ırgat ameleler işleyip beher gün kırkar bin adama kırkar ceviz ve birer ekmek parçası ile işletip Ankariyye yani zorlama, yani ucuz işçilik ile tamamlandığı için Ankariyye Kalesi derler. Kırkar ceviz ve birer ekmek parçası verip o hesap ile inşâ olunduğu için Kayseriyye ve Engürü hesabıyla yapılmıştır, diye insanlar arasında meşhurdur.

Arap tarihlerinde kat kat birbirine girişmiş olduğundan Mutabbak Kalesi derler. Kayser Harkil, Hazret-i Risâlet-penâh dünyaya geldiği sene bu kaleyi fırdolayı yedi kat demir zincirler ile kuşattığından *Târîh-i Tuhfe*'de Selâsil (zincirler) Kalesi diye yazmıştır.

Moğol dilinde Enağra Kalesi derler. Ama Nemse dilinde Osmanoğlu bu kaleye mâlik olduğundan Engüriyeopol ve Kostantinopol derler. Tatar dilinde Kirmen Angar derler. Türkler de Engürü, Ankırı, İnkırı, Aydınkırı, Unkuru, Enguru derler. Daha nice çeşit isimle söylenir bir kaledir. Ama Padişah Defterhanesinde ismi Ankara'dır. Bir katmerli beyaz gül yaprağı gibi kat kat sur, fethedilmesi zor, hendekli bir hisardır ki hakkında şairler şehrengîzlerinde övmüşlerdir. Beyt:

Ra'eynâ kalete'd-dünyâ cemî'an
Ve lâkin mâ ra'eynâ misle hâzâ[1]

diye tarihçilerce övülmüştür.

Hâlâ Anadolu eyaletinde başka sancakbeyi tahtıdır. Nice kere arpalık şeklinde üç tuğlu vezirlere ihsan olunmuştur. Kanun üzere padişah tarafından paşasının hâss-ı hümâyûnu 263.400 akçedir. Sancağında bütün zeameti 14 ve bütün timarı 257'dir. Alaybeyisi, çeribaşısı ve yüzbaşıları vardır. Savaş sırasında zeamet sahipleri ve timar sahiplerinin kanun üzere cebelüleriyle ve paşasının hâssına göre cebelüleriyle toplam üç bin silâhlı ve mükemmel asker olur. Sancakbeylerinin sancağı altında timar sahipleri mevcut bulunmasalar timarının başkasına verilmesi Osmanoğlu kanunudur.

Paşasıyla eyaletinde hâssı toplam (---) subaşılıktır. Evvelâ şehir subaşısı, Murtatova subaşılığı, Yabanova subaşılığı, Çubukova subaşılığı ve Çorba subaşılığı (---) (---) (---) (---) (---) (---) (---) *[356b]*

Bu yazılan hâss-ı hümâyûn subaşılıklardan adalet üzere senelik kırk bin kuruş olup paşası sefer eşer.

Ve bir hâkimi de beş yüz akçe mevleviyettir. Bütün nahiyeleri (---) parça bakımlı ve şenlikli bol köylerdir. Sancağında olan kazalar bunlardır ki yazılır. Evvelâ (---) kazası

.... (1.5 satır boş) ....

Bu adı geçen kazalardan mollasına senede yirmi kese hâsıl olur. Şeyhülislâmı, Kederzâde adında beş yüz akçe pâyesiyle nakibüleşrafı, altı yüz yüksek mansıplara mutasarrıf olmuş seçkin kadıları ve diğer büyük görevlilerden eşrafları hesapsızdır.

---

1 Dünya kalesinin tamamını gördük, fakat böyle bir şey görmedik.

Sipah kethüdayeri ve yeniçeri serdârı yerine bir azametli yeniçeri çavuşu vardır. Zira bütün halkı kadılar ve askerî taifesidir.

Şehir naibi, muhtesip ağası, gümrük emini ve Ankara damga ağası, başka eminliktir, senelik kırk yük akçe iltizamdır. Kale dizdarı, kethüdası, azebân ağaları, cebeci ve topçu başıları ve (---) adet tam teçhizatlı kale neferatları vardır.

Ankara Kalesi'nin şekli: Evvelâ yüksek bir dağın ta en yüksek tepesinde dört kat beyaz taş yapı güzel bir kale, sağlam ve dayanıklı Kahkaha hisarı gibi bir sağlam hisardır. Her katı biri birinden yüksek yapılmıştır. Her katının arası birbirinden üç yüz adımdır ve her katı duvarının boyu altmışar arşın yüksek duvardır. Her duvarın genişliği onar melikî zira derindir.

Temellerinin altı fırdolayı kemer yapılar ile boştur, derler ama görmedim. Zira kuşatma sırasında düşman kalenin altına girip lağım atmasın diye kalenin temeli altı boşdur.

Ve bu iç kale kıbleden tarafa yanbeki (çaprazlama) durup doğudan batıya uzunlamasına yapılmıştır. Batı tarafına dört kat birbirinden geçme demir kapılardır ki bir kalede bu şekilde demir sağlam kapılar yoktur. Ve her kapı arasında asma demir kafesler hazır olup demir zincirler ile asılıdır. Her kafesin demirleri pazu kalınlığı kadar vardır. Kuşatma sırasında kale duvarı içinden aşağı kapılar önüne bırakıp siper ederler.

Ve bu kalede olan kapı üstündeki ve altındaki kırmızı eşik taşları bir kalede görülmemiştir. Ve en dış kapı ki Atpazarı yerine bakmaktadır ki batı tarafına açıktır, kapı üstündeki kemeri üzerine geçmiş zaman pehlivanlarının gürzleri, ibret verici balık kemikleri ve nice acaip şeylere asılıdır.

Bu kale kapısı içinde ve dışında kale neferatları gece ve gündüz bekçilik ederler. Ve kale kumandanı bu kaleden dışarı çıksa katl eylerler yahut azl edip sürerler. Zira bütün düşman bu kalenin bir taşına bin baş verip yüz bin savaş etmeye can baş oynatır. Hattâ (---) tarihinde Erzurum'da Abaza Paşa celâlî olduğunda yüz bin askerle bu kaleyi muhasara edip aşağı varoş hisarı istilâ edip bu iç hisara sarılmak hevesliğinde iken Abaza Paşa Sarayı'nda otururken kaleden topçu ustası Abaza'ya bir gülle nice vurursa Abaza'nın kıçı sınıp yaralı, bozulmuş ve hüsrana uğramış olarak yine Erzurum'a gitti. O zamandan beri kale kumandanının kale kapısı önünden uzak mesafeye gitmesi yasaktır.

Gece ve gündüz kale neferatları kale içinden ayrılmayıp her gece "Allah yekdir yek!" diye gözcülük ve bekçilik ederler. Gerçi bu yukarı iç kalenin etrafında hendeği yoktur ama dört tarafı yalçın dik kayalardır. Bir taraftan zafer mümkün değildir. Ve lağım işlemek ise hiç de kolay değildir. Zira kat kat toplam üç yüz altmış altı kulelerdir. Birbirine bakıp korutur. Tuhaf bir tarz hendese üzere biçimlenmiş ve yapılmıştır.

Ve toplam dört katında 1.800 beden dişleridir. Fırdolayı bu iç hisarın çevresi 4.000 adımdır. Doğu tarafına Hıdırlık adındaki bir tepe üzerinde ziyaret yeri vardır. Biraz bu kaleye havaledir. Ama aslâ oradan zarar gelmek ihtimâli yoktur. Zira kale ile bu Hıdırlık Dağı'nın arası bir uzun top atımı uzaklıktadır. Aşağısı gayyâ deresi, cehennem çukuru ve uçurumdan nişan verip oradan kaleye çıkmak çok zor bir iştir.

Ve bu iç kalede toplam küçük ve büyük 86 pâre topları vardır, ama balyemez topları yoktur. Şahî, darbzen ve kolumborna topları çoktur. Ve yetecek kadar cebehanesi ve silâhları vardır.

Ve bu kale içinde bağsız ve bahçesiz toplam 600 güzel evleri vardır. (---) camii de oradadır. Eski zamanda kiliseden çevrilmiş eski camidir.

Bütün evleri ve bütün yapıları baştan aşağı temiz toprak ile örtülmüş bakımlı hanelerdir.

Kısacası bu iç kale yapı yönünden, şirinlik ve mühendislik açısından görülmeye değer bir ibret verici kaledir. Ama aşağı kale, (---) tarihinde celâlî korkusundan Cenabî Ahmed Paşa vilâyet halkının yardımıyla bir kat sağlam ve dayanıklı sur yapmıştır. *[357a]* Dört kapısı vardır. Ve fırdolayı üç tarafı altı bin adımdır. Bir tarafında yukarı iç kaledir ki onu kuşatmış aşağı hisardır.

Bu hisarın doğu tarafında yukarı hisardan kayalar içinden Hızırlık Deresi'ne inilir. Kayalar içinde su yolları vardır. Ve iç kalede su sarnıçları ve buğday anbarları vardır. Ama bu aşağı hisarda akarsuları çok bol olduğundan su sarnıçları yoktur. Hepsi yüz yetmiş tatlı su çeşmeleri vardır. Ve üç bin su kuyuları vardır.

Ve kale etrafında olan kapıları evvelâ (---) tarafında

.... (2 satır boş) ....

Ve bu büyüklükte olan büyük varoşta toplam (---) adet mahalle vardır. Evvelâ

.... (2.5 satır boş) ....

Ve hepsi yetmiş altı mihraptır. (---)si camidir. Evvelâ Cenâbî Ahmed Paşa Camii ve Hacı Bayram-ı Velî Camii. Bu ikisi Süleyman Han'ın Mimar Sinan yapısıdır.

.... (1.5 satır boş) ....

Kurşunlu camileri azdır. Hepsi temiz toprak ile örtülü camilerdir. Geri kalanları mahalle mescitleridir.

Ve hepsi 18 mihraplı derviş tekkesidir. Bunların içinde en bakımlı ve mamur, şanlı dervişle ile dopdolu olanı,

Hacı Bayram-ı Velî Tekkesi: Üç yüzden fazla, ilâhî aşk sarhoşluğu ile varlıklarını yok etmiş ârif-i billah dervişleri vardır. Şeyhleri Koca Abdurrahman Efendi, ermiş bir zât, aziz, duası kabul olunur bir kimsedir. Bayramiyye tarikatı, Hamidiye tarikatının başka bir koludur. Zira Hacı Bayram-ı Velî, Şeyh Hamid hazretlerinin öğrencilerinden olup fakirlik cihazını onlardan kabul ettiği için Hamidiye tarikatından ayrılarak Bayramiye tarikatını kurmuşlardır. İlkleri Hoca Abdülkâdir el-Cîlânî pirlerdir. Onlardan silsile ile Hazret-i Risâlet'e ulaşır özel bir tarikattır.

Ama Anadolu'da Bayramîler Şeyh Hamza ve Şeyh İdris'den beri "Hamzavîlerdir" diye nice şeyhleri katl edilip kötülenir oldular. Hırka ve sikkelerinde, kaba ve abalarında alâmetleri yoktur. Ve Allah'ın dinine aykırı bir hareket ve suçları yok iken suçlanan ve ayıplanan bir alay ciğeri yanık Allah fukaralarıdır.

Bu tekkelerden yine Ankara'da **Hazret-i Mevlânâ Tekkesi** *Allah sırrını aziz etsin,* Cenabî Ahmed Paşa yapısı bir Mevlevîhane'dir ki üç tarafı güllük gülistanlık İrem bağlı Mevlânâ Celâleddin-i Rumî tekkesidir.

.... (1.5 satır boş) ....

Ve hepsi (---) adet ders verilen medreselerdir. Bunlardan Mustafa Paşa Medresesi, Taşköprüzâde Medresesi, Seyfeddin Medresesi ve Husrev Kethüda Medresesi (---) (---) (---) (---) (---) (---) (---) (---) Bunlar meşhur ilim tahsil edilen medreselerdir. Çeşitli odaları, dershane kubbeleri ve öğrencilerine oda ücreti, aydınlatma ücreti ve et ücreti bolca verilen medreselerdir. (---) (---) (---) (---) (---) (---) (---) (---)

Ve tamamı üç adet Hazret-i Peygamber'in hadislerinin öğretildiği dârülhadistir. (---) (---) (---) (---) (---) (---) (---) (---)

Ve hepsi yüz seksen adet küçük çocukların eğitildiği sıbyan mektepleridir. (---) (---) (---) (---) (---)

Ve tamamı (---) adet ferahlatıcı hamamlardır. Bunlardan Tahtalkale Hamamı, Sunkuroğlu Hamamı ve Cenâbî Ahmed Paşa Hamamı...

.... (1 satır boş) ....

Bunlar gayet gönül açıcı, suyu ve havası ferahlatıcı aydınlık hamamlardır. Ve "İki yüz saray hamamları vardır" diye vilâyet ileri gelenleri övünürler.

Ve tamamı yetmiş adet bağ ve bahçeli yüksek saraylar ve büyük yapılar vardır. Lâkin yapıları kârgir değildir. Hepsi kerpiç duvarlar ile yapılmış kat kat güzel hanelerdir.

Ve bu şehirde aslâ kiremit örtülü yapı yoktur. Hepsi amberli temiz toprak ile örtülmüş aydınlık hanelerdir. Bütün haneleri kerpiç ile olduğundan Ankara kerpiçi meşhurdur ki sanki çok sert taştır. Hatta insanların dilinde darb-ı mesel olmuştur ki;

"Ankara kerpiçi gibi bir kalıba dizilmiştir." derler. Bu söz, bir şey tertip üzere dizilmiş olsa ona örnek edip *[357b]* Ankara kerpiçini yâd ederler. Zira kerpiçten ibaret büyük bir şehirdir ki hepsi 6.066 bakımlı hanelerdir.

Evvelâ bunlardan Paşa Sarayı, Molla Sarayı, Kederzâde Sarayı, Çavuşzâde Sarayı ve Ahmed Paşa Sarayı (---) (---) (---) (---) (---) nice süslü saraylar da vardır, ama bildiklerim bunlardır.

Ve hepsi (---) adet tüccar hanları vardır. Bunlardan,

.... (1 satır boş) ....

Gerisi küçük misafirhanelerdir.

Ve hepsi 200 temiz içecek sebilhaneleridir. Hacı Şa'ravî Sebili ve Hacı Nasuh Sebili meşhurdur.

Ve toplamı iki bin dükkândır. Ve bir süslü yapı bedesteni vardır ki dört zincirli kapısı vardır. Genellikle çarşısı bir yüksek yere yapılmıştır. Uzun çarşısı, Sipah pazarı ve aşağıda Tahtalkale pazarı gayet kalabalık ve ma'mur şenlikli pazarlardır.

Kahvehaneleri ve berber dükkânları insan kalabalığı ile meşhurdur. Bütün çarşısı ve bütün mahallelerin ana yolları baştan başa pâk beyaz taş ile kaldırım döşelidir.

Ve ayânı, eşrafı, vezirleri, âlimleri, sâlihleri, şeyhleri ve seyyidleri, maarif ehli safalı yaran dost şairleri hadsiz hesap-

sızdır. Gerçi Anadolu toprağında Etrâk vilâyetlerinden sayılır ama musannifi, müellifi, tefsircisi, hadisçisi, tecvidli Kur'ân hafızı vardır.

Ve gayet temiz, erişkin, anlayışı keskin, iki binden fazla Kur'an'ı ezberlemiş temiz, masum kızları ve oğlanları, hafız ve hafızeleri vardır.

Ve nice bin kimseleri Yazıcızâde Mehmed Efendi'nin eseri *Muhammediyye* kitabını ezberlemişlerdir. *Tarikat-i Muhammediyye* kitabını ezberlemiş adamları, Muhammedî yola yönelmiş hâl sahibi, güzel hâl ile tanınan Allah adamları çoktur. Hattâ ermişliğine inanılan Abdurrahman Efendi, çâr-darb, yani bıyık, sakal, kaş ve kirpikten kurtulmuş bir cilâlı çehreli kimsedir. Hacı Bayram-ı Velî azizin soyundandır. Hacı Bayram-ı Velî de Allah'ın emriyle sonradan çâr-darb olmuştur. Yere münasip,

Hacı Bayram-ı Velî hikâyesi: Bir gün Hacı Bayram'a düzenbaz, hileci bir kadın;

"Babam ruhu içün bize gelip Kur'ân-ı azîm oku" der. Bayram-ı Velî'nin de gençlik yılları imiş. Nola diye da'vete uyup düzenbaz kadının hanesine varıp Kur'ân'dan bir bölüm okuduktan sonra o fitne sahibi Züleyhâ, Hacı Bayram'ın yanına gelerek;

"Âh canım! Nedir bu sende olan çâr-ebru, âh nedir bu sende olan güzel biçimli çene ve sakal, nedir o müjgân-müjeler kirpikler, nedir o kudret eliyle sürmelenmiş ceylan gözleri, âh nedir o al yanaklı nurlu münevver yüzler ve ceylan gözü gibi gözler..." diye Hacı'ya yakınlık etmek ister. Hacı Bayram-ı Velî âciz olup;

"Hatun bana biraz izin ver, ihtiyacımı giderip geleyim..." diye bir ibrik alıp bir köşede gizlenerek der:

"İlâhî ve Mevlâyî, hâlim sana ma'lûmdur. Beni yüce katında yüzü karalardan eyleme. Dünyada yerilen hizmetçi olursam olayım. Beni bu kaştan, kirpikten, bıyıktan ve sakaldan kurtarıp nefret edilir yüzlü eyle." diye yalvarınca Allah'ın emriyle o an nurlu yüzünde kıldan bir eser kalmayup abdal kabağı gibi yüzü par par parlayıp yüz bin hamd ederek hatunun yanına gelip selâm verir. Hatun bunu bu şekilde görünce aklı perişan olup azizden nefret eder.

"Bre cariyeler! Vurun şu nâ-mahrem gidiyi" diye evden dışarı kovar. Aziz hazretleri o vartadan bu yolla kurtulup âhirete öyle tıraşlı olarak gitmişlerdir. Onun için kızından devam eden soyuna mensup nice çelebiler köse çehreli, tatlı yüzlü çelebilerdir.

.... (2 satır boş) ....

Bunlardan başka daha nice aziz safalı yaranlar ile güzel dostluklar kurduk. Tanrı hepsinden razı ola.

Bu şehir ahalisinin genellikle zenginleri samur ferace, orta hâllileri çuka serhaddî, kontuş ve çeşit çeşit ferace giyerler. San'at ve meslek sahipleri beyaz bez ve muhayyer ferace, âlimleri baştan ayağa renk renk sof ferace giyerler. Zira sof yurdudur. Ve kadınları tamamen rengârenk sof ferace giyip gayet edeplice gezerler.

Gerçek iklimin beşincisinden ve 17 yerel iklimden olduğundan enlemi (---) ve boylamı (---) olduğundan suyu ve havası gayet yumuşak olup halkının yüzlerinin renkleri kızılımsıdır. Gençleri ve güzelleri herkesçe beğenilir.

Yiyeceklerinin, içeceklerinin ve sanayiinin beğenilenlerini bildirir: Evvelâ Ankara paçası, Kütahya paçasına yan başı gelir. Buy tohumuyla terbiye edilmiş Ankara pastırması ve tiftik keçisinin eti sanki misk kokuludur, zira keçileri dağlarında pırnar (meşe) yaprağı yerler. Ve tiftik keçisi beyaz süt gibi bir çeşit beyaz keçidir ki bu dünya yüzünde öyle mahlûk yaratılmamıştır. *[358a]* Sof ipliği bundan elde edilir. Türlü türlü renklerde padişahların giydiği renkli soflar bu keçi tüyünden elde edilir. Ama adı geçen keçinin tüyünü makas ile kırksalar ipliği sert olur, ama keçinin yününü yolsalar o kadar yumuşak olur ki sanki Eyyub Nebî ipeği olur, ama fakir keçileri yolarken feryatları ve inlemeleri göklere yükselir. Ama büyükler keçilerin feryat etmemelerine yol bulmuşlar. Önce keçileri yolacak mahalde kireç ve külü su ile bir yerde karıştırırlar, bütün keçileri kireçli karışım ile yıkarlar, acısız ve zahmetsiz bütün tüyleri kopup çırılçıplak, uryan, büryan, giryan ve nâlân kalıp fakir keçiler tamamen kılsız kalırlar. Ve sofu bunun ipliğinden dokurlar. Bütün kadınları ve halkının kazançları sof ve muhayyerciliktir.

Sof dalgalarının durumu: Büyük bir kazanı şiddetli yanan ateş üzerine koyup kazan içine istedikleri renkte boyaları koyduktan sonra kazanın yarısına kadar su korlar. Ağaçtan yapılan katlar üzerine deste deste sofları korken her sofun birer katı içine birer ağaç çöpleri korlar. Deste deste sofları kazan içine yerleştirdikten sonra kazanın ağzını kapayıp etrafını hamurla sıvarlar. Alev alev yanan ateşin buharı Allah'ın izniyle kazanın içindeki soflara vurup Tanrı yapısı çeşit çeşit izler olur ki Manî ve

Behzad kalemini çekmede âcizlerdir. Bu sof da Ankara'ya mahsustur. Yeryüzünde bir diyarda olmak ihtimali yoktur.

Frenk veled-i zinaları bu Ankara keçilerinden Frengistan'a götürüp ince ve yumuşak iplik eğirip sof dokumak istediler. Allah'ın emriyle keçiler bir senede bayağı tüylü keçiler oldu ve dokudukları şeyleri sof olmayıp dalga vermeye kâdir olmadılar. Sonunda Engürü'den eğrilmiş sof ipliği alıp Frengistan'a götürüp sof edelim dediler, olmadı. En sonunda rahipler için hâlâ sof gibi ince dalgasız siyah rukle şalı dokurlar.

Ankara halkı, Hacı Bayram-ı Velî'nin kerâmetidir, suyumuzun ve havamızın yumuşaklığı hükmüdür, derler. Gerçekten de yeryüzünde benzeri yok sofları olur. Muhayyeri de meşhurdur. Ve Ankara kerpiçi de meşhurdur. (---) (---) (---) (---) (---) (---) (---) (---) (---) (---)

Ve halkı genellikle karalar ve denizler tüccarıdır. İzmir'de, Frengistan'da, Arabistan'da, Mısır'da ve yedi iklimde sof makbul olduğundan halkı seyahat ile ticaret ederler. Ermenisi ve Yahudisi gayet çoktur. On mahalle Ermeni ve iki cemaat sayılır Yahudileri vardır. Ama Urum ve Kıptî azdır.

Bağı azdır ama bahçeleri çoktur. Lâkin sahralarında köyleri bakımlı, bütün halkı zengin ve mutlu, ekinlikleri güzel, halkı garipleri sever, sevimli ve verimli köylerinde ekinlikleri bol, hayrat ve bereketleri çok, nimetleri çok çok bol, kaynak suları akar ve çağlar bakımlı ve şenlikli bir beldedir ki kalesi ve şehri benzersizdir. Allahu Taalâ dünyanın sonuna kadar Osmanlılar elinde ebedî ede. *Âmin, yâ Müste'ân.*

Hayırlı bir rüya: Hakir Evliyâ o gün ki Ankara Kalesi'ne girip ilk başta Hacı Bayram-ı Velî Türbesi'ne varıp ziyaretiyle şereflenip bir hatm-i şerîfe başlamıştım. Konağımıza gelip akşamdan sonra evrâd ve erkânımızı yerine getirip istihâre duası ile uykuya dalmıştım. Rüyamda görürüm ki bir orta boylu, sarı sakallı bal renginde sof hırka giymiş, başında bal rengi külâh üzerine on iki dolama Muhammedî sarık sarmış, gelip der:

"Bak a oğlum! Lâyık mıdır ki benim öğrencim olan Köse Bayram-ı Velî'ye giderken beni basıp geçesin, onu ziyaret edip bir hatme başlayasın. Bana bir Fâtiha okuyup geçmeyesin, lâyık mıdır?" dedi. Hakir ise;

"Sultanım, cenâb-ı şerîfiniz kimdir? Ben sizi bilmem ve nerede sakin olursun?" dedim. Onlar dediler;

"Gençlik yıllarında Güleşciler Tekkesi'nde ve Sultan Murad huzurunda pehlivanlara duacılık ederken 'Engürü'de er yatır, Rum'da Sarı Saltık' demez miydin? İşte Engürü'de Er Sultan benim. Aşağı tahtalkale yakınında Odunpazarı'nda bir karanlık kubbe içinde kaldım. Oraya gelip beni ziyaret edip bir Fâtiha'yla şad eyle. Sen de dünyada ve âhirette şad u ber-murad olasın. Sabah namazından sonra sana bir adam göndereyim, hemen bana benzer, onun ile el ele verip bu şehir içre gezerek bana gelip ziyaret eyle. Selâmün aleyküm" deyip kayboldu. Hemen uykudan uyandım, temiz abdest alıp sabah vaktini bekledim. Sabah namazından sonra Paşa tarafından bir iç hizmetçisi gelip;

"Buyurun kahvaltıya." dedi.

"Hayır oğlum! Bu gün oruçluyum." diye hizmetçiyi savdım.

Hemen onu gördüm, akşam rüyamda gördüğüm kimse çıkageldi. Selâm verip;

"Evliyâ Çelebi siz misiz? Buyurun Er Dede Sultan rüyamızda bizi size gönderdi. Ziyaretine gidelim." dedi.

Ama sözü sanki yer altında derinden çıkar. *[358b]* Gerçekten yüzü nurlu ve sözü şirin tesirli, hemen feracemi giyip Bismillah ile kapıdan dışarı çıkıp yaya olarak giderken ileri şehri içinde on bir yerde gömülü bulunan büyük evliyâları isimleri ve resimleriyle söyleyip ziyaret ettirip bazısına "bizim çerağımızdır" der, bazısına "Azizim Hamid Efendi öğrencisidir" der.

Elime yapışıp ziyaret ziyaret gezdiklerimiz de inşâallahu Taalâ yazılır.

Hemen ki elime yapıştı, elinde aslâ kemiği yok idi. Ne tarafa eğsem hamur gibi eğilirdi.

Hemen elini elimden çekip sağ eliyle bir ziyaret gösterdi ve yine elime yapıştı. Bazı âhirete dair sözler ederek Odunpazarı adlı bir mahalle vardığımızda meydanın batı tarafında küçük bir türbe belli oldu.

"İşte Er Sultan kubbesi şudur." diye sağ eliyle gösterdi.

Hakir de o tarafa baktım. Sonra bir daha yanıma baktım, o kimse kaybolmuş.

"Bre meded ben onun elini elimden koyurmasam gerek idim. Bre meded hâlim neye varır" diye dört tarafa doğru seher vaktinde sersem olup gezerdim.

Hemen o şahsı kaybettiğim yer büyük bir cadde idi. Önümde ve ardımda görünmeyip kaybolmuştu. İmdi şu keçe kaplı küçük

kapıdan içeri girmiş ola, diye hemen kapıyı açıp içeri girdim. Meğer ne gördüm, bozahane imiş.

Bu kadar paşalı ve bu kadar katırcı ve eşek sürücüleri kimi çöğür ve kimi tambura çalıp bir hay-huy ki anlatılmaz ve tarif edilmez. Hemen biri;

"Evliyâ Çelebi! Gel bir bozacığımız iç." dedi.

"Hay benim bozahaneye girdiğimi gördüler." diye utancımdan yere geçtim.

Hemen dışarı çıkıp doğru Er Sultan Türbesi'ne varup kapısını açıp içeri girdiğimde;

"Esselâmü aleyküm ey aziz pîr" diye ağlayarak kutlu eşiğine bu âsi yüzümü sürüp dedim;

"Ey sultanım! Rüyama girip sana bir kâmil mürşid rehber görderirim dedin, ahde vefâ edip gönderdin. Henüz irşad olmadan elimden aldın. Kapına yüz süregelip ziyaret ettim. Allah'ın Habibi aşkına beni dünya ve âhirette mahrum koma. Allah ile ahdim olsun, mübârek ruhun için bir hatm-i şerîf okuyayım." deyip bir hatm-i şerîfe başlayıp mübârek kabrinin sandukası olan yeşil sof ile kaplanmış örtünün altına girip,

"Himaye ey Er Sultan, himaye!" deyip girdim.

O saat uykuya dalıp öyle tere gömülmüşüm ki esvaplarımdan dışarı ter çıktı. Daha önce yine rüyamda gördüğüm gibi Er Sultan'ı evvelki şekliyle gördüm, selâm verdi. Selâmını alıp dedim:

"Sultanım! Bana vesile gönderdiğin adamı yitirip rehbersiz kalıp kapına geldim. Beni eli boş koma" dedim. Hemen:

"Sen Kur'ân hâfızı olduğundan ve evliyâ muhibbi olup büyük evliyâların türbelerine yüz sürdüğünden mahrum kalmazsın. Biz sana sevgimizden rüyana girip sana rehber göndeririz. Onun eline yapışıp bre gel dediğim sabahısı yine ben varıp eline yapıştım. Seni hak yoluna götürür kâmil mürşid ki elem çekme sonunda yolun selâmetle doğru yoldur. Ama sen de bu alçaklar ile gezerken doğruluk gösterip fukara ve zayıflara merhamet üzere olup alçaklardan kurtarmaya çalış. Paşana söyle benim himayemde olan Engürü'cüğümde kapanıp celâlî olup civarımda olan insanları eziyete uğratmasın. Sana da Cenab-ı Bârî tam seyahat, son nefeste iman verip Resûlullah'ın şefaatini nasip edip beden sağlığıyla dünyayı gezip dolaştıkça azacık yemek ye, azacık söyle, az uyu ve ilme çok çalış. Sonunda hak yolunu bulmaya gerekli olan ameldir ki Cenab-ı Bârî Kur'ân-ı Azîm'inde, *'Güzel kelimeler an-*

cak ona yükselir. Onu da iyi amel yükseltir' [Fâtır, 10] buyurmuştur. Bu nasihatlarımı tut, valideynin (anne ve babayın) hukukunu gözet ve bizi hayır duadan unutma, pirlere riayet eyle. Yürü Allah işini rast getirip âkıbetin hayır ola."

Bu niyete "el-Fâtiha" deyip Fâtiha-i şerîfi okuyup elini öperken nur dolu türbenin kapısından bir kütürtü koptu;

"Ya bu türbenin türbedarı yok a?" derken uykudan uyanıp Er Sultan'ın sandukası sofu altından çıkıp kendimden geçmiş ve sır sıklam tere batmışım.

Meğer türbeye çok ziyaretçiler gelip;

"Siz türbedar mısız" dediler.

"Evet bu âsitanenin hademesi olduk" dedim. Onlar da ziyaret ettiler.

Hakir veda Fâtiha'sını okuyup yine kutlu kapısını kapattım. Ağlayarak konağıma gidip dosdoğru bu rüyayı paşaya dedim.

Hemen paşa *"Tam bir sıdk u hulûsa mâlik bir tevbe ile Allah'a dönün"* [Tahrim, 8] deyip,

"Tez bölükbaşılara, sekban ve sarıca askerlerine verilen cebehane tüfenkleri ve silâhlarını getirsinler. Bize Ankara Kalesi'ne kapanıp celâlî olmak şimden gerü haramdır" diye bütün silâhları askerî taifelerinden alıp rahat halde oldu.

Meğer paşa da benim gördüğüm Er Sultan rüyasını gördüğünü hakire anlattı, rüyalarımız gerçekleşip uygun geldi. Meğer paşanın aklında Ankara'da kapanıp celâlî olmak düşüncesi var imiş. Daha sonra bu Er Sultan'ı ve Hacı Bayram-ı Velî Sultan'ı ziyaret etmeyi üzerime görev bilip başladığım hatm-i *[359a]* şerîfleri tamam edip;

Ankara'da yatmakta olan büyük evliyâların nur dolu mezarları ziyaretlerini bildirir

Evvelâ muhteşem kutup, muhterem rükn, zamanın zahidi, yegâne âbid, hakikatleri söyleyen, herkese nasihat eden, insanların kılavuzu, olgunluğun son noktası, mutlak şeyh, haketmiş kutup, Rabbanî hikmet madeni, Sübhanî kulübenin sakini **Şeyh Hazret-i Hacı Bayram-ı Velî**, *Allah sırlarını aziz etsin.*

Bizzat kendileri Çubuk Nehri kenarında Sol Köyü'nde dünyaya gelmiştir. Şeyh Hamid hazretlerinden fakirlik cihazını kabul edip onların irşadıyla nicesine önder olmuş, nice bin keşif ve

kerâmetleri görülmüş ulu sultandır. Hatta seyahatle (---) tarihinde Sultan Yıldırım Han Gazi'ye (doğrusu Sultan II. Murad) gelip teberrüken yaptırdığı eski mabet Eski Cami'de kürsüye çıkarak vaaz ve nasihat ettikleri kürsüleri hâlâ nurlu Eski Cami içinde durur muhterem bir kürsüdür. Nice kere bu kürsü üzerine bazı şeyhler fodulluk edip vaaz etmek için çıkmışlar, ancak konuşmaya güçleri yetmeyip inmek zorunda kalmışlardır. Zirâ ol seccade üzerinde hafifçe oturmaya hakkı ve yeteneği olan şeyh gelmemiştir, değil ki korkmadan çekinmeden vaaz u nasihat ede. Bayram-ı Velî böyle bir ulu sultandır.

Daha sonra Yıldırım Han (doğrusu Sultan II. Murad) zamanında âhirete göç etmiştir. Ankara hisarı içinde nur dolu tekkesinde bir süslü ve donanımlı nur dolu türbe içinde medfun oldukları yukarıda tekkeler anlatılırken tarikatları, tekkeleri ve tarikatlarının hâlleri yazılmıştır. *Allah rahmet eylesin.*

Buradan duası kabul olunan, tarikatın nuruna mazhar, hakikat sırlarının keşfeden, bilgi yolunun talipleri, irfan yolunun kervanbaşı **Şeyh Hazret-i Er Sultan ziyareti:** Mübârek isimleri Mahmud'dur. Yine Ankara içinde dünyaya gelmiştir. Kadirî tarikatından Şeyh Hamid hazretlerinin şeyhlerindendir. Nice bin keşif ve kerâmetleri görülmüştür. Tanrı'ya hamd olsun bu hakire de ziyareti nasip olup rüyamızda görüp âhiret yurdunda iken irşadlarıyla hissedar olduk. *Allah rahmet eylesin.* Ankara içinde Ağaçpazarı'nda küçük bir türbede yatmaktadırlar. Herkesin ziyaret ettiği bir yerdir. *Allah sırrını aziz etsin.*

Buradan Ankara Kalesi'nin doğu tarafında kaleye eğimli bir yüksek dağ üzerinde **Hazret-i Hızır makamı ziyareti:** Bölge halkının dinlenme ve mesire yeri her yeri gören yüksek bir türbedir ki bütün Ankara ovası bukalemun renginde yapraklar gibi görünür.

Şeyh Hüsâmeddin: Ahmed Sarbânî halifesidir. Ankara Kalesi'nde hapis iken "Sabah bizi defn edin." buyururlar. Sabahleyin hapishanede kesinlikle insan ve cinden kimse yok iken bir sarı hurma lifi kefenine sarılmış yıkanmış ve kokulanmış olarak ölü bulunur. Bütün Ankara halkı hayretler içinde kalırlar. Hâlâ zâviyesi haziresinde gömülüdür.

Şeyh Katib Salâhaddin: Yıldızlar ilminde sanki Fisagores-i Tevhidî idi. *Melhame* ve *Ta'birnâme* gibi telif eserleri vardır. Sultan II. Murad şeyhlerindendir

Bu ziyaretlerden başka Ankara şehrinin içinde ve dışında nice bin yazar ve şairlerden âlimler, sâlihler ve büyük evliyâlar gömülüdürler. Ama bir kaç gün misafir olmamız sebebiyle bu kadarca yazıldı. *Allah hepsine rahmet eylesin.*

Daha sonra Ankara'dan hareket üzere olmak için tuğlar konakçıyla gidip hakir hafif yüklü kalmamız için hacı babadan aldığımız bir katar katırları paşaya bir kese kuruşa satıp fukaralara tasadduk ettiğimizin bol karşılığını bulduk, zirâ; *"Kim Allah'a bir iyilikle, güzellikle gelirse işte ona bunun on katı..."* [En'am, 160] âyeti böyle indirilmiştir.

Bütün ağır yüklerimi, kendinden gelenleri ve Cenab-ı Bârî'nin gayb hazinesinden haramîler yatağı adı geçen hacı baba eliyle bağışladığı eşyaları bütün hanemiz sahibi velinimet Kederzâde efendimize Allah emaneti koyup yedi adet silâhlı köle ile ve bir adet hafif yüklü seyishane ile kaldık.

Sabahleyin göç olacak sırada onu gördük, sabah namazında şehir içinde bir velvele, bir gürültü, bir feryat ve bağırışmalar koptu.

Bir Allah Allah ve bir hay-huy ki yer ve gök tir tir titredi. Bre nedir aslı, derken hemen bu kadar adam ayağa kalkıp;

"Biz paşadan hoşnuduz, suçu yoktur" derler. Bir kısmı da;

"Emir padişahındır. Varvar ile birlik olmuş celâlîlerdir, tâbileri haramîlerdir".

Meğer paşanın öldürülmesi için ferman ile hünkâr kapıcıbaşılarından Mustafa Ağa kırk kapıcıyla gelip bütün kale kapılarını kapattırıp genel duyuru dellâllarına bağırttırır. Tanrı'nın hikmeti, paşa o gece bir korkutucu ve tehlikeli rüya görür. Bir saraç ile kıyafet değiştirip birer süratlı ata binip Seydî Battal Gazi'nin babası Hüseyin Gazi ziyaretine kale kapısı açılınca değişik kıyafetle giderler. Genellikle alışkanlığı bu idi.

Bu kadar halk kapıcıbaşıyla paşanın sarayını basıp bulamadılar. Şehrin içini ve dışını o kadar aradılar ki adından ve izinden bir şey bulamadılar.

Bu haberi paşa duyunca artık Ankara şehrine girmeyip şehrin kuzey tarafında Erkeksu adlı mahalle varınca bir reaya ile Kethüda Ali Ağa'ya bir kâğıt göndererek bayrak askerlerini *[359b]* istemiş.

Beri tarafta paşayı bulamayınca kale kapıları açılıp şehir içre dellâller bağırıp;

"Vay o paşalının hâline ki bu saatten gayrı bulunurlarsa malları yağmalanıp kendileri katl olunmasına padişah fermanı çıkmıştır" diye bütün paşalıyı mübaşirler ile beldeden sürdüler.

Paşalının da tatlı canlarına minnet ki minareli şehre girmeyeler.

Hakir de hane sahibimizle vedalaşıp Hacı Bayram-ı Velî ve Er Dede Sultan'ı da veda ziyareti edip Ankara'dan kuzey tarafına 7 saatte,

Erkeksu Köyü menzili: Ankara nahiyesinde iki yüz haneli, camili ve mükellef hanlı bağsız ve bahçesiz, kaya dibinde bakımlı ve şenlikli bir Müslüman köyüdür. Buradan (---) saatte,

Büyük Istanoz kasabası menzili: Ankara paşasının subaşılığı hükmünde 150 akçe nahiye kazalarından Murtatova nahiyesi hududunda iki tarafı göklere çıkmış daracık derenin kenarında bin haneli, bağsız ve bahçesiz, camili, hamamı ve küçük sultan çarşılı bakımlı bir kasabadır. İçinden (---) nehri akar.

Bu kasabanın iki başında büyük kapıları var imiş. Sultan III. Mehmed zamanında Celâlî Karayazıcı, kapıları söküp şehri yağmalamış. Eğer o kapılar tamir olunsa bu kasabaya bir taraftan zafer mümkün değildir. Zira iki tarafı samanyolu gibi göklere baş uzatmış, şahin, zağanos ve miskî kartal yuvaları, yalçın sipsivri kızıl ve sarı uçurum kayalardır ki insan bakmaya cür'et edemez. Van, Şebin Karahisarı ve Mardin Kalesi kayaları gibi heybetli, tehlikeli ve ibret verici kayalardır. Kimi Bîsütun Dağı gibi altı boştur, kimi ejderha gibi yukarıdan aşağı süzülmüş, kimi arslan görünüşlü, kimi fil cüssesi gibi türlü türlü acaip yapılı kayalardır.

Bu kasabanın ekseriyyâ re'ayaları Ermenilerdir. "Bin adet sof (yün) ve muhayyer (hareli kumaş) işlenir tezgâh vardır" derler ama dere içi olduğundan havası gayet sıcaktır. Lâkin hoş muhayyeri olur, beğenilir ve Ermeni kızları meşhurdur.

Ve öyle mağaraları var ki içinde biner adet at bağlansa rahatlıkla sığar. Eski zamanlardan kalma, bir yalçın kaya üzerinde harabe kaleciği vardır. Tanrı'nın hikmeti bu şehre girdiğimiz gün insan deryası toplanmış. Meğer ip canbazlarının gösterileri var imiş.

İp cambazları ustalarının seyredilmesi

Kırk senede bir bütün ip cambazları toplanıp birbirlerini yola çekip imtihan etmek için Kalecik'te, Istanoz Deresi'nde ve Ana-

dolu'da Gediz şehri kalesinin kayasında tezgâh kurup ip cambazlığı ederler.

Bizler de işsiz güçsüz adamlar bu dere içinde seyirlerine varıp gördük ki, mavi bulutlara dayanmış yalçın kayalı dar boğazdaki kayaların en yüksek tepesinde, bir kayadan bir kayaya sağlam Frenk iplerini bağlamışlar, kayalar kesmesin diye iplerin iki başına postlar bağlayıp güvendikleri adamlarını silâhlarıyla komuşlar ki usta marifetini gösterirken bir hasmı ipi kesmesin.

Kayaların altlarında ve üst taraflarında binlerce adam toplanmış, her taraf insanlarla dolmuş. Aşağı şehir içinde akan nehir kenarında bir hafta öncesinden sofa, sedir ve sekiler yapmışlar, açıklık yerlere çadırlar kurmuşlar, bu kadar bin Tanrı kulu seyre durmuşlar.

İki tarafında Ankara paşasının mehterhanesi kütür kütür dövülüp dua ve övgüden sonra ilk önce ustalar birbirlerini meydana çağırırlar.

Önderleri **Üsküdarlı Cambaz Sipahi Mehmed Çelebi**, bismillah ile kocaman ve irice eline terazisini alıp tezgâhı başına varıp bir gülbâng çektirince o kayalar içinde Allah Allah sesleri gökyüzüne ulaşıp dağlar gök gürlemesi gibi güm güm ses verirken davullara tarralar vurulur.

Bu kere **Koca Mehmed Çelebi** o incecik imtihan ipi dedikleri ip üzerinde şimşek gibi seğirderek şakılayıp öylece giderken hemen tezgâh ipinin ortasından göz açıp kapayıncaya kadar hemen geri döndü ki sanki tazı önünden tavşan döner gibi büyüleyip döndüğünde bütün sadık âşıklar gönülden;

"Allah'ın yardımı sana olsun ey usta" diye bağırdılar.

Bütün seyirciler dudaklarını ısırıp hayran kaldılar. Meğer bütün ustalar arasında yıldırım gibi giderken ip üzerinde geri dönmek insanın yapabileceği bir şey değilmiş.

Sonunda, üç kere bu şekilde ustalığını gösterip hayır dua ve övgü ile gıjlayarak inip çadırına gelip durdu. Yardımcıları parsaya çıkıp akçe devşirmeye başladılar.

Bundan sonra **Ispartalı Pehlivan Civelek Ali**, atik ustalardan imiş, Usta başı huzurunda baş yere koyup dua ile o da tezgâhın başına geldi.

Bütün ustaların hünerleri, ellerinde teraziyi mizan gibi birlikte tutup gitmektir ama bu Civelek Ali teraziyi ucundan sağ

eline alıp bir ucunu aşağı sarkıtıp bir hâl üzere yıldırım gibi geçti ki bütün pehlivanlar ve seyirciler;

"Bu dahi olacak şey değildir" dediler. Menzil başına bu üslûp üzere varıp sonra teraziyi yine ucundan sol eline alıp yine bir ucunu aşağı sarkıtır.

Bu kere dönüp geri geri gelirken bütün halk *[360a]* "Allah âsân getire." diye bağırdılar.

Korkmadan ve çekinmeden halkın tezahüratıyla geri geri yine menzil başına gelip çarmıhtan baş aşağı sıyrılıp ser-çeşme (baş usta) önünde yer öptü.

Baş usta "Bârekallah pehlivan" diye bağrına bastı.

Sonra **Harputlu Pehlivan Şücâ** terazisi iki elinde iki testi, tatlı su ile dopdolu gidip geldikçe testiler elinde iken bir çarmıhtan kendini aşağı öyle uçurdu ki bütün seyirciler "Vah pehlivan" diye acıdılar.

Allah'ın izniyle vücuduna bir zarar gelmediği gibi iki elindeki testileri bile kırılmadı. Öyle bir san'at ile uçtu ki bütün âlem halkı hayrette kalıp baş usta huzurunda el arkası yerde ettiğinde baş usta "Binlerce âferin ey pehlivan Şücâ" diye elini öptü.

Sonra **Tokatlı Uzun Hasan Pehlivan**, Hindistan padişahı huzurunda ustalığını göstermiş, yaşı yetmişe yetmiş yaşlı bir ihtiyar ve fmeslek tecrübesi çok bir usta idi. O da baş ustanın elini öptükten sonra ayağında yeni kubadî pabuç, başında yaldızlı tülbent üzerinde bir kâse su ve sırtında kırmızı çuka ferace, elinde terazisi yok. Feracenin iki yenlerine terazi gibi yapışıp geçip geri döndü. Ama bütün seyircilerin aklı gitti.

Sonra **Gergerli Pehlivan Sührab**, ayağında yüksek topuklu avrat nalini (tahtadan yüksekçe tasmalı ayakkabı), omuzunda bir sığır danası, ancak kolu üzerinde terazisi ile geçti ve geri döndü. Gerçekten o nalin ile o incecik ipin üzerinden geçmek büyük ustalıktır.

Sonra **Mağripli Pehlivan Nâsır**, gözleri bağlı, omuzunda bir yardımcısı ile davul çalarak elinde terazi ile geçti.

Sonra **Arapgirli Pehlivan Selim**, kispetinden başka vücudu çıplak, iki elinde birer çakmaklı kol tüfenkleri atıp geçti. Karşıda yine tüfenkleri sıkılayıp dönüşte yine tüfenkleri atarak geldi.

Sonra **Cerbeli Pehlivan Nasreddin,** kâküllerinden işlik ipine asılıp elinde karpuz gibi yuvarlak bir şey var, onu bir ip ile fırıldak gibi dönderdikçe pehlivanın perçeminde bağlı olan halka işlik ipinden kaya kaya usta asılı perçemiyle gitmede, ama ne terazi var ve ne ayakları ip üzerindedir. Hemen saçından asılmış, elindeki karpuz gibi şeyi çevirdikçe karşı tarafa gidip geldi. Buna hiç bir kimsenin aklı ermedi.

Sonra baş usta çırağı **Galatalı Kızkapan Pehlivan Süleyman,** kıspetiyle baş usta önüne gelip dört köşe bir sandığa girip içinde asla bir şey olmadığını bütün halka gösterdi. Tahtadan içi kâğıt kaplı küçücük sandık idi. O sandığı bir demir halka ile işlik ipine asıp kendisi sandık içine girip kaybolunca sandık ipte asılı kaldı. O anda sandık karşı tarafa şimşek gibi varıp geldi ve Pehlivan Süleyman dışarı çıkıp baş usta huzurunda selâm verdi. Bu ustalığa da akıl sahiplerinden hiç birinin aklı ermedi.

Sözün kısası üç gün üç gecede yetmiş ip cambazı ustalarının gösterdikleri becerilerini yazsak cambaz övücüsü oluruz. Ancak bu kadarıyla yetinip üç yüz kadar çıraklarını başka çıkarıp usta ettiler. Bundan gayrı her kalfa binlerce oyun sergilediler ve üç günde bütün halktan 600 sof ve sayısız muhayyer kâr edip paşa efendimizden bir kese kuruş bahşiş aldılar, *vesselâm.*

Bu kasabada bu gösterileri seyredip insan topluluklarından bir iz kalmayıp sessiz ve rahat dururken paşa kapısında bir hay huy koptu. Meğer Âsitâne tarafından yirmi kapıcı ile Dergâh-ı âlî kapıcıbaşılarından bir kapıcıbaşı gelmiş, hemen paşaya haber ettiler.

Bütün asker kat kat olup paşa huzuruna kapıcıbaşıyı çağırdılar. Geldiğinde yüz bin temenna ile girip yer öptü. Bütün keçeli kapıcılar kızgın köpek gibi dıraşıda kalıp kapıcıbaşı yalnız paşa yanında kaldı. Zira Çorum şehrinde paşaya hücûm eden Berber Bayram kapıcıbaşıdan ibret alındı.

Daha sonra kapıcıbaşı, emirleri paşanın kapıcılar kethüdası Ali Ağa'ya verdi. Meğer Hezarpâre Ahmed Paşa tarafından emir gelip;

"Düstûr-ı mükerremim Mehmed Paşasın, emr-i şerîfim vardıkta bir an ve bir saat durmayıp Erzurum Karsı eyaletini sana ihsan etmişim. Kötü işli Kızılbaş'ın o taraflarda ayaklanmaları ve taşkınlıkları belli olduğundan o serhadlere gitmek çok gerekli olmuştur. Ağırlığın bırakıp ılgar ile vararak Kars eyaletine mu-

tasarrıf olup alâmet-i şerîfeme itimat kılasın." diye bu uyulması şart emir ile Mustafa Ağa gelip padişah emri okunduktan sonra paşa;

"Emir padişahındır, nola!" deyip o an İmad Ağa'ya bir kese kuruş verip;

"Tez tuğlar gitsin" diye emrederek İmad Ağa'yı yolladı. Meğer Ankara'da paşanın katline emir getiren bu Mustafa Ağa imiş. Paşa emre aslâ itaat etmeyip Istanoz'dan Murtatova *[360b]* taraflarına doğru gitmek üzere hazırlandı.

O saat Varvar Ali Paşa'dan dostluk mektupları ile kapıcıbaşılarından Melanlı Hüseyin Ağa geldi. Sevgi dolu mektupta yazılanlar budur ki;

"Benim velinimetimin oğlu efendim, sultanım! Duyduk ki Erzurum'dan azledileli bu kışta kıyamette nice zorluklarla karşılaşıp yolculuk sıkıntıları çekerek Kızılırmak geçidinde büyük hasarlara uğramış ve çokca adamlarınız suda boğulmuştur. Hüküm Allah'ındır. Hemen sizler sağ olasız. İnşaallahu Taalâ en yakın zamanda Cenab-ı Bârî yardım edip karşılığını verir.

Bizim içler acısı hâlimizi sorarsanız Âsitâne tarafından bir kapıcıbaşı ferman ile Sivas'a gelerek İpşir Paşa oğlumuzun hatunu ki Gürcistan'da Mavrol Han'ın kızı Perihan'dır, onu bizden padişah buyruğu ile, Sultan İbrahim Han veziri Ahmed Paşa'nın yanıltmasıyla iki defa ferman göndertip istetti. Kanuna aykırıdır diye vermedik. Tokat Kalesi'nde dizdara teslim edip bütün âlimler, sâlihler ve şeyhlere Allah emanetidir diye sicille kayd edip verdim. İpşir Paşa oğlum bu durumu işitince bir mektup gönderip buyurmuş ki:

'Benim efendim ve kıymetli babam, Allah senden razı ola. Ehlimi vermemişsin. Eğer verirsen iki cihanda iki elim yakandadır ve mahşer gününde sorumlu olursun. Ve eğer bu husus için padişah tarafından bir serencam (sıkıntı) çekersen her ne şekilde emrin ve isteğin olursa ona göre yoluna bin can ile yüz bin baş ve İpşir oğlunun başı yoluna fedâdır.' diye mektupları geldi.

Bu sıralarda İpşir'in hatununu padişaha kanuna aykırı vermediğim padişah tarafından duyulunca Sivas'tan bizi azlederek iki defa katlimize fermanlar geldi.

'Avrat hatırı için avrat sözüne uyan avrattan kötüdür.' diye Tanrı'ya hamd olsun başımızı vermedik.

Sivas'tan azledilmiş olarak yedi bin asker ile hâlâ Turhal sahrasında uyanık olup konakladık. Günden güne tâbilerimiz gelip toplanmaktadır.

Ve İpşir Paşa oğlum Karaman eyaletiyle geldi. Nice azledilmiş beylerbeyileri ve diğer sancakbeyleri gelip büyük bir topluluk ile Üsküdar'a varıp kanun ile davamızı görüp yetmiş kimsenin katlini isteriz.

Bir vezir oğlu vezirsin, mührü (sadrazamlığı) sana, Mısır'ı bana, İpşir oğluma Şam'ı, Süleyman Paşa oğluma Bağdad'ı, Çavuşzâde oğluma Haleb'i, Melek Ahmed Paşa oğluma Erzurum'u isteriz. İmdi benim efendim oğlu efendim, bu sevgi dolu mektubumuz varıp ulaştığında bir an ve bir saat durmayıp menzilleri katederek ve merhaleleri uçarak biri birimizle haberleşerek denizler gibi asker ile gelip Bursa altında toplanalım. Yedi vezir, on bir beylerbeyi ve sayısız sancakbeyleri gönül birliği ve hedef birliği edip adaletle bir kuş yumurtasını bir akçeye alarak Âsitane-i saadet tarafına varıp şer'î mürafaa olavuz", diye eblehçe mektuplar yazmış. Paşa mektupları okuyunca hakire:

"Ne ahmak heriftir. Mektubunda bütün ahmaklıklarını ve tedbirsizliğini ifşa etmek için içindekilerini açığa vurmuş."

Defterdarzâde Mehmed Paşa'nın mektubunun yazılma sebebi

"Tiz divit ve kalem!" diye cevher kalemini usta eline alıp gönlünün içinde olan manalar hazinesinin kilidini açıp cevher incileri saçarak *"Mânâ, şairin karnındadır (gönlünde)"*ı hâl diline getirip nice tumturaklı kelimeler ile bir nasihatnâme ve nice şiir san'atlı yerici sözlerle mektup yazdı. Zira kendileri güzel yazı yazmada ikinci Ünsî, Tâcizâde Cafer Çelebi ve Ali-yi Ma'nî benzeri idi. Renkli kalemle güzel hatta sahip hızlı yazı yazan ve kendi akranları arasında ilimde seçkin olmuştu. Ve gayetle eli çabuk idi. Hattâ aziz babaları *Allah rahmet eylesin* Mustafa Paşa, Sultan IV. Murad Han devrinde defterdar iken kendileri mülâzım ve müderris olduğundan bütün ilimleri tamamlamıştı. Lügat ilminde *Kâmûs-ı Ahterî* ve *Arûz-ı Me'âlî* olmuştu.

Hattâ Arap ve Acem'den, Hind, Belh ve Buhara'dan Tataristan'a ve Han'a bir mektup yazılacak olsa Mecd Efendi, Durak Efendi ve Sıdkı Efendi mektupların müsevvedesini hazırlarlar, bu efendimiz Defterdarzâdeye verirler, bu da tashih ederek kendi el

yazısıyla mektupları yazardı. Hangi kral veya padişah huzuruna varsa çok beğenilip elden ele gezerdi.

Büyük mansıp ve makamlarda iken asla reislerine muhtaç olmayıp bütün emirleri, arzları, Şehzâde Mehmed Han'ın doğumu müjdesini, diğer kalelerin fetihnâmelerini, mektuplarını ve diğer gönderilecekleri bütün kendi hattıyla yazdığından Varvar Ali Paşa'ya da kendileri el yazılarıyla mektup yazdılar. Zira Varvar Ali Paşa'nın reisi Niksarî Halil Efendi de iyi yazı yazan, fasih dilli, güzel sözlü, mânâlı yazan, mânâlar anahtarı, maarif denizi bir kimse idi. Onun için Ali Paşa'ya muhabbet mektubunu kendileri yazdı. Sözünün özü odur ki;

"Benim aziz pederim! İnci yağdıran *[361a]* mektubunuzda yazmışsınız ki; bir baş Üsküdar'a dek İpşir oğlum ile ve diğer vezirler ve beylerbeyiler ile gidip şer' ile da'vamı görürüm, buyurmuşsuz.

'Da'vacın kadı, yarıcın (yardımcın) Allah ola!' diye halk dilinde darb-ı meseli ma'lumunuz değil midir?

Cenâbınızın hasmı padişahın kendisidir. Padişah âdil gerek ki şer' ile da'vam var diyesiz. Kanuna aykırı, bir adamın ehlini (karısını) almak isteyen imamın (önderin) dört mezhep fetvalarında imamlığı sahih (doğru) olmadığı güneşten daha açıktır.

Böyle olan imama nice uyup nice tâbi olup nice şer' ile da'vam vardır, dersiz ve umuma muhalefetin büyük hatalardan olduğunu bilirsiniz.

'Atalar sözünü tutmayan hatalar demiş, el mi yaman beğ mi yaman' demişler.

Sultan Murad, *toprağı temiz olsun* hazretleri merhumun zamanından beri Has Harem'de yetişip bu yaşınıza gelinceye kadar bu kadar büyük mansıplar zaptettiniz. Bu kadar celâlî, haydut ve zorbalar ki padişaha karşı ayaklanıp isyan edenlerin hangisi iflâh olup istediğini elde edebilmiştir. Yakın zamanlarda Erzurum'da Celâlî Abaza Paşa bu kadar sene isyan edip Sultan Osman efendimin kanı diye kırk bin yeniçeri kırıp şer' ile da'vam vardır der idi. Şer'î ve nâ-şer'î da'vasını kim duydu, sonunda hâli neye vardı?

Ve dahi yakın zamanki olayın meydana geleli yedi sene olmuştur, Nasıf Paşazâde Hüseyin Paşa bir yumurtayı bir akçeye alıp adl-i adâlet ederim diye sizin gibi yirmi bin asker toplayıp Kör Hazinedar İbrahim Paşa ile Kayseri altında ceng edip Nasıf

Paşazâde, Hazinedar İbrahim Paşa'yı şehit ettikten sonra nice bin askerini kılıçtan geçirdi ve bu kadar ganimet malları aldı.

Hüseyin Paşa muzaffer oldum diye Anadolu gibi geniş toprakları olan büyük bir diyarı bırakıp 'şer' ile da'vâm vardır' diye hak tarafından görünüp Üsküdar gibi bir dar yere vararak şer' ile gezerken şerrile askeri darmadağın oldu.

Arz-ı mukaddes gibi bir geniş diyarı koyup Boğaz'dan Rumeli gibi alçak zemin olan dar yere geçip Varna yakınına vardı. Orada yakasını ele verip Kara Mustafa Paşa vezirin huzuruna dip diri getirilince doğram doğram edip Hüseyin Paşa'yı şehit ettiler başını Bâb-ı Hümâyûn önüne bıraktılar.

İmdi benim aziz pederim. Bu sevgi ve dostluk üsluplu mektuptan maksat odur ki Kara Mustafa Paşa, adı geçen Nasıf Paşazâde Hüseyin Paşa'yı böyle yenip katlettiği günlerde hâlâ sadrıazam olan biş (beş) karınlı Semiz Ahmed Paşa onun tezkirecisi idi. Hüseyin Paşa'nın katli tamamen bunun görüşü ve ısrarıyla idi. Hâlâ sadrıazam olup senin sağlam hasmın ve can düşmanındır.

Elbette Nasıf Paşazâde katli san'atlarını sana ve bana edicilerdir. Zira Âsitane'den adamlarım geldi.

Bâb-ı Hümâyûn önünde Gazze makrameleri üzre altı vezir ve beş beylerbeyi kellesi yatarmış.

Sakının, el-hazer el-hazer, şer' ile Üsküdar'a gelmen. Zira Osmanoğlu devletine nizam ve intizam veren Hazret-i Hacı Bektaş-ı Velî'dir. Onların müritlerinden Kemikli Ali Baba adlı bir yiğit er, ârif-i billah hünerli kişidir, Hacı Bektaş-ı Velî, onlara

'Var Ali Baba, Üsküdar ile Gebze arasında bir tepecik vardır, bu ateş ile bu pembeyi (pamuk) bu hokka ile götür. Tâ ki o tepe üzerine vardığında ateş pembeyi yaktığı yer senin dâr-ı bâkî makamındır, orada sakin ol' diye Hacı Bektaş, Ali Dede'ye bu nasihatları eder.

Ali Baba'nın üzerine İsm-i a'zam okuyup üfürür.

'Var Ali Baba makamında normal eceline kadar otur. Osmanoğullarına isyan ile seni geçenlerin kemikleri, üzerinde yığılıp Kemikli Baba adıyla meşhur olasın' diye öyle Sultan Velî nefes etmiş. Hacı Bektaş'tan feyz almış, sanki o merkezde insanların kutbu gibi bir tılsımlı ulu sultandır. Onu, isyan ile geçenlerin hangisi iflâh olmuş ve istediğini elde etmiştir?

Buyurmuşsuz ki İpşir oğlum benimle biledir. Bir kılıma bin kelle verir demiş, sizi öyle inandırmış. Sakının, vallahi güvenmeyin ve inanmayın. Baş değil bir taş, lâş ve lâşî vermez. Zirâ Abaza aşireti arasında bir babak (alçak) soydur. Ve gayet hasis, alçak, aşağılık ve korkak kavimdendir. Kendinin de bütün hayatı boyunca herhangi bir yiğitliği görülmemiştir. Gerçi tütün ve kahve içmeyip süt içer ama öyle bir zâlimdir ki unsuz evin hamurunu ve ineksiz evin sütünü bulup içer ve bir kana on bin kuruş alır. Ettiği zulmü Haccâc-ı Zâlim Yûsuf etmez.

Benim aziz pederim, onun ipiyle kuyuya inen cehennem çukurunda kalır. Hilekârdır, cengaver, yiğit ve cesur değildir. Hattâ bilmez misiniz ki, *Allah rahmet eylesin* İpşir, IV. Murad Han'ın Revan Kalesi cenginde büyük emirahuru değil mi idi? Üç yüz adet adam ile yetmiş Kızılbaş bunlara rastlar. Kızılbaş ile elleşmeden ve yaralanmadan cenkten önce üç yüz adamlarından utanmadan kaçtı.

Ve üç yüz adamı canla başla savaşıp esir oldular. Ve İpşir'in ardınca Kızılbaşlar düşüp atı kalmadan belinden okluğunu ve kılıcın *[361b]* bırakıp yaya olarak Zengi Nehri kenarında akşama dek bir bostan içinde gizlenir.

Akşamdan sonra Ken'an Paşa ordusuna çırılçıplak gelir. Ken'an Paşa bir kat esvap, bir kat silâh ve bir at bağışlar.

'Ceng ede ede kurtuldum.' diye yalan söyleyen yalancı ve ödlek İpşir değil midir? Ki o gün bir Kızılbaş, kendine bir hançer uyluğuna vurup o zamandan beri topal olmuştur.

Bir yalanı da 'Attan yuvarlanıp topal oldum.' der.

Benim pederim, sakın böyle kötü isimli, uğursuz ve yalancı ile yol birliği, gönül birliği ve dil birliği etme, kimseye güvenip sırlarına mahrem edinme.

Sana hak tarafından görünüp Âsitâne tarafıyla yüksek mansıplar için gönül ve yol birliği edip savaş sırasında seni meydanda korlar. Bu gibi öğütleri pederime yazmak küstahlıktır ama iç acımdan cesaret edip yazdım.

Nasihatnâmenin sonu: Benim izzetli aziz pederim! Eğer düşmandan kolaylıkla intikam alıp kelle kurtarmak muradınız ise adâlet ederim, diye tâ Üsküdar'a varmayınız.

Bu öğütlerim eğer sizce makbul olursa işte bu ciğeri kanlı ehl-i hâlim evlâdı ve kardaş yoldaşım olan Veziriazam Sâlih

Paşa, kethüdası İbrahim Paşa ve Sâlih Paşa'nın kardeşi Murtaza Paşa gibi velinimet akran ve dostlardan ayrılmış oğlun Mehmed fakir hâlâ 12.000 askerle Ankara altında Kütahya'dan azledilmiş Küçük Çavuş Paşa, Kethüdazâde Baki Paşa, Dede Osman Paşa, Seydî Ahmed Paşa, Ketağaç Paşa, Deli Dilâver Paşa ve nice beyler hâlâ benimle inip binerler. Ankara'ya kapanmak istedim idi.

'Tedbir kuldan, takdir Allah'tan' uyarınca Tanrı'nın hikmeti kaleden dışarıda bulunuyordum. Kaleyi üzerime kapatıp umumi bir baskınla askerimi kırmaya niyetlendiler. Tanrı'ya hamd olsun kurtulup Istanoz adlı kasabada Mustafa Ağa adında bir kapıcıbaşı padişah emirleri getirip bizi Kars'a göndermek isterler. Emirlerini görmezden geldim. Hâlâ Murtatova adlı ovalarda serseri olup zâtınızı bekler gezeriz.

Böyle olmaktan ise ölmek çok çok üstündür. Hemen Eskişehir altına bu kadar denizler gibi asker ile varalım, vuralım, yakalım, yıkalım, günden güne toplanalım. Asalım, basalım, keselim, alalım, askere verelim.

Kapılarımız askeri bilsinler ki celâlî olup isyan ettiğimiz hepsi suçlu olup kümeden ayrılamayıp can baş ile hizmet ederler. Ama bir yumurtayı bir akçeye almak ile adamın başına kafadar adam toplanmaz. Eğer olursa iş başa düşünce yâr olmaz. Ama her çadırda ve yüklükte avret ve oğlan serbest gerektir.

Böyle olursa bir hayli devletimiz uzun olur. İnşaallah kellemiz kurtarıp düşmanlarımızdan intikamlar alırız.

Âsitâne tarafında devletin durumu ters yüz olup emindir ki eğri giden dünya istediğimiz şekilde döne. Yoksa bundan gayre ilâç yoktur. Ve yoksa kendi askerinizle başınıza tedarikinizi görün.

Eğer böyle olmaz derseniz dostluk üsluplu mektubumuz küstahça yazılmıştır. Af ile kapatıp acele olarak yine cevabını bu tarafa, mektubumuzu getiren Evliyâ Çelebi kulunuz ile bildiresiniz.

Baki olasız baki... *Kâmiller ve âmillere selâm olsun..*

Ankara yakınında Istanoz kasabasından ulaklık ile Tokat'ta Varvar Ali Paşa'ya gidip Varvar ile gelirken Varvar Köprülü Mehmed Paşa, Amasyalı Kör Hüseyin Paşa ve Kara Sefer Paşa ile ceng edip Varvar'ın Köprülü'yü yendiği savaşı ve menzilleri bildirir

Devlet sahibi efendimizden mektupları alıp Istanoz kasabasından **Ankara**'yı, **Hüseyin Gazi**'yi ve **Balıkhisar**'ı geçip **Sarıalan Köyü**'nde konaklayıp orada yem kestirdik.

Buradan kalkıp **Kalecik Kalesi**'ni, **Şeyh Şamî**'yi, **Akçakoyunlu**'yu ve **Kurtlar** kasabasından Kızılırmak'ı rahatlıkla geçip **Karakeçili menzilinde** durduk.

Varvar Ali Paşa'nın Turhal Kalesi'nden kalktığını haber alıp oradan bir menzilde doğu tarafına ılgar edip Amasya yakınında **Gergeran** kasabasında;

Varvar Ali Paşa ile buluşma: Bu kasaba 1057 [1647] tarihinde yukarıda Erzurum menzillerinde yazılmıştır. Bu kasaba ovasında, Varvar Ali Paşa kırk elli bin asker ile konaklayıp o geniş alanı çadırlarla ve otağlarla süslemiş. Hakir kanun üzere önce kethüdasına varıp buluştum.

Bize rehber olarak paşanın otağına götürdü. Ne otak, sanki Süleyman otağıdır. Dört tarafını nice bin çatal fitilli sekban ve sarıca akrepleri kat kat otağı kuşatıp silâhlı olarak hazır durur.

Hakir içeri girip paşaya yakın vardığınca okluk ve kılıcımı çıkarıp seke seke huzuruna varıp yer öperek dostluk üslûplu mektubu eline verip;

"Defterdarzâde Mehmed Paşa oğlunuz, izzetli huzurunuza selâmlar edip bu mektubu gönderdi", deyince;

"Safâ geldin yiğit, hoş geldin" dedi.

Yine etek öptüm, "otur" dediler.

Hakir hemen *[362a]* hafifçe oturunca yüzüme bakıp;

"Bre sen Hâfız Evliyâ Çelebi değil misin ki, Ayasofya Camii'nde Kadir gecesinde ezberden sekiz saatte hatm-i şerîf edip merhum Sultan Murad, *Allah'ın rahmeti ve bağışlaması ona olsun*, seni Hâs Harem'e alıp kilarlı etmedi mi?" deyince Hakir;

"Belî (evet) sultanım! Sultan Murad Han'ın çerağ-ı efrûhtesiyim (yanmış mumuyum)" dedim.

"Şimdi sen paşa oğlumun ne hizmetindesin?"

"Vallahi, Erzurum'a giderken mü'ezzinbaşısı idim. Erzurum'da gümrük kâtipliği ihsan eyledi ve üç kere Acem diyarına

gönderdi. Hâlâ şimdi imamlığı hizmetinde insanların imamı, dostu ve sohbet arkadaşıyız. Zira bebekliğimden beri merhum babaları zamanından beri bir yerde hâsıl olduğumuzdan sırları mahremi olduğumuz için hakiri sultanıma gönderdi".

"Safâ geldin, hoş geldin".

Cümle iç ağalarına "kiş kiş" deyip paşa ve hakir yalnız başımıza kalınca Varvar:

"Şimdi paşa oğlumu ne mahalde bıraktın?"

"Sultanım! Ankara'nın kuzey tarafında, iki konak ötede Istanoz Kalesi'nde bıraktım. Buradan cenâb-ı şerîfinizi kollayarak Çankırı taraflarına gitmek üzeredir. Zira o mahal, bolluk yerlerdir ve şiddetli kış def olup bahar mevsimidir, sultanım o taraflara gelmenizi beklemektedir. Bu mektubun, sultanımdan cevabını ister. Hemen inşaallah sabah bu kulunuz yine inci saçan mektubunuz ile giderim. Mektuplara bakılsın!" diye konuşmama son verince;

"Tez divan efendisi Halil Efendi'yi çağırın" dedi.

Halil Efendi hazır olup mektubu gizlice okudu. İçindekileri öğrenince;

"Bre Evliyâ Çelebi! Ne çok askeriniz var, ya Ankara Kalesi'ne nice kapanmadınız. Heyhat, yazık, işte bir iş ederdiniz ki kıyamet devrine dek kılıcınızı arşa asıp o zaman İstanbul keferelerinden intikam alınırdı. Olmaya, illâ hayr. Hele çok askeriniz var imiş." diye sevincinden kalkıp otak içre dönüp dolaşırken hakire yüz altın, bir mercan tesbih ve koynundan bir mücevher saat ihsan edip hazinedara;

"Müsâfirindir, bir hoş ikram edip bir kat esvap ver." diye tenbih etti.

O saat hakire bir kat değerli elbise ve bir samur kafası değerli kürk verip konuk olduk.

O gün konakçı tarafından haber geldi ki;

"Köprülü Mehmed Paşa ve yedi beylerbeyi Osmancık köprüsünü ve Sarmaşıklıkaya Beli'ni alıp metrisler kazıp yalçın kayalar üzere büyük taşlar yığmışlar. O taraftan kuş uçmak ihtimali yoktur. Ve Amasya paşası Hüseyin Paşa Direklibel'i kapatıp köylerden bütün reaya ve berayayı kaldırmış. Bir habbe ve cübbeli adam bulunmak ihtimali yoktur. Bütün sarp dağlara, mağaralara ve kalelere kapanmışlar." diye konakçıdan haber gelin-

ce Varvar Ali Paşa atının yularını Kızılırmak geçidine çevirip tuğlar gitti. Gergeran kasabasından 7 saatte,

Dankaza Köyü menzili, buradan 5 saatte, **Bardakçı Baba Köyü.** Daha önce bu iki köy yazılmıştır. Buradan (---) saatte,

Kızılırmak kıyısı menzili: Bütün Varvar askeri büyük ırmağın kenarına konakladılar.

Bu kadar derya gibi asker bir günde rahatlıkla geçti. Bir adam, bir at ve bir eşek boğulmayıp esvapları bile ıslanmadı. Ama üç ay önce bizim paşa askeri geçtiğinde olan belâlar ve Tanrı'nın mahlûklarının suda boğulması bir tarihte olmamıştır.

Bu mahalde Ali Paşa, anılması hayır olsun, at koşumları, takımları, kadife sırmalı eğeriyle, cilâlı ve tezhipli koşumuyla nehri geçsin, diye bir asil kanlı ve soylu saba rüzgârı süratli küheylân at bağışladı. Kendileri ile nehri geçip;

Ayruk Sahrası Köyü menzilinde konaklanıldı. Dört tarafa karavullar salınıp çevre vilâyetlerden nice bin araba zahireler gelip toplandı. Adı geçen Ayruk Köyü Kızılırmak'ın kuzey tarafında olduğundan Çankırı sancağı toprağında yüz evli büyük vakıf köydür. Bir camii vardır. Buradan,

Mehmed Şah Dede ziyareti: Hacı Bektaş-ı Velî ile Horasan'dan bu Kızılırmak geçidinde yerleşerek Yıldırım Han zamanında cennete yolcu olur. Bir büyük bakımlı türbedir. Gece ve gündüz, ay ve yıl, sabah ve akşam *"Yeryüzünde hiçbir canlı hariç olmamak üzere rızıkları Allah'ın üstünedir."* [Hûd, 6] kesin emri üzerine zenginlere ve fakirlere nimeti bol bol dağıtılır. Yüz adet Bektaşî dervişlerinden ziyade yalınayak başı çıplak sâdık âşıkları ve gönlü yaralı dervişleri vardır.

Aziz Mehmed Dede'yi paşa ile ziyaret edip paşanın azize tam yönelmesini ve için için ağlamasını gördüm ki değme kürsü vaizleri büyük evliyâlara öyle inanır değillerdir. Mübârek kabrinin çevresi Kur'an-ı Kerimler, şamdanlar, çerağdanlar, sancak, davul ve kudümler ve nice bin asılı avizeler ile süslü bir **Ahmed Dede kabri tekkesi**dir. Burada tekke şeyhi Mustafa Dede, azizin temiz soyundan hoş meşrepli bir zât, hâl ve ilim ehli, sohbeti manalı ve tatlı, söz sahibi, hafif ruhlu, güzel ahlâk sahibi cömert bir zâttır. Varvar Ali Paşa'ya büyük bir ziyâfet çekip öyle bir sofra hazırlamıştır ki kuşluk vaktinden ikindi vaktine kadar bütün asker yemiş, karınları Ma'di Kerb karnına dönmüştür. Ama yine

bütün sahanlar nefis nimetler ile dopdolu idi. *[362b]* Gerçekten de, bu yemek bereketi azizin ruhaniyeti tesiridir.

Ve her sene bu tekkede şeyhin kendi atlarından bir at kurban edip tekke yakınında olan kayalardaki miskî kartallar o bir atın leşini yerlermiş. Sene sonuna dek bu kartalların başka bir şey yediklerini hiçbir kimse görmemiştir. Meğer yine tekke kurbanı olup yiyeler. Bu da ibret verici bir seyirdir.

Şeyhi **Mustafa Dede** avlanmaya düşkün bir candır. Doğan yerine karakuşlar besleyip atının sağrısında tegelti (eyer) üzere karakuşlar oturur, av gördüğünde karakuşları salar. Eğer tavşan, eğer tilki, çakal, kurt, sırtlan, andık (sırtlan), sığın, tablalı, karacalar, yağmurca, ayı, domuz, toy, kaz, turna, ördek, balıkçıl, angıt, yeşilbaş ve devlengeç, hattâ kaplumbağayı ve Kızılırmak'tan sazan balıklarını alıp şeyhin önüne getirir karakuşları vardır. Bu da azizin bir kerâmet ve tasarrufudur.

Buradan kalkıp yine Kızılırmak kenarıyla 2 saat gidip,

Durduk Köyü menzili: Bu da Kızılırmak kenarında Çankırı toprağında iki yüz haneli bakımlı camili köydür.

Bu köye gelirken Varvar Ali Paşa askerinde kıl taraktan adamları seyr ettim, denizler gibi asker ama sanki camapur (çapulcu) askeri gibi derme ve çatma dağınık ve rahat askerdir. Ama yetmiş bayrak sarıcasına ve yirmi bayrak sekbanına aşk olsun. Meğer paşa kendisi sarıcadan silâh kuşanıp meydanlarda hizmet etmiş. Onlar da paşanın uğurunda ölmeye ahd etmişler. Deli ve gönüllüsü ve on bayrak Tatar askeri gayet sadaklı ve savatlı zor batır bahadır yiğitleri var idi. Müteferrika ve vâcibür-reaya bayrakları daima dört tarafa karavula gitmeye memur mükemmel seçkin askerdir.

Ve kapıcıbaşılarına dikkatlice baktım, gerçekten pâk ve seçkin zırh ve zırh külâha, cebe ve cevşene gömülmüş pür-silâh yancıklı, bahrî hotaslı, kırkar, ellişer kargı sırıklı al ve kırmızı mukaddemli, burma kâküllü köçeklere sahip ikişer üçer deve ve katır katarlı ve yularlı ağaları var.

Ve üç yüz Nahçıvan demirine gömülmüş kantar sırıklı iç ağaları var ki her biri birer yedi başlı ejderler, birer çeşit hüner sahibi yiğit, cesur erler idi. Hemen hazinedarın kırk kölesi ve paşanın ciğer köşesi bey efendinin kırk seçkin köleleri başka idi. Paşa köleleriyle karışmış değiller idi.

Bu askeri seyr ettikten sonra hakir Durduk Köyüne varıp;

Hüsam Efendi ziyareti: Kızılırmak kenarında ulu sultandır. Burada da paşaya büyük ziyâfetler olup şeyhi paşaya bir at hediye çekti. Buradan kalkıp üç saat gidip,

Kum Baba Tekkesi menzili: Kızılırmak kenarında ve Çankırı toprağında 200 haneli ve bir camili bakımlı köydür.

Burada yine Ali Paşa ile Kum Baba Sultan Tekkesi'ne gidip ziyaret ettiğimizde Ali Paşa ağlayıp o kadar sızlanarak;

"İlâhî! Beni huzuruna yüzü kara kullarınla iletme. Son nefeste tam hüsn-i hâtime (güzel son) ihsan eyle" diye dualar edip tekke fukaralarına sadakalar ihsan eyledi.

Buradan kalkıp kuzey tarafında Çankırı toprağında **Türkmen Keskini**, hududuna girildiğinde;

"Sultanım bu hakire mektuplar ihsan edip yollayınız. Paşa oğlunuz inciler saçan mektubunuzu beklemektedir." dediğimde Boşnak adamı olduğundan;

"Benüm oğlum katlana, birkaç gün.

Görelim, âyine-i devrân ne sûret gösterir

diye bu mısra'ı mırıldandı.

Sonunda, hakir birkaç gün sabr etmeye razı oldum. On gün Türkmen Keskini içinde gezüp on birinci gün yine Keskin subaşılığında **Sarı köy,** adlı yere konduğumuzda Varvar Ali Paşa'nın askeri içinde bir dedi kodu yapıldı.

Asker pür-silâh olup dört tarafa karavullar tayin olundu. (---) paşa çarkaya (---) paşa dümdâr (artçı) tayin olundu.

Bütün asker çadır ve karargâhlarında pür-silâh hazır olup cenge hazırlanıp durdular. Hakirin can başıma sıçradı. Paşanın ciğer köşesi beyden sorup;

"Bu ne karışıklık, isyan ve ayaklanmadır ki asker birbirine girip hazır oldu?" dedim. Hazinedar dedi;

"Vallahi Evliyâ Çelebi! Şimdi casusumuz geldi. Köprülü Mehmed Paşa üzerimize gelmek için hatt-ı şerîf ile kumandan olmuş, Amasyalı Kör Hüseyin Paşa, Divriği Beyi Kara Sefer Paşa ve nice paşalar toplanmış, yarınki gün büyük cengtir" deyince hakir paşanın yanına vardım. Paşa:

"Gördün mü Evliyâ Çelebi! Ben seninle bileyim ve yoluna kurbanım diyenlerden biri Köprülü Mehmed Paşa dört eyalet sancağı askeriyle üzerime geliyor" dedi. Hakir:

"Bundan size hisse var paşa. Sultanıma mektubunda yazdığı maddenin biri de budur ki 'Seninle bile olurum, diyenlere itimat etme. Seni meydanda korlar' diye yazdığı büyük maddenin biri de budur. Ama Allah'ın emriyle bunda bir şey yoktur. Geçende Kızılırmak kenarında Kum Baba Sultan'ı ziyaret ettiğiniz gün tam bir Tanrı'ya yöneliş ile;

'İlâhî beni mahçup edip halk içinde yüzümü *[363a]* kara eyleme' diye hayır dua ettiğinde bildim ki o dua Tanrı katında kabul oldu. İnşaallah zafere ulaşıp selâmet bulursun". Lâkin o gün affeder bir davranış gösterdi. Sevgiden nice öğüt verici cevaplar ile muzaffer olmasını müjdeledim. O sırada paşa;

"Bütün asker hazır olsun" diye sıkı sıkı tenbih edildi. Bütün silâhlar muhabbet meydanına dökülüp demir zırhlar giyildi. Gece yarısına kadar bütün askerler silâhlara gömülüp her biri birer Sam ve Neriman'a denk pehlivanlara döndüler. Beyt:

Seher-çûn germ olup pazarı mihrin
Asar altun terâzûsın sipihrin

beyti üzere seher vaktinde paşa bütün ordu etrafına muhafazacı askerleri koydu.

Bismillah ile 6.000 salt seçkin vurguncu, yağmacı ve talancı asker atlayıp ılgar ile kıble tarafına yedi saat gitti. Çankırı toprağında **Kurşunlu Dağı** eteğine varıldığında meğer Köprülü'nün casusu varıp;

"İşte Varvar Ali Paşa askeri geldi" deyince göz açıp yumuncaya kadar Köprülü çarhası muhabbet meydanına çıktı.

Ali Paşa askeri de ileri varıp çarha askeri gösterdi. Geride beş koldan kafadar kat kat asker koyup iki çarha birbirine tokuştu.

Bir saat çok iyi kıran kırana savaş oldu. Bir saatten sonra Köprülü tarafı aslâ dayanamayıp bozguna uğradı.

Beş adet eyalet askeri kimi kılıçtan geçerken kimi *Lâ ilâhe illallah* der, kimi *Muhammedün Resûlullah* der, kimi aman ve kimi yaman deyip bu kadar Tanrı mahlûku darmadağın oldular.

Köprülü askerini, Varvarlı varıp koyun kuzular gibi yalayıp çadır ve karargâhları, yükleri ve yüklükleri ve günahsız suçsuz tâbilerinin ahların alıp kâfirler gibi zincirleri boyunlarına bağladılar, esir gibi bu kadar Müslümanı yerlerde sürüdüler.

Attan ve dondan, katar ve yulardan kısacası dünya devletinden ayrılmış, ömründe yaya yürümemiş ve onur sahibi muhteşem ağaları sekban ve sarıcalar yalın ayak ve başı kabak yaya yürütüp kimini kırarlar, kimini esir ve kimini azad ederler.

Bazısına "Malını nereye gömdün?" der, işkence ederler. Kimi ayakları bağlı, gönlü hasta, kırık-dökük bu kadar insan koyun sürüsü gibi giderlerdi. Bazısını istedikleri yerde katl ederlerdi.

Bu kadar alçaklıktan başka Osmanoğlu padişahının üç tuğlu bir yaşlı, yüksek vakar sahibi Köprülü Mehmed Paşa'yı, iki tuğlu Amasyalı Kör Hüseyin Paşa'yı, iki tuğlu Kara Sefer Paşa'yı ve Amasyalı Hacı Efendizâde gibi hanedan sahibi kimseleri elleri ayakları bağlı, kan ciğerleri dağlı, kan çanağı gözleri yaşlı ve bağırları başlı Varvar Ali Paşa'nın tuğları önü sıra boğazlarında lanet halkası ile zincirler ile bağlanmış öyle ince ve nazik vücutları o şiddetli sıcakta yaya giderek, *"Hüküm Allah'ındır"* deyip her an ve her saatte felek celladını bekleyip dillerinden Tevhid kelimesi gitmezdi.

Gör felek atlasının hâlini ki bir an evvel bu kadar gösteriş, büyüklük, saltanat ve azamet sahibi idiler.

Bir anda cübbe ve sarığa mâlik olmayup yaya zincirle çekilip sekban ve sarıca elinde esir oldular.

Bu hâlde iken gözleri önünde tâbilerini ve adamlarını katl edip kılıcının kanını cellatlar paşaların üzerine silerlerdi.

Sözün özü, bir vezir ve beş beylerbeyi Varvar Ali Paşa'nın üç direkli otağı sütunlarında ağır zincirlerle bağlı, diğer beylerbeyiler, diğer sancakbeyiler ve başka ileri gelenler yüzü üstüne bağlı idi.

Diğer Köprülü, Hüseyin Paşa ve Kara Sefer Paşa askerleri başka çadırlarda esir sefiller idi.

Bu arada Varvar Ali Paşa'nın bir habbeye ve bir lipaçe cübbeye muhtaç, aç ve ihtiyaç sahibi olan yaya seyis, deveci, katırcı, meşalecileri ve bulaşıkçıları birer katar ağır yüklere, bir o kadar ganimet mallarına ve beşer onar adet zırh, zırh külâhlı, katlâvî, cebe ve cevşenli köçeklere sahip olup Firavun ve Şeddad gibi gurura kapıldılar. Varvar Ali Paşa ise zafer kazandım diye benliğe kapılıp böyle davranmaya başladı. Ve henüz isyanı ve ayaklanması ortaya çıktı.

Ve günden güne ordusunda çapulcu haşaratları toplanmakta. Çevre kazalarda beylerbeyiler asker sürmeye ve zahire sürmeye memur oldular. Ve bazı beylerbeyilerine emirler yazıp;

"Elbette eyaletin askeriyle bizim ordumuza gelesin ve illâ üzerine asker çekerim." diye tehdit eder emirler yazıldı.

Ve bazı namuslu sancakbeyleri ve beylerbeyiler ordusuna geldiğinde toplam 37.000 asker oldu.

Bu hâl ile konakları kat ederek ve merhaleleri uçarak yine Çankırı sancağı toprağında **Bozoğlan Köyü menzili** adlı mahalle geldiğinde hakir huzuruna varıp;

"Gazanız kutlu olsun. Sultanıma, inşaallah zafer kazanırsınız, demiştim. Tanrı'ya hamd olsun düşmanları bozguna uğrattınız. Bugünden sonra Cenâb-ı İzzet sizi koruyup *[363b]* gözetip her vakit düşmanlarınız böyle bozguna uğrayıp başları mızraklara süs ola." diye bolca hoşa gidecek sözler edip;

"Sultanım! Şimden gerü bu kulunuza mektuplar ihsan edip paşa oğlunuza beni gönderin" dedim. Söze başlayıp dedi:

"Gördün mü Evliyâm! Bu kadar düşman askerini bir anda nice tarumar eyleyip kırıp geçirdim ve nice vezirleri zincire urup çeke çeke götürürüm" deyince;

"Gördüm sultanım! Layıklarını buldular. Ancak merhamet edip nicesini azad edin. Cenab-ı Bârî sizin de nice müşkil işleriniz âsân ede. Suçlularınız bütün ümmet-i Muhammed'dir. Bu Osmanoğlu devletinin kârhânesinin (işyeri, işlik) hâli budur. Ulülemre itaat ederek beyler ve paşalar biri biri üzerine ceng ede gelmişlerdir. Size lâyık olan yine afv ile muamele eylemektir. 'Allah'ım! Sen affedicisin. Affetmeyi Seversin. Beni de affet!' buyurmuşlar." dedikçe inat edip bir adam bile affetmeyip;

"Sabr eyle, beş on günden sonra görürsün. Hele Küçük Çavuş Paşa oğlum, İpşir Paşa oğlum, Şehsüvaroğlu Şeh Gazi Paşa oğlum ve nice oğullarım dahi gelsinler daha neler işlesem gerek." diye tuhaf benlik gösterici ve bazı böbürlenici sözler etti. Hakir ise;

"Ey sultanım! Bizim efendimize de mektuplar yazın. Onlar da İslâm ordusu toplantısına katılıp daha büyük bir topluluk olsun." dedim.

"Hele şimden gerü iş bitti. Onların gelmesine ihtiyaç kalmadı. Eğer gelirse safâ geldi, hoş geldi." dedi.

Bir safdil, Has Harem'de yetişip,

.... (1 satır boş) ....

zamanında (---) mansıbıyla muradına ermiş Bosna asıllı bir oğuz adam idi. Hile ve dalavereden uzak, yerme, kötüleme, dedikodu, günah işleme, yalan ve iftiradan arınmış vezirlerin düşman üzerine varıcı Varvar'ı idi. Ve gayet inançlı olduğundan her hoşa giden güzel sözleri tasdik etmeyi çok severdi. Görüşlerinde ve işlerinde isabetli davranmayıp kötü fikir aşılayan ve ileri sürenlere inanır ve uyardı. Ve devleti sanki tesadüfen elde etmiş, hafiflik ve kıt akıllılıkla meşhur idi. Ancak hâlinin temizliği ile de seçkinler arasında idi.

Tanrı'nın hikmeti bir gün İpşir Paşa'dan ve Küçük Çavuş Paşa'dan mektuplar gelince çok sevindi ve neşelendi. Mektupları okuyunca sanki raks ederek;

"İşte İpşir oğlum gelmededir. Senin paşan onun hakkında bana neler yazar. Al imdi bu mektupları paşana götür" diye İpşir Paşa, Küçük Çavuş Paşa ve kendi mektuplarıyla hakire bir kese kuruş, Köprülü malından koşumuyla bir küheylân at, bir Gürcü kölesi, ona bir küheylân at ve bir kat esvap verdi.

Çankırı nahiyelerinde Bozoğlan Köyü'nden çıkıp Allah'a tevekkül ederek kuzey tarafına üç günde ılgar edip Ankara sağımızda kalıp Murtatovası içinde bir geniş sahrada (---) köyü menzilinde paşa ile buluştuk.

"Bre Evliyâm! Safâ geldin. Ama ne çok eğlendin" deyince berbat, bıktırıcı hâlimizi, başımızdan geçenleri bir bir anlattık.

Paşa hayretler içinde kalıp gülümseyerek, "yakında görürsün" dedi. Önce Varvar'ın mektubunu okuyunca ateş parçası olup;

"Görürsün mel'un ahmak potur" deyip İpşir Paşa'nın Varvar'a gönderdiği mektubu okuyunca güle güle tamam olup mektubu hakire atarak;

"Nazar eyle (gözat)" dedi.

Hakir, İpşir'in mektubunu okudum. O kadar kılınmış, iltifat etmiş ve yalvarırcasına girişmeler yazmış ki dinleyenin aklı gidip;

"İpşir Paşa, Varvar Ali Paşa'nın satın alınmış kölesi olmuş" der.

Paşa mektuplarından sonra ol derya gönüllü kâmkâr paşa buyurdular ki;

"Biz onun ayıplayıcı ve yerici mektuplarına bakmayıp yine mudarayı elden komayalım" diye tatlı eda ile mektuplar yazmak

sadedinde iken Âsitane tarafından bir hünkâr hasekisi ve Kapı kethüdamız Siyavuş Ağa'nın hazinedarı Kâtib Ali Çelebi hatt-ı şerîf ile geldi. O saat padişah divanı kurularak padişah fermanı okundu. Fermanın mânâsı odur ki;

"Eğer başın gerek ise bir an ve bir saat durmayıp mükellef ve mükemmel askerinle Cemâziyelâhir ayının başında her ne olursa olsun İpşir Paşa, Çavuş Paşa, Baki Paşa, Ketağaç Paşa, Seydî Ahmed Paşa, Şeh Gazi Bey ile hepsiyle birden gönül birliği ve yol birliği edip Varvarlının başı ya başın.

Ve illâ eğer inat, muhalefet ve müsamaha edersen burada olan çoluk çocuk aileni tamamen katledip bütün mallarına el konur.

Ve eğer o âsînin hakkından gelip Varvar'ın başını kapıma gönderip hizmette bulunursan hâlâ hasekimde olan Mısır eyaleti hatt-ı şerîfime uyup bu tarafa müracaat etmeden caizesiz (ücretsiz) tarafından bir mükellef, muhteşem ve işbilir ağanı Mısır'ın şehir havâleliğine gönderesin. Hatt-ı hümâyûnuma amel edip ferman-ı şerîfim öyle çıkarılmıştır. *Vesselâm."*

Paşa da; "Emir *[364a]* padişahımındır" diye derhâl hareket boruları çalınıp bir kadar asker ile tuğu ileri gönderdi.

Hasekiye bir kese harcırah verip kethüdanın çadırında konuk eyledi.

Ertesi gün Tanrı'nın hikmeti Varvar Ali Paşa'nın çaşnigirbaşısı gelip Âsitane tarafından Varvar Ali Paşa'ya gelen emirleri ve hatt-ı şerîfi getirdi. Paşa okudu, fermanın içindekiler şöyle;

"Vezirim Varvar Ali Paşa lalam! Suçun afv olunmuştur. Defterdaroğlu celâlî Erzurum'a ve Ankara'ya sığınmak isteyip isyan ettiği ve ayaklandığı belli olmuştur. Fermanım vardıkta bir an durmayıp memleketimin neresinde bulursan katl et, ya başı, ya başın. Hizmeti ettikten sonra sana Mısır ücretsiz ve karşılıksız ihsanım olmuştur" diye fermanı okuyup;

"Bre meded, bu sır bunda kalsın" deyip,

"Dilini tutan, tehlikeden emin olur" deyip sırrını açıklamayıp sus pus olup oturdu.

O gün İpşir Paşa tarafından çaşnigirimiz gelip;

"İpşir Paşa, Karaman eyaletiyle Varvar ile celâlî olmaya gider" diye haberler geldi.

O gece Varvar'a mektuplar yazıldı. Varvar'ın katledilmesi hakkında paşaya gelen fermanı Varvar mektubuyla sabahleyin hakire verip o gün o gece at sürüp,

Çerkeş kasabası menzili adlı yerde Varvar Ali Paşa denizler gibi asker ile bir çemenzar ve geniş ovada (---) nehri kenarında çıtâçıt sıra sıra çadır ve otaklarını kurup konaklamışlar, ama tamamen habersizler idi.

Varvar Ali Paşa'nın itaatsizliğini, acı sonunu ve hilekâr İpşir Mustafa Paşa eliyle bozguna uğramasını bildirir

Hakir yine kethüda çadırına varınca paşaya götürdüler. Paşa;

"Hay Evliyâm! Yolun yakın oldu" deyince;

"Sultanım! Bir iş zuhur edip bu kulunuzu yine muhabbeten paşa oğlunuz, hakiri gönderdi" diye mektupları ve paşaya Varvar'ın katledilmesi hakkında gelen fermanı verdim.

Niksarî Halil Efendi'ye gizlice okutturdu. Bizim paşanın kendi ile birlik olduğundan hoşlanıp bu hakiri obasına götürüp;

"Benim oğlum! Sakın söz burada kalsın. Bak bana Koca Valide'den, Cinci Hoca'dan, Bektaş Ağa'dan, Muslihiddin Ağa'dan, Kara Murad Ağa'dan, toplam yedi ocak ağalarından, şeyhülislâmdan, bütün Harem-i hasda ayakdaşlarımdan, diğer kardaş ve yoldaşlarımdan, bütün sipahi, yeniçeri ve cebeci ocaklarından gelen mektupların" hepsini önüme koyup,

"Gör oğlum beni İstanbul'a gel diye nice isterler" dedi.

Gerçekten nice mektuplara göz attım:

"Benim efendim, iki yerden gayret kılıcını kuşanıp ayağını pek basıp basiret üzere olup bütün vezirler, vekiller, âlimler, sâlihler, beylerbeyileri ve bütün yedi ocak halkıyla söz etmişiz. Hepsi isterler. Bütün Anadolu eyaletlerinde ma'zul vezirler, beylerbeyiler, diğer sancakbeyleri ve sipah kethüdayerini başına toplayıp Bursa üstünden tâ Üsküdar'a gelesin" diye bütün İstanbul a'yânı mektup ve tezkireler göndermişler.

"Elbette ve elbette Üsküdar'a gelesin. Tâ ki bir acaip göresin ve işbaşında olan yetmiş nefer kimseyi isteyesin ki padişahımızı onlar baştan çıkarıp rüşvete sürükleyip dine aykırı haram olan şeyler yaptırmaya sevk ederler. Elbette gelip onları katl ettiresin" diye nice mektuplar yazmışlar.

"Benim canım Evliyâ Çelebi! Bak İpşir oğluma gelen hatt-ı şerîfi bana gönderdi. Varvar'ın başını alırsan ettiğin hizmetin karşılığında sana bedavadan Şam eyaletini ihsan etmişiz, demiş" diye fermanı hakire gösterdi.

"İpşir oğlum ise bütün Karaman eyaletiyle ve bu kadar Türk ü Türkmân ve bu kadar kapısı kulu askeriyle yarın değil öbür gün bana yardıma gelmek üzeredir. Buradan inşaallah bu başımla doğru Âsitane'ye gideriz" deyince kalbime bir ilham gelip;

"Bu başımla İstanbul'a gideriz" dediğinden bir nakş olup;

"Ayâ söyleyeni ko, söyleteni gör" dedikleri darb-ı mesel mi ki, diye hatırıma çeşit çeşit fikirler geldi.

"Medet sultanım! Hemen bana mektuplar veriniz. Biz de ordunuzda bulunalım. Toz toprak içinde başıboş gezmeyelim. Zira paşa oğlunuz bir fermanınızı beklemektedir. Bu bahar mevsiminde çayır çimen üzere menzilleri kat ederek İstanbul'a varalım. Hemen mektuplar verin" diye elini öptüm. Sanki eli kan kokardı.

"Tez Halil Efendi! Mehmed Paşa oğluma, Baki Paşa'ya, Seydî Ahmed Paşa'ya, Ketağaç Paşa'ya ve Deli Dilâver Paşa'ya mektuplar yaz. Mehmed Paşa oğlum onlara kumandan olup muayyenen geleler diye yazın" diye buyruklar etti.

"Tez hazinedarı çağırın" deyip hakire 300 mümessek altın, yastık üstünde bir saat, bir mercan tesbih, bir çârkab (kıymetli bir cins kumaş) okluk, bir kılıç ve hazinedarın bir samur paçası kürkünü ihsan etti.

"Sultanım! Atlarım yoruldu. Üç küheylân ihsân eyle" deyince,

"Emirahur dört at ve dört rahtlı katır getir" dedi. *[364b]*

Hemen üç küheylân at Çerkezî koşumlarıyla ve dört katır koşum ve takımlarıyla bağışladı.

Köprülü Paşa'dan kalma üç adet temiz olmayan Gürcü köleleri bağışladı, hemen pis iken bir tenhaca yerde üçünü de temizledik, hazinedar üçüne de pâk esvaplar verdi.

Bütün bağışlanan eşyaları katırlara yükletip Çerkeş Hanı yanında eski can dostumuz olan Kadı Nesimî Efendi'ye Allah emaneti verdik. Mektuplar için at ile yine otağa gelip gezerken otağ direğinde belâ zincir ile bağlanmış Köprülü Mehmed Paşa'yla buluşup mübârek ellerini öptüğümüzde;

"Hay Hafız Evliyâ oğlum! Hoş geldin" diye paşa efendimizin hâlini hatırını sordu.

"Çankırı semtinde hâlâ on bin asker ile serseri gezer" dedim. Köprülü Mehmed Paşa:

"Başına bu kadar haşerâtı toplayıp reaya ve beraya üzere konup zulm eylemesin" dedi.

"Ey sultanım! Başı korkusundan asker toplamıştır. Bilirsiniz ki henüz bütün vezirleri birbirine kırdırmak isterler" dediğimde,

"Gerçeksin ama" deyip koynundan evrâdını (okunması âdet olan dini dualar) çıkarıp;

"Vallahi korkmasın. Elli adam ile dahi günden güne gezsin. Kılına hata gelirse bütün sözlerim yalan olsun. Bizden selâm eyle. Padişaha âsi olanlara uymasın, eğer hayatta kalam derse" diye nice öğüt verici sözler edip;

"Kalk imdi, var git." dedi.

Yine elini öpüp otağın orta direğinde yine zincir ile bağlı Amasyalı Kör Hüseyin Paşa'ya, öbür baş direkte bağlı Kara Sefer Paşa'ya ve bir kenarda zincirle bağlı Amasyalı Hacı Efendi oğluna uğrayıp hepsiyle buluşup hâl hatır soruşup,

"Allah kurtara!" diye dua ettim.

Onlar da paşaya selâm edip gittim.

Bunların çevresini çatal tüfenkli sekban ve sarıca haşerâtları kuşatıp nöbet beklerlerdi.

Bu sırada bir iç oğlanı hakire gelip;

"Buyurun, sizi devlet sahibi ister." dedi.

Paşanın obasına varınca;

"Mektupları aldınız mı?" dedi.

"Hayır! Almadım." dedim.

"Tiz şu mektuplar gelsin" der iken Varvar Paşa'nın kapıcılar kethüdası içeri girip:

"Sultanım! İpşir Paşa oğlunuz tarafından adamlar gelip bayraklar göründü." dedi. Paşa ise;

"Ya yarın gelse gerek idi. Safâ geldiler, hoş geldiler. Tiz bizim öbür otağı bir hoşça döşen ve kendilerin otağlarını bir çemenzar yere kursunlar, yemek hazırlansın, kethüdası kethüdamıza ve kapıcılar kethüdası sana konsun." diye kapıcılar kethüdasına hitâb etti.

"Ve bütün bölükbaşılar bölükbaşımıza" diye kethüdasına bütün İpşir Paşa askerini misafir vermeye ferman edip kethüdaya tenbih etti ki,

"Sen bütün ağalarım ile atlanıp yetiştiğin yere varınca istikbâline çık ve biz dahi ordu kenarına dek at ile karşı çıkarım. Tiz at hazır edin." diye kılıcını kuşanıp otağ içinde üzüntülü şekilde gezerken;

"Evliyâm! Sen İpşir Paşa'yı bilirsin."

"Belî (evet) bilirim" dedim.

"Sabr eyle. İpşir oğlumla buluş. Bazı sırra dair sözlerim vardır. Onu söyleşip ne zuhur ederse ona göre mektuplar yazarım. İpşir oğlumdan da mektuplar alıp gidesin" diye taşra otağa çıktı ve bir sandalyesi üzerine oturdu. Ve alay çavuşları;

"İpşir Paşa hazretlerinin ağalarını çadırlarınıza indirin" diye seslenirlerdi.

Varvar kethüdası askeriyle Çerkeş suyunu karşı geçip yaya sarraçlarıyla karşılamaya gittiler.

Beri tarafta hizmetçiler yemekler, kahvaltılar, şerbetler ve buhurlar hazır etmede.

Hakir dışarı çıkarak iki kölemle atıma binip İpşir Paşa'nın karşılanmasına Ali Paşa ile gitmek için hazırlandım. İpşir ile Varvar nasıl davranırlarsa yakından görmek için hazır idim. Ama âheste âheste öncelikle yedi koldan asker belli olup çarhacılar (öncü kuvvet) askeri alâmetini gösterir öncü askere baktım. Bir incecik uzun filandıra gibi bir beyaz dil bayrak ileri gelir ama tamamı top kümeden gelirler.

Bir yiğide sordum;

"Bu ne bayraktır" dedim.

"Şehsüvaroğlu Gazi Bey bayrağıdır" dedi. Hakir ise;

"Oğul! Bu gelen asker ilk başta çarka göstermiş ve yedi yerde mehterhane cengi harbîleri dövülüp iki kanatlı ceng askeri göstermiş." O yiğit;

"Hayır! İpşir Paşa'nın usulü ve alışkanlığı budur" dedi.

Ama Varvar'ın karşılamaya giden kethüdası askeri İpşir'in ileri gelen askeriyle cirid oynamaya başladılar.

Ama İpşir'in askeri kümelerindeki olan silâhlara güneş parıltısı vurup insanoğlunun gözleri kamaşırdı.

Bu hâl ile bu asker Varvar ordusuna bir ok menzili yer kalınca beri taraftan Ali Paşa tantana, gösteriş ve azamet ile üç yüz süslü, silâhlı ve giyimli iç ağalarıyla ve nice dış ağalarıyla atlanıp ordusu içinden suyun karşı tarafına geçmeye yönelip gitmede.

Hakir haylice yer gidince Cenab-ı Bârî kalbime ilham verip; "Bu toz toprak ve bu kalabalık içinde nişlerim?" diye üç kölemle yine Varvar ordusuna geldim. Kimi yemek ve kimi kahve pişirip İpşir Paşalı misafirlerine ikram ve ziyafete çalışırlar.

Hakir Varvar ordusunda da durmayıp Çerkeş Hanı ensesindeki tepe üzerine çıkıp nice yüz piyade olmuş seyirci adamlar ile Çerkeş sahrasında donanmış *[365a]* çadır ve otağları, günahsız ve çok günahkâr askerleri seyr ü temâşâ etmeye başladık.

Aşağı sahrada donanan denizler gibi bukalemun nakşı gibi çadırlar, deve, katır ve tavla tavla küheylân atlar tepinip karışınca Varvar ordusu içinde bir toz toprak belirdi.

"Ayâ bu ne alâmettir ve ne melâlettir. Şiddetli rüzgâr yok iken böyle bir toz toprak göklere yükseldi. Tanrı'ya hamd olsun şöyle toz ve toprakta ve böyle şiddetli sıcakta bulunmadık. Sonunda onlar otaklarına gelip iki vezir bir yerde buluştular. Bunca şeyden sonra vakit geçer. Eğer bir mektup da İpşir Paşa verirse yazılıncaya kadar ikindi vakti olur" diye bu şekilde düşünceler ile adı geçen yüksek bayır üzerinde bu aşağıdaki orduyu ve bu kadar Tanrı mahlûkunu seyr ederken İpşir'in ileri yürüyen çarkacı (öncü kuvveti) askeri Şeh Gazi Paşa ile bütün sekban ve sarıca askerleri de Çerkeş suyunun kenarına geldiler. Nice yayaları Varvar ordusuna girdiler. Diğer İpşirli askeri su kenarından uzak kat kat durdular.

Geriden İpşir askeri de kat kat at başı beraber olup âheste âheste gelmede.

Fakir Varvar onlara varmada iken hemen ilk başta su kenarına gelen tüfenk atıcı askeri Varvar ordusu içine bir yaylım kurşun serpti.

Geride İpşir askerinden de Allah Allah sesleri kopup yer ve gökler tir tir titredi.

Bütün İpşirli Varvar ordusuna at koyup dal kılıç bütün çadırların iplerini kestiler.

İçinde olan Varvarlı çadır altında kaldılar. "Bre! Bre!" deyince Varvar askeri içine bir Timur kılıcı girip ansızın öyle bir ceng ve şiddetli savaş oldu ki nursuz Timur ile Yıldırım Han cengi böyle olmamıştır.

Habersiz iken Varvar askeri İpşir Paşa askerine bir Ali saturu vurdular ki sanki Ali cengi oldu, ama ne faide. Gafil (habersiz) asker ve üç paşanın ganimet mallarına konarak doymuş

asker... Tok arslanın hareketi ancak o kadar olur. Ve kaza kalemi ezelde öyle takdir olunup yazılmış. Beyt:

Edemez def' sakınmakla kazayı kimse
Bin sakınsan yine ön son olacak olsa gerek

uyarınca İpşir Paşa, hile ve dalavereye saptı.

Varvar Ali Paşa askerine tavşan uykusu verip (aldanıp) ansızın basarak ömürleri yayını yasıp (gevşetip) Varvar askerini kırmaya başladılar. Ama Varvar nefsinde hayli yiğit, cesur, hünerli kumandan, meydan eri gürbüz er idi.

Bu hâli görünce üç yüz iç ağalarıyla "Allah Allah" deyip İpşir askerinin bir tarafından kılıç vurup koyuldu. Ama ne faide, Basra harap olduktan sonra. Savaş öncesi gafilce bütün kafadar kumandanları ve cengâver erleri şehit olmuş, kimi dört tarafa karınca gibi dağılıp Varvar, İpşir askeri içinde deryada katre (damla) ve güneşte zerre gibi kalmıştı. Yine var kuvveti pazuya getirip vura kıra kırılarak, İpşirliyi allak bullak ederek bir siyah kaytas saf kan at ile İpşir askerini söküp kendinin darmadağın olmuş ordusu içinden çıktı.

Onu gördük bu hakirin olduğu dağa doğru at boynuna düşüp gelerek kararı firâra çevrilmiş olarak gelmede.

Hemen İpşir askeri Varvar'ın ardına düştüler ve Çerkeş ensesindeki dağda yetişip Varvar'ın başına üşüştüler.

Fakir Varvar o mahalde de urba kuşak ile beyaz sade giymiş dal kılıç olup nicesini attan aktardılar.

Sonunda bir mel'un bir mızrak vurdu, yaralı olarak attan yıkıp atını aldılar. Bir kaç tâbiini de paşa yanında ceng ederken şehit ettiler.

Sonunda paşayı bir başka ata bindirip İpşir Paşa huzuruna götürmede. Varvar'ın askerini İpşirli kovmada, kırmada, yağma, alan ve talân etmede, soymada ve katl etmede. Sanki o gün mahşerden bir nişan oldu.

Onu gördük, bir nice yüz Varvar askeri kümelenip bizim seyr ettiğimiz dağ tarafına doğru kaçıp gelirler. Artlarınca İpşirli kovup gelirler. Hemen hakir;

"Bre meded! İki asker arasında kalırız, bre yârânlar aşağı şehre inelim" diye Çerkeş halkının ileri gelenleri ve kadılarıyla atlarımıza binip aşağı indik.

Çerkeş hanının dört tarafında leş leşe çetilmiş, kimini soyarlar ve kimini kırarlar, bir yaygara ve hüzün;

"Bre meded mahkemeye varalım" deyip mahkemeye geldiğimizde kadı mahkeme kapısını kapatıp bizi mahkemeye komak istemez. Hele önceden içeride emanet duran hizmetçilerimiz;

"Bizim efendi geldi" diye kadıya haber ettiler. Kadı Nesimî Efendi, korkusundan kendisi kapıya gelip;

"Evliyâ Efendi, can dostum kardeşim, siz misiz?" deyince;

"Belî (evet), biziz" dedik. Güç ile kapıyı açarak şer'-i Resûl-i mübin mahkemesine girip muhafaza ve güvende olduk. Mahkeme pencerelerinden bu Çerkeş sahrasında olan hengâme tam yedi saat cengi, vuruşmayı, savaşı ve uğraşı seyr edip hayretler içinde kaldık.

Eğer bu büyük rezilliği, bu şekildeki alçaklığı kötülükleri yazsak başka bir sergüzeştnâme olur.

Varvar Ali Paşa işinin sonu

Çerkeş Ovası'nda yapılan savaş öğleden sonra biraz *[365b]* aralandığında, Çerkeş Kadısı Nesimî Efendi ve şehrin bazı ileri gelenleri ile atlanıp İpşir Paşa'ya "Gazanız mübârek ola" demeye giderken binlerce ümmet-i Muhammed'i kellesi yuvarlanmış, ok ve kılıçla yaralanmış olarak gördük.

Toprak üzerine serilmiş olan insanların kızıl kanları, Çerkeş Ovası'nı al renklere boyamıştı. İnsanların kimi yaralı inler, kimi feryat eder, ağlayıp sürünerek giderdi.

Bu içler acısı hâli görüp ağlayarak Varvar Ali Paşa'nın özel çadırına varınca attan indik.

Önce hakir seke seke İpşir Paşa huzuruna varıp yer öper gibi yaklaştım.

Şehir kadısı ve diğerleri "Gazanız kutlu ola" dediler. Hepimize "oturun" dedikten sonra bana:

"Sen buralarda n'işlersin Evliyâ?" dedi.

"Sultanım! Mehmed Paşa kardaşınızdan Ali Paşa pederinize mektuplar getirdim" dedim.

"İşte senin paşan bu fakir Ali Paşa'yı baştan çıkararak celâlî etti ve kendi kenara çekilip uzaktan seyirci oldu. Allah'ın izniyle yakında onun da Varvar gibi hakkından gelinir" deyince içimde onu susturacak nice sözler vardı, ama *"Dilini tutan, tehlikeden emin olur"* hadisine uyarak sus-pus olup sessiz durdum. İpşir Paşa;

"Tez aziz babam Köprülü Mehmed Paşa ve Kara Sefer Paşa kardeşimi zincirden çıkarıp huzuruma getirin" deyince bir anda ikisini de İpşir'in huzuruna getirdiler.

İpşir ayağa kalkıp Köprülü Mehmed Paşa'nın ak sakalını öpüp bir kat elbise ile bir samur kürk giydirdi.

Üst yanına alıp el ele vererek "öyle olur baba" dedi.

Sefer Paşa'ya da aynen bir kat elbise ile giydirip "Öbürleri zincirde dursunlar" dedi. Bunun üzerine Köprülü:

"Sultanım! Onlar bizim ile bozulup esir olmuşlardı" deyince,

"Siz onlara karışmayın" dedi.

"Tez Varvar babanızı da getirin. Mehmed Paşa babamızla yüzleşsinler" dedi.

O an Varvar Ali Paşa'yı yine samur kürküyle İpşir'in önüne getirdiler. İpşir Paşa, Köprülü Paşa ve orada olanların hepsi ayağa kalkarak saygı gösterdiler. Yaralı olduğundan Varvar'ı çadırının önceki yerinde bıraktıklarında,

"Şükür ya Rabbi, bu hâle" deyip sustu. Ancak sanki hareket eden ölü idi. Zira yarası ağırdı.

Hemen Köprülü ve Kara Sefer Paşa;

"Nicesin (nasılsın) Koca Varvar Ali Paşa! Bu geçici dünya gururuna dayanıp bizi esir eyledin. *'Çalma kapıyı, çalarlar kapını.'* dünyası olduğunu bilmedin mi? Hani bu kadar malım mülküm, hani bu kadar kölelerim, cariyelerim. Bizi Kurşunlu'da bozup kırıp tuğlarının önünde yalın ayak, başı kabak, yaya, aç ve susuz yürüttün. Hani vezirlik namusu, hani Osmanoğlu namusu, hani zalim bu kadar malım?" deyince hemen Varvar:

"İşte İpşir oğlum, sizin üçünüzün malına ve benim malıma tama edip üç bin keselik dört vezir malı bu İpşir oğlumdadır. Bundan talep eylen!" deyince hemen İpşir ağır küfürlerle:

"Bre ak sakalı şimdi kızıl kanda boyanacak, ben senin neyini aldım" deyince hemen arsız Varvar gayrete gelip küfrederek İpşir'e:

"Bak a hayınlık (hainlik) ile Erzurum'da Celâlî Abaza Paşa'dan beri bağrı pişmiş, nice bin kere oğlanlığa düşmüş. Ben senin karını, hatırın için zina ettirmeyi kabul etmedim, senin ırz ve gayretin için Sivas'tan azli kabul edip aileni Allah emâneti olarak Tokat Kalesi'ne koyup bu kadar askerle koruttum, ehlini günden ve gölgeden sakındım. Adım da 'padişaha âsî oldu' diye yayıldı. Hâşâ ki âsî olaydım. Allah'tan korkup zina ettirmeye

razı olmadığımdan dolayı bu Köprülü, Kara Sefer ve Hüseyin Paşa adlı bedbaht pislikler üstüme gelerek;

'Sen niçin İpşir'in avradını padişaha zina ettirmeye vermedin?' diye başıma üşüştüler.

Günahsız biri olduğumdan ve kanuna uyduğumdan Allah bana yardımcı olup bunları yendim ve bunları zincire dizdim.

Sana inanıp oğlum İpşir'dir diye güvendim. Yoksa ben seni bu Köprülü ve Kör Hüseyin Paşa'dan beter ederdim.

Hay hay gidi (kaltaban) Defterdaroğlu Mehmed Paşa, gerçekten akıllı, tedbirli bir vezir imiş.

'Sakın İpşir dediğin oğlundan! Korkak ve alçaktır, ondan gaflet üzre olma' diye mektuplar gönderirdi. Aslâ ihtimal vermeyip senden geçmezdim.

Ben bana düşeni ettim. Düşmanlarımdan yiğitlik ile intikam aldım. Sen ödleklikle ve alçaklıkla ünlenip kötü isim kazandın. Şimden gerü şu başımı kesip avradıyın şeyine sok" diye hayli söylendikten sonra;

"Ben ettim, buldum. Sen de gör nice bulursun. Bu suratı yamuk dünyanın hükmü budur" deyip sustu.

Ancak yarası kendini zorlayıp güçsüz bıraktı.

Bu sırada Köprülü Mehmed Paşa: *[366a]*

"Olan oldu ve giden gitti. Biz padişah emriyle yenilip maldan, hizmetkâr başlarından ayrıldık. Sen de başıyın korkusuna düşüp böyle belâya düştün. Gün akşamlıdır, gelin helâllaşalım" dedi.

Hepsi Varvar'dan ve Varvar onlardan helâllık dileyip birbirleriyle öpüşüp görüşüp barışıp ağlaştılar, dünya ve âhiret hakkını helâl edip Köprülü ve Kara Sefer Paşa çadırlarına gittiler. İpşir ile Varvar çadırda kaldı. İpşir:

"Zincirde hapsolan Hüseyin Paşa'yı ve Amasyalı Hacı Efendi oğlunu getirin" deyince hemen Kör Hüseyin Paşa'yı ve Hacı Efendioğlunu zebaniler zincir ile sürükleyerek getirdiler.

Hüseyin Paşa gelince yer öpüp Varvar'a;

"Bre zâlim! Beni niçin bu kadar zaman Köprülü kardaşım ile hapsettin" deyince İpşir Paşa:

"Bre mel'un! Daha önce bu adamı âsî ettin, sonra sana emirler gelip Köprülü'yle Varvar üzerine gelip bozuldun. Varvar'ın ilk isyanına sen ve bu Hacıoğlu sebep olmuştur. Öyle değil mi baba?"

diye Varvar Ali Paşa'dan sorduğunda Varvar Paşa asla cevap vermedi.

"Tez cellat!" diye çadırda Varvar'ın gözü önünde Amasyalı Kör Hüseyin Paşa'nın ve Hacı Efendioğlunun kelleleri kesilip yuvarlanınca Varvar, İpşir'e:

"Bre zâlim! Onların suçu nedir? Benim üzerime padişah emriyle geldiler, bozdum, bu kadar mallarını aldım ve zincire vurdum. Şimdi benim zincirimden Köprülü gibi kurtaracak iken o dertlilerin kellelerini kestin. Hak huzurunda ne cevap verirsin?" dedi. İpşir:

"Şimdi sen de görürsün, tez cellat!" deyince amansız cellat geldi.

Varvar Ali Paşa, İpşir'i 'En yakın dostum ve uğuruna baş verir gam-ortağım' diye güvenip inanırken zavallı Varvar'ı cellat boğarak şehit etti, kellesini teninden ayırıp kellesinin postu ve Hüseyin Paşa ile Hacıoğlu kellesi yüzüldü, pamuklar ile dolup her birini birer kutulara kondu.

Çerkeş Kadısı, İpşir Paşa'nın arzıyla kelleleri İstanbul'a gönderdi.

Bu gönderme işi (---) yılı (---) ayının (---) gününde idi. *Allah hepsine bol bol rahmet etsin.*

Daha sonra İpşir fermanlar yazarak Varvar'ın bozguna uğratılmış askerinin ardı sıra İpşir kapıcıbaşıları tayin olunup toplu olarak Varvar'ın askerin kırmaya başladı.

Günden güne Çerkeş sahrasında yüzer ikişer yüzer adam öldürülüp mallarına ve erzaklarına İpşir için el konulurdu. İpşir'in adamlarının en aşağı bile bir saygın bey gibi oldu.

İpşir Paşa o kadar Kârun mallarına sahip oldu. Köprülü Mehmed Paşa'nın, Kara Sefer Paşa'nın, Kör Hüseyin Paşa'nın ve Hacı Efendioğlu'nun bütün mallarına Varvar el koymuştu, Varvar bozguna uğratılınca hepsinin mallarına İpşir el koyarak haddini hesabını ancak Cenab-ı Hakk'ın bileceği büyük bir hazineye sahip oldu. Ama hakir korkuya kapılıp Varvar tâbileri hakkında emirler çıkınca hakire telâş el verdi.

İkindiden sonra doğru İpşir Paşa'ya varıp;

"Sultanım! Şimdi ortalıkta bütün asker ayak üzre. Ben aralıkta kaldım. Bana bir el yazınızı ihsan eyle" deyince;

"İşte Varvar'a mektuplarla geldin. Yine Varvar buyurdu versin" diye Varvar'ın leşini gösterip şaka ederek;

"Tiz şuna bir buyurdu verin. Durmasın gitsin, yohsa şimdi Varvar'ın yanına korum" dedi.

"Ya ben âsî değilim ve pâye kazanıp tuğ, sancak ve bayrak sahibi değilim, aşk olsun yola!" dedim.

İpşir Paşa çok hoşlandı ve gülümseyerek;

"Sen Defterdaroğlu yanında nişlersin. Niçin yine bizim Melek Ahmed Paşa yanında olmazsın?" deyince;

"Vallahi sultanım! Bir iki vezirin arasının mahsulüyüm. Her hangisi yüksek makamlara nail olursa seyahat hatırı için onunla mansıba giderim. İnşaallah şimdi Defterdaroğlu azledilmiştir.

Bu sevindirici zafer haberleriyle kelleler Devlet kapısına vardığında size cennet kokulu, miskli, amberli Şam toprağı ve esenlik yurdu Şam mansıbı geldiğinde inşaallahu Taalâ size intisap edip Şâm-ı şerîfe giderim" deyince;

"Yok, götürmem. Hemen yine Melek Ahmed Paşa yanına var. Mehmed Paşa yanında durma" dedi.

"Sultanım! Üçünüzde de fark yoktur. Mehmed Paşa efendimizin annesi sizinle ve Melek Ahmed Paşa efendimizin annesiyle aynı kavim ve kabileden akraba değil midir ve benim annem de Melek efendimin annesinin kız karındaşı değil midir? Arada ayrı gayrı yoktur." dedim.

"Mehmed Paşa efendim annem tarafından, İpşir Paşa efendim güvenilir akrabalar akrabamdır diye övünürler. Siz onunla yabancı muamelesi edersiz." dediğimde;

"Hay gidi ışık. Üskes bizi Defterdaroğluyla akraba edip aramızı düzeltti" dedi.

Hemen kalkıp elini öperek: *[366b]*

"Hudâ'nın Habibi aşkına olsun. Paşaya bir dostluk mektubunuzu ihsan edip bu azledilmişliğinde hüzünlü kalbini şâd edin ve viran gönlünü şenlendirin. Allah da sizin her işte yardımcınız ve destekçiniz ola. Ve ganimet mallarından İstanbul'a gitmeye attan ve esvaptan, bazı sipahlıktan şeyler ihsan edip bağışlayınız" dediğimde koşumuyla bir at, bir çerge (derme çatma çadır) çadır ve yetmiş altın verdi. Zira cimriliği zirvede idi. Abaza kavminin "Hasis-cimri" kabilesinden idi. Hele dostluk üslûplu mektubuyla bir emir alıp zahirecisi Ali Ağa ile Çerkeş'te hizmetkârlarımla ve merhum Varvar Ali Paşa'nın geldiğim gün bağışladığı mallar, katarlar ve köleler ile Çerkeş'ten batı tarafına 8 saatte,

Döleşce Köyü menzili: Çankırı toprağında 150 haneli bağlı, bahçeli, bir camili ve hafta pazarı durur verimli bir beldedir. Orada Zahireci Ali Ağa kalıp hakire köy halkından elli atlı yol arkadaşı verdi. Oradan 8 saatte,

Mestî Bey Köyü menzili: Bu da Çankırı toprağında yüz haneli bakımlı zeamet köydür. Buradan 9 saatte,

Ali Zâim Köyü menzili: Ankara toprağında Murtatova subaşılığında yüz haneli zeamettir. Burada paşa efendimizi bulduk. Bize;

"Safâ geldin Evliyâm! Gazan kutlu olsun. Üskes, İpşir Varvar'ı aşadı (yendi) mı?"

"Belî (evet) aşayıp darmadağın edip Varvar'ı, Kör Hüseyin Paşa'yı ve Hacıoğlu'nu da katl etti".

"Bre bozulduklarını şimdi duydum, ama katl olunduklarını işitmedim. Ne gün oldu bu." dedi.

"Bu gün üçüncü gündür." diye nasıl olduğunu bir bir anlattım ve İpşir Paşa'nın mektubunu verdim.

Okuyunca nice kötü sözler sarfetti ki, bu hakirin paşadan güzel sözlerle İpşir'e arz eylediklerim hepten boşa gitti.

"Tez tuğlar gitsin!" diye buyurdu.

Baki Paşa bir başka köye konmuş idi. O Varvar'ın bozguna uğradığını duyunca askeriyle İpşir ordusuna gittiğine paşa gayet üzüldü. Danışıp görüşülerek İpşir'i vurmak için hazırlık görüldü ve yedi bin salt atlı İpşir'in ardına düştü.

İpşir bu haberi duyunca Çerkeş'ten Karaman eyaletine gidecek yerde yan verip Kalecik semtinde Keskin içlerine vurup gitti.

Paşa üç menzil ardı sıra gitti. Geride kalmış Varvar, Köprülü ve Kör Hüseyin Paşa malından bir hayli ağırlık paşanın bölükbaşıları tarafından yağmalandı.

Üç günde Sakarya Nehri kenarında,

Merce Köyü' menzili ve Varvar'ın reisi Halil Efendi'nin öldürülmesinin sebebi

Beypazarı nahiyesinde yüz haneli köydür. Burada bir çarıklı köylü Türk gelip;

"Müjde sultanım! İpşir Paşa bölükleri Varvar Ali Paşa'nın divan efendisi Halil Efendi'yi kova kova bu mahalle getirdiler. İşte Sakarya suyu kenarına kaçıyor." diye haber ettiklerinde müjde eden adama hediyeler verip;

"Alıkon şu gidiyi!" deyip yedi bayrak bölükbaşılar tümden atlandılar ve haber eden herifi kılavuz ettiler.

O gün ılgar edip seher vakti Bahşılı adlı bir köy yakınına vardıklarında köyden bir köylü Türk gelip;

"Bre ağalar! Şu köyde Varvar Ali Paşa'nın bozulmuş celâlî bayrakları vardır. İpşir Paşa haklarında yakalanma emirleri vermiştir. Hemen basın!" deyince bizim bayraklar köyü ansızın basıp ceng ederken onlar köy içinden feryat edip;

"Bre biz İpşir Paşa bayraklarıyız" derler.

Bizim bayraklar inanmayıp cenge devam ederler. Kimini kılıç yemi yaparlar, nicesi kaçarlar. Hepsinin atlarını ve katarlarını alıp bu kadar ganimet mallarıyla paşaya geldiler.

Yine on bayrak asker seçilip Varvar divan efendisi üzerine gidip Sakarya Nehri kenarında yetişirler. Bir çetin yerde olduğundan büyük savaş olur.

Sonunda Halil Efendi kendini atıyla Sakarya Nehri'ne vururken bir yiğit de ardı sıra suya at sürüp bir mızrak ile Niksarlı Halil Efendi'yi attan yıkarak su içinden dışarı çıkarıp ellerini ayaklarını bağlarlar.

O mahalde yedi katar katır ve beş katar deve mal ve erzâkı ele geçirirler. Paşa ile iç ağaları da yetişirler.

Fakir Halil Efendi'yi paşa huzuruna getirdiklerinde güçsüz dermansız kalmış, paşaya:

"Sultanım! Niksar'da Erzurum'a giderken ve gelirken haneme konup mümkün olduğu mertebe nimetim yiyip sultanıma hizmet etmişim. Evlâdın Mustafa başı için olsun malımı alıp kuşça canımı azad eyle!" der.

"Nerede malın vardır?"

"İşte burada kırk üç bin altınım ve yedi kesem vardır. Ankara'da Mütevellî Hasan Ağa'da on bin altın ve kırk kese vardır ve bu kadar mal u menâlim vardır." der.

Hazinedarında olan pusulayı aldıktan sonra cellat deyip Sakarya Nehri kenarında fakir Halil Efendi'nin, Çıplak Ali Ağa'nın ve hazinedarının kelleleri kesilerek Emirahur (---) Ağa ile Devlet kapısına devletsiz kelleleri gönderilir.

Alacaatlı Hasan Ağa ile hakiri Halil Efendi kaimesi gereğiyle Mütevellî Hasan Ağa'dan tahsil olunmak için emirler yazılıp üç yüz yiğit ile kıble tarafına Sakarya Nehri kenarından (---) saatte Ayaş kasabası nahiyesinde,

Şinikçi Ahmed Ağa Köyü menzili: Bir bayır dibinde bağlı ve bahçeli köydür. Buradan (---) saatte Istanoz kasabasını geçip kıble *[367a]* tarafına (---) saatte,

Erkeksu Köyü menzili: Daha önce Ankara'dan çıkıldığında özellikleri anlatılmıştır. Buradan (---) saatte,

Ankara Kalesi menzili: Şehre girince öncelikle mahkemeye varıp emr-i şerîfi mollaya gösterdik. Okunup içindekiler anlaşıldıktan sonra Mütevellî Hasan Çelebi, mahkemede Hasan Ağa'ya teslim etti. Hasan Ağa Mütevellî Hasan Çelebi hanesinde konuk olup hakir hizmetçilerimle daha önceden minnetsiz kalabileceğim ve emanetlerimi bıraktığım evde, can dostum olan Kederzâde efendimin hanesinde konuk olup bütün emânet koyduğum esvap u eskâllerimi ve ağırlıklarımı eksiksiz verdi. Bir boğça ak kenarlı don-gömlek, on top sof ve bir kıt'a *Kitâb-ı Miftâh* verdi ki hakire sanki bir Dârâ hazinesi verdi. Ertesi günü Hasan Ağa kaime gereğince Hasan Çelebi'den bütün malları alıp fakir Hasan Çelebi'yi bağlayarak paşaya götürmeye yöneldiğimizde hane sahibimiz Kederzâde efendimiz ağır yüklerim hafif olsun için iki baş seyishane (ağırlık beygiri) bağışladı.

Bütün ağır yüklerimi yükleyerek hane sahibimizle vedalaşıp Ankara'dan (---) saatte, tekrar,

Istanoz kasabası menzili: Daha önce yukarıda anlatılmıştır.

Buradan yine kuzey tarafına düz sahralar içinde bakımlı, şenlikli ve verimli beldeler geçerek 8 saatte **Ayaş Beli**'ni aşarken acaip bir rahmet yağmuru çektik. Buradan, eski kasaba,

Ayaş menzili: Ankara sancağı toprağında Haremeyn evkâfıdır. Dârüssaâde ağası tarafından zabt olunur, 150 akçe kazadır. Kalesi haraptır. Kumandanı ve kethüdayeri vardır. Toplam bin hane, on mihraptır. Çarşı içinde (---) camii, mescitleri, hanları, hünkâr hamamı ve küçük bir çarşısı vardır. Yer yer bağ ve bahçesi vardır. Lâkin dere ve tepeli yerde olduğundan havası ağırcadır. Ama şehri bakımlıdır ve dört tarafı bayırlıdır.

Emir Dede ziyareti ve karşı batı tarafındaki dağ üzerinde Şeyh Buharî, bir kubbede medfundur.

Germiyan Hezârı Kalesi yani Beypazarı şehrinin özellikleri

Paşa efendimizi bu şehirde bulup Mütevellî Hasan Çelebi'yi paşaya teslim ettik. Bütün mala el koyup haps etti. "Bugün katl

ederim" diyerek Halil Efendi malı için kırk kese cezasını, yedi katar katırını ve yüz top sofunu (yününü) alıp hapsten bırakarak değerli bir elbise ile gönlünü alıp Ankara'ya doğru gönderdi. Hakir de bu şehri gezip dolaşmaya başladım.

Beypazarı'nın (Bebekpazarı'nın) **güzel hâlleri:** İlk kurucusunu bilmiyorum. Ancak ilk fâtihi Kütahya padişahlarından Germiyanoğlu Yakub Şah'ın veziri Dinar Hezar feth ettiği için Germiyan Hezarı derler. Ama şehrinin âlimleri ve zarifleri Bebekpazarı şehri derler. Ama Türklerin dilinde Beypazarı derler. Gerçekten de haftada bir gün güzel süslü pazarı kurulup bütün değerli şeyler bolca bulunur. Ama halkının işleri ve kazançları tiftik keçisi olduğundan sof ipliği çok satılır. Ama müşterisi vardır, senede nice bin kantar sof ipliği alınır satılır. Lâkin sofî olmaz. Ama hoş muhayyeri olur. Büyük pazarda her hafta çevre köylerden on bin adam toplanır.

Hâlâ bu şehir Anadolu eyaleti toprağında Ankara sancağı hududunda Âsitâne-i saadet'te her kim şeyhülislâm ise onların hassıdır ki hâss-ı hümâyûndan ayrılmış olup müftü tarafından subaşısı hâkimdir ve 150 akçe ile sadaka olunur kazadır. Senede kadısına yedi kese hâsıl olur şerîf kazadır.

Ve toplam (---) adet köyleri vardır. Ve damga emini, sipah kethüdayeri ve yeniçeri serdârı vardır. Lâkin kale dizdârı ve kale neferâtları yoktur. Zira kalesi bir kaya üzerinde uzunlamasına dörtgen şekilli taş duvarlı bir ince kale olmak ile bakımlı olmayıp neferatı yoktur. Kale kayası bir dere içindedir ve kalenin iki tarafı balık arkası gibi bir sırtlı kaya üzerinde kaleciktir. Büyüklüğünün ne kadar olduğunu öğrenemedim.

Aşağıda şehri iki geniş dere içinde toplam 20 mahalle ve 41 mihraptır. Lâkin selâtin camileri gibi donanımlı camileri yoktur. Evvelâ çarşı içinde (---) camii

.... (1 satır boş) ....

Bunlardan başkası mescitlerdir.

Ve toplam 3.060 adet ikişer kat güzel hanelerdir. Bütün duvarları kerpiçtendir, ama yüzeyleri tamamen tahta örtülüdür.

Ve medresesi, dârülhadisi ve dârülkurrâsı vardır. Zira ilim öğrenmek isteyen fazılları ve âlimleri çoktur. Ama medreseleri diğer yerlerin medreseleri gibi kârgir yapı ders verilen yerleri yoktur. Ve yetmiş adet sıbyan mektebi vardır. Erkek çocukları ga-

yet asil, temiz ve ergin olup yedi yüzden fazla Kur'ân hâfızı ve *Kitâb-ı Muhammediyye* ezberlemiş olanları vardır.

Ve bir şeyhülislâmı var ki bütün ilimlerde onunla ilim tartışmaları yapmakta âcizlerdir. Nakibüleşrafı fazıl değildir, ama gayet cömert, kerem sahibi ve nimeti bol zattır. Genellikle halkı âlimlerdir. Sipahi de çoktur. Hepsi renkli sof ve muhayyer giyerler. Ama kadınları tamamen muhayyer giyerler.

Türk şehirlerinden olduğundan genellikle halkı Oğuz taifesidir. Yani Türk kavmi demenin güzel ifadesidir.

Yedi adet hanı vardır. Hatta çarşı içinde bir mükellef hanı yangında kül olmuştur.

Tamamı (---) hamamdır. Çarşı içinde (---) hamamı gayet *[367b]* ferahlatıcıdır.

Tamamı 600 dükkândır. Her kıymetli şey mevcuttur. Lâkin kârgir yapı bedesteni yoktur.

Çarşıda kasaplar içinde akan dere kenarında hafta pazarı olur. Anılan dere akarak inip şehrin aşağı tarafında akan (---) nehrine karışır, oradan Sakarya Nehri'ne katılır.

Bu şehir bir yüksek yerde olduğundan bütün anayolları kumsalca kaldırımsızdır. Ve halkı memleketinden ayrılmış garip kimselere gayet yakın davranır cömertlik sahibi insanlardır.

Suyunun ve havasının tatlılığından sevimli Türk gençleri olur. Kadınları beğenilir cinsinden değildir. Zira çarşı pazarda, deri ve dernekte ve düğün toplantılarında görülmüş değillerdir. Gayet iffetli ve edepli kadınları vardır.

Beypazarı beğenilenleri: Evvelâ bağ ve bahçesi gayet çoktur. Bostanlarında bir çeşit kavunu olur ki lezzetinden adamın dimağı iki parça olur. Misk ve ham amber gibi güzel kokusu olur.

Bu şehir halkı genellikle o kavundan zerde pişirip içine tarçın ve karanfil korlar. Öyle bir zerde olur ki Muaviye'nin ilk defa pişirdiği lezzetli zerde olur. Bu şekilde bir lezzetli, yemesi hoş ve sindirilmesi kolay kavundur.

Ve bir çeşit yeşil renkli armudu olur. Bir yuvarlak, dördü beşi bir okka gelir sulu ve yemesi hoş armuttur. Âsitaneye nice yüz bin kutu armut pamuklar içinde hediye gider. Bir çeşit şeker gibi tatlı armuttur ki Acem ülkesinde Tesûy şehrinde ve Ordubar şehrinde meleçe armudu lezzetindedir.

Siyah arpası olur, gayet yağlıdır. Ata çok vermeden sakınmak gerek. Ve sahrasında pirinci olur, gayet pişkindir. Kısacası

bir toprakları geniş ve verimli bakımlı bir şehir, Beypazarı şehridir. *Allah saklasın.*

Ziyaret yerlerini bildirir: Evvelâ şehir içinde Şeyh Ivaz Dede:

.... (3 satır boş) ....

Bu şehirde üç gün konaklayıp safâ ederken Âsitane tarafından ulaklar gelip paşaya hakir için amca oğullarımdan, Memekzâde efendimden ve Abdürrahim efendimden mektuplar gelip;

"Evliyâ kulunuzun babası vefat edip bütün mülkü ve eşyası üvey annesi elinde, kızkardeşleri ve kassam elinde mühürlü kalmıştır. Lütfunuzdan rica ederiz ki Evliyâ Çelebi duacınızı bu tarafa gönderip birkaç zamandan sonra işlerini tamam edip yine huzurunuza vara." diye mektuplar göndermişler.

Üç adet mektuplar da akrabalarımızdan gelip;

"Siz sağ olun. Pederiniz merhum oldu. *İnnâ-lillah...*" diye haber gelince cihan başıma dar oldu.

Mektupları paşaya gösterdim. Paşa da kendine gelen mektupları gösterince kararsız kaldım. Hemen orada yine gelmek şartıyla izin isteyip elini öptüm. "Nola" deyip kethüda ve hazinedarını çağırıp 500 esedî (Üzerinde aslan resmi bulunan gümüşten Konya Selçuklu parası) harcırah, iki küheylân at ve iki köle bağışladı.

Diğer ihtiyaçlarımızı, bir donanımlı çadır ve merhûm Varvar Ali Paşa'nın bağışladığı üç katıra üç katır daha bağışladı.

Tam bir katar katır olup yedi kölemiz ve sekiz nefer yapışma hizmetçilerimizle Beypazarı şehrinden paşa efendimizle vedalaşıp ve bütün ahbap ve dostların hepsiyle vedalaşıp;

1058 Cemâziyelâhir'inde [Haziran/Temmuz 1648] Ankara yakınında Beypazarı'ndan İstanbul'a doğru yola çıktığımız menzilleri bildirir

Evvela Bebekpazarı'ndan kuzey tarafına bakımlı, şenlikli, verimli köyleri ve yüksek çemenzâr yaylaları açık havada 9 saatte geçip,

Sarılar Köyü menzili: Yaylanın ardı olduğundan (---) hududunda yüz haneli bakımlı köydür. Bu mahalde bir şeddadî yapı, bir çemenzârda durur. Sanki yüksek bir dağ parçası gibi sağlam büyük bir yapıdır. Hacı Bektaş-ı Velî'nin cansız duvar yürüttü dedikleri duvar budur, derler. Gerçekten de duvar üzerine oturduk-

ları oturak yerleri bellidir ve aslından temelli yapı değildir. Başka yerden geldiği açık ve seçiktir. Buradan 7 saatte,

Köstebek Hanı Köyü menzili: Bu da (---) toprağında yüz haneli bir dereli yerde bağlı ve bahçeli bakımlı köydür. Bütün halkı tüm yerel vergilerden muaflardır. Zira (---) tarihinde Sultan Ahmed Han zamanında Kara Yazıcı, Said Arap, Kalenderoğlu, Cennetoğlu, Deli Hasan ve Sücahoğlu adlı celâlîler Anadolu diyarlarını yakıp yıktıklarında bu mahalde büyük bir kervan bozup iki binden fazla insanı kılıçtan geçirerek bu kadar ganimet malları aldıklarından sonra bu yollar nice zaman kapalı durdu.

Daha sonra Nasıf Paşa buraya kale gibi büyük bir han yapıp bu köy halkını bu yere yerleştirdi. Hâlâ bakımlı kasaba olmuştur. Bir camii, hanı, imareti, hamamı ve bir kaç küçük dükkânı vardır. Üzüm turşusu gayet beğenilir. Ama hanının, Anadolu diyarında benzeri yoktur. Meğer Şam yakınında Kadife ve Şa'şaa *[368a]* Hanı ola. İçli ve dışlı ve pek çok avlulu, iki bin at alır ahırı, başka develiği ve beyaz sahra gibi bir meydanı, kısacası bütün yapıları mavi bulut renginde saf kurşun ile örtülü bakımlı bir handır. Buradan yine kuzeye 6 saatte,

Nallıhan menzili: Bağlı, bahçeli ve sâfi kavaklı bir dere içinde yüz haneli ve bir küçük hamamlı muaf ve müsellem Müslüman köyüdür. Hakimleri yine Nasıf Paşa mütevellîsidir. Bu han da Nasıf Paşa hayratıdır. Hemen Köstebek hanı gibi bir hendese üzere imâr olmuştu ki acaip büyük hayratlardır, hepsi yüz elli ocaktır. Burada da Keykâvus mutfağı bir ziyafet evi vardır. Gelenlere gidenlere birer bakır sini ile her adam başına birer ekmek parçası, birer sahan çorba ve birer yağ mumunu mihmandârlar getirip hizmet ederler. Buradan (---) saatte;

Türbeli Göynük Kalesi'nin özellikleri

Türklerin dilinde Torbalı Göynük ve Torbalı Gölüyük derler ama doğrusu Türbeli Köylük'tür. Akşemseddin hazretleri bu şehirde gömülü olduğundan Türbeli Köylük derler. Ama kalesine Yunan tarihlerinde Aleksandran derler. Bursa tekfurları yapmıştır. 712 [1312] tarihinde Osman Gazi fethidir. Hâlâ (---) sancağı toprağında (---) (---) lıktır ve 150 akçe nahiye kazasıdır.

Kethüdayeri ve yeniçeri serdârı vardır. Lâkin kalesi göklere doğru baş uzatmış bir yalçın kaya üzere boş, harap ve yıkık olduğundan kale kumandanı ve neferâtları yoktur. Bu şehrin iki tarafı

kayalı, dağlı, bağlı, şehir içinde akar dereli ve dağlardan iner çam oluklardan oluk gibi akar âb-ı hayat sulu eski şehirdir. Gerçi halkı Etrâk'tir ama şirin şehirdir.

Toplam iki bin çam tahtası örtülü güzel hanelerdir. Ve hepsi on sekiz mihraptır. Evvelâ (---) (---) camii

.... (1.5 satır boş) ....

Bunlardan başkası mescittir.

Ve toplam sekiz mahalle sayılır. Tanrı'nın hikmeti bu mahalleler tamamen yalçın kayalar altına kurulmuş olup parça parça kayalar her an şehre uçup düşer. Allah'ın emriyle Akşemseddin hazretlerinin hayır duası bereketleri sebebiyle bir erkeğe ve kadına, bir karıncaya ve yılana aslâ zarar isabet etmez. Hemen o kaya nereye uçarsa orada parçalanıp kalır.

Bu kayalar altında toplam iki yüz hane vardır. Ama medrese ve dârülhadisi yoktur. Yirmi kadar sıbyan mektebi vardır. Çarşı içinde üç adet kiremit ile örtülü haneleri vardır. Ve yine çarşı içinde hoş havalı, tatlı bir hamamı vardır. Deresi içinde bol akarsuyu üzerinde döner su değirmenleri vardır.

Toplam 75 dükkânı vardır. Genellikle nazik at çulu ve torba işlediklerinden Torbalı Göglük derler. Burada aslâ Yahudi kefere yaşamaz. Hemen o gün ölür.

Türbeli Göynük ziyaretleri evsafı: Evvelâ sırlar kaynağı, dindarların başvurduğu, insanların kendisine uyduğu, olgunluk noktası, insanlara öğütçü, gerçekleri söyleyen, zevk erbabının önderi. şevk sahiplerinin şeyhi, dünya ve din sultanı, yakîn Kâfının sîmurgu,

Şeyh Hazret-i Akşemseddin Mehmed bin Hamza: Cennet amber ve misk kokulu Şam'da dünyaya gelmişlerdir. Hazret-i Ebubekir-i Sıddik soyundandır. Mübârek parmağının bir boğumunun eksik olması Ebubekir soyu olduğuna tanıklık eder. O temiz soy öyle olagelmiştir. Şeyh Şehabeddin Sühreverdî ki Bağdad Kalesi içinde gömülüdür, onların sohbetiyle şerefiyle şereflenmişler ve Ankara'da Hacı Bayram-ı Velî ile aynı mecliste bulunmuşlardır. Fâtih Sultan Mehmed ile İstanbul fethinde bulunup;

"İnşaallahu Taalâ bu kale 857 [1453] tarihinin Rebiülevvel ayı, Temmuz günlerinde feth olunur" diye İstanbul'un feth olacağı günü tayin buyurur. Allah'ın emriyle o saat, derece ve dakikada feth olur. Daha sonra bu şehir içinde bir ormanlık mesire yerinde

büyük bir türbe içinde bütün saygıdeğer evlatları ve torunlarıyla gömülüdürler. Ömürleri müddeti (---) sene olmuştu. İstanbul'da Ebâ Eyyub-ı Ensarî hazretlerinin mübârek cesetlerini bunlar bulup;

"Şu mahalli kazın. Ebâ Eyyub'un elinde bir tunç mühre üzerinde ism ü resmiyle 'Eyyûb-ı hakîr kabile dûş-ı fakîr' diye yazılmıştır, tiz kazın!" deyince Fâtih Gazi öncelikle kendileri Ferhadî külünk vurup kazdıklarında yedi zirâda dört köşe ser bir taş altında söyledikeri gibi Eyyub Sultan cesedi taptaze elinde yazılı mühresiyle belli olur. Hayır dua ve övgülerle yine kapatıp üzerlerine büyük bir türbe, cami, medrese, han, hamam, imaret ve sultan çarşısı yapılmasına sebep hep bu Akşemseddin'dir.

Zamanının kutuplar kutbu idi. Ve nice ciltli kitaplar telif etmiştir. Ve tıp *[368b]* ilminde ikinci Lokman idi. Ve kendilerden sonra *Yûsuf u Züleyhâ* sahibi asil oğlu musannif ve mü'ellif Hamdi Çelebi İstanbul'da Ayasofya içinde *Yûsuf u Züleyhâ* kitabını yazmaya başlayıp aziz babasının postunu kabul etmez. Bütün pirân fukarasının izniyle;

Akşemseddin oğlu Şeyh Hazret-i Sa'deddin; post sahibi halife olup kamil mürşid ve ayar sahibi oldu. 897 [1492] vefat edip babalarının yanına gömüldüler. *Allah sırlarını aziz etsin.*

Buradan **Akşemseddin oğlu Şeyh Fazlullah ziyareti:** Ledün ilmi (manevi bilgiler) sahibi olup nice bin halkı irşad edip babalarının yerine oturmuştu. Sonunda 906 [1500/1] de bâki âleme, cennete yollandı, babalarının yanında gömülüdürler.

Akşemseddin oğlu Şeyh Nurullah: Marifet öğrenmek için Bursa'ya gidip odasında kalem yontarken kalem-traş karnına batmış, yatağının üzerine yatıp vücudu defterini kalem-traş hakkedip âlem sahifesinden Bursa'da bâki âleme gitmiştir. Zeynîler tarafında gömülüdür.

Akşemseddin oğlu Şeyh Çelebi Emrullah: Babasının yoluna girmeyip mütevellî oldu. Nikris hastalığından vefat etti. Babasının yanında gömülüdür. Ama cihan süsü idi. Tarih cildi vardır.

Akşemseddin oğlu Şeyh Nasrullah: İlim öğrenmek için Acem'e gidip yedi sene seyahat etti. Tebriz vilâyeti şehrinde gömülüdür. Ama Acem ârifleri Şemseddinzâde diye ziyaret ederler. Niceleri Şems-i Tebrizî evlâdı zann edip ziyaret ederler. Ama Şems-i Tebrizî bekâr iken Konya'da Hazret-i Mevlânâ'yı irşad etmiştir. Sultan Veled Efendi, Şems'in kellesini kesince kellesini eline alıp bayağı menzil kat ederek kafasız Hoy şehrine varır.

Hâlâ Şems-i Tebrizî Hoy'da yatar. Mesih gibi bekâr ve temiz vefat etti. Ama bu Tebriz'de gömülü olan Şeyh Nasrullah, bu Akşemseddin'in oğludur.

Akşemseddin oğlu Şeyh Mehmed Nurulhüdâ: Bu zât anneleri karnında iken Hazret-i Şemseddin ehlinin karnına vurup;

"Bre benim meczup, ârif-i billah oğlum" derlermiş. Tanrı'nın hikmeti dünyaya geldiklerinde;

"Esselâmü aleyküm ey dünya ehli" derler. Tam erginliğe yetiştiğinde ilâhî meczuplardan bir kimse olur. Aziz hazretleri diğer evlâtlarına;

"Sakının Nurulhüdâ celâlinden" derlermiş. Hattâ camie vardığında;

"Bu cennet ehlidir, bu cehennem ehlidir" diye nice adamlar hakkında keşiflerde bulunurlarmış. Sonunda aziz, Nurulhüdâ'yı pazara götürüp pazar yemeğini yedirip keşifte bulunmaktan men ettirmiş. Bu gibi nice keşif ve kerâmeti görülmüştür. Sultan Mehmed, Evlek adlı köyü kendisine mülk olarak bağışlamıştır. Hâlâ orada gömülüdür.

Akşemseddin oğlu Şeyh Mehmed Hamdullah: Babalarından sonra tekkenin şeyhliğini kabul etmeyip *Yûsuf u Züleyhâ* telifiyle meşgul olduğu yukarıda yazılıdır. Ama bunlar da ana karnında iken annelerinin karnına babaları vurup;

"Bre benim akıllı, bilgili Aristo, şair, becerikli, çalışkan ve yazar oğlum" diye babası, annesinin karnını okşarmış.

Tanrı'nın hikmeti 853 [1449] tarihinde dünyaya geldi. Sekiz yaşında divan sahibi olup *Leylâ ve Mecnûn* kitabı ve *Mevlûd-ı Manzûm* da onundur. Ama *Yûsuf u Züleyhâ*'sı yazılması insanın becereceği şey değildir. Ancak ilâhî aşk ile yoğurulmuş olanın kelâmıdır.

Ömürleri müddeti altmış altıya yetmiş iken 909 [1503/4] tarihinde vefat edip babalarının yanında gömülmüşlerdir. 170 adet risâle ve değerli kitap eserleri vardır. *Allah rahmet eylesin.* Ama *Kıyafetnâme*'si ve *Yûsuf u Züleyhâ*'sı herkesçe beğenilir.

Ve bunların göz nuru ve ciğer köşesi **Akşemseddin oğlu Hamdullah oğlu Mehmed Çelebi:** Bu Mehmed Çelebi o devirde değerli bir inci gibi ortaya çıktı ki o zamanda velvele verir ve büyük fâzıl olu; bütün Arap ve Acem âlimleri ona cevap vermede âciz kalmışlardı. Zamanesinin sanki küçük İmam-ı A'zam'ı idi. Sözün kısası bütün ilimlerde söz sahibi idi. Özellikle hat ilminde Yâkût-ı

Musta'sımî ve Hattat İbn Mukle idi. Ama mübârek kabirlerini türbedarları bilmediler. Zira bu saygın insanlar, ebleh Türkistan içinde kalmışlar.

Akşemseddin oğlu Sa'dullah oğlu Şeyh Abdülkâdir: Bunlar aziz hazretlerinin oğlunun oğludur. Halktan uzakta yaşayan, ilim isteyen ve yumuşak huylu bir kimse idi. Büyük babalarının türbesi dışında gömülüdürler.

Şeyh Abdürrahim ziyareti: Akşemseddin'in kırk sene sonra halifelerindendir. Tasavvuf ilminde *Vahdetnâme* adlı kitap bu zâtın eseridir. Azizin yanında gömülüdür. *Allah hepsine bol bol rahmet eylesin.* Emir Sultan ve Şeyh Seyyid Sikkin Sultan himmetleri hâzır ve nâzır ola. Bu şehirde bir gün kalıp zevk u safâlar ettik. Buradan yine kuzey tarafına 7 saatte,

Taraklı Kalesi'nin özellikleri: Bursa tekfuru yapısıdır. 712 [1312] tarihinde Osman Gazi fethidir. Hâlâ (---) sancağında (---) hâkimliktir *[369a]* ve 150 akçe kazadır. Hâlâ kalesi virandır ama kasabası bağlı, bahçeli ve akar sulu bir dere içinde 1500 bakımlı tamamı kiremitli ve tahta örtülü haneli şirin kasabadır. Ve hepsi 11 mihrap ve 7 mahalledir. Çarşı içinde (---) camii sade yapıdır.

.... (1 satır boş) ....

Geri kalanları mescitlerdir.

1 hamamı, 5 hanı, 6 adet sıbyan mektebi ve 200 dükkânı var. Bütün halkı kaşık ve tarak işlediklerinden Taraklı şehri derler. Dağları sâfi şimşir ağaçları olduğundan bütün halkı kaşık ve tarak işlerler, Arap ve Acem'e kaşık buradan gider.

Suyu ve havası gayet tatlı, bütün dağları ormanlık ve avlanma yerleridir. Deresi içinde akan nehir (---) inip büyük Sakarya Nehri'ne katılır.

Taraklı ziyaret yeri (---) (---) (---) (---) (---)

Buradan kuzey tarafına 8 saatte;

Geyve Kalesi'nin özelliği

Aslında ismi Gegve'dir. İzmit Kalesi'ni yapan İskender'in akrabalarından Gegve adlı yaşlı kadın kralın koyunları çobanları için yapılmış bir küçük kaledir. O kralenin ismiyle isimlenmiş, Genve'den meşhur galat Geyve derler. 712 [1312] tarihinde Osman Gazi fethidir. (---) sancağı toprağında 150 akçe şerîf kaza olup Sakarya Nehri üzerinde Bayezid-i Velî'nin garip ve

tuhaf (---) göz büyük köprüsünün hâlâ evkâfıdır. Bu ibret verici köprü de Osmanoğulları devletinde herkesçe bilinen büyük bir köprüdür. Eski zamanlarda bu Geyve büyük şehir idi. Ancak Sultan IV. Murad zamanında Sakarya Nehri taşarak bu şehri sulara gömdü, fakat yine imar oldu. Ancak deryada katre (damla) ve güneşte zerre kadar imar olmadı.

Üç yüz haneli, bir camili, harap bir camii meydanda bir minaresi kalmış ve bir hamam, üç han, yedi sıbyan mektebi, evleri kiremitli ve tahta örtülüdür ve Sakarya Nehri'nden bir ok atımı uzakta imâr olmadadır. Ama bir kiremitli muazzam hanı var, han yanında 20 kadar dükkânı var. Bağı ve bahçesi çok olduğundan üzüm turşusu ve Sakarya kenarı kavunu meşhurdur. İki kavunu bir ata yükletirler, gayet iri ve lezzetli kavunu olur. Geyve köprüsü kenarında sâfi bostanlardır. Bu köprünün altından akan Sakarya Nehri'nin ilk çıktığı yer (---) (---) (---) dağlarıdır. Daha sonra şehrin pazarı yakınından geçip nice beldeleri ve köyleri sulayarak bu İzmit sancağından geçip Kocaili sancağında İrve adlı kasabada Karadeniz'e karışır. Bu kasabada sipah kethüdayeri, yeniçeri serdârı ve evkâf mütevellîsi vardır.

Geyve'nin ziyaret yeri: Hazret-i Burhan. Osmancık ile gelmiştir, burada medfundur. (---) (---) (---) (---)

Buradan kuzey tarafına köprüyü geçip Sakarya Nehri kenarınca Ağaç denizi adlı sık ağaçlık ve ormanlıktır ki bu beldeden olmayan yabancı insanların nicesi kaybolmuş, vahşî canavarlara ve yol kesen haramîlere yem olmuş bir amansız dağıstan yerdir.

Bu ağaç denizinde öyle çeşit çeşit büyük ağaçlar var ki boyları bosları göklere doğru uzanmış büyük ağaçlardır, bu yüzden ateş saçan güneşin etkisi yoktur. Öyle gölgelik dağlardır. Defne, ardıç, çam ve ıhlamur ağaçlarının çiçeklerinin kokusundan insanın dimağı kokulanır. Bu ağaçlık dağlar içinde nice bin tahta biçecek bıçkı değirmenleri ve nice bin gemi keresteleri kesici merhametsiz ağaç kesici Etrâkları vardır. Fırsat bulurlarsa gelenlerden gidenlerden insanoğlu da keserler.

Bu dağlar dört sancak yer hududunda bulunmuş, gerçekten de ağaç denizidir. Bir tarafı Bursa sancağında son bulur. İzmit sancağı, Bolu sancağı ve Kocaili sancağı sınırlarında tamamen ağaç denizi vardır. Fırdolayı çevresi bir ayda dolaşılır ağaç denizidir. Ama seçkin yerleri bu Geyve yolu üzerindedir. Bu Geyve'den üçüncü saatte Sakarya kıyısında bir yalçın kaya üzre,

Çoban Kalesi'nin özelliği: Gökyüzüne doğru boy uzatmış uzun yalçın kaya üzerinde bir küçük kaleciktir. Hâlâ içinde insanoğlu yoktur. Yıkık dökük durur. Eski zamanlarda Gegve kralenin çobanları bu kalede sâkin olup gelenlerden ve gidenlerden bâc alırlarmış. Aşağısı denizler gibi Sakarya Nehri ensesi yalçın dağ üzerinde;

Poli Kalesi ise belâlı cehennem yolu olduğundan zorunlu olarak bütün kervan halkı burada bâc ve haraç verirlermiş. Burayı geçip yine batı tarafına Sakarya Nehri kenarınca aslâ güneş tesir etmez çemenzar ve lâlezar sular kenarında kahvaltılar, bazlamalar, hazır yemekler yiyerek ibadetlerimizi edip Yüce Yaratıcı'nın eserlerini seyr ederek 4 saat daha gidip; *[369b]*

Mamur Sabanca kasabası menzili: (---) tarihinde Defterdarzâde Mehmed Paşa efendimizle Erzurum'a giderken İzmit sancağı toprağında yüz elli akçe kaza ve Rüstem Paşa evkâfı olup bütün yapıları ve gölünün özellikleriyle anlatılmıştır.

Buradan yine batı tarafına (---) saatte;

İzmit Kalesi menzili: Bu da o senede ayrıntılarıyla anlatılmıştır. Buradan (---) saatte Heleke Kalesi'ni geçip (---) saat daha batı tarafına gidip;

Gebze kasabası menzili: Bu da yukarıda anlatılmıştır.

Buradan (---) saatte **Kemikli Ali Baba Sultan'**ı ziyaret edip yine batıya Pendik Köyü'nü, Kartal Köyü'nü ve Bostancıbaşı köprüsünü geçtikten sonra Kadıköy Köyü'nü geçip Tanrı'ya hamd olsun sağlık ve esenlikle 1058 Cemâziyelâhir ayının sonunda [1648 Temmuz'u başlarında],

Büyük şehir ve eski belde Üsküdar; gerçekten de yeryüzünde misli yok İrem bağı gibi suyu, havası ve yapısı güzel arz-ı mukaddese hududunda büyük şehir idiği birinci cildimizde Belde-i Tayyibe yani İstanbul şehri anlatılırken yazılmış, bilinen bir şehirdir. Buradan Bismillah ile bütün atları, katar ve yüklerimizi gemilere yükleyip Allah'a sığınarak İstanbul Boğazı üzere hareket edip;

Benzersiz şehir, Kostantıniyye Kalesi,
Tanrı'nın nazargâhı yani ikbal yurdu
İstanbul menzilinin özellikleri

Tanrı'ya hamd olsun hanemize bütün hayvanlarımız ve hizmetçilerimizle ulaştık. Öncelikle şefkatli annemizin mübârek el-

lerini ve kızkardeşlerimin nurlu gözlerini öptüm. Ondan sonra yine atıma binip ahde vefa için öncelikle Ebâ Eyyub-ı Ensarî hazretlerini ziyaret edip orada bir kurban adağımızı Allah rızası için keserek ihtiyaç sahiplerine dağıttık. Mübârek ruhları için bir hatm-i şerîfe başlayıp yine hanemize geldik. O gece rahat uykusuna yatıp merhum babamı rüyamda görürüm:

"Seyahat, ticaret ve ziyaretin mübârek olup Resûlullah'ın şefaati de nasip ola. Safâ geldin, hoş geldin, Tanrı'ya hamd olsun boş gelmedin. Er Sultan yolunda er köçeği olmuşsun. Bizi hayır duadan unutma." diye hakire Bismillah ile *Elhâkümü't-tekâsür* suresini üç kere okuttu. Uykudan uyandım.

Sabahleyin akrabalarımızla Unkapanı'ndan bir kayığa binip Tersane ardında mezâristanımıza vardık. Öncelikle aziz babamı ziyaret edip üç kere *Elhâkümü't-tekâsür* suresini okudum ve bir hatm-i şerîfe başladım.

Fâtih Sultan Mehmed zamanından beri gömülü olan atalarımızı ziyaret edip ağlayıp sızlayarak yine evimize geldim. Merhum babamızdan intikal eden malımızı alıp tamamen el koydum, helâl ve tertemiz malımızdan iki bin altın Hacc-ı şerîf yoluna adadım.

İstanbul içinde bütün ahbap dostlar ile buluşup can sohbetleri ederken Tanrı'nın hikmeti 1058 Receb'inin 18. günü [8 Ağustos 1648] cumartesi gününde sabah vakti İstanbul içinde bir gürültü ve bir karışıklık olup bütün askerî taifesi ve başka iç yarası olan gücenmiş, kırgın insanlar ve diğerleri ayaklanıp silâhlanarak Atmeydanı'nda, Etmeydanı'nda ve İstanbul içinde meşhur on iki meydanda insan deryâsı toplandı, Atmeydanı'na Resûlullah'ın sancağı ile bu kadar Tanrı mahlûku toplanıp *Allah Allah* seslerini göklere ulaştırdılar.

Sultan İbrahim'in tahttan indirilmesi, Vezir Hezarpâre Ahmed Paşa, Cinci Hoca ve Mülakkab İstanbul Mollasının öldürülmesi, Sultan Ahmed Han oğlu, Sultan Murad Han kardeşi şehit Sultan İbrahim Han'ın sonunun anlatılması

ikisinin toprağı temiz olsun, Allah hepsine rahmet etsin.

(---) tarihinde rahmetli padişah İbrahim Han tahta çıktığında Sultan IV. Murad'ın veziri Kara Mustafa Paşa sadrıazam bulunup devlet iyiliğini isteyen yiğit bir vezir idi. Onu katl etti.

Bütün musahipler, cüceler, dilsizler, hadım Araplar, haseki, isyankâr kadın musahibeler, diğerlerinden Musahip Cinci Hoca, Mülakkab İstanbul Mollası, Sadrıazam Tezkireci Ahmed Paşa ve başka musahipler Kara Mustafa Paşa'dan sonra hepsi taraf taraf fırsat bularak o saf gönüllü padişahın nice bin tatlı dil ile kanına girdiler, çeşit çeşit hevâ ve hevese düşürdüler, vezirlerden, devlet adamlarından, seçkin âlimlerden ve sâlihlerden mal koparttırmak için rüşvete dadandırdılar ve padişahı zina sohbetine meylettirdiler.

Ve Mısır'dan gelen hazineyi tamamen Melekî Bola'ya, Şekerpâre Bola'ya, Telli Haseki ve Saçbağı Haseki'lere verdirip birer Mısır *[370a]* hazinesi bağışlattılar.

Ve bir Mısır hazinesi de Cinci Hoca'ya, saray düğünlerine, Ahmed Kolu Çingene sazendelerine, harap olmuş sarayların bakım ve onarımına, samur kürk döşeli nice saraylar döşenmesine ve nice anlamsız yere hazineler telef ettirdiler.

1054 [1644] tarihinde iken bütün hâs haraçlarını elli sekiz tarihiyle satmaya başladılar. Girdi yok, gelir yok, anlamsız gider çok olup askere mevâcib (maaş) çıkmaz, Girit Adası'na yardım ve hazine gitmez oldu.

Bir kere kul ayaklanıp hayli karışıklık oldu. Bu ayaklanma hareketinden Vezir, Cinci ve Kıncı Hocalar ve diğer musahip ve musahibeler ders alıp uyanmadılar. Girit Adası'nda Serdâr Deli Hüseyin Paşa İslâm askeri ile ağlayıp, sızlayıp, yanıp yakılarak; bre bize imdat el-aman diye feryat etmede.

Beri tarafta Cinci Hoca'lar padişahtan bir an ayrılmayıp padişah yanında Hoca'dan başka yakın bir tek kişi yok idi. Yakınlığı sadrıazam ve valideden daha fazla idi. Padişah hıntoya, koçuya ve altı katırlı tahtırevana binse, birlikte binerdi. Ve her kez nasihat edenlere Cinci Hoca bıyık altından gülüp yüzlerine gülerdi. Ve her saat ol mazlûm padişahı hoşa giden sözlerle gururlandırıp kötü işler yaptırırdı. Zira devlet işlerinde bir iş görmüş değil idi.

Safranborlusu adlı şehirde Şeyhzâde adında bir suhte idi. Âsitane'ye gelip Unkapanı'nın iç yüzünde Fil Yokuşu'nda Hamid Efendi Medresesi'nde hakir Ahfeş Efendi'den *Molla Câmî* okuyup *Kitâb-ı İbn Hâcib Kâfiye*'yi i'rab ederken bu adı geçen Cinci Hoca, Ahfeş Efendi üstâdımızdan *Kitâb-ı Izzî* okurdu.

Hikmet bu ki, aziz ismine mazhar düşüp bir günde izzet bulup saadetlü padişaha "Surh-bad ve Gencü'l-arş" dualarını okuyunca Allah'ın emriyle İbrahim Han iyileşti, Şeyhzâde'nin ismi Cinci Hoca olup meşhur oldu. Ama Allah bilir, ders ortağımız olmasından dolayı durumunu iyi biliriz.

İlm-i da'vetten (dualar ilmi) bir harf bilmezdi. Ancak baht ve tâlii bu zaman müsaade etti. O da bukalemun renkli felek atlasında çul dokuyup sağa ve sola çeşit çeşit mekikler attı.

Hattâ hakir bu seyahatimizde Erzurum'dan gelip gördüm, Civan Kapıcıbaşı Sarayı'na yakın büyük bir saray yapmış ki göklere doğru baş uzatmış. Hakir bu yüksek sarayı seyrederken bir kapıcı gelip;

"Buyurun, sizi efendi hazretleri ister" dedi.

"Efendiniz kimdir" dedim.

"Hünkâr hocası bu saray sahibi ister" dedi.

Hakir merdivenlerden çıkarak divanhanesine çıkıp gördüm. Yetmiş seksen samur kürklü seçkin hizmetçi civanlar el bağlayıp dururlar.

Hakir gördüm ki, yüksek sedirde bir küçük ulema sarığı ile duran siyah sakallı bir çelebi kimse oturur. Ama hane sahibinin hangisi idiğini bilmiyordum. Hemen levendâne bütün oradakilere hitaben;

"Es-selâmü aleyküm ey âşıklar" dedim. Hemen divandan

"Ve aleyküm selâm! Hamid Efendi Medresesi'nde Şeyhzâde hakirin ortağı karındaşım, canım." deyip ayak üzere kalkarak hakirin elini eline alıp öpüşüp kucaklaştık. Ama alimallah bilemedim.

"A benim canım! Dağ adamı olup levend olmuşsun. Ne bu bizimle aldırmazlık, yabancılık?" deyince o an tanıyıp;

"Sultanım, eski dostum, ömrüm, canım, ortağım ve çelebim Şeyhzâde azizimsin!" dedim.

"Safâ geldin, hoş geldin! Kahve içmez, şerbet getirin." dedi.

"Nedir bu saray, ne temaşa ederdin sultanım?"

"Defterdarzâde Mehmed Paşa ile bu şehirden gideli iki buçuk sene oldu. Bu imaristanı görmemiştim. Tanrı'ya hamd olsun güzel imar olmuş. Tanrı mübârek eyleye" deyince,

Cinci Hoca Sarayı'nın tarihi:

Mu'allâ devlet-âbâd oldu bu menzil mübârek-bâd

Diğer tarih:

Yümn-i devletle (---) ola dâ'im bu makâm]

"Evliyâ Çelebi! Medrese köşesinde sizinle ilimle meşgul olduğumuz sebebiyle Cenab-ı İzzet ilim ve bereketiyle bu saray ve Üsküdar'da, vilâyetimizde ve nice yerde çiftlikler ve nice çeşit bağışlar etti ve nimetler verdi." diye sonsuz hamd ü senâ etti. Hakir;

"İnşaallah sultanım! İlim öğrenmede ortak idim. İnşaallah devletinizde de dünyalık ile ortak oluruz" deyince;

"Vallahi teklifsiz olduğundan hazz ettim. Bre hazinedar gel!" diye hazinedarın kulağına bir şeyler söyledi.

Bir müddet sonra bir kese kuruş, bir yeşil çukaya kaplı kunduz siyahı bir samur kürk ve bir lokmalı bol kadı kaftanı, kısacası baştan başa bir kat esvap bağışladı.

Yemek yedikten sonra destur deyip giderken aşağı inip gördüm ki, binek taşında bizim at yerine bir Mahmudî filine *[370b]* benzer bir küheylân at, Şam didiği, gümüş eyerli ve vüzera koşumlu bir küheylân at, "Efendi size ihsân etti" deyince yine efendi huzuruna çıkıp;

"Sultanım! Bizi topraktan yukarı kaldırıp yaya iken atlandırdınız. Tanrı sizden razı ola." diye temennâ edip yine ata binip evime geldim. Biraz dinlendim.

İkindiden sonra onu gördüm, bir hay huy ile elli adet hamal yükü kahve, şeker, balmumu, yağ, bal kısacası çeşit çeşit yiyecek ve içecekler ile bol evim Rabbimin nimetleriyle dopdolu oldu. Bundan çok çok hoşlanıp gelen adamına bir şerbetî yağlık verip gitti.

Hikmet, iki kere varmak nasip oldu. Sonuncusu, bahsi geçen karışıklık sırasında Girit Adası'ndan feryatçılar ile kul kethüdası Kara Murad Ağa geldiğinde Murad Ağa'dan bin kese, bu kadar şemame amber, yetmiş tahta samur kürk ve iki haseki kızoğlan kız cariye talep ettiler.

Hemen Murad Ağa bütün yeniçeri odalarına ve sipah ağalarına haber etti. Bütün sipahiler Atmeydanı'na ve bütün yeniçeriler Etmeydanı'na toplanıp ayaklandılar. *Allah Allah* diyerek bütün İslâm askeri gönül ve yol birliği edip mazlûm Sultan İbrahim Han'ı sırça sarayda haps ettiler. Yerine ciğer köşesi Mehmed Han'ı padişah ettiler.

Bütün vezirler, vekiller, âlimler ve şeyhler biat ederek Mehmed Han müstakil padişah oldu. Mevlevî Koca Derviş Mehmed Paşa veziriazam oldu ve Kara Murad Paşa yeniçeri ağası oldu. Tezkireci Veziriazam Ahmed Paşa saklandı.

Ertesi günü sabahleyin Ahmed Paşa'yı (---) (---) hanesinde saklı buldular. Koca Vezir'i, Şehzâdebaşı'ndaki hanesinde boğarak öldürdüler. Seher vakti leşini at hamalları Atmeydanı'na bıraktılar.

O ayaklanmada Mülakkab Oğlan püzevengi İstanbul mollasını Yeni Cami'de âlimler arasına komayıp "Vurun mel'unu!" dediklerinde Yeni Cami merdivenleri üzerinde askerî taifesi kılıç üşürüp parça parça ettiler. Leşini Ahmed Paşa leşinin yanına bıraktıklarında bütün asker de Ahmed Paşa'nın leşine kılıç üşürüp nice bin parça ettiklerinden "Hezarpâre Ahmed Paşa" derler. Bütün yağını ilâçtır diye sızı için semin etini yağma edip bir anda kemikleri kaldı.

Daha sonra Cinci Hoca'yı katlettiler. Üç bin kese malı kalıp bu kadar malını ve emlâkini devlet için zabt ettiler. Hattâ hakire verdiği atı emirahur tarafından sordular. Hakir aslâ meydan vermeyip ata binip İstanbul içinde dolaşırdım.

Bundan sonra bütün kötü niyetli musahiplerin kimini öldürdüler, kimini uzaklara sürdüler ve kimini de ebedi azl ettiler. Hatta musahibe avratlardan Şekerpâre Bola validemiz şekilliyi Mısır'da İbrim'e sürdüler.

Ve Melekî Bola'yı sürdüler, diğer kadınları ve kötü niyetli isyankârları Eski Saray'a sürüp her bir hasekiyi birer vezire, ayân u eşrâfa verdiler.

Ertesi günü sabahleyin büyük alay ile Sultan Mehmed Han'ı Ebâ Eyyub-ı Ensarî hazretleri ziyaretine götürüp orada kılıç kuşattıktan sonra alay ile Mehmed Han'ı Edirnekapısı'ndan beri getirdiler. Büyük ataları Fâtih'i, Sultan Bayezid-i Velî'yi, dedesi Sultan Ahmed Han'ı ziyaret ettikten sonra sarayında hasodada karar etti. Ertesi gün İstanbul içinde bir gürültü kopup;

"Bre Sultan İbrahim sırça saraydan boşanmış, Bostancı Ocağı'na varıp sığınmış. Bütün saray halkı padişahımızın uğrunda kırılıp yine İbrahim Han'ı padişah ederiz!" deyip bütün insanlar silâhlanarak Atmeydanı'nda nice yüz bin insan toplandı.

Abdürrahim Efendi şeyhülislâm idi, ondan fetvalar alınarak Koca Mevlevî Vezir, Kara Murad Ağa, Emir Paşa ve nice iş erleri

sırça saraya vardılar. Koca Vezir, Cellat Kara Ali'yi binlerce deynek vura vura sırça saraya koydu. Cellat Kara Ali Bismillah ile içeri sırça saraya girince mazlûm İbrahim Han;

"Canım usta Ali, niye geldin" der.

"Hünkârım! Cenaze namazını kılmaya geldim!" der. Hünkâr;

"Vallahi ben de kılarım. Yusuf Paşa lalam Hanya'yı feth edip geldiğinde sana öldürttüm, namazını kılmadım. İşte şimdi kılalım." deyince hemen Cellat Kara Ali, İbrahim Han'a azgın köpek gibi sarılır.

İbrahim Han gürbüz genç, güçlü kuvvetli bir yiğit olduğundan Kara Ali'yi alt eder. Birbiriyle güreşçilik ederken Kara Ali'nin bir yardımcısı mel'un yetişip İbrahim Han'ın can evine bir diz bendi vurur.

İbrahim Han can havlinde iken Kara Ali kemendbazlık ve eli çabukluk eder. Yine yardımcısı hayasına *[371a]* sarılır.

O an 1058 tarihinin Receb ayının 19. günü [9 Ağustos 1648] Pazar gününde mazlûm İbrahim Han'ı boğarak şehit ederler. Kara Ali hacca kaçar. İbrahim Han'ın naaşını kefenleyip amcası Sultan Mustafa merhumun nur dolu türbesinde yan yana defnederler. IV. Mehmed Han Rum'a cem haşmetli müstakil padişah olup cihan rahata kavuştu.

Sultan İbrahim Han oğlu Sultan IV. Mehmed Han'ın tahta çıkmasının anlatılması

Allah hilâfetlerini ebedî kılsın ve saltanatlarını daim etsin, âmin yâ Müste'ân.

Tahta çıkmalarına nice san'atlı tarihler vardır. Ama bildiklerimiz bunlardır: Cülus (tahta çıkış) tarihi:

Han-ı Mehmed eyledi (---) âsûde dünyâyı

Diğer tarih:

Oldu Sultan Mehmed-i Gazi
Cümle hâkandan a'del u ekrem

Receb ayının 23. günü [13 Ağustos 1648] Mevlevî Vezir Hasoda'da hünkâra bir kese Mehmed Han akçesi getirdi. Receb'in 25. gün İbrahim Paşa Sarayı iç ağaları ayaklanınca ağalarını azl edip başka ağa gönderildi.

Receb'in yirmi altıncı günü [16 Ağustos 1648] hünkâr Eyyub'da kılıç kuşanıp büyük alay ile saraya gelip tahtına oturdu. Ama tahta çıkış günleri 1058 Receb'inin 18. günü [8 Ağustos 1648] Cumartesi günü idi. İkindi vaktinde saadetle tahtına oturan padişah oldu. Yaşı henüz yedi yaşına ulaşmış iken bâliğ olmadan tahta çıktı. Ama doğum tarihleri mu'cez mertebesinde bir tarihtir. Sânî-i Vanî güftesiyle;

"Nûrdur geldi Mehmed sulb-i İbrahim'den".

[1051] (---) (---)

Diğer tarih:

Duâ-yı hayr ile Cevrî dedi Şehzâdeye tarih
Ola Sultan Mehmed âfitâb-ı matla'-ı ikbâl,
Sene [1051].

Tahta çıkışlarında hazinede bir kızıl mangır bile kalmamış, babaları hazineyi yok eylemişti. Merhum Murad Han'ın din uğruna biriktirdiği yedi adet hazineden de bir parça mangır kalmamış idi.

"İmdi kula da cülûs bahşişi lâzımdır" diye tedbirli veziri, İbrahim Han zamanında Allah'ın vakıflarının hazinelerini telef edenlerin yakalarını devşirip Cinci malından üç bin kese, Hezârpâre Ahmed Paşa malından bin kese, Şekerpâre Bola'dan bin kese kısacası nice yüz mânâsız boş yere telef olmuş hazineleri toplayıp 3.700 kese bütün kula cülûs bahşişi verildi. Daha artlarınca yedi bin kese mevâcip (maaş) ulufesi dağıtıldı. Osmanoğlu devleti, devlet olalı bu İbrahim Han zamanında olan üç aylık masraf bir padişah devrinde olmamıştır.

Yine böyle iken saadetlü padişaha Harem-i hasda olan has gılmanlar (oğlanlar) eski âdetleri azere tahta kakıp cülus-ı hümâyûn bahşişi çıkmasını istediler.

1058 Şevval ayının hilâli [19 Ekim 1648] belli olup mübârek bayram ile dünya halkı şeref kazanıp şenlendiler.

Dördüncü gün ki Çarşamba günü idi, büyük çıkmabaşlığı ile merhum İbrahim Han'ın silahdarı Murtaza Paşa'ya Şam eyaleti vezirlikle bağışlandı. Harem-i hasdan kilar, hazine, hasoda, büyükoda, küçükoda, seferliden, zülüflü baltacı, helvahan, aşçı, bostancı, haşahur ve Galatasarayı'ndan ve İbrahim Paşa Sarayı'ndan kısacası yirmi iki ocaktan üç bin has gılman (oğlan) ka-

nunları üzere sipahi olup Girit yardımına gitmek şartıyla kâkül-lerini keserek yetişmiş çırak oldular. Bunlara Murtaza Paşa çık-mabaşı oldu.

1058 [1648] tarihinde sipahi ve yeniçerinin Atmeydanı'ndaki büyük cengini bildirir

Evvelâ fitne ve bozgunculuğun çıkmasının sebebi odur ki; ilk başta Galatasarayı'ndan çıkan gılmanlardan başka izinsiz bu kadar Galatasaraylı eşkıyaları saraydan kementler ile Harem-i hasdan dışarı çıktılar. Koca Vezir ister istemez bunları kanunları üzere sipahi edip Girit'e memur etti. Kanunları üzere tirkeş bahalarını alıp bu kere sefere gitmemek için nice türlü özür ve bahaneler buldular. İlk özürleri bu oldu ki;

"Bizim İbrahim Han'ımız halim, selim ve cömert cem yapılı bir padişah idi. Zina eden padişahın imamlığı caiz değildir diye üzerine küfr isbât edip şer' ile hal' ettikten sonra katl edip namazını kıldınız. Niçin böyle kanuna aykırı hareket ettiniz, dediğimiz için bizi içeriden birer bahane ile çıkardınız. Murad almamış gözü bağlı azeblerimiz bir sefere gitmeyip İbrahim Han'ın kâtillerini isteriz" diye yedi sekiz bin nefsinin isteklerine bağlı haşerâtlar Atmeydanı'na toplandılar. Nice kere bunlara ocaklarından ve başka ileri gelenlerinden;

"Etmen oğullar! Toplantı yasaktır. Padişaha âsi olursuz. İsteğiniz ve arzunuz üzere ne dilerseniz verelim." diye aralarını düzeltmeye varan adamları dövüp kovup kimini yaralayıp kimini öldürdüler. Atmeydanı'ndan gittikçe yayılıp büyük kalabalıklar toplanıp on bin kadar haşerât oldu, dediler.

Atmeydanı olaylarının devamı: Çünkü 1058 Şevval ayının 5'i [23 Ekim 1648] Perşembe günü oldu, Paşa saraylı ve Galatasarayı'nın zorba iç ağaları ve başka (---) sarayı ocakları helvacı, aşçı ve ekmekçileri toplu olarak zorba zorba saraylarından çıkıp İstanbul'da Elçi Hanı'nda zorba Bıyıklı Mahmud Ağa'nın yanına toplandılar. Ve şadırvan ahırlı ve teberdârân-ı hassalı da geldiler. Adı geçen ayın altıncı günü [24 Ekim 1648] Cuma günü idi. Padişah tarafından Silahdar Ağa, Atmeydanı'na varıp bütün iç ağalarına;

"Oğullar bir çıkma dahi olacaktır, kapı ağası çıkacaktır, kanun üzere el urulacaktır, isyan etmen. Harem-i hâssa gelin" diye Galatalıyı ve Paşa saraylıyı içeri götürdü.

Kapı ağası padişaha bildirdi. Çıkmabaşı doğancıbaşı (---) Ağa olup Silistre eyaleti bağışlandı. Hasodada Cündîbaşı Mustafa Ağa ve yine Hane-i hâssadan altı kişi de çerağ olup toplam bin yedi yüz içoğlanı sipahilik ile Zadra seferine memur oldular.

Daha önce Zadra ve Girit seferine gidenlere bu yeni çıkan sipahiler haber gönderdiler ki;

"Sizlerin esâmelerin tashih edip nişânlı olmuşsuzdur. Sizleri hepten kırsa gerektir" diye haber varınca üç bin yiğit bu haberi duyup Silivri'den gemilerle ve atlar ile İstanbul'a gelip sepiştiler.

Atmeydanı'nda Şadırvan ahırı eşkıyaları ile büyük topluluk oldular. Sonunda bir daha Koca Ken'an Paşa'yı sulha gönderdiklerinde *[371b]* başını birkaç yerden yarıp öldürecekleri sırada Ken'an Paşa, o yaşlı zâtı ve bir Osmanoğlu vezirini yaraladılar. Daha sonra nice büyük şeyhleri gönderdiler. Onlara ağır küfürler ettiler.

"Biz kanun üzre veledeşlerimizi, gulâmiyyelerimizi ve cülûs bahşişi tirkeş akçelerimizi isteriz ve üç yıldan sonra sefere gideriz." diye nice uygunsuz ve yersiz teklifler ettiler.

Bu büyük şeyhleri de "Vur a gidileri!" deyip kovaladılar. Onlar da canlarını başlarını kurtarıp büyük toplantı yeri olan Sultan Bayezid-i Velî Camii'ne gelip bütün âlimlere, şeyhlere ve Şeyhülislâm Abdürrahim Efendi'ye bu berbat durumu anlattılar. Şeyhülislâm o an hepsinin hakkında Besmeleyle fetva verdi. Fetvası gereğince saadetlü padişahdan ilk cülûsu günü bu kadar insanın katline ferman verildi.

Sipahi eşkıyalarının katline dair fetvanın sureti: Hanefi imamlarından cevap ne vechiledir ki eşkıyadan birkaç kimse bir mahalde toplanıp katilleri icap etmeyen kimseleri katl ederiz, diye harp âletleri ile üzerlerine yürüseler ve padişah emrine itaat etmeseler şer'an ne lâzım olur. El-cevab kesin nassla (---) sûresinde *"İnsanları Rabbinin yoluna hikmetle, güzel öğütle dâvet et. Onlarla mücadeleni en güzel yol hangisi ise onunla yap"* [Nahl, 125]

Diğer âyet-i şerîfe; *"Eğer müminlerden iki zümre birbirleriyle döğüşürlerse aralarını bulup barışdırın"* [Hucurat:, 9].

Ve delil ve bürhan diğer âyet; *"Eğer onlardan biri diğerine karşı hâlâ tecâvüz ediyorsa siz, o tecâvüz edenlerle Allah'ın emrine dönünceye kadar savaşın"* [Hucurat:, 9].

Bu kesin deliller üzere öğütler ve nasihatlar oluna, sonunda kabul etmezlerse âyet (---) *"İşte, bu suretle zulmedenler güruhunun ardı arkası kesilmişti. Hamd âlemlerin Rabbi olan Allah'ındır."* [En'am, 45]

Bu kesin âyetler gereği kılıçla defedilmesi gerekse anılan taife ile karşılaşılıp kılıçla karşılık verilmek şer'an caiz midir beyân buyurulup müsab oluna.

El-cevab: Ülü'l-emre itaat etmeyip insan öldürmek için ayaklananları kalabalık ile katl etmek caizdir. *Ketebehu'l-fakir Abdürrahim.*

Kısacası 25 adet fetva sahibi imzasıyla sadrıazam telhisiyle (---) (---) katline fermanlar çıktı. Yeniçeri ve cebeci ocakları Şevvâl ayının onuncu gün salı günü [28 Ekim 1648] idi, Orta Cami'de tekrar meşveret edip Atmeydanı'na bir sözü geçer adam gönderdiler.

Adı geçen çorbacıyı katl edince bütün yeniçeri ve cebeci ocağı ve diğer askerî taifesi Hazret-i Risâlet-penâhın mübârek sancağı dibinde toplandılar. Bütün şeyhler dervişleriyle zikir çekerek, sadrıazam, yeniçeri ocağı ve bütün asker taifesi Atmeydanı'nı ve Yeni Cami'in (Sultanahmet Camii) yedi taraftan kapılarını asker kuşattılar. Atmeydanı'nın iki başından yeniçerileri Atmeydanı'na dolup Allah Allah sesleri ile iki taraftan gülbâng-ı Muhammedî sesleri cihanı tuttu.

Hemen Atmeydanı'nda olan silâhlı sipahi yiğitleri yeniçeri üzerine küheylân atlarını Atmeydanı'nda at bırakıp bir hücum ettiler ki gerçekten maşaallah ancak böyle olur.

Nice adamı kılıçtan ve amansız kılıç rüzgârından geçirip korkmadan ve çekinmeden merkezlerinde karar ettiler. Yine yeniçeri tarafından varan atlılar birbirlerine hücum edip bir epeyce elbeşti daha ettiler. Ama bu hücumda nice sipahi toprağa düştü. Yeni Cami avlusundan kafadarları gelip şehitlerini aldılar. Hemen yeniçeri çavuşları ve çorbacıları yeniçeriye

"Koma kurtlarım!" deyince tâ meydan ortasına köpek cengi ederek geldiklerinde sipahiler Atmeydanı'nda kalmayıp hepsi Yeni Cami avlusuna doluştular, bütün demir kapıları kapatıp demir pencereleri de siper edip içeriden dışarıdaki yeniçerilere kurşun ve oku lânet yağmuru gibi yağdırdılar.

Bir anda 170 yeniçeri şehit ve nice yüz adam yaralandı. Sipahi siper ardında yeniçeri Atmeydanı'nda kaldı. Sipahiler

minarenin altısına da çıkıp pür-nakıl (süs) olup minarelerden ve avlu kubbeleri üstünden Atmeydanı'nda yeniçerilere öyle kurşun vurdular ki yeniçeri çaresiz kaldı.

Sonunda yeniçeriler Ahmed Han Türbesi tarafındaki Kurra kubbeleri, medrese kubbeleri, nice hanelerin damları ve bacaları üstüne çıkıp Yeni Cami avlusu içinde olan sipahiye kurşunu öyle yağdırdılar ki bu kere sipahinin atları kurşun yarasından dağıldılar. Nice yüzü de kurşundan helâk oldular.

Hemen yeniçeriler Atmeydanı'ndan Allah Allah ile demir pencerelerden örümcek gibi çıktılar. Dış avlu kapılarını kırıp saldırınca bütün sipahiler Yeni Cami'in iç avlusuna doluştular. Camiin içine de girdiler. Avlu pencerelerinden dış avluda olan askere oku ve kurşunu vurdular. Dışarıda olan asker can ve baş kaydına düştüler.

Tanrı'nın hikmeti Yeni Cami'in altı minaresinin kapıları dış avluya yapılmıştır. Hemen yeniçeriler minarelerin kapılarını kırıp dal-kılıç minareden yukarı çıktıklarında celep sipahiler kuşluk vaktinde öyle ezânı okumaya başlayınca nicesini minarede öldürdüler, nicesini bağlayarak;

"Vakitsiz ezân okuyan yalancı mü'ezzinin hâli budur" diye aşağı indirip kelle paça ederlerdi.

Daha sonra yeniçeriler altı adet minarelerden iç harem içinde olan sipahiye çevreden öyle kurşunlar vurdular ki beyaz mermer üzerinde pamuk gibi insan cesedinden akan kızıl renkli kandan bütün mermerler kızıl renkli oldu. Bu hâli sipahiler görünce avlunun üç kapısını açıp yeniçeriler üzerine üç yerden dal-satır oldular. Fakirlerden camie geri dönen kalmayıp tamamı yeniçeri elinde şehit oldular.

Nice yüzü cami-i şerîf içine girip kapandılar. Yine pencerelerden cami içine kurşunlar vurup cami kapılarını söküp yeniçeri satırı vurarak cami içinde ibrişim haliçeler üzerinde sipahi kırarak kimi namaz kılarak kırılırdı, kimi *Kur'ân-ı Azîm* okuyarak Hazret-i Osman gibi şehit olarak kırılırdı. Camiin bütün duvarlarında, camlarında ve kubbeler üzerinde örtülü olan kurşunlarda kurşun darbından bir zedelenmedik yer kalmamıştı. Cami içinde *Kelâm-ı İzzet*'i boynunda iken boynundan kılıç geçen insanların haddi pâyânı yok idi.

Sözün kısası, tam yedi buçuk saat savaş eylediler ki eğer amansız Kahraman ol savaşta olsa Neriman nerm-râm olurdu. Ve-

yahut bu anlamsız savaşta savaşan yiğitler erliklerini Rüstem-i zaman ve amansız Zâl işitseler sipahi meddahları (övücüleri) olurdu. Kısacası yeniçeri hesapsız, sipahiler dermansız olduğundan cenge güçleri kalmayıp;

"Güç yetiştiremeyeceğin durumda kaçmak peygamberler sünnetidir" uyarınca sipahinin kararlılığı kaçmaya dönüşüp her biri bir tarafa dağıldılar. Sipahiden sayısız ve yeniçeriden ölü az oldu.

Kazanın önü alınamaz (kadere dönüşür):
Allah'ın hükmüne de kimse mânî olamaz.

bu savaş arasında fesada sebep olan Bıyıklı Mahmud adındaki eşkıya Ahırkapı'dan bir kayığa binip Üsküdar'dan Bursa'ya kaçtı.

Anılan ayın on yedinci günü salı günü [4 Kasım 1648] idi. Edirne Sarayı gılmanları gelip mertebelerince Saray-ı hassa alınıp padişahın eteğini öpmekle şereflenip niceleri taşra çıktılar.

Daha sonra Bıyıklı Mahmud eşkıyanın kellesi Bursa beyinden gelip Bâb-ı Hümâyûn önüne kondu. Nice gün İstanbul içinde bu belâlı manasız ceng tav tavlanıp sav savlanıp herkes galip geldik ve muzaffer olduk diye hanelerine gittiler. Bütün işbaşında olanlar sadrıazamdan değerli elbiseler giyip niceleri yüksek makamlara nail oldular.

Beri tarafta Atmeydanı'nda *[372a]* küme küme yığın yığın çıplak Tanrı mahlûkunu asesbaşı ve subaşı arabalara, at hamallarına ve Kumkapı meyhaneci keferelerine, bozacı çüren Arnavut keferelerine yükletip bütün leşleri Ahırkapı'dan denize atınca süt gibi deniz Tanrı'nın hikmeti coşup dalgalandı ve lodos rüzgârının dalgaları bütün insanların vücutlarını Üsküdar'a, Kadıköyü'ne, Kasımpaşa'ya ve Ebâ Eyyub-ı Ensarî'ye götürüp her birini birer köşede hayır sahipleri defn ettiler.

Diğer hikmet: Bunda Tanrı'nın bir sırrı gizlidir ki ezellerden beri Allah'ın âdeti bunun üzerine yürür. Bir adam denizde boğulsa veya bir adam ölüsü denize atılsa o ölü batar, ancak üç günden sonra suyun yüzüne çıkar. Ama bu sipahi ölüleri denize düşünce biri bile batmayıp deniz üstünde ellerini açarak her biri bir tarafa yüzerek gittiler. Çoğunun Sarayburnu'ndan sırtları üzere geçtikleri açıkça görülmüştür. Nice yaşlı umur görmüş adamlar böyle katliam olması büyük alâmettir, diye taaccüp ettiler.

Başka bir hikmet: Bu insan ölülerinin denize atıldığı günde Akdeniz tarafından (---) (---) (---) paşa kadırgalar ile İstanbul'a gelirken, nicesi o deniz dalgalarından giremeyip biri Kadıköyü'nde, biri Haydar Paşa bahçesi önünde, biri Üsküdar'da, biri Tophane'de ve biri bizim Melek Ahmed Paşa babasının yalısı yakınında karaya düştüler. Yedi kadırga ağzına kadar dolmuş bu kadar insan, bu kadar ayakları bağlı forsa ve hesapsız mal ve menal batıp büyük musibet oldu. Üçüncü gün İstanbul'da büyük bir yangın oldu ki Belde-i Tayyibe yani İstanbul kurulalı böyle harap olmamıştır. Şairlerin ârifleri ta'miye ile; *"Yaktı İstanbul'u âh-ı fukara" diye* tarih dediler. Daha sonra Murtaza Paşa'yı;

"Çıkmabaşı sensin. Bu celeplerin ayaklanmasına va başkaldırmasına sebep yine sen oldun" diye Murtaza Paşa'yı İstanbul'dan Şam'a ılgar ile gitmek için çavuşlar tayin olunup Üsküdar'a geçirdiler. O da gösteriş ve debdebe ile Üsküdar'da Tekke Meydanı'nda otağını kurup bütün gereçlerini hazırlayıncaya kadar tam bir ay konakladı. Beri taraftan;

Defterdarzâde Mehmed Paşa efendimizin Mevlevî Vezir ile tartışmasını bildirir

Hakir kendilerinden ayrı düşmüştüm. Onlar menzilleri kat ederek İstanbul ayânının mektuplarıyla çini İznik'indeki çiftliğine gelip orada tahta çıkışı duymuştu. Göz açıp kapayıncaya kadar Yalova kasabasından bir kayığa binip doğru Şehzâde Camii yakınında Koca Vezir'e varıp el öptüğünde hakir hazır idim. Hemen Koca Vezir:

"Çelebi Paşa! Destursuz ne geldin. Yoksa mühre mi geldin" dedi. Hemen Defterdarzâde;

"Hâşâ sultanım, ben mühre lâyık olam! Ancak sultanımın sadrıazam olduğunu duyup Tanrı'ya hamd ü senâ ettim ki babamın sadık can dostu ve benim babam yerinde olan Sultan Murad Han'a beni terbiye edip yüksek mansıplara nail eden efendim, aziz pederim sadrıazam oldu, diye ayak tozuna yüz süre geldim" diye paşa, vezire yine temennâ etti. Hemen Koca Vezir;

"İbrahim Han sana emir gönderip Kars mansıbını ihsan etti. Niçin gitmedin?"

"Yâ sultanım o emirlerle katlime de fermanlar var idi. Göz göre göre nice Kars gibi gelirsiz yere varıp başımı vereyim" deyince hemen Koca Mevlevî Vezir karakuş gibi haykırıp;

"Bre Kars'a git! Yoksa seni şimdi katl ederim" deyince hemen Defterdar efendimiz ise;

"Sultanım! Allah ve Resûlü için hâlime merhamet eyle, çoluk çocuk sahibiyim. Bir yıldır ki Anadolu'da on sekiz sancak yerde bu kadar sekban ve sarıca haşerâtlarıyla ibâdullah üzere konup göçüp hane sırtta serseri gölge edip gezerim" dedi. Vezir hemen

"Bre çık!" deyince Defterdarzâde

"İlâhî yakında canın çıkıp Allah tez günde belânı versin, mel'un Koca!" diyerek hançer kabzasına el etti. Vezir aslâ söz söylemeyip bir hayli düşünceye vardıktan sonra;

"Eğer paşa doğru hareket edersen seni bir hizmete kullanırız. Hele şimdiki hâlde kapı halkını dağıt. Sana saadetlü padişah adâlet üzere arpalık olmak üzere Malatya sancağını ihsan eyledi" dedi. Paşa;

"Âkıbetin hayır olsun. Kabul ettim, ama haracını, avârızı ve muhassıllığını da ihsan eyleseniz yine mudaramız olurdu" deyince Koca Vezir;

"Öyle olsun. Sabah emirlerini al!" dedi.

Paşa çok çok dua edip taşra çıkarken ellerini öpüp doğru Süleymaniye'de sarayına varıp annesiyle ve evlâtlarıyla Hisar'daki yalısına gitti. Bütün tâbilerini dört tarafa gözcülüğe koyup yedi bayrak yiğit ile kendini muhafaza ettirdi.

Yedi sekiz yerde küheylân atlar ile yarar kafadarları hazır idi. Ve kayıkhanesinde üç adet palpa aleste kayıklar hazır etti.

Ertesi günü onlara Malatiyye sancağı muhassıllığı emri gelip Malatya'ya doğru yola çıkacak sırada *[372b]* hakir nice kimseleri ricacı koyup ayak tozuna yüz sürüp yüz bin minnet ile gücile hacc-ı şerîfe gitmeye kendilerinden izin aldım.

Azledilmiş hâlde olduğundan yüz Venedik altını, bir çuka ve bir atlas bağışladı. Hayır dualarıyla vedalaştık, onlar kayıklarla Yalova kasabasına gittiler, hakir İstanbul'da kaldım ve Hacc-ı şerîfe gitmek için Silahdar Murtaza Paşa'nın mü'ezzinbaşısı oldum. Mahmil-i şerîf imamlığı emr-i şerîfini Koca Mevlevî Vezir yüz altın ile bağışladı.

Bütün ahbap ve dostlar ile vedalaşıp Üsküdar'a geçtik.

Sultan IV. Mehmed Han'ın tahta çıkışı başlarında (---) yılı Şaban ayının birinde Silahdar Murtaza Paşa ile cennet kokulu Şam'a giderken gezip gördüğümüz köyleri, beldeleri ve büyük şehir kalelerini bildirir

Evvelâ Üsküdar Ovası'nda çadırlarımız, otağlarımız ve on bir hizmetçilerimizle konaklayıp araç ve gereçlerimizi hazırlarken gece gündüz Murtaza Paşa efendimizle has sohbetler edip genellikle bu hakir imamlığını ederdik. Zira imamı Şam Arabı olduğundan ondan hoşlanmayıp o dışarıda otağda imamlık ederdi. Hakir iç imamlığı ve iç müezzinliği ederdim. Sabah ve akşam hakiri yanından bir an ayırmazdı. Bir Gürcü kölesi, bir koşum ve takımıyla gümüş bezekli küheylân at, iki katır, yüz altın, kırk ekmek ve kendi yemeklerinden her gün iki öğün nefis yemekler verdi. Bir cömert yapılı, güzel huyları olan bir kimse idi.

Murtaza Paşa'nın ilk ortaya çıkışı ve yetişmesi: Gürcistan'da Çobanoğullarının temiz yıldız gibi parlak kızı Bağdad adlı hatunun Ahıska Kalesi yakınında yaptırdığı Gürcistan'ın ferahlık yurdu Bağdad'ı olan şehirde doğdu. Gürcistan Hâkimi Mavrol Han, bu Murtaza Paşa'yı Tabanıyassı Mehmed Paşa'ya hediye göndermişti. Paşanın hareminde terbiye edilip ergenlik çağına yetiştiğinde taşra içgulâmlarından olup Tabanıyassı mühür ile başkumandan iken Haleb kışlağında, Revan gazasında, daha sonra Silistre'de bulunmuştu. Kaimmakamlıkta Sarıkçıbaşı Murtaza Ağa derlerdi.

Hatta IV. Murad Han, Tabanıyassı'yı Eflak ve Boğdan maddesi için katl edince bütün kölelerini Murad Han Harem-i hümâyûn'a aldı. Murtaza Paşa'ya "Destarî (Sarıkçı) Murtaza Ağa" derlerdi. İbrahim Han'ın saltanatında Hasoda'ya girip yirmi üç yılda paye kat ederek İbrahim Han'ın saltanatının sonlarında padişah musahibi ve silahdarı bilinip IV. Mehmed Han'ın ilk günlerinde silâhdârlıktan cennet kokulu Şam eyaleti ile çıraklıktan çıkarılan bu Murtaza Paşa'dır.

Murtaza Paşa'nın görünüşü: Uzun boylu, esmer renkli, yuvarlak yüzlü, yassı alınlı, siyah kaş, siyâh müje kirpikli, ala gözlü ve lüknet sözlü (kekeme) idi. Zira çocukluk yıllarında alt çenesinde dört adet dişi yok idi. O yüzden bazı harfleri doğru olarak çıkaramazdı. Henüz yeni sakal salıp kalblerin sevgilisi olmuştu. Göğsü geniş, beli ince, pazuları kuvvetli, tabanları efendisi Tabanıyassı gibi yassı, yumuşak huylu, temiz kalpli, eğ-

lenceyi sever, şuh, şakrak, satranç oyuncusu, kılıç ustası, zorbaz, güçlü kuvvetli yiğit er idi. Ve daima ziba, zerbâf ve Hıtâyî alacalar giymeyi severdi. Zira gayetle zen-dost (kadın düşkünü) olup oğlan dostlarına dost değil idi.

O yüzden 360 iç ağalarının içinde on beş yaşında mahbûb oğlanı yok idi. Hepsi otuzar kırkar yaşında Rüstem bıyıklı güçlü kuvvetli cesur yiğitleri var idi.

Bu Üsküdar sahrasında bütün içoğlanlarına yüzer kuruş, silahdar ve çukadara birer kese bağışladı.

Mehmed Han'ın tahta çıktığında yol kesici haramî Kara Haydaroğlu'nun Hasan Ağa eliyle yenilip bağlanarak İstanbul'a getirildiğini bidirir.

Evvelâ Kara Haydar adlı eşkıya Sultan İbrahim zamanında bir kadıyı öldürüp isyan edip ayaklanarak nice yıllar eşkıyalık yaparak Sakaltutanbeli'nde, Köprübeli'nde, Felâketbeli'nde, Direklibel'de, Çengellibel'de, Sarmaşıklıbel'de, Domalıçbeli'nde, İzmir yakınında Sabuncubeli'nde ve bunun gibi nice yüz bellerde kervan basıp bellerinden kemerlerini alarak haramîlik ederdi. Sonunda Kara Mustafa Paşa fermanıyla Kara Haydar'ı Işıklı kasabası yakınında bir evde saklandı. O eve ateş edince bütün adamları ile birlikte birlikte cız-bız kebabı gibi pişip Kara Haydar can havliyle dışarı çıkınca katledilerek pis kellesi İstanbul'a gönderildi. Böylece yollar da güvenli hâle geldi.

Ancak Kara Haydaroğlu adlı bir veled-i zinası ortaya çıktı. Babası mel'unun kanını istemek *[373a]* için Anadolu vilâyetinde yirmi sancakta insanların huzurunu kaçırıp tâ Sultan IV. Mehmed Han'ın tahta çıkışının ilk yıllarına kadar nice yerleri yakıp yıktı. Hiç bir şekilde yakalanması mümkün olmadı.

Hatta bu hakirin Ankara yakınında Balıkhisar adlı köyde habersizce rast geldiğimiz mel'unlardır ki daha önce, yani beş ay önce durumları yazılmıştır.

Sonunda Sultan İbrahim Han saltanatının sonlarında Melek Ahmed Paşa efendimizin ağalarından, daha önce Türkmen Ağası olan Abaza Kara Hasan Ağa'ya hatt-ı şerîfler gidip;

"Kara Haydaroğlu'nun ya başı, ya başın" diye fermanlar gitti. Hasan Ağa'ya hizmeti yerine getirdikten sonra hayat boyu Türkmen ağalığı sözü verildi.

Hasan Ağa da bin kadar şehbaz ve namlı iş erlerini, dağ yiğitlerini başına topladı. Söğüt Dağı adlı yerde Kara Haydaroğlu'nu kıstırdı, ancak elinden kaçırdı.

Kara Haydaroğlu başına iki yüz kadar eşkıyayı toplayıp Katırcıoğlu, Akyakalıoğlu, Oynağanlıoğlu, Yeğen Hüseyin ve Kara Memi adlı haramîlerle Isparta, Söğüt, Aydın dağlarında ve Sarıhan illerinde gezip kervanlar bastı ve insanları soydu.

Bu haber İbrahim Han'ın tarafından duyulunca Anadolu eyaletine mutasarrıf Vezir Küçük Çavuş Paşa bütün Anadolu eyaletiyle varmak üzere ferman çıktı.

On bin askerle anılan âsi ve haramîlerin üzerine vardı. Karahisar altında iki asker birbiriyle karşılaşıp savaşırken Tanrı'nın emri ile Kara Haydaroğlu yedi yüz adamıyla on bin derme ve çatma Anadolu askeri içine aç kurt koyuna girer gibi girip askeri bozup kimini kırıp kimin azad etti.

O mahalde Anadolu valisi bilgin bir veziri eli ayağı bağlı olarak Kara Haydaroğlu'nun önüne getirdiler.

"Padişah namusu vardır!" diye Kara Haydaroğlu, Küçük Çavuş Paşa'yı atıyla, donuyla ve birkaç yakın adamlarıyla,

"Bir dahi Hazretin sancağıyla üzerime gelme" diye ahd ü yemin verip azad eder.

Bu esnada paşanın ve gayrı Anadolu askerinin ağırlıkları, çadırları ve yükleri ganimetiyle Katırcıoğlu adındaki kılıç ustası eli kolu kan, imansız ve amansız gelip bütün avladıklarını Kara Haydaroğlu'nun önüne koyunca paşanın tuğ, sancak, bayrak, davul u alemini Kara Haydaroğlu görüp;

"Katırcıoğlu! İşte Allah bizi tuğ, sancak, davul ve alem sahibi dağ paşası etti." dedi. Katırcıoğlu:

"Neyleyeyim, paşayı ele getiremedim. Gidinin yöğrük atları var imiş ve birkaç si..ilgen oğlanları var imiş, elimden kurtuldu" deyince Kara Haydaroğlu:

"Bre şimdi paşayı kayd-bend ile önüme eli bağlı ve ciğeri dağlı getirdiler. Hâline merhamet edip bir daha üzerime gelmeyeceğine yemin verip azad ettim. İşte şimdi gitti!" deyince Katırcıoğlu:

"Bre gerçek mi? Ya sonra yine denizler gibi askerle üzerimize gelirse, öküz boynuzunda isek de bizi kırar. Hay Kara Haydaroğlu! Allah belâcığın versin. Bre ne azad ettin. Onların diri-

siyle söyleşmekten ise ölüsüyle söyleşmek gerek!" diye atına binip hemen paşaya yetişip;

"Dur a bre .mlı kahpe!" deyip paşaya dal-kılıç saldırdı.

Paşa yedi adamıyla Katırcıoğlu'na hamle edip Katırcıoğlu'nun bir adamını katl edip birine daha sataşırken Katırcıoğlu paşaya bir Katırcı satırını nasıl vurursa kellesini terkiye aldı. Yedi adamını da yakalayarak bağlayıp kelleyle, atları ve adamlarıyla Kara Haydaroğlu önüne gelince Haydaroğlu ağlayıp;

"Katırcıoğlu! Şimden gerü biz dahi başımız tedârikin görelim. Âhir işimiz tamam oldu. Hemen gerçekten asker yazıp Kara Yazıcı, Said Arap ve Kalenderoğlu gibi ili vilâyeti vurup celâlî olalım. Yahut derya gibi asker ile Acem diyarında bir yer feth edip orada karar edelim" dedi. Katırcıoğlu ise:

"Bre iki el bir baş içindir. İpten kazıktan kurtulmuş yiğit yazalım, mal verelim, mal alalım" deyip nice yüz kılıç harcı ip sürüyenleri başlarına topladı.

Kırşehri, Beğşehri, Akşehri, Seydîşehri, Eskişehri, Alaşehri ve diğer beldeleri ve şehirleri yakıp yıkıp, halkını kebap edip, hanelerini toprak ederek günden güne isyanları ve taşkınlıkları artıp nice ümmet-i Muhammed'in kadınlarını ve çoluk çocuklarını alıp kırmızı şal ile kafadarları gibi gezdirip çirkin işlere başladılar.

Tanrı'nın hikmeti Mehmed Han'ın tahta çıkışının ertesi günü Kara Haydaroğlu katli hakkında yine Abaza Kara Hasan Ağa'ya hatt-ı şerîfler gidip *"Dünyâ âsûde-hâl ola"* diye bu tarih mısra'ı mazmununca (---):

"Cülûs-ı Han Mehmed [373b] eyledi âsûde dünyâyı"

uyarınca cihan âsude olmak için Sultan Mehmed Han'ın ilk defa insanoğlunun katledilmesi hakkında fermanı Atmeydanı cengi ve ikinci olarak da bu Kara Haydaroğlu hakkında çıkmıştır.

Bu ferman eski Türkmen Ağası Hasan Ağa'ya varınca tekrar ol da *"Benim diğer nist"* diyen iki bin bahadır yiğitler ile vilâyet vilâyet gezip beldelerde, kalelerde ve büyük şehirlerde namlı iş erlerini ve namlı pirleri başına toplayıp danışarak görüşlerini ve fikirlerini öğrendi.

Kara Haydaroğlu adlı haraminin (---) (---) mahalde olduğu haberi alınınca bütün vilâyet halkına haber etti ve durmayıp

haramîler üzerine gitti. Zira Abaza taifesinden nice cesur ve bahadır adamlar gördük ama Hasan Ağa gibi bir gayretli, hünerli yiğit ve devlet gücüne güvenen bir er oğlu er görmemiştik.

Bütün askerini çifte atlar ile hazırladı, iki gün iki gecede ılgar edip haber olduğu köye vardı, seher vaktinde âlem herşeyden habersiz iken Kara Haydaroğlu'nun askeriyle saklandığı köyü kuşattı.

Hasan Ağa askeri gezip dolaşırken Kara Haydaroğlu atına binip iki yüz mel'un yiğitleriyle İslâm askerini yararak köyden dışarı ister istemez savaş meydanına çıktı. Oynağanlıoğlu ile ikisi yiğitçe ve rüstemâne hamleler edip Hasan Ağa üzerine hücumlar ettiler.

Üç saat cengde Hasan Ağa'dan 43 adam şehit oldu. Onlardan 7 mel'un yerlere serilip toprağa düştü. Tâ ikindi vaktine kadar iki taraf da direnip iki taraftan büyük çarpışmalar oldu.

Sonunda Kara Haydaroğlu'nun altındaki Arap atı güçsüz mecalsiz kaldı. Kara Memi adındaki şakîsi başka at yetiştirip bir attan bir ata binerken Hasan Ağa tarafından Kara Haydaroğlu'nun uyluğuna bir kurşun isâbet etti. Böyle yaralanmış iken kudurmuş yılana dönüp dokuz yiğidi daha şehit etti. Sonunda yarası kendini güçsüz bıraktı. Akşam vakti olup âlem karanlık geceye varıp kan dolu gözler görmez olunca o mahalde Kara Haydaroğlu kaçıp kaybolur.

Kara Hasan Ağa'nın askeri dahi dermansız olup Kara Haydaroğlu'nu ele getiremeyip üzgün ve çaresiz bir köyde konuk olurlar. Ertesi günü sabahleyin ile vilâyete umumi fermanlar edip;

"Her kim Kara Haydaroğlu'ndan haber getirirse beş at ve beş kese altın veririm" diye yeminler edildi ve köylüleri korkutmak için de;

"Her kimde saklıysa o köyü bütün insanlarıyla yakarım." diye her tarafa ilan edildi. 3 gün sonra bir Türk:

"Müjde sultanım! Kara Haydaroğlu kurşun yarasından Birgi Köyü'nde kalıp Katırcıoğlu, Akyakalı ve Oynağanlıoğulları adlı serseriler kaçtı. Kendisi 3 adamıyla bir damda kapanıp kalmış." der.

Hemen Hasan Ağa bütün askeriyle atlanıp söylenen köyde Kara Haydaroğlu ateş başında otururken basarlar. İçeri girenlerden tabancalı tüfenkler ile yattığı yerden yedi yiğit şehit eder.

Sonunda silâh kullanmaya gücü kalmayınca bütün silahlarını elinden alıp bağlamadan yakalarlar. Zira o çatışma yerinde uyluğuna kurşun isabet etmişti, bu kurşun uyluğunda kalır.

Kurşunu çıkarmak için akılsız serseri adam, bir kamış içine barut koyup kurşunun girdiği delikten kamışı sokar, kamışa geriden ateş edince kamış içindeki barut uyluğunu pâre pâre edip uyluğu tiftik tiftik olur. O yüzden dermansız kalır.

Hasan Ağa kendine cerrahlar tayin edip Âsitâne-i saadet'e getirdiği gün Tanrı'nın hikmeti bu Murtaza Paşa efendimizle Şam'a gitmek için Üsküdar sahrasında Ağa Tekkesi çayırında çadırlarımız ve otağlarımızla konakladığımız mahalde;

"Bre Hasan Ağa, Kara Haydaroğlu'nu elini kolunu bağlayarak getirirmiş" diye İstanbul ve Üsküdar'dan yüz bin asker Üsküdar bağlarına Kara Haydaroğlu temâşâsına çıktılar.

Hasan Ağa büyük alay ile bin adet seçkin ve silâhlı askeriyle Murtaza Paşa ordusundan geçirip bu hakirin çadırı karşısında Ağa Tekkesi'ne Hasan Ağa indi. Kara Haydaroğlu'nu *[374a]* iki beygir üzerinde tahtırevan salı üzerine bindirip başında sarı ipek hatm sarınıp bir sırtında yeşil alaca kürk giyip gayet zayıf ve nahif olmuş, iki yanına selâm vererek geçti. Onu da Ağa Tekkesi'nde bir odaya indirdiler. Hemen Türkmen Ağası Abaza Hasan Ağa, sadrıazama adam gönderip;

"Kara Haydaroğlu hainini, devletinizde hâlâ Devlet kapısına bağlayarak getirdik. Sabahleyin devletli huzurunuza nice getirelim ve ne şekilde padişah divanına varalım?" deyip sadrıazama danışmaya adamlar gönderdi. Kendisi Murtaza Paşa efendimize gelip buluştuğunda Murtaza Paşa;

"Koca adam! Gazan kutlu olsun. Kılıcını arşa asıp elinin ustalığını gösterdin. Hatta padişahım şimdi bana Şam eyaletin ihsan ettiğinde;

'Göreyim seni, bana Kara Haydaroğlu'nu yolun üzere ele getirip Müslüman hacıların yolunu güvenlikli ve esenlik edesin' diye buyurmuş idi. Tanrı'ya hamd olsun o eşkıyanın yakalanması sana nasip imiş" dediklerinde Hasan Ağa, Kara Haydaroğlu'yla nasıl ceng ettiklerini ve nasıl uğraştıklarını bir bir anlattı.

Haydaroğlu'nun, Katırcıoğlu'nun ve Akyakalıoğlu'nun cesaretlerini, ustalıklarını, dayanıklılıkları ve yiğitliklerini övdü.

Daha sonra hakir Hasan Ağa'yla buluşup;

"Sultanım! Bizim Haydaroğlu beyefendimizi Tanrı'ya hamd olsun ele getirmişsiz." dediğimde hamd edip;

"Evliyâ, eğer Haydaroğlu'yla tanışıklığın var ise yürü gidelim. Kendisiyle buluşup teselli et. Onu katlettirtmeyip Girit Adası'na, Deli Hüseyin Paşa'ya gitmeye razı edersen kurtulacağını kendisine bildir." dedi.

Hasan Ağa hakire bol bol talimatlar verdi. Hasan Ağa ile Haydaroğlu'na vardığımızda hakir;

"Selâmün aleyküm beyim! Hoş geldin safa geldin." dediğimde hemen Kara Haydaroğlu;

"Bre hay can kurtaran Evliyâ Çelebim! Sen de hoş geldin ve safa geldin. Amma ben hoş gelmeyip işte siyaset meydanına geldim." deyince hakir ve Hasan Ağa ile Kara Haydaroğlu'nun yanına oturup kendisini teselli etmeye çalıştık. Kara Haydaroğlu:

"Evliyâm! Bilir misin Ankara vilâyeti yanında Balıkhisar köyünde o kış günü bizi bastığın zaman senden nasıl can kurtardık, nasıl gâfil idik. Avratlar gibi ateş başında otururduk. O zaman senden can kurtardık ama şimdi bu Hasan Ağa devletinde can kuşu uçacak gibi Evliyâ Efendi." dedi. Hasan Ağa:

"Ya beyim! Bizim Evliyâ Çelebi'yi bilir misin" deyince Haydaroğlu:

"Ankara yakınında bir gün on iki atlı ile bir köyde ateş başında otururduk. Bunlar elli atlı bizi bastılar, ama Allah'a şükür bunlar el kaldırmadılar. Aklımız başımızdan gidip bir gece bunlar ile can sohbetleri edip Evliyâ Çelebi'ye çakmaklı tüfek ve üç yüz altın verip o gece safâlar etdik" dedi ve Haydaroğlu ağladı.

"Ne ağlarsın beyim! Padişah huzuruna vardığında 'padişahım kuş canıma kıyma. Beni Girit'e Deli Hüseyin Paşa'ya gönder. Din uğruna orada kâfire kılıç vurarak şehit olayım' de" dedim. Kara Haydaroğlu:

"Behey Evliyâm! Ölüm ölüm olduktan sonra sızlanmak ne boyuna borç ola. Ben bir can için minnet mi ederim" dedi.

"Be, hele beyim! Girit fethinde bulunup orada bir sancakbeyi ol. Bir zaman din düşmanlarına kılıç çal. Benim işittiğim budur. Eğer sen böyle dersen saadetlü padişah hoşlanıp seni Girit'e gönderirler" dediğimde Kara Haydaroğlu:

"Gel Evliyâm! Senin ağzını öpeyim. Sen iyi dersin ama Evliyâ efendim, ben bana ettim, ben bana" deyip uyluğunda kurşun

yarasını açınca parmak kalınlığında kurtlar gördüm. Yara çürüyüp uyluğu pâre pâre olmuş, kokusundan yanına adam varamaz.

"Evliyâm! Bana yine teselli verdin. Allah senden razı ola" deyip koynundan bir altın mine kılıflı saat çıkarıp;

"Şu kendi bağının koruğu helvasıdır. Yine sana nasip oldu" diye bir saat verdi.

Allah bilir ki yirmi bir yıl önce Şam'a giderken İshaklı kasabası yakınında Kara Haydar bizi vurup kırıp bu kadar malımı alıp 77 gün kendileriyle birlikte dağlarda yatıp kalktığımız zaman bu saat bu Kara Haydaroğlu'na değmişti. Kaya Sultan hediyesi bir san'atlı saat idi.

"Bre beyim! Bu saat eskiden benim idi" dedim. Haydaroğlu:

"Gerçektir. Babam senin malından bana vermişti. Yine sana nasip *[374b]* oldu. İşte Hasan Ağa'ya sor, şimdi yollarda gelirken bu saat sebebiyle her an seni anıp Melek Ahmed Paşalı Evliyâ Çelebi saatidir, diye seninle dağlarda ve bellerde gezdiğimizi anardık" dedi. Tâ akşama kadar nice bin sözler edip kendisine söylediğim bütün sözler gönlünü alıcı mahiyette kelimeler idi.

Ertesi gün sabahleyin Üsküdar'dan usta bir cerrah gelip yarasını seksen yıllık saf şarapla yıkayıp bütün çürük etlerini çıkardı. Meğer uyluğunun kemiği de ezilmiş. Cerrah

"Bu iflâh olmaz" diye yarasına merhemler sarıp sarmalayıp Üsküdar'dan İstanbul'a Koca Veziriazam'a götürdüklerinde hakir seyretmek için birlikte gittim. Sadrıazamın oğlu Süleyman Bey'in yanında idim. Koca Mevlevî Sadrâzam Mehmed Paşa, huzurunda Haydaroğlu'nu söyletip;

"Niçin bu kadar zamandan beri haramîlik edip insanları katlederdin" deyince Haydaroğlu Sadrıazamı Mevlevî külâhıyla görünce:

"Canım Dede Efendi! Kurt oğlu kurt idim. Kişi aldığına göre satar ve baba ve dedesinden gördüğünü eder. Hüküm Allah'ındır" dedi. Sadrıazam cerraha sordu.

Cerrah da "iyileşmez" deyince Hasan Ağa:

"Girit'e gönderin sultanım" dedi. Sadrıazam

"Nola şimdi gönderelim" deyip Hasan Ağa'ya ve kırk nefer adamlarına giyecekler giydirip hayat boyu Türkmen ağalığı verildi. Sadrıazam:

"Bre Kara Haydaroğlu! Niçin Kütahya veziri Küçük Çavuş Paşa gibi bir veziri bozup katlettiniz?" deyince Haydaroğlu:

"Ceng hâlidir, öyle olur. Benim huzuruma eli kolu bağlı getirdiklerinde Resûlullah'ın sancağını taşır bir Osmanlı vezirinin onurları vardır, diye bütün mallarını ve güzel içoğlanlarını kendine verip azat ettim. Sonra Katırcıoğlu ardınca yetişip şehit etmiş. Benim ondan haberim yoktu" dedi. Paşa:

"Ya şehit ettiniz ise tuğ, davul ve sancağı ve malları ne oldu ve bu kadar sene baban haramî idi, onun topladığı mal ve senin bu kadar zamandan beri aldığın mallar hangi dağlarda gömülüdür ve hangi şehirlerdeki yataklarında saklıdır" deyince Haydaroğlu,

"Ya bunun sonu mahşer sorgusuna çıktı, ya bir canım için bu kadar insanı ele verip ateşe yakıp onlarda olan ve bellerde gömülü olan mallarım bir bir diyemem. Hemen Koca Vezir, gün akşamlıdır, dün doğdum bugün ölürüm, hemen iş gör" deyince Sadrıazam;

"Nola baş üstüne" deyip asesbaşına buyurdu verip;

"Parmakkapı'da asın" diye ferman edip Haydaroğlu'nu bir hamal beygirine yükleyip büyük törenle beygir üzerinde iki yanına kağan arslan gibi sert sert bakarak Parmakkapı'ya götürdüler. Hakir de atıma binip açıktan gidip Parmakkapı dibine varınca boğazına ipi geçirdiler, ipin ucunu bağlayıp altından hamal beygirini çektiler, beygir de ağır yükünü taşımaktan kurtulup Haydaroğlu da ruhunu teslim etti. İş Allah ile kendisi arasındadır. Nice ihsanlarını görüp nice zaman bir yerde yemek yedik. Ekmek ve tuz hakkı vardır. *Allah rahmet eylesin.* Bütün Anadolu insanları belâlarından ve şerlerinden kurtuldu.

Tanrı'nın hikmeti Sultan IV. Mehmed Han'ın tahta çıkışının başlarındaki ikinci gazası bu Kara Haydaroğlu'nun öldürülmesidir. Tanrı bilir, böyle olmuştur. *Vesselâm.*

O gece hakir yine minnetsiz evimizde yatıp bütün ahbaplar, akrabalar ve yakınlarımızla vedalaşarak yine Üsküdar'a geçtik. Bazı çok gerekli şeyleri alıp tekrar yine Üsküdarlı Mahmud Efendi'yi, Karaca Ahmed Sultan hazretlerini ve büyük kabristanlarda yatmakta olan büyük evliyâları ziyaret edip ruhaniyetlerinden yardım talep edip Üsküdar'dan meram bağlı ve cennet kokulu Şam'a hareket eyledik. Cenab-ı Bârî esenlikle, bollukla, sağlık ve rahatlıkla ulaştıra. *Peygamberlerin efendisinin hürmetine.*

[İkinci cildin sonu]

DİZİN

Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi'nin ikinci cildi de "günümüz Türkçesiyle" yayımlanmış bulunuyor. *Seyahatnâme*'nin özgün diliyle yayımlanan ciltlerin gördüğü ilgi, onun doğrudan yazma nüshalarından sadeleştirilerek yapılmış yeni bir basımını da zorunlu kılmıştır.

İkinci cilt, İstanbul'dan Mudanya'ya deniz yoluyla gerçekleştirilen kısa fakat çok güzel hikâye edilmiş bir yolculukla başlar. Eski payitaht Bursa'dan sonra Bolu üzerinden Karadeniz kıyılarındaki Trabzon başta olmak üzere büyüklü küçüklü belli başlı şehirlere; Erzurum yoluyla İran'a, Kafkasya'ya, Kırım ve Girit'e uzanan savaşlar, iç çekişmeler ve özellikle Kafkas şehirleri ve halklarıyla ilgili çok ilginç tespitlerle dolu bir dönemin hikâyesi olan bu seyahat, Evliyâ Çelebi'nin fırtınalı hayatının da kesitlerini oluşturur âdeta.

İki kitap hâlinde sunulan bu ciltte de Evliyâ Çelebi'nin üslûbuna fazla müdahale edilmeden, daha anlaşılır ve daha "bugün"e yakın olma gayreti güdülmüştür.

Takım ISBN 978-975-08-0952-1
ISBN 978-975-08-0954-8

35 YTL